

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYILDA KONYA'DA ESNAF TEŞKİLATI VE
TİCARÎ HAYAT

Zafer YILDIRIM

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU

KONYA 2019

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYILDA KONYA'DA ESNAF TEŞKİLATI VE
TİCARÎ HAYAT

Zafer YILDIRIM

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU

KONYA 2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

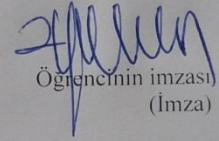

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı	Zafer YILDIRIM
Numarası	044102031001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yeniçağ Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
Tezin Adı	18. Yüzyılda Konya'da Esnaf Teşkilatı ve Ticari Hayat

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Doktora Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zafer YILDIRIM		
	Numarası	044102031001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yeniçağ tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Prof Dr Mehmet İPÇİOĞLU		
Tezin Adı		18. Yüzyılda Konya'da Esnaf Teşkilanı Ve Ticari Hayat		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı
bu çalışma ..02..02..2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile
başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.
doktora

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU		
Prof. Dr. Bayram Uralı		
Doç. Dr. Cemal CETİN		
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR		
Doç. Dr. İsmail KURUM		

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	I
Tez Kabul Formu	II
ÖNSÖZ	VIII
ÖZET	X
SUMMARY	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
I. OSMANLI ESNAF TEŞKİLATININ TARİHİ TEMELLERİ	12
I. I. Kurumsal Kimlik Olarak Fütüvvet ve Ahilik	12
a) Fütüvvet Kavramı	12
b) Ahilik ve Fütüvvet Teşkilatı İle İlişkisi	14
c) Anadolu Selçuklu Devleti ve Ahilik	19
d) Osmanlı Devleti ve Ahilik	23
I. II. Ahilik-Lonca-Gedik Kavramları	25
İKİNCİ BÖLÜM	
II. GENEL HATLARI İLE OSMANLI ESNAF TEŞKİLATININ YAPISI VE YÖNETİM ORGANİZASYONU	36
II. I. Osmanlı Esnafında Usta-Kalfa-Çırak İlişkisi	45
a) Çırak	45
b) Kalfa	47
c) Usta	48
II. II. Osmanlı Esnaf Teşkilatında Yöneticiler	51
a) Kadı	51

b) Muhtesib	56
c) Esnaf Şeyhi	62
d) Kethüda	65
e) Yiğitbaşı	72
f) Nakip	74
g) Ahi Baba	75
II. III. Esnaf Kesiminin Merkezi İdareye Katkıları- Orducu Kavramı	76
II. IV. Esnafın Fiyat Politikası- Narh Kavramı	89
a) Olağan Narhlar	95
b) Olağanüstü Narhlar	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
III. OSMANLI'DA BELLİ BAŞLI MESLEK DALLARI VE ESNAF GRUPLARI	98
III. I. Dokuma ve Dericilik Alanında Çalışan Esnaf Grupları	98
a) Bezzâz	98
b) Kazzaz	104
c) Debbağ	107
d) Haffaf-Kavaf	110
e) Cüllah	111
f) Terzi-Hayyat	116
III. II. Gıda Üretim ve Dağıtım Alanında Çalışan Esnaf Grupları	118
a) Bakkal	118
b) Kasap	122
c) Habbaz- Fırıncı	127
d) Helvacı	129
III. III. Günlük Hayat ve Ev Eşyaları ile İlgili Meslekler	132

a) Keçeci	132
b) Berber	134
c) Saraç	137
d) Attar	140
e) Sarraf-Kuyumcu	143
f) Kılıççı	145
III. IV. İnşaat İşlerinde Çalışan Esnaf Grupları	147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. OSMANLI KONYASINDA ESNAF TEŞKİLAT 154

IV. I. XVIII. Yüzyılda Konya Esnafının Teşkilat ve Düzeni	180
IV. II. XVIII. Yüzyıl Konya Esnafının Merkezi İdareye Katkıları- Ordu ve İmdâd-ı Seferiyye Uygulamaları	194
IV. III. XVIII. Yüzyılda Konya'da Narh Uygulamaları	201
IV. IV. XVIII. Yüzyılda Konya Esnafının Mekânsal Organizasyonu- Çarşı ve Pazarlar	212
a) Bedesten	214
b) Çölmekçiler Sûku	217
c) Nalbandlar Sûku	217
ç) Semerciler Sûku	218
d) Haffaflar Sûku –Arasta	218
e) Külahçılar Sûku	218
f) Postalcılar Sûku	219
g) Keçeciler Sûku	219
h) Çilingirler Sûku	220

ı) Terziler Sûku	220
i) Attarlar Sûku	220
j) Helvacılar Sûku	220
k) Uzun Çarşı- Sûk-i Sultânî	220
l) Çıkırıkcılar Sûku	221
m) Kutucular Sûku	221
n) Kürkçüler Sûku	222
o) Debbağhane	222
ö) Tahte'l Kal'a Sûku	223
p) Kuyumcular Sûku	224
r) Demirciler Sûku	224
s) Semerciler Sûku	224
ş) Muyaflar Sûku	224
t) Atbazarı	225
u) Saraçlar Sûku	226
ü) Kazzazlar Sûku	226
v) Eski Bazar	226
y) Sipahi Bazarı	227
z) Buğday Bazarı	228
IV. V. XVIII. Yüzyıl Konyasında Bazı Meslek Dalları	229
a) Debbağ	229
b) Haffaf	232
c) Saraç	234
d) Bakkal	235
e) Kasap	237

f) Helvacı	239
g) Habbaz	241
h) Attar	243
ı) Berber	244
i) İnşaat İşlerinde Çalışan Esnaf Grupları	245
j) XVIII. Yüzyıl Konyasında Şer'iyye Sicillerinde Geçen Diğer Meslek Dalları	249
SONUÇ	259
KAYNAKÇA	262
EKLER	278

ÖNSÖZ

Osmanlı sosyo-iktisat tarihi açısından büyük önem taşıyan konulardan biri de esnaf teşkilatıdır. Yüzyılların getirdiği birikimin bir sonucu olarak ortaya çıkan esnaf teşkilatı, sosyal hayatla çok yakından ilişkiliydi. Zaman zaman Osmanlı siyasi hayatına da etki ettiği görülmektedir.

Osmanlı esnaf teşkilatının temelleri fütüvvet geleneğine ve ahi teşkilatına dayanmaktadır. Geçmişi Selçuklular'a uzanan bu kurumlarla ilgili bazı hususlar zamanla değişim göstermekle birlikte birçok özelliğin Osmanlı zamanında da devam ettiği görülebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde oldukça aktif bir rol oynayan ahi teşkilatı, zamanla daha çok esnaf birlikleri haline gelmiş, hatta ahilik kurumu değişime uğrayarak lonca şekline dönüşmüştür.

Konya şehri Selçuklular'ın Anadolu'ya girişinden itibaren önemli bir merkez durumunda bulunmaktaydı. Defalarca el değiştiren şehir, uzun süre Anadolu Selçukluları'na başkentlik yapmış ve bu kültürün merkezi haline gelmiştir. Sonrasında Karamanoğulları'na da başkentlik yapan şehir, Fatih devrinde kesin olarak Osmanlılar'ın eline geçmiş ve bu tarihten sonra önemli bir Osmanlı şehri haline gelmiştir. Diğer Osmanlı şehirleri gibi Konya'nın da Osmanlı'nın genel yapısına uygun olarak, kurum ve kuruluşlarıyla önemli izler taşıdığı söylenebilir. Bu izlerden biri de Konya'da bulunan esnaf teşkilatıdır. XVIII. yüzyıl gibi devletin tarihinde önemli yer tutan bir dönem, bu konu hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. İşte bu çalışmada bu bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Konya'nın kadim tarihinden kısaca bahsedilerek, elde edilen verilerin temel kaynaklarından olan şer'iyye sicilleri hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında esnaf teşkilatının tarihi temellerini oluşturan fütüvvet ve ahilik hakkında bazı bilgiler sunulmuş ve böylece ileriki bölümlerde verilecek bilgiler temellendirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir bölümde Osmanlı devri esnafının özelliklerinden bahsedilmiş, böylece bir Osmanlı şehri olan Konya'daki esnaf teşkilatının durumuna geçiş yapılmıştır. Bu başlık altında, Osmanlı esnaf teşkilatının genel özellikleri, yönetici kadrosu, merkezi idareye katkıları, narh gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Osmanlı devrinde karşımıza çıkan

meslek dalları ve esnaf grupları ele alınmıştır. Bunların her biriyle ilgili elde edilen bilgiler ayrı ayrı sunulmuş, ele alınan konularla alakalı arşiv vesikaları da işlenişte faydalanılan ve yol gösterici olan unsurlardan biri olmuştur.

Dördüncü bölüm XVIII. yüzyılda Konya’da esnaf teşkilatına ayrılmıştır. Devrin esnaf teşkilatı ve düzeni ortaya konulduktan sonra, Konya esnafının merkezi idareye katkıları örneklerle açıklanmıştır. Konya’da XVIII. yüzyılda narh uygulamalarıyla ilgili özellikle 66 nolu Konya Şer’iyye Sicili’ndeki kayıt ayrıntılarıyla incelenecektir. Bu devirde, esnafın faaliyet gösterdiği, ticaretin canlı bir şekilde devam ettiği Konya çarşıları tek tek anlatılmaya çalışılmış, bunlarla ilgili elde edilen bilgiler kaynaklar ışığında sunulmaya gayret edilmiştir. Son kısımda ise kaynakların el verdiği ölçüde, XVIII. yüzyılda Konya’da var olan bazı meslek dallarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Çalışmamız belli bir dönemi kapsamakta olup mümkün olduğunca bu dönemin dışına çıkılmamaya gayret edilmiştir. Ancak zaman zaman bazı hususların daha iyi anlaşılabilmesi için farklı dönemlerle ilgili bilgilere de başvurulmuştur.

Çalışmanın her safhasında yardımlarını esirgemeyen tüm hocalarıma ve özellikle desteğini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

18. YÜZYILDA KONYA'DA ESNAF TEŞKİLATI VE TİCARİ HAYAT

Osmanlı Devleti uzun yıllar hüküm sürmüş, büyük bir cihan devletiydi. Bu cihan devletinin sosyal ve ekonomik yönden de çok önemli kurum ve organizasyonlara sahip olduğu bilinmektedir. Bunların en önemlilerinden biri de esnaf teşkilatıdır. Köklü bir geleneğin ürünü olan esnaf teşkilatı, sosyal ve ekonomik olarak çok önemli roller üstlenmiştir. Fütüvvet düşüncesi ve ahilik bu organizasyonun temelini oluşturan en önemli unsurlardır. Daha önceki Türk-İslam devletlerinde şekillenen yapı, Osmanlı'nın varlığı boyunca da etkisini sürdürmüştür.

Osmanlı dönemi esnaf teşkilatı, son derece düzenli ve disiplinli bir yapıya sahipti. Bu durum birçok belgeyle de açıkça ortaya konulabilir. Zaman zaman ahilik, lonca, gedik gibi kavramlar kullanılsa da genel olarak yapının muhafaza edildiği görülmektedir. Yerel anlamda kadı'nın başkanlığında bir yönetim heyeti bulunur ve bunlar esnafla ilgili pek çok konuda kararlar alırlardı. Esnafın yetişme tarzı, çıraklıktan kalfalığa ve sonunda da ustalığa yükselme durumu da oldukça sıkı bir denetim ve eğitim sürecine tabiydi. Bu denetim süreci, esnafın fiyat politikasında da narh sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Esnafın Osmanlı seferlerine katkıda bulunduğu, orducu esnafı adı altında aktif görevler üstlendiği de görülmektedir.

Kadim bir Türk-İslam şehri olan Konya, Osmanlı hâkimiyetine girdiği XV. Yüzyıldan itibaren Osmanlı kültürünün en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Konya'da esnaf teşkilatı, bu kültürün izlerini taşımakta ve Osmanlı Devleti'nin genel yapısına uygun bir tablo oluşturmaktaydı. XVIII. yüzyılda da bu durumun bazı istisnalar dışında korunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle şer'iyye sicilleri bu hususla ilgili birçok belge içermektedir. Konya esnafı XVIII. yüzyılda teşkilat yapısını muhafaza etmiş, narh sistemini uygulamış, sefer zamanları orduya katkılarda bulunmuş, görev yaptığı çarşı ve dükkânlarla da sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir.

SUMMARY

THE TRADESMEN ORGANISATION AND THE COMMERCIAL LIFE IN KONYA IN THE 18TH CENTURY

The Ottoman State was a great world state which had ruled for a long time. It is known that this state has very important institutions and organizations both socially and economically. One of the most important of these is the organization of tradesmen. The organization of tradesmen, which is a product of a deep-rooted tradition, has played very important roles socially and economically. The idea of “futuuvvet” and “ahilik” are the most important elements that form the basis of this organization. The structure, which was shaped in the previous Turkish-Islamic states, continued its influence throughout the existence of the Ottoman State.

The organization of the tradesmen in the Ottoman period had a highly organized and disciplined structure. This event can be clearly demonstrated by many documents. Although the concepts such as “ahilik”, “guild” and “gedik” are used from time to time, the structure is generally preserved. In the local sense, there was a governing committee headed by the “kadi” and they took decisions on many issues related to the tradesmen. Tradesman's upbringing, apprenticeship to squad and eventually mastery were also subject to a very strict supervision and training process. This audit process is seen in the price policy of the tradesmen as “narh” system. It is also seen that tradesmen contributed to Ottoman expeditions and undertook active duties under the name of “orducu” tradesmen.

Konya, an ancient Turkish-Islamic city, has become one of the most important centers of Ottoman culture since the fifteenth century when it entered Ottoman rule. In Konya, the tradesmen organization carried the traces of this culture and formed a picture in accordance with the general structure of the Ottoman Empire. In the eighteenth century it is understood that this situation is preserved with some exceptions. Especially the kadi registers contain a lot of documents about this issue. Konya tradesmen maintained the organizational structure in the eighteenth century, applied the system of narh, contributed to the army in the expedition times, and took an important place in social life with its bazaar and shops.

KISALTMALAR

AE. SABH. I	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan I. Abdülhamid Devri
AE. SAMD. III	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan III. Ahmed Devri
AE. SMHD. I	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan I. Mahmud Devri
AE. SMMD. IV	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan IV. Mehmed Devri
AE. SMST. I	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan I. Mustafa Devri
A.E. SMST. II	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan II. Mustafa Devri
AE. SMST. III	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan III. Mustafa Devri
AE. SSLM. III	: Ali Emiri Tasnifi- Sultan III. Selim Devri
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı- Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. AS.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Askeri
C. BLD.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Belediye
C. EV.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Evkaf
C. MF.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Maarif
C. ML.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Maliye
C. SM.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Saray
C. ZB.	: Muallim Cevdet Tasnifi- Zabtiye
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DVN. MHM.	: Divan-ı Hümayun Kalemî Mühimme Defterleri
HAT.	: Hatt-ı Hümayun Tasnifi

İE. ML.	: İbnü'l Emin Tasnifi- Maliye
İE. TCT.	: İbnü'l Emin Tasnifi- Tevcihat
KK.	: Kamil Kepeci Tasnifi
KŞS.	: Konya Şer'iyye Sicilleri
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Osmanlı İdaresine Kadar Tarih İçinde Konya

Çok eski bir yerleşim merkezi olan Konya, adını beş bin yıl önce var olan Luvi kavminin vermiş olduğu İkkuwaniya'dan almıştır. Daha sonra Lukkawaniya Ülkesi içinde yer alan Konya kentinin adı ise Ik-ku-ua-ni-ia şeklindeydi. Bu isim yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce Klasik Çağ'da İkonion olarak kullanılmış, Antik Çağ'da Grek ve Roma yönetimlerinin yaşandığı iki bin yıl önce ise Ikonium ve Ikonia'ya dönüşmüştür. Sonraki zamanlarda Ortaçağ'da Araplar El-Koniya şeklinde ifade ederken, Türkler de bu adın son şekli olan Konya'yı kullanmışlardır¹.

Konya şehrinin kurulduğu bölgede, Çatalhöyük'teki incelemelere göre M.Ö. 7000'lere kadar ulaşan iskân durumu, Alaaddin Tepesi'nin güneybatısında yer alan Karahöyük'te de ona yakın zamanlara kadar uzanır. Bu bölge bakır çağından eski Hitit devrine kadar devamlı iskân edilmiş, bu devirde Karahöyük, Anadolu'daki önemli şehirlerden birisi olmuştur. Şehrin ortasında yer alan Alaaddin Tepesi'nde ise Hitit dönemine ait ize rastlanmamış buradaki yerleşme M.Ö. 1000'lerden itibaren başlamıştır². İç Anadolu'da hüküm süren Kuşşara Krallığı'nın yaklaşık M.Ö. 1725 yıllarında son bulması üzerine bölge Hitit egemenliğine girmiş, Hititler Konya ve çevresinden “Aşağı Ülke” şeklinde bahsetmişlerdir. Burası Hititler'in düşmanı olan Arzava devletleri arasındaki bağlantıyı sağlaması açısından oldukça stratejik bir öneme sahip olmuştur³.

Hititler'den sonra sırasıyla Friglerin Lidyalıların ve Perslerin hâkimiyetine giren Konya bilahere Romalıların yönetimine girmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı bir Bizans şehri olan Konya birçok defa İslam ordularının istilasına uğramış, İslam devletlerinin sınır şehirlerine yakın olduğu için güneyden kopan her gaza hamlesi ilk soluğu Konya'da almıştır. Emevi hükümdarlarından

¹ Hasan Bahar, “Eskiçağ'da Konya”, *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Konya 2015, s. 272.

² Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 21-22.

³ Bahar, “Eskiçağ'da Konya”, s. 277.

Abdölmelik son hükömdarlık yılı olan 704'te Konya'yı aldıysa da bu devamlı olamamış ve şehir tekrar Bizanslılar'a geçmiştir⁴.

Roma devrindeki gelişmeler Konya'yı zamanın önemli şehirlerinden biri haline getirmiştir. Bu nedenle ilk Hristiyanlık döneminde de Konya'nın önemli bir yer tuttuğı söylenebilir⁵. IV. yüzyılda Pisidia Eyaleti'nin ikinci dereceden bir kenti durumunda kalırken, sonrasında Lykaonia Eyaleti'nin politik ve dini merkezi durumuna gelmiştir. Geç Bizans döneminde ise Anatolia Theması içinde varlığını sürdürmüştür⁶. 708 yılında bir kez daha İslam orduları tarafından istilaya uğrayan Konya'da, hiçbir zaman tam bir İslam Devleti hâkimiyeti kurulamamıştır. Burası halifelerin bir şehri olarak görölemediğinden Emeviler para bastırmamışlardır⁷.

Abbassiler zamanında da Konya sık sık el değıştirmiştir. Abbassilerin de burada basılmış paralarının bulunmamış olması uzun süre hâkimiyet kuramadıklarını gösterir. Bu devirde Konya Abbassilerle Bizanslılar arasında gidip gelmiş, daha çok Bizanslılar'ın elinde kalmıştır⁸.

Türkler'in Konya'ya ilk defa 1069 yılında geldikleri ve pek tahkimatlı olmayan şehri alarak geri döndükleri bilinmektedir. Kesin olarak ise 1071'den sonra Türkler tarafından fethedildiğı söylenebilir. Anonim bir Selçukname'ye göre Antakya'ya gelen Süleyman Şah buradan Rum'a yönelerek Konya'yı Martavkosta'dan almıştır⁹. Malazgirt Zaferi sonrası Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilen Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik'in Haçlı Seferi sonrası kaybedilmesi üzerine başkent yapılmıştır. 1307 yılına kadar da aralıksız şekilde devletin başkenti olarak kalmıştır¹⁰.

Selçuklu hükömdarı IV. Kılıçarslan'ın Kerimüddin Karaman'ın girişimlerinden çekinerek elindeki yerleri ona dirlik olarak verip kardeşi Bunsuz'u Konya'ya getirtip candarlık vermesi ile Konya'da Karamanoğulları etkisi başlamıştır.

⁴ İ. Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya 2007, s. 33.

⁵ Baykara, *Konya*, s. 22-23.

⁶ Bahar, "Eskiçağ'da Konya", s. 290-291.

⁷ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 33.

⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 34.

⁹ Baykara, *Konya*, s. 25.

¹⁰ konyakultur.gov.tr, 23.10.2018.

Daha sonra IV. Kılıçarslan'ın kardeşiyle olan mücadelesinden istifade ederek Konya'ya saldıran Karaman Bey ve kardeşleri başarısız oldular. Mehmet Bey zamanında tekrar Konya'ya saldıran Karamanoğulları bazı muvaffakiyetler kazansa da şehri ele geçiremediler. Selçuklular'ın iyice zayıflaması sonrası Mahmud Bey zamanında Konya bir süre Karamanoğulları'na geçti. Ancak İlhanlılar'ın Anadolu'ya gelişi durumu değiştirdi ve şehir onlar tarafından alındı. Emir Çoban'ın Anadolu'dan ayrılması ile Konya tekrar Karamanoğulları'na geçse de Demirtaş tarafından tekrar alınmış ve 1328'e kadar onun elinde kalmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra Konya şehri, Osmanlı Karamanoğlu mücadelesinde hep ön planda yer almıştır. İlk ciddi çatışmalar Sultan I. Murat zamanında yaşanmıştır. Karamanoğulları'nın bazı tehditkâr hareketleri sonucu I. Murat Anadolu'ya geçerek onların üzerine yürüdü. Konya muhasara edilse de Karamanoğlu Alaaddin Bey'in sulh istemesiyle barış sağlandı¹².

Bir süre sonra bu kez Yıldırım Bayezid yine aynı sebeplerle Konya üzerine yürüdü. Daha önce fethedilmiş olan Hamideli topraklarına Karamanoğulları'nın hücum etmesi bu seferi kaçınılmaz hale getirdi. Yıldırım Bayezid Konya'yı kuşattı. Kuşatma harman zamanında yapılmıştı. Konya halkıyla Osmanlı askerleri arasında arpa ve saman alışverişi gerçekleşti. Halk Sultan'ın adaletli tutumundan etkilenerek kapıları açtı¹³. Ancak sonrasında 1391 yılındaki bu kuşatma da Alaaddin Bey'in sulh istemesi neticesinde kaldırıldı¹⁴. 1397 yılında Yıldırım Bayezid'in Niğbolu'da bulunmasını fırsat bilen Karamanoğulları Osmanlı topraklarına saldırınca yeni bir sefere çıkıldı. Konya kalesine sığınan Alaaddin Ali Bey 11 gün boyunca dirense de şehir halkı mal ve canlarına dokunulmaması şartıyla kale kapılarını açtı. Alaaddin Ali Bey savaşı kaçmaya çalıştıysa da Osmanlı askerleri tarafından yakalandı. Yıldırım Bayezid bu kez Alaaddin Bey'i affetmedi ve onu öldürerek Konya'yı ele geçirdi¹⁵. Ankara Savaşı sonrasında Timur'un izlediği politika sonucu Anadolu beyliklerine eski toprakları verilince şehir diğer Karamanoğulları topraklarıyla

¹¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1988, s.2-12.

¹² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara 1998, s.246-248.

¹³ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Neşr. Nihal Atsız), İstanbul 1992, s.64.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s.266.

¹⁵ Faruk Sümer, "Alaeddin Bey", *DİA*, C.2, s.322.

beraber tekrar Karamanoğulları'nın eline geçti ve Alaaddin Bey'in oğulları burada hüküm sürmeye başladı.¹⁶ Daha sonra Osmanlı tahtına oturan Çelebi Mehmet, 1414 yılında Karamanoğulları üzerine sefere çıkarak Konya'yı kuşattıysa da sulh yapılmıştı. Ancak bir sene sonra tekrar kuşatma ihtiyacı doğdu ve şehir yeniden kuşatılmasına rağmen Karamanoğlu'nun isteğiyle yine sulh yapıldı¹⁷. II. Murat devrinde Karamanoğulları'nın iç karışıklığından istifade edilmiş, İbrahim Bey desteklenerek Konya onun hâkimiyetine bırakılmıştı. Sonrasında Macarlar'la işbirliği yapan İbrahim Bey Osmanlı topraklarına saldırınca II. Murat 1436'da sefere çıkarak Konya ile birlikte pek çok yeri ele geçirdi. Taşeli'ne çekilen İbrahim Bey padişah tarafından affedildi¹⁸. Fatih Sultan Mehmed'in 1466 yılındaki seferiyle Konya Osmanlılar'ın eline geçti¹⁹. Konya'dan pek çok aile İstanbul'a gönderildi. Konya kalesinin içine askerler koyularak fethin iyice sağlamlaşması sağlandı²⁰. Şehzade Mustafa bir süre burada valilik yapmış onun vefatıyla burası 1475'te şehzade Cem'in idaresine verilmiştir. Karamanoğulları'nın sona ermesiyle de Konya artık bir Osmanlı şehri olmuştur²¹.

Kaynakların Tanıtımı; Şer'iyye Sicilleri

Çalışmamızın özellikle Konya ile ilgili kısımlarında en çok istifade edilen kaynak Konya Şer'iyye Sicilleri'dir. Toplum yaşantısını çok iyi yansıtan bu defterler, içinde barındırdığı örnek olaylarla önemli bir yol gösterici olmuştur. Burada çalışmamızda esas kaynak olarak kullanılan şer'iyye sicilleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Şer'iyye sicilleri yüzyıllar boyunca, Osmanlı toplumunun iktisadi, hukuki ve sosyal hayatını, geleneklerini, yaşam tarzını en iyi şekilde aktaran, en önemli tarihi kaynaklardandır. Bu defterler şer'i mahkemelerin tarih sırasıyla tutulan kayıtlarını içermekteydi. Bu kayıtlar; kadı tarafından verilen hükümler, herhangi bir hadiseyi bir ikrarı, bir hibeyi, resmi kayıtlara geçmesi gereken bir hususu içerenler ve

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 326.

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 352.

¹⁸ Bilal Gök, "İbrahim Bey Devri (1423–1464) Karaman-Osmanlı Münasebetleri", Hikmet Yurdu Dergisi, sayı: 10, Temmuz-Aralık 2012, s. 111-112.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, Ankara 2006, s. 89.

²⁰ Aşıkpaşazade, s. 144-145.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, s. 108.

devlet merkezinden gelen ferman, emir ve tebliğ gibi kadı tarafından tetkik edilip doğruluğu tespit edildikten sonra kaydedilen hülasaları kapsamaktaydı²².

Tarih ilmi açısından büyük öneme sahip olan bu defterler, kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer’iyye ve yaygın kullanımı ile şer’iyye sicilleri olarak adlandırılmıştır. Kayıtlar kadı yahut nâibi tarafından tutulmakta ve çok çeşitli belgeleri içermektedir. Mahzar yani “Kadı onayı ve kararı bulunmayan kayıt” anlamındaki kavram ile sicil denilen ve “kadı onayı ve kararı bulunan kayıt” manasında kullanılan kavramların terim haline geliş süreci literatürden takip edilebilmekle beraber bu kayıtların defterlerde toplanmasının, bir başka deyişle sicil-sicillat terimlerinin oluşum tarihi henüz yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Şer’iyye sicil defterlerinin ne zamandan beri var olduğu hususundaki modern tartışmada bazı araştırmacılar, daha önceki dönemlerde de var olduğunu savunurken bazıları bunların sistematik olarak sadece Osmanlı döneminde kullanıldığını ifade etmişlerdir²³.

Hukuki bir terim olarak, insanlar arasında meydana gelen adli olayları, kadıların verdikleri kararların suretleriyle hüccetler gibi çeşitli kayıtların yapıldığı defterleri ifade eden kavram, yukarıdakilerden başka, kadı defterleri ve zabt-ı vakayi sicilleri isimleriyle de anılmaktadır²⁴.

Osmanlı Devleti’nde şer’iyye sicillerinin günümüze ulaşan en erken tarihli örnekleri Bursa şehrine ait olan ve 1455 tarihli defterlerdir. Bunların, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni mahkemelerin kurulması sonrası içerik açısından bir daralmaya uğradığı görülürse de XX. yüzyıl başlarına kadar düzenli biçimde tutulduğu söylenebilir. Kayıtları tutan Kadılık müessesesinin Osmanlılar’ın ilk devrinden itibaren var olduğu dikkate alınırsa, bu tür defterlerin daha erken dönemlerde de var olduğu, ancak bunların günümüze ulaşmadığı ileri sürülebilir²⁵.

²² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, İstanbul 2004, s.343.

²³ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, C.39, s. 8.

²⁴ Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iyye Sicilleri”, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 57.

²⁵ Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, s. 9.

Şer'iyeye sicillerinde kaydedilen belgeleri iki ana gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, kadı tarafından tutulan belgeler olup bunlar; hüccetler, i'lamlar, ma'ruzlar, müraseleler ve diğer kayıtlardır. İkinci grup ise merkezden veya başka makamlardan gelen ve kaydedilen belgelerdir. Bunlar da padişah'tan gelen emir ve fermanlar, sadrazam, kazasker, beylerbeyi gibi makamlardan gelen buyuruldular, tezkereler, temessükler ve diğer kayıtlar olarak sıralanabilir²⁶.

Şer'iyeye sicillerinde bulunan belge türlerinden biri hüccettir. Hüccetin birinci anlamı şahitlik, ikrar, yemin veya yeminden nükûl gibi bir davayı ispat etmekte kullanılan hukuki delillerdir. İkinci anlamı ise kadının hükmünü içermeyen, mahkemede tarafların birbirine ikrarını ihtiva eden, üst tarafında kadının mühür ve imzasını taşıyan ve bir anlamda noterlik belgesi vazifesini gören belgedir. Bir nüshası sicile kaydedilirken bir nüshası da davanın taraflarına verilirdi. Bir başka belge türü, kadının verdiği şer'i hükmü içeren ve altında kadının imza ve mührü bulunan yazılı belge anlamına gelen i'lamlardır. Bu belgeler karar ihtiva etmekteydi. Bir diğer belge türü müraseledir. Mürasele kadının kendisine veya daha alt statüdeki şahıs ya da makamlara hitaben yazdığı kayıtlardır. Temessük adı verilen ve bir nevi senet ve sonraları tapu manasında kullanılan belgeler de sicillerde yer alırdı²⁷. Maruz ise kelime anlamı olarak "arz edilen" demektir. Bir belge türü olarak ise kadının kararını ihtiva etmeyen, yazılı bir delil şeklinde değerlendirilemeyecek olan, kadının icra makamlarına idari bir durumu arz ettiği ya da halkın kadiya ya da başka bir icra makamına hitaben yazdığı dilekçelere verilen addır²⁸.

Şer'iyeye sicilleri genelde dar ve uzun tipte, 15x45 cm. civarında ebata sahip defterler olup, sayfa sayıları 10-20'den 200-300'e kadar çıkabilmektedir. Ortalamada ise sayfa sayısı 100 civarında olmakta ve 400-500 sicil kaydını içermektedir. XV ve XVI. yüzyıllarda tutulan şer'iyeye sicillerinin önemli bir kısmı Arapça olarak kaleme alınmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren ise Arap coğrafyası dışında kalan yerlerde daha çok Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır. Bununla birlikte, benzer olaylara ait kayıtlarda kullanılan hukukî terminoloji, her iki dilde de aynıdır. Devletin

²⁶ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, İstanbul 1988, s.20.

²⁷ Akgündüz, "İslam Hukukunun", s.60-66.

²⁸ Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, s.20.

merkezi olan İstanbul'dan gelen belgeler ise her yerde Osmanlı Türkçesi'yle kaydedilmiştir. Kronolojik sıraya her zaman dikkat edilmediği görülen sicillerde, daha çok rik'a, ta'lik veya divanî hat çeşitleri kullanılmıştır. Kronolojik düzensizliğin sebepleri, dava kayıtlarının önce müsvedde olarak yazılıp sonra deftere geçirilmesi, İstanbul'dan gelen belgelerin tarihine bakılmadan i'lâm ve hüccet kayıtları arasına girmesi, defterlerin veya sayfaların yeniden ciltlenme esnasında karışıklığa uğraması olarak sıralanabilir. Siciller esas olarak bir yıllık süreci kapsamaktaysa da dağınık haldeki sayfaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bazı defterler birkaç yılı hatta bazen birkaç on yılı içermektedir²⁹.

Yazılı belgelerin hazırlanması hususunda İslam âleminde takip edilen usul, Osmanlı mahkemeleri tarafından da uygulanmıştır. İslam hukukunda bu usuller, fıkıh kitaplarında “eş-şurut ve'l mahadır ve's sicillât” bölümlerinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu usul Osmanlı mahkemeleri tarafından Türkçeleştirilerek standart bir hale getirilmiş, bütün kayıtların tanzim ve tahrir şeklini açıklayan örnekler belirlenerek “sakk” adı verilen kitaplar oluşturulmuştur. Böylece şer'iyye sicillerindeki kayıtların tanzimi hususu bir düzene oturtulmuştur. Bununla birlikte ilk dönemlerde karışık olan dil, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren sakk kitaplarının da telif edilmesiyle tamamen Türkçeleşmiş ve sicillerde bir üslup birliği sağlanmıştır³⁰.

Şer'i mahkemelerde yazılan tüm belgelerin sicil defterlerine kaydedilmesi aynı zamanda hukuki bir ihtiyaçtan da doğmuştur. Zamanın şartları düşünüldüğünde, evrak üzerinde sahtecilik yapılması ihtimali ortaya çıkabiliyor ve bu sebeple kadı, mahkemenin taraflarına verilecek olan ilam ve hüccetlerin birer nüshasını aslına uygun olarak deftere kaydediyordu. Böylece gerektiği taktirde evrakın karşılaştırılması yapılabiliyordu. Yine bu nedenle sicil defterlerinin muhafazası da büyük önem taşımaktaydı³¹. Bununla birlikte, kadılar daha önce verilmiş mahkeme hükümlerini ve bunları içeren şer'iyye sicillerini bir isbat aracı olarak dikkate almak

²⁹ Uğur, “Şer'iyye Sicilleri”, s.9.

³⁰ Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul 1995, s.22-23.

³¹ Akgündüz, “İslam Hukukunun”, s.59.

durumundaydı. Davanın tarafları zimmi veya ecnebi olduğu takdirde bunlara mahsus hukuk kanunlarını da göz önünde bulundururdu³².

Şer'iyye sicillerinin bir önemi de merkez teşkilatı ile taşra teşkilatı arasındaki ilişkiler açısından bulunmaktaydı. Bu durum bazı zamanlarda, divanda tutulan bazı defter dizileri eksik olduğundan, onların bıraktığı boşluğu, merkezden gelen belgelerin kaydedildiği sicillerin doldurduğu şekilde karşımıza çıkar. Aynı zamanda fetva-kaza ilişkisini de şer'iyye sicilleri aracılığıyla takip etmek mümkündür. Fetva makamı olan, "müftü" veya "şeyhülislam" yahut "kenar müftüleri"nce verilen fetvaların mahkeme kararlarına yansması, fetva istenen konuların neler olduğu, bu fetvalarla ilgili kadının durumunun ne olduğu gibi hususlarda belirlemeler ve yorumlar yapma imkânı ortaya çıkmaktadır³³. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yaşanan iktisadi kriz ve dalgalanmaların, mal ve eşya fiyatlarına yansması ve fiyatlardaki hareketliliğin seyri sicillerden takip edilebilen hususlardır. Ayrıca iktisadi tedbirlerin ve uygulanmasının nasıl olduğu, alınan neticeler, mahkemelerde görülen bazı davalar ile merkezden gelen ferman ve emirnameler ile anlaşılabilir³⁴.

Sicil kayıtlarının muhtevası çok çeşitlidir. Bunlar arasında en çok göze çarpanlar alelâde olaylar, cinayetler, nikâh ve boşanmalar, vergi kayıtları, narh uygulamaları, tayinler, esnaf davaları, vakfiye ve vakıf muhasebe verileri olarak sıralanabilir. İşte bu belge ve konu çeşitliliği şer'iyye sicillerini tarih, hukuk, iktisat gibi birçok alanın ana kaynakları arasına katmıştır. Yapılan kayıtlarda konulara göre farklılık gösteren yazım ve inşa şekilleri ilm-i şürût ve ilm-i sak kitaplarından takip edilebilir. Genel hatlarıyla bir i'âm ve hüccet kaydında yer alan bilgiler sırasıyla şunlardan oluşur: Şehir/kaza ve mahalle/köy bilgileri, isim, din ve unvan bilgileri, konu ve delil bilgisi, karar ve tarih bilgisi, davada hazır bulunanların isim ve unvanları. Bu durum bazı kayıtlarda farklılık gösterir. Mesela tereke kayıtlarında vârisler ve kişinin malı mülküyle ilgili bilgiler, borç-alacak ve miras dağılım

³² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul 2014, s. 182.

³³ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, sayı: 5, 2005, s.190-191.

³⁴ Öztürk, *Tereke*, s.24.

bilgileri, narh kayıtlarında ürünler ve fiyatları, nikâh ve boşanma kayıtlarında mehir ve nafaka bilgileri de yer almaktadır³⁵.

Sicillerde yer alan ve esnaf teşkilatıyla ilgili olarak, tüccar ve zanaatkarların iş hayatıyla alakalı davalar, ihtikar ve istifçilik gibi olaylara karşı alınan tedbirlere ilişkin kayıtlar iktisat tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Yine tımarların kimlere ve ne surette tevcih edildiğini gösteren beratlar, bu beratlarla ilgili çeşitli işlemler, mütesellim buyurulduları, ticari davalar, imdâd-ı seferiyye ve imdâd-ı hazariyye tahsilatlarını gösteren belgeler, maden arama ve işletme ile alakalı kayıtlar ve kale, sur ve buna benzer resmi binaların inşa ve tamir masraflarını içeren belgeler de sicillerin iktisat tarihi açısından önemini ortaya koyar. Ayrıca bazı sicillerde bugünkü senet ve bono anlamında değerlendirilebilecek, vadeli ve kredili satışlar için düzenlenen “kitabü’l kadı ve süfteceler”e ait kayıtlarla ticaret yollarıyla ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Bu içerikleriyle şer’iyye sicilleri iktisat tarihi için büyük öneme haiz kaynaklardır³⁶.

Şer’iyye sicilleri, defterlerin tutuluş tarzlarına göre üç ayrı biçimde değerlendirilebilir. Birincisi tereke, vekâlet, hüccet, ilam gibi yalnızca bir konuya ait kayıtların bulunduğu defterler olarak ifade edilebilir. İkinci grubu oluşturanlar, sicill-i mahfûz denilen bir tarafına evlenme-boşanma, alacak-verecek, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürm-cinayet gibi çeşitli mahalli olayların ve sicill-i mahfuz defterlü denilen diğer tarafına merkezden gelen ferman, berat, buyuruldu, izinname gibi belgeler kaydedilen defterlerdir. Olaylar veya belgeler kaydedilirken konu tasnifine hatta tarih sırasına dikkat edilmeden tutulan defterler de başka bir grup oluştururlar³⁷.

Hülasa etmek gerekirse şer’iyye sicillerinde şu tür belgelerin bulunduğu söylenebilir:

1. Merkezden gönderilen ve her konuyla ilgili ferman, berat, mektupların suretleri.

³⁵ Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, s. 9.

³⁶ Öztürk, *Tereke*, s. 24-25.

³⁷ Gedikli, “Osmanlı Hukuk”, s. 189.

2. Vali, mutasarrıf, mütesellim gibi yerel yöneticilerin çeşitli hususlarda şehrin veya yöneticisi olduğu sancağın sorunlarını çözmek için çıkardıkları buyurulduklar ve bunların icraatlarını içeren kayıtlar.

3. Kadılar tarafından çeşitli konularda merkeze gönderilen ilamlar ve şehirdeki yönetim açısından çıkan ve kişi ya da kurumlar arasında oluşan anlaşmazlıkları çözmek için verdikleri hüccetler.

4. Şehirde bulunan mahallelerin listesi, yürütülen imar faaliyetleri, dini ve sosyal müesseselerin bakım ve onarım işleri ile bu işlerde kullanılan inşaat malzemelerinin çeşit ve fiyatları ile ilgili belgeler.

5. Şehirde yaşayan nüfusun ırki ve dini yönden farklılıkları, salgın hastalık ve doğal afet gibi durumları içeren belgeler.

6. Nikâh ve boşanma, kız kaçırma, mehir bağlanması, menkul ya da gayrimenkul alım satım işlemleri ile bunlara ait mukavele ve kefalet senetleri, hırsızlık, yaralama, cinayet, kalpazanlık gibi faaliyetlerle ilgili belgeler.

7. Şehirde bulunan esnaf grupları, bunların yaptıkları işler ve ürettikleri malların çeşitleri, çarşı ve pazarda satışa sunulan malların narh listeleri, usta ve ırgatların yevmiye miktarları.

8. Şehir halkından ve sancaklardan toplanan vergi miktarları ile bu vergilerin toplanması için oluşturulan avarız haneleriyle ilgili listeler.

9. Altın ve para meseleleri ve çeşitli eşya fiyatlarını gösteren kayıtlar.

10. Tereke kayıtları ve bu kayıtlarla birlikte ölen kişinin mesleği, mal varlığı, ikamet ve vefat ettiği yer ile varislerin durumunu gösteren belgeler.

11. Bunların dışında kalan ve mahkeme tarafından önemli görülüp sicillere kaydedilen çeşitli konlardaki kayıtlar³⁸.

Anlaşılabacağı üzere şer'yye sicilleri, özellikle ait olduğu şehir veya kazanın tarihi açısından son derece önemlidir. Aynı zamanda hukuk tarihi açısından, hukukun

³⁸ Öztürk, *Tereke*, s. 21-22.

uygulanma şekillerini de gösterdiği için özel kaynaklardır. Bununla birlikte kaza, sancak isimleri ve taksimatları, buralardaki görevlilerin isim ve fonksiyonları da sicillerden elde edilebilecek bilgiler arasındadır.

Konya Şer'iyye Sicilleri, araştırmacılar için zengin bir bilgi kaynağıdır. XVIII. yüzyıla ait olan 39 ile 67 arası numaralı siciller ile 100 ve 101 numaralı siciller, çalışmamızda faydalanan en önemli kaynaklardır. Bununla birlikte daha önceki ve sonraki tarihlere ait sicillerden de zaman zaman istifade edilmiştir. Aynı zamanda Konya Şer'iyye Sicilleri ile ilgili çalışmaları bulunan Prof.Dr Bayram Ürekli, Prof.Dr. Alaaddin Aköz, Prof.Dr. İzzet Sak, Prof.Dr. Muhittin Tuş, Prof.Dr. Mehmet İpçioğlu, Prof.Dr. Doğan Yörük, Doç.Dr. Cemal Çetin gibi araştırmacıların da eserlerinden istifade edilmiştir. Yine XVI, XVII ve XVIII. yüzyılda Konya şehri ile ilgili araştırmaları olan, Prof.Dr. Özer Ergenç, Prof.Dr. Yusuf Oğuzoğlu, Prof.Dr. Yusuf Küçükdağ'ın çalışmaları da faydalanan önemli kaynaklardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. OSMANLI ESNAF TEŞKİLATININ TARİHİ TEMELLERİ

I.I. KURUMSAL KİMLİK OLARAK FÜTÜVVET VE AHİLİK

a) Fütüvvet Kavramı

Kur’anda “fata” kelimesi genç adam anlamında geçmektedir. Arap düşüncesinde ise fata, asil ve tam manasıyla insan olarak tasavvur edilmekteydi. Fata’nın misafirperverlik, sehavet, şecaat gibi erdemleri vardı³⁹. Fütüvvet kelimesi ise gençlik, ergenlik çağı, delikanlılık, yiğit, gözü pek, delikanlıca tavır ve nihayet gençlikten mütevellit hafifmeşreplik anlamına gelen fetâ kelimesinden türemiştir⁴⁰. Bu kelime ise ahlâkî ve insanî üstün meziyetlerden olan kahramanlık, hak ve hukuka uygun hareket etmek, fazilet icaplarını yerine getirmek, güzel huylu ve feragat sahibi olmak, malıyla ve gücüyle başkalarına yardıma koşmak, bağışlayıcı olmak ve Allah yolunda nefsinin hakir tutmak gibi anlamlar taşır. Bu üstün meziyetlere sahip olan “fetâ” ideal insan tipinin karşılığıdır⁴¹. Fütüvvet insanlığa ve topluma kendini adamaktır⁴².

Fütüvvet, başka bir ifadeyle, İslam’ın etkisinde kalarak göçebe aşiret hayatından yerleşik hayata geçen Arap toplumunun konukseverlik, cömertlik, yiğitlik gibi değerlerin yaygın biçimde kullanılan adıdır. Bu yönüyle fütüvvet, İran’daki civanmertlik, eski Türklerdeki akıllık ve alplık, Batıdaki şövalyelikte olduğu gibi her toplumda karşılaşılabilen bir yiğitlik anlayışını temsil etmiştir. Zamanla bu kavram felsefî ve tasavvufî bir derinlik kazanmıştır. İslam’ın yayılması ile bu anlayış, Suriye, Irak, İran ve Türkistan’da çeşitli isimler ile yayılmıştır. Emevi Halifesi Hişam (724 – 743) zamanında “Fityan” birlikleri kurulmuştur. Feta’nın çoğulunu ifade eden Fityanlardan oluşan birlikler, aralarında uyum sağlamış bekâr erkeklerden müteşekkil

³⁹ Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva(Fütüvvet) Teşkilatı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.15, S.1-4, Ekim 1953, Temmuz 1954, s. 5.

⁴⁰ Yakup Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, Sayı:14, s. 18.

⁴¹ Mikail Bayram, *Ahi Evren Hace Nasirü’-d-din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 2018, s. 26.

⁴² Muharrem Çakmak, “Ahiliğin Tasavvufî Temelleri ve Ahilik – Fütüvvet İlişkisi”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Ocak-Haziran 2014, Sayı:13, s. 147.

bir topluluktur. Tasavvufi etkiyle feta ve fityan, fütüvvete dönüşmüştür. Müslüman Arapların antik dünya fetihleriyle, Arapların asil insan ideali olan Fata mefhumu, Arap kolonileri tarafından fetih bölgeleri olan, İran, Horasan gibi yerlere götürülmüştür⁴³.

Emeviler döneminde ortaya çıkmaya başlayan fütüvvet telakkisinde, İslam coğrafyasının fetihlerle genişlemesi, farklı kültürlerle temas edilmesi ile bunlara bağlı olarak siyasi ve toplumsal değişimlerin yol açtığı buhranların etkisi vardır. Kur'an'ın açılımı olan tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimler ve buna bağlı olarak kavramların oluşması da fütüvvet telakkisinin oluşmasında etkili olmuştur. Fütüvvetin bir tasavvuf kavramı haline gelmesi bu süreçle ilgilidir. Önceleri toplumsal hayatta bir ideal olan sufilik zamanla ruhani hayatı da kapsayan dini ve sosyal bir kavram haline gelmiştir⁴⁴. Aynı zamanda Emevi ve Abbasi idaresinde İslam dünyasında ortaya çıkanacıklı sosyal ve siyasi manzaralar, hümanist fütüvvet anlayışının doğmasının da en önemli sebeplerinden olmuştur. Bir anlamda İslam toplumunun içine düştüğü bu ortamın doğal bir sonucu olarak bu fütüvvet hareketi doğmuş ve gelişmiştir⁴⁵.

Abbasi halifesi Nasır (1180 - 1225) İslam'ı fütüvvet anlayışı yardımıyla etkili kılmak istemiş, bu amaçla yapılan merasimde, sufi şeyhlerinden Salih el Bağdadi'den fütüvvet libasını giymiş, kendisini fütüvvetin piri saymıştır. Böylece fütüvvet, merkezi, bürokratik, hiyerarşik, ahlaki kaideleri ve lideri olan tam bir teşkilat halini almıştır. Selçuklu ile Abbasiler arası siyasi ve kültürel ilişkilerin gelişmesi ile fütüvvet, Anadolu Ahilik geleneğinin temelini oluşturmuştur⁴⁶.

Fütüvvet anlayışına göre; Allah insanı gözetmeyi üzerine almıştır. Fütüvvetin aslı da daima dini gözetmek, sünnete uymak ve Allah'ın Peygamberlerine emrettiği şeye tâbi olmaktan ibarettir. Kalbi temizlemek fütüvvettendir. Fütüvvet sirr ve kalple Allah'a hizmet etmektir. Allah'la sohbet etmek isteyen kimse O'nun kitabını okumalıdır. Allah'ın sözünü, sair sözlerin üstünde tutmalı, emirlerine ve nehiyelerine

⁴³ Taeschner, "İslam Ortaçağı", s. 5.

⁴⁴ Çakmak, "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri", s. 150-153.

⁴⁵ Bayram, *Ahi Evren*, s.32-33.

⁴⁶ Hamdi Kızıler, "Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c: 4, Sayı: 2, Yıl: 2015, s. 411.

uymalıdır. Allah'ın Resûlu ile sohbet isteyen kimse O'nun ahlâkına, sünnetlerine, edeplerine ve tavırlarına uymalı ve her şeyi O'nun sünnetine göre değerlendirmelidir. Allah'ın dostlarıyla sohbet etmek isteyen kimse onların hareket tarzlarına uyar, edeplerini kendinde tatbik eder, yollarını tutar. Fütüvvet gizli ve açık olarak Allah'tan korkmaktır. Fütüvvet iki dünyaya ait hiçbir şeyin seni Allah'tan alıkoyamamasıdır. Fütüvvet Allah için kaim olmak, Allah vasıtasıyla kaim olmak, Allah ile kaim olmaktır. Fütüvvet, Allah için nefsin düşman olmaktır. Feta (fütüvvet sahibi) nefsinden başka kimseye düşman değildir. Fütüvvet, sonunda düşebileceğin bir korkudan dolayı nefsin arzularını yerine getirmemendir⁴⁷.

En eski fütüvvetnameyi Ebu Abdurrahman Sülemi yazmıştır. Sülemi, “Kitab’ül Fütüvve” adlı eserinde fütüvveti, Allah'ın emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, açık ve gizli ahlakın en güzeline sarılma olarak tarif eder⁴⁸. Sülemi'nin görüşlerine göre Hz. Âdem'den başlayarak son peygamber Hz. Muhammed'e kadar olan bütün peygamberler, fütüvvet ahlakının birer temsilcisidir. İnsani derecelerin en üstünü olarak fütüvveti görür. Fütüvvet düşüncesine sahip olanlar, yaptıkları işleri sadece Allah ve O'nun sevgisi için yaparlar. Böylelikle, fütüvvet anlayışını benimseyenler, aynı zamanda dini ve ahlaki ilkeleri de yerine getirmeye talip olmuş anlamına da gelmektedir. İyi huylu ve nefsin hâkim, Allah'ın buyruklarına uyup yasaklarından sakınan ve zulme, haksızlığın karşısında olan, haklının yanında durup, güçsüzü savunan kişi fütüvvetnamelerde tasvir edilen ahlaklı kişidir⁴⁹.

b) Ahîlik ve Fütüvvet Teşkilatı ile İlişkisi

Fütüvvet, İslam dünyasındaki kahramanlık, yiğitlik ve cömertlik ülküsünün karşılığıdır. Araplar İslam öncesinde de var olan bu anlayışı İslamiyet'ten sonra da devam ettirmişlerdir. İranlılarda ise bu ideal insan tipi “cevan-merdi” olarak adlandırılmıştır. Türkler ise bu ideal tipe “Akı” mesleğine de “Akıllık” demişler,

⁴⁷ Taner Tatar – Mehmet Dönmez, “Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s.1 99.

⁴⁸ Çakmak, “Ahiliğin Tasavvufi Temelleri”, s.147.

⁴⁹ Saffet Sancaklı, “Ahilik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2010, 1(1), s. 6-9.

İslam'ı benimsedikten sonra da bu düşüneyi geliştirerek sürdürmüşlerdir⁵⁰. Akılların birbirine karşı kardeşçe muamelesi nedeniyle kelime zamanla yerini kardeşim anlamına gelen Arapça “Ahi” kelimesine bırakmıştır⁵¹. Fütüvvet teşkilatı ve “feta” adı verilen insan tipi XIII. yüzyılda ortadan kalkmış ancak Anadolu’da Ahilik adı ile bu ideal kökleşmiştir.

Tarihsel süreçte fütüvvet dört farklı şekil almıştır. İlki, cahiliye döneminde de mevcut olan feta kavramı ile bağlantılı olarak İslamiyet’in ilk yüzyıllarında belirmeye başlayan ve sosyal bir kavram olan fütüvvet, ikincisi IX. yüzyılda kurumsallaşma sürecinde olan tasavvufi fütüvvet, üçüncüsü aynı yüzyılda kurumsallaşma hareketine paralel olarak sufilikle iç içe geçen tasavvufi fütüvvettir. Dördüncü aşama ise esnaf ile bütünleşerek, sufi kimliğini koruyan mesleki kuruluş niteliğindeki ahilik fütüvvetidir.

Ahiliğin kuruluş gayesi, yiğitlik, mertlik temel idealleri üzerindedir. Ancak fütüvvet teşkilatından daha gelişmiş özellikler barındırır. Ahilik Türk tipi fütüvvettir ve Türk kültürü etkisi ile İslamiyet etkisi birleşerek İslamiyet öncesi Türk kültürünü devam ettirir. Ahiler, Türk dilini kullanarak, dilin özünü korumasına da hizmet etmişlerdir. Bu sıralar Anadolu Selçuklular, Arapça ve Farsçayı kullanmaktaydılar.

XII. yüzyıl ile XIX. yüzyıllarda Anadolu Türklerinin mesleki ve sanatsal alanda yetişmesi ve ahlaki gelişimlerini sağlamak için kurulmuş olan Ahilik, önemli bir sosyal dinamizme sahiptir. Ahiliğin prensipleri Kuran ve sünnete dayandığı için tasavvufta önemli bir yeri olan Uhuvenet (kardeşlik) kavramını hatırlatmış ve hızla yayılmıştır⁵². İlk büyük Osmanlı tarihçilerinden olan Aşıkpaşazade “Tarih-i Ali Osman” adlı eserinde, Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu’da Türkmen çevrelerde kurulan sosyal, kültürel ve siyasi kuruluşlardan biri olarak Ahi teşkilatını (Ahiyan-ı Rum) gösterir. Yine aynı eserde Aşıkpaşazade, Bacıyan-ı Rum (Anadolu

⁵⁰ Bayram, *Ahi Evren*, s.143.

⁵¹ Karasoy, “Ahi Kelimesi”, s.13.

⁵² Kızıler, “Ahilik Kurumu”, s. 409.

bacıları) olarak bilinen Türkmen kadınlardan oluşan⁵³ bir birlikten de bahsetmiştir. Bu birlik Ahilerin kadın koludur.

Ahiler belirli ilkeler ortaya koymuşlardır. Ahiliğe giriş şerbet içmek, şed veya peştamal kuşanmak, şalvar giymekle gerçekleşirdi. Ahiler esnaf ve dükkân sayılarını, tezgahları sınırlandırmışlardır. Sanat erbabı içinden dürüst ve saygıdeğer yaşlı bir kimse Ahi reisi kabul edilmiştir. Bu kişinin iş, sanat ve esnaf üzerinde tarikat şeyhi gibi bir nüfusu olmuştur. Ahi teşkilatına üye olmak isteyen kişi öncelikle fütüvvetnamelerde belirtilmiş olan dini ve ahlaki emirlere uymak zorundadır. Ahilik ile fütüvvetin ilişkisini, Ahilerin fütüvvetname olarak ahlak tüzüğündeki esasları takip etmeleri kolayca kanıtlamaktadır. Ahi olmak isteyen kişilerde vefa, güvenilirlik, cömertlik, tevazu, affetme gibi vasıfların bulunması gerekmektedir. Ahilikte temel amaç, insanın dünya ve ahirette mutluluğudur. Bu doğrultuda kişinin hem dünya hayatı hem de ahiret hayatını kazanmasını sağlayacak şekilde çalışması gerekmektedir.

Türkmenlerin, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek buraları Türkleştirmeleri, İslamlaştırmaları ve Anadolu'yu kendilerine yurt edinmeleri ve Moğol istilası nedeniyle çok sayıda fütüvvet ehlinin Anadolu'ya yerleşmesi Ahiliğin Anadolu'da teşkilatlanmasına olanak sağlamıştır. Ahiler Anadolu'ya gelen göçebe Türkmenlerin iskânları ve iş bulmalarında, sosyal doku ile bütünleşmelerinde, İslamlaşmalarında önemli rol oynamışlardır.

Ahilik teşkilatı Abbasi halifelerinden olan ve annesi Türk bir cariye olan En-Nasır li Dinillah (1180 – 1225)'in kurduğu gençlik, cömertlik teşkilatı durumunda olan Fütüvvet teşkilatının bir devamı olarak görülmektedir. Türk asıllı bir şeyh olan Şeyh Evhadüddin Hamid El- Kirmani (635/1238)'nin, fütüvvet teşkilatına mensup olan Anadolu'daki şeyhlerin lideri olarak 1204 yılında Anadolu'ya geldiği bilinmektedir⁵⁴. Ahilik teşkilatını Türk coğrafyasında şekillendiren Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Mahmud, Kirmani'nin damadı olup, fikirlerinden etkilenmiştir. Kirmani'nin diğer mürit ve halifeleri de edindikleri fütüvvet anlayışını bulundukları

⁵³ Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, Sayı:10, s. 1-2.

⁵⁴ Karasoy, "Ahi Kelimesi", s.14-15.

yerlerde tekke ve zaviyeler kurarak yaymışlardır. Böylece İslam etkisindeki Türk akıllığı yani Türk fütüvvet hareketi “Ahilik” olarak karşımıza çıkmıştır. Ahilik binlerce yıllık Türk medeniyetinin İslam kültürüyle uyum içerisinde kaynaşmasından doğan yeni bir sosyal kültür kuruluşu olarak kabul edilmiştir. Ahilik Türk insanını, Anadolu’daki bin yıllık tarih içerisinde en fazla etkileyen sosyokültürel müesseselerden biridir. Toplumun ayakta kalabilmesi için gerekli sosyal adalet ve ahlakın yerleşmesinde oldukça önemli olan Ahilik, ahlak ve sanatın ahenkli bir birleşimi olarak, Anadolu insanının sosyal ve ekonomik hayatının düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır. Ahiliğin ahlaki esaslarının kökeni Hz. Peygamberin hadisleridir⁵⁵.

Ahilik ile fütüvvetin yakın bir ilişkisi olmasına rağmen kurumsal oluşum, gelişim ve işlevleri açısından önemli farklılıklar vardır. Ahilik ile Fütüvvet aynı şey değildir. Anadolu’da Fütüvvet sahibi kişi Ahi ismini almamıştır. Ahi olmanın şartları ana prensip bakımından fütüvvetçilikten farklıdır. Ahi olmak için her şeyden önce fütüvvetçilik meziyet ve sıfatlarına haiz olduktan başka adayın, bir meslek ya da sanatı olması şarttır. Ahi olmayı engelleyen bazı durumlar da vardır ki bunlar şöyle sıralanabilir: Yardımlaşmayan ve başkasının sırtından geçinenler ile inançsızlar, falcılar – büyücüler, yalan söyleyen kişiler içki içenler, hırsız ve dolandırıcılar, hilekâr kimseler, fırsatçı ve gösteriş budalası olanlara Ahilik şeti bağlanmaz. Ahi olmuş ustalık şeti bağlanmış kimselerden ahlaksızlık eden, zina ve livatada bulunan, iftira gibi edepsizliklerde bulunanların ustalığı düşer. İsimleri bütün teşkilata duyurulur. Artık yaptıkları iş için yeniden ruhsat alamazlar. Ayrıca Ahiler kardeşlerinin hizmetini ihmal etmez ve zenginlerin kapısına gitmezlerdi. Uzak ve yakın bütün Ahilere kardeş gözüyle bakar, kötü ahlaklı kişilerle arkadaşlık etmez bu kişiler evlatları bile olsa evlerinde tutmazlardı⁵⁶. Ahi teşkilatı bir eğitim ve öğretim ocağı vazifesi de görürdü. Bu yalnızca sanatkâr yetiştirmekle ifade edilemez. Aynı zamanda mal üretilip topluma hizmet sunmanın usul ve erkânı da öğretilir. Bu nedenle bir Ahi işyerinde sanat öğrenmeye aday olan kişi, ustasına bir şeyhe bağlanır gibi

⁵⁵ Sancaklı, “Ahilik Ahlakı”, s.2.

⁵⁶ Tatar – Dönmez, “Zihniyet ve İktisat”, s.199-200.

bağlanmak durumundaydı. Böylece o işyerinde sarsılmaz bir hiyerarşi ortaya çıkardı⁵⁷.

Fütüvvetnamelerde geçen önemli Ahi kuralları şunlardır: Ahilerde eli açık, kapısı açık, sofrası açık olmalı, bununla birlikte gözü kapalı, dili ve beli bağlı olmalıdır. Eli açık olmak cömertlik, kapısı açık olmak konukseverlik, sofrası açık olmak ise aç geleni tok döndürmek manasındadır. Gözü kapalı olmak, kimseye kötü bakmayıp ayıbını görmemek, dili bağlı olmak kimseye kötü söz söylememek ve beli bağlı olmak da kimsenin ırzına, namusuna ve şerefine göz dikmemeyi ifade eder. Bununla birlikte şarap içmek, zina, gammazlık, dedikodu, iftira etmek, münafıklık, gurur, kibir, sert ve merhametsiz olmak haset edip kin tutmak, sözünde durmamak, yalan söylemek, emanete hıyanet etmek kişinin ayıbını açığa vurmak, cimrilik, hırsızlık gibi kötü özelliklerin de yığidi yığıtlıktan, ahiyi ahilikten, şeyhi de şeyhlikten çıkaracağı belirtilmiştir⁵⁸. Ahilerde bu kurallar dayanışma ve bütünleşmeye dayalı olarak ortaya konmuştur.

İnsan hayatı Fütüvvetnamelerde 740 kurala bağlanmıştır. Bunların ne kadarının bilineceği ise kişilerin derecelerine göredir. Bu ilkelerin 124 tanesini ahi olan herkes bilmeliyken, padişah, enbiya ve evliyalar 740 tanesini de bilmelidir. 124 edep; yeme, içme, konuşma, giyinme, alışveriş, mahallede yürümek gibi toplumsal hayatla ilgilidir. Bunların her birinin de belli edepi bulunmaktadır⁵⁹.

Fütüvvetnameler, Ahi teşkilatının oluşumunda etkili olmakla birlikte Ahiliğin tesisini tasavvufî düşünceye ve tarikatlara dayandırmak mümkündür. Bilhassa Hoca Ahmet Yesevi'nin şahsında, Horasan'dan Anadolu ve Balkanlara uzanan tasavvufî düşünce ve buna dayalı olarak kurulan tarikatların –Bektaşilik ve Mevlevilik –önemli oranda etkilidir⁶⁰.

Ahi Evran dericilik zanaatı ustasıdır. Kayseri başta olmak üzere diğer Anadolu şehirlerini de gezerek buralardaki esnafı teşkilatlandırmak için çalışmıştır. Özellikle dericilik işiyle uğraşan debbağ esnafının mesleki birliklerini belli bir

⁵⁷ Bayram, *Ahi Evren*, s. 162.

⁵⁸ Tatar – Dönmez, “Zihniyet ve İktisat”, s.200.

⁵⁹ Sancaklı, “Ahilik Ahlakı”, s.14.

⁶⁰ Tatar – Dönmez, “Zihniyet ve İktisat”, s.197.

gelenek ve disiplin içerisinde korumaları için uğraşan Ahi Evran bunun için sağlam kurallar koymuştur. Aynı zamanda Kayseri’de ahilik teşkilatının kurulmasına öncülük etmiş olan Ahi Evran, bu yönüyle Türk Kültür Tarihi’nde ilk esnaf teşkilatının kurucusu kabul edilir. Onun Kayseri’deki faaliyetleri kendisinin ölümünden sonra da esaslarını belirlediği sistem üzerine asırlar boyu devam etmiştir⁶¹.

Ahilikte ahlak en önemli unsurdur. Ahilik temelde Kur’an ve sünnete dayanan ahlaki prensipleri esas aldığı ve tasavvufta önemli bir yeri olan “uhuvvet”i hatırlattığı için kolayca kabul görmüştür⁶². İyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik gibi özelliklerin ahiliğe girişte şart olarak aranıyor olması sonucu, cemiyette temiz ahlaklı ve yardımsever kişilerin sayısının çoğalmasında katkıda bulunulmuştur. Dolayısıyla bu durum, toplumda zaviye, han ve hamam gibi binaların yaptırılmasını, bunların bakımları için de zengin vakıflar kurulmasını sağlamıştır⁶³.

Ahilikte eğitim ömür boyudur. Çalışmak, ibadet, dürüstlük bir bütün olarak ele alınmıştır. Ahi ustaları çırak yetiştirmeye önem vermiş, mesleki eğitimin yanında açılan medrese ve zaviyelerde okuma – yazma ile dini bilgiler eğitimi de verilmiştir. Bu şekilde çekirdekten ve bütünüyle donanımlı yetişen kişi topluma öncülük edecek ve her yönüyle mükemmel bir toplum ortaya çıkmış olacaktır. Ahiler üyelerini yetiştirirken, üretici ile tüketici arasındaki ilişkileri de sosyal huzuru temin edecek şekilde geliştirmeye de çalışmışlardır.

c) Anadolu Selçuklu Devleti ve Ahilik

Ahiliğin temelini oluşturan Fütüvvet kavramı, Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan yaklaşık yüz sene sonra, XII. yüzyılın son çeyreğinde başkent Konya’da görülmeye başlamıştır. Bu tarihten önce, XII. yüzyılda Konya’da Türk teşkilat tarihinde önemli sayılabilecek bir esnaf zümresi bulunmakta olup bunların kalabalık bir bölümü, saray ve şehir halkının ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü idi. Bu durumda Konya esnafının, Türkiye Selçuklu Devleti’nin daha ilk dönemlerinde

⁶¹ Metin Hülagü, “Ahi Evran ve Ahilik”, <http://metinhulagu.com>, s.1, (Son erişim 13.04.2017)

⁶² Sancaklı, “Ahilik Ahlakı”, s.2.

⁶³ Hülagü, “Ahi Evran ve Ahilik”, s.2.

bile örgütsüz faaliyet gösterdiği düşünülemez. İşte İğdişlik adı verilen teşkilat, Fütüvvet öncesi Konya'nın esnaf örgütü durumunda idi. İğdiş kelimesi, “beslemek, yetiştirmek, terbiye etmek anlamlarına gelmekte olup, halkın ve ordunun yiyecek ve mal ihtiyacını karşılayan, aynı zamanda da bazı mali işleri yapan kişileri ifade ederdi”⁶⁴. Sonraki dönemde fütüvvetin giriş süreci başlamış, Abbasi Halifesi En-Nasır Li- Dinillah, fütüvvet teşkilatını şahsına mal ederek, bu teşkilata resmiyet kazandırmıştır. Halifenin düşüncesi İslam ülkelerinin birliğini sağlamaktır. Bu amaçla İslam ülkeleri hükümdarlarına heyetler göndermiştir. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı İzzettin Keykavus'a, Şihabüddin Sühreverdi başkanlığında bir heyet göndermiş böylelikle sultanı teşkilata dâhil etmiştir. Selçukluların teşkilata dâhil olması, Anadolu'da Ahiliğin gelişmesinde oldukça önemlidir. Teşkilat burada iktisadi yönü ağır basarak ortaya çıkacaktır⁶⁵.

Ahi teşkilatının tam teşekkülü ise Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı yıllarında Selçuklu Devleti'ni yeniden yapılandırma çalışmaları ile devletin destek ve himayesinde kurulması ile olmuştur. Türkiye Selçuklu döneminde teşkilat ilk olarak Orta Anadolu (Kayseri)'da XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, I. Alaaddin Keykubat zamanında bütün Anadolu'ya yayılmış ve devletin yapısı içinde yer almıştır⁶⁶. Yusuf Küçükdağ, Konya'da fütüvvet yapılanmasının Ahi teşkilatı olarak örgütlenmesinin XII. yüzyılın sonlarında gerçekleştiğini belirtir⁶⁷.

Ahi teşkilatının Anadolu Selçuklu Devleti bünyesinde oldukça güçlü bir yapıda olduğu bilinmektedir. Bu teşkilatın belirlediği, ticaret ve sanat ahlakının korunması üzerine esaslar şecere ve fütüvvetnamelerde açıkça belirtilmiştir. Bu şecere ve fütüvvetnameler Türk tarihi ve Türk dili için oldukça önemli kaynaklardır. Türk coğrafyasında teşkilatlanan Ahilik Türk'ün, ticaret ilişkilerini, insan ilişkileri ve dini hayatına dair esaslar koymuş ve bunlara uygun bir hayat yaşamak konusunda teşkilat mensupları fazlasıyla titiz davranmıştır. Ahiler, Anadolu coğrafyasına Türk

⁶⁴ Yusuf Küçükdağ, “Başkent Konya'da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 2017, s. 174-175.

⁶⁵ Hilal Ceylan, *Ahilerin Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Devlet ve Toplum Hayatında Oynadıkları Roller*, Yayınlanmamış YL Tezi, G.Ü. S.B.E. , Ankara, 2008, s. 5-6.

⁶⁶ Bayram, “Türkiye Selçukluları Ahilik”, s. 2.

⁶⁷ Küçükdağ, “Başkent”, s. 179.

göçlerinin olduğu bir sırada ülke içinde etkili olmaya başlamışlar, Türkmen göçünün yoğun olduğu uç bölgelerde ilim, kültür, sanat faaliyetleri ile onların bölgeye uyumuna çalışmışlardır. Ahi teşkilatı mensubu ilim insanları, medrese, zaviye, mescit gibi müesseseler de kurmuşlar, yazdıkları eserlerle de toplumun aydınlanmasına çalışmışlardır.

Türklerin 1071'den sonra Anadolu'ya yaptığı akınlar 1225'lere kadar savaşçıların yiğitlik ve alpliklerini gösterme ve yeni bir yurt edinme amacı taşıyordu. Bu tarihten sonra ise daha çok Moğol saldırılarından kaçış sebebiyle gelmişlerdi. Bu ikinci gruptakiler de ekseriyetle zengin tüccar ve sanatkârlardan oluşuyordu. Ayrıca bunlar ilk gelen gruplar gibi İran kültürünün etkisini almayıp, hızla geldikleri için kültürel açıdan ırki ve milli özelliklere haiz bulunuyorlardı. Maddi manevi bütün varlıklarını Anadolu'ya getiren bu unsurlar burada sanat ve ticaretini sürdürme amacındaydı. Bizanslı meslektaşlarıyla rekabet edebilmek için aralarında birlik olmaya ve dayanışmaya çok fazla ihtiyaçları vardı. Bu birlik ve dayanışma Türk halkının daha çok kullandığı eşyaları üreten dericilik alanında başlamıştır⁶⁸.

Bunun yanında Anadolu'da oluşan Moğol tahakkümü ve Selçuklular'a karşı meydana gelen iç isyanlar halkı bezdirmeye başlamıştı. İşte bu durumda diğer bazı Türk büyükleriyle birlikte Ahi Evran da halkın maneviyatını yükseltme hususunda rol oynamaya başladı. Ahi Evran esnaf ve sanatkârları birlik altında toplamak suretiyle, sanat ve ticaret ahlakı ile üretici ve tüketici çıkarlarını güven altına alarak halkın yaşama ve direnme gücünü arttırmıştır. Ahi teşkilatına giren esnaf ve sanatkârlar yalnızca mesleki, dini ve ahlaki bir eğitim almıyor, aynı zamanda askeri talimlerle de eğitilerek gerektiğinde savaşlara katılıyorlardı⁶⁹.

Ahiler, standart ve kaliteli mal üretimini esas görevleri olarak görmüşlerdir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde, meslek erbabları arasında rekabet, üretici – tüketici rekabeti, kavga ve sürtüşmeler ortadan kaldırılmıştır. Ahilikte emeğe razı olma ve doğru olma önemli bir kuraldır⁷⁰.

⁶⁸ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1997, s. 79-80.

⁶⁹ Çağatay, *Ahilik*, s. 83-84.

⁷⁰ Ceylan, *Ahiler Devlet ve Toplum*, s. 31.

Ahiler, Anadolu’da XIII. yüzyılda devlet otoritesinin zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında sadece ekonomik olarak değil, siyasi ve askeri yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Moğol istilası sırasında şehirlerde ve küçük kasabalarda mahalli halk idaresinin temsilcisidirler. Selçuklu devleti milli güvenliğin sağlanmasında, iç karışıklık ve uçlardaki ayaklanmalarda Ahilerin desteğini almıştır. Ahiler devleti vatandaşını koruyup kollayan bir baba ocağı olarak görmüşler, fertlerin devlete isyanını engellemek, devlet başkanına itaat ve onun karşılanması anlayışı siyasi faaliyetlerinin kökenini oluşturmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti’nin Köseadağ’da (641/1243) yenilgiye uğraması üzerine yaşanan Moğol istilası ile Ahi ve Türkmenler ağır bir katliama uğradılar. Bu katliam sırasında Anadolu’da on binlerce Türkmen öldürülmüştür. Ahiler Moğollara karşı mücadele etmiş ve milli mücadele ruhunu ortaya koymuşlardır. Ahilerin bu mücadelesini Türkiye Türklüğü’nün XX. yüzyılın başında “İstiklâl Savaşı” adıyla verdiği mücadeleye benzetmek de mümkündür⁷¹. Ahilerin Moğollara karşı direnişi halkı zinde tutmuş, mevcut düzenin korunmasında, Beylikler döneminden Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar uç bölgelerde sınırların muhafaza edilmesinde etkili olmuşlardır⁷². Anadolu Selçuklu’nun dağılma süreci ile resmi otorite zayıflamış Ahiler ile Selçuklu idaresi siyasi bir mücadeleye de girmiştir. Bu dönemde Moğol tesiriyle, Ahilere baskı da uygulanmıştır. Bundan sonra gelen beylikler döneminde – Karamanoğlu, Eşrefoğlu, Germiyanoglu, Osmanlı vd.- Ahilerin askeri teşkilat gibi oluşturulmuş silahlı birlikleri olduğu bilinmektedir. Ahiler yeni kurulan beyliklere yardım etmişler, Osmanlı merkez otoritesinin kuruluşunda oluşan kadroda da yer almışlardır.

Selçuklu’da Ahi teşkilatının ortaya çıkması ve kolay yayılmasının sebebi Selçuklu devlet adamlarının bilime duyduğu ilgidir. Selçuklular zamanında Ahilik bilimsel bir temele dayanmıştır. Ahi teşkilatının amaçlarından biri ilmi, sanat alanlarında uygulamaya çalışarak toplumun da bundan yararlanmasıdır. Osmanlı’da ise Ahiliğin bilimsel yönü anlaşılamamıştır. Ahiliğin fikir babası olan Ahi Evren’in ve eserlerinin Osmanlı uleması tarafından bilinmemesi ve hatta Selçuklular

⁷¹ Karasoy, “Ahi Kelimesi”, s. 15,16.

⁷² Ceylan, *Ahiler Devlet ve Toplum*, s. 16.

dönemindeki ahi çevreleri ile ilgili bilgilerin Osmanlılara intikal etmemesi de bunu göstermektedir. Bu durumun en önemli nedeni, Köseadağ yenilgisini takip eden asırda (1243-1335) Anadolu’da hüküm süren Moğolların Ahi Evren Hacı Nasirü’l-din Mahmud ve arkadaşları üzerindeki baskıları ve takibi sonucu eserlerinin yayılma imkânı bulamaması ve okunamamasıdır. Onların geleneği Moğollar nedeniyle Anadolu’da devam edememiştir⁷³.

d) Osmanlı Devleti’nde Ahi Teşkilatı

Fütüvvetnamelerde Ahilerin helalinden kazanması, düşkünlere yardım etmesi, âlimlere hürmet etmesi, alçakgönüllü olması, nefesine hakim olması ve dünyaya düşkün olanlarla ilişkisini sürdürmemesi üzerinde de durulmuştur. Bu özellikler Osmanlı Devleti yönetimindeki insanların ahlakının temel taşı olmuştur. Ahi yönetmeliği olarak da düşünebileceğimiz Fütüvvetnamelerde ticarete yönelik kurallar da yer almıştır. Bunlar satılan malın çürük ve hileli olmaması, bedelinin üstünde fiyat söylenmemesi, taklitten sakınılması, eksik tartılmaması, kalitesiz mal üretilmemesi gibi kul hakkını da gözeten faydalı ilkelerdir. Ahîlerin ticarî ve iktisadî hayatla ilgili bu ilkeleri hadislerde de aynen bulunmaktadır⁷⁴.

Ahiler Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Merkezi idarenin oluşumu sırasında devlet kadrolarını Ahi liderleri ile aşiret beyleri meydana getirmiştir. Anadolu’nun güvenliğini sağlamışlar ve bu sayede Osmanlı, gücünü dış tehlikelere yöneltebilmiştir. Osmanlılar zamanında Ahiliğin Anadolu’da yaygınlık kazandığı dönem, sosyal yapıda tarikatların önemli fonksiyonlar eda ettikleri bir dönem olmuştur. Ahilik teşkilatının ortaya çıkışı, yapılışı, içeriği konusunda tasavvufun önemli bir yeri vardır. Ahilikte, Mevlevî, Rıfai, Bektaşî, Halvetî gibi tasavvufî anlayışların etkisi görülür⁷⁵.

Beylikler döneminden itibaren Osmanlılarda özellikle Konya, Kayseri, Sivas gibi gelişmiş kentlerin belli yerlerinde açık ve kapalı çarşılar yapılmıştır. Ahiler buralardaki dükkânlarında çalışmıştır. Çeşitli sanat erbabları ayrı loncalar şeklinde

⁷³ Bayram, “Türkiye Selçukluları Ahilik”, s.8.

⁷⁴ Sancaklı, “Ahilik Ahlakı”, s.12.

⁷⁵ Kızıler, “Ahilik Kurumu”, s.417.

teşkilatlanmıştır. Düzenli bir iç örgütlenmeye sahip bu kuruluşlar, kendileriyle ilgili bütün işleri görmüş ve üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini düzenlemişlerdir⁷⁶.

Ahilik teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde lonca adını almıştır. Ahiliğin Türk toplumuna etkisini görmek için Anadolu'da herhangi bir meslek erbabının çırağı ile ilişkisine bakmak yeterli olacaktır⁷⁷. Türk lonca teşkilatı olarak Osmanlı devrinde devam eden Ahilik, XIX. yüzyılda Avrupa ürünlerinin ülkeye girmesi ve Avrupa ekonomik üslubunun yayılması ile eski önemini kaybetmiş ve Türkiye Cumhuriyeti bu müesseseyi lağv etmiş, Esnaf Odaları kurulmuştur⁷⁸. Günümüzde esnaf örgütleri ile ticaret odaları Ahilik teşkilatının devamı olarak görülebilir. Osmanlı döneminde Ahiler, çıraklık, ustalık törenleri ve Ahilik haftası kutlamaları yapmışlardır. Ahiler arasında, yamak, çırak, kalfa ilişkileri hiyerarşik olarak düzenlenmiştir. Bu basamakların üstünde Ahi baba denilen, sanatı ile saygı kazanmış ve Ahilerin yetişmesi için zaviyeler yaptıran bir kişi bulunurdu. Toplumda birlikte ve uyum içinde yaşamak için gerekli kurallar, askerlik ve genel bilgiler zaviyelerde öğrenilirdi. Bu zaviyelerde, başka şehirlerden gelen misafirler de ağırlanmıştır⁷⁹.

Ahiler ilk defa Orducu takımı adı ile I. Kosova Savaşı'nda yer almışlardır. Yeniçeriliğin ihyasında etkileri, Osmanlı ordusunun ikmalinde yardımları görülmüştür. Ayrıca ihtiyaç doğrultusunda kullanılacak malzemeyi yerinde üretmek üzere bazı Ahi üyeler sefere de gitmiştir. Ayrıca Ahiler, Osmanlı döneminde Düzmece Mustafa olayında Bursa'yı Mustafa'ya karşı müdafaa etmişlerdir⁸⁰.

Ahiler, ordunun gelişinden önce sefer yolu güzergâhında bulunan önemli noktaları ele geçirmiş, fetih yerlerinde halka karışmış, önce halkın gönlünü kazanmıştır. Böylece ordu gelmeden fethin zemini hazırlanmıştır. Devletin gücü onların desteğiyle artmış, devletin bekasına katkıları olmuştur⁸¹. Buradan da

⁷⁶ Kızıler, "Ahilik Kurumu", s.414.

⁷⁷ Karasoy, "Ahi Kelimesi", s.16.

⁷⁸ Taescher, "İslam Ortaçağında", s.25.

⁷⁹ Karasoy, "Ahi Kelimesi", s.18.

⁸⁰ Hülâgü, "Ahi Evran ve Ahilik", s.3.

⁸¹ Kızıler, "Ahilik Kurumu", s. 414.

anlaşıldığı üzere Ahilik yalnız bir esnaf teşkilatı olmayıp, askeri yönü de olan sosyal bir kurumdur.

I. II. AHİLİK, LONCA, GEDİK KAVRAMLARI

Bu husus Osmanlı esnaf teşkilatı açısından son derece tartışmalı bir durumu ortaya koymakta ve pek çok farklı görüşün, farklı çıkarımların olduğu bir saha olarak karşımızda durmaktadır. Ahiliğin esnaf teşkilatıyla ilişkisi, esnaf teşkilatının dini yapısı, loncaya geçilip geçilmediği, geçildiyse ne zaman geçildiği gibi sorular tam olarak cevap bulmuş değildir.

Bu konuda ilk olarak birçok çalışmada kaynak olarak kullanılan Mecelle-i Umur-ı Belediyye'nin yazarı Osman Nuri Ergin'in görüşlerini aktarmakta fayda vardır. Osman Nuri, Osmanlı esnaf teşkilatının dini yönünü vurgulamakta ve tarikatlerle ilişki kurmaktadır. Ona göre anlaşılmaktadır ki Osmanlı esnaf teşkilatının turuk-ı aliyye ile bir ilişkisi bulunmaktadır. Esnafın uyguladığı merasim ve esnafa verilen fermanlarda kullanılan tabirler buna delil teşkil etmektedir⁸².

Pir ve usta ile kalfa çıkarmak ve peştemallık gibi tabirler Osmanlı esnafı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardım eder. Yine esnafla ilgili eserlere bakılacak olursa şed bağlamak tabirine de rastlanır. Ayrıca bu eserlerde geçen “*ibtida filan sanatı filan peygamber veyahut ashab veya veli işlemiştir. Ondan filan öğrenmiştir.... Esnafının piri ...dır. Bunun kemerini bağlamıştır*” gibi ifadeler de bu konuda bize ipuçları verir⁸³.

Osman Nuri Ergin'e göre, esnaflığın bir tarikat olduğu çeşitli göstergelerle anlaşılmaktadır. Bu tarikatın adab ve erkânı fütüvvetnamelerde şöyle aktarılır : “*Ashab-ı tarikat bu tertibe riayet ederler: Ol müridin başın tıraş ederler. Ya mikraz ile kas ederler. Pes tevbe ve telkin verirler ve ahdullah okurlar. Badehu tac ve hırka giydirirler. Badehu yol ata ve yol kardaş verirler. Badehu kuşk kuşatırlar. Ve tuğ ve alem verirler. Ve seccadeye geçirirler. Badehu helva pişirirler. Ve birbirine tikke sunarlar. Ve bir şehirden ahar şehre helva gönderirler. Onlar kim tıraş ve tac ve*

⁸² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, C.1, İstanbul 1995, s. 497.

⁸³ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 498

*hırka ve pir tutmak ve yol ata ve yol kardaş tutmak ve ahdetmek ve tercüman-ı lisan söylemek ve helva-i cefne pişirmek ve bir kişiye tikke sunmak ve bahş-ı gayib alıkomak ve bir yerden ahar yere helva göndermek ve tuğ ve alem. Adem aleyhisselamdan tutanların senedi budur ki zikrolundu*⁸⁴.” Görüleceği üzere Osman Nuri esnaflıkla tarikatler arasında bağlar kurmuş ve bunları örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Özellikle Melami tarikatının esnaflıkla ilişkisini uzun uzun anlatmıştır⁸⁵.

Osmanlı esnafı içerisinde bir “Ahi” tabiri mevcut olmakla birlikte esasen debbağ, kunduracı ve sarraç esnafının amirleri olarak bir “Ahi baba”ya da rastlanmaktadır. Ayrıca yakın zamanlara kadar Ankara, Kayseri ve Kırşehir taraflarındaki esnafın ahi denilen şeyhlere hürmet ettikleri ve onlara uydukları hatta senenin belli bir gününde Kırşehir’den civar şehirlere bazı ahi şeyhlerinin gittiği ve buralarda çıraklıktan kalfalığa yükselecek esnafa özel bir törenle peştamal bağladığı bilinmektedir⁸⁶.

Bu düşüncelerin ardından ahilik ve lonca ilişkisini ortaya koymaya çalışmakta fayda vardır. Lonca İtalyanca loggia kelimesinden gelmekte olup hücre yani oda manasına gelmektedir. Terim anlamı ise, esnaf arasındaki işlerin ve sorunların konuşulmasına memur olan esnaf ustalarının toplandığı yer olarak kullanılmaktadır⁸⁷. Zamanla sözcüğün anlamı genişlemiş toplantı yeri anlamını aşarak orada toplanan heyetin de adı olmuştur⁸⁸.

Lonca sözcüğü ilk olarak XVIII. yüzyılda Müslüman olmayan esnaf arasında kullanılmaya başlanmış gözükmektedir. O zamana kadar aynı sınıf içinde yer alan Müslüman ve gayrimüslim esnaf bu yüzyılda birbirleriyle çatışmaya başlamış, Hristiyan olanlar toplantı yerleri olan odaları ayırarak lonca demeye başlamışlardır⁸⁹.

Bununla birlikte esnafın fütüvvet yolunu bırakıp zaviyelerden çekilmelerini başka nedenlere bağlayanlar da vardır. Buna göre birincisi, fütüvvet İranlıların

⁸⁴ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 499.

⁸⁵ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 552.

⁸⁶ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 498.

⁸⁷ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 552.

⁸⁸ Gabriel Baer, "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçindeki Önemi", Çev, Sami Feriel, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VIII, s. 111.

⁸⁹ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C.2, İstanbul 1970, s.284.

icadıdır ve uyulması gereken birçok yönü vardır. Bunlara uyabilmek değişen koşullarda pek kolay olmamaktadır. İkincisi fütüvvete uyarak yapılan toplantılar yalnızca Müslüman olan esnafa aitti. Hâlbuki Müslüman olmayan esnaf da bulunmaktaydı. Bütün esnafı ilgilendiren toplantılar dini bir müesseseden ziyade alelade bir toplantı yerinde yapılmalıydı⁹⁰.

Osmanlı tarihinde zenaat sınıfları yani loncalar emtia üretimi ekonomisinin gerçek temelini oluşturmaktaydı. Osmanlının büyük bir devlet haline gelmesinde esnaf örgütlerinin önemli bir rolü olduğu bellidir. Ancak bunun nasıl bir rol olduğu çok fazla açıklanabilmiş değildir. Bunun nedenlerinden biri tarihçilerin bu konuyu, Osmanlılar'ın menşei temelinde düşünüp bir sonuca varamamaları, diğeri ise esnaf kuruluşları ile tarikatler arasında tam olarak aydınlatılamamış ilişki nedeniyle tasavvuf tarihçilerinin çalışmalarını bu kuruluşların tasavvufi yönünde yoğunlaştırmalarıdır⁹¹. Bunlardan bazı örnekler yukarıda verilmiştir.

Konuyla alakalı olarak Mantran'ın görüşleri de dikkat çekicidir. O özellikle Gibb ve Bowen'in esnaf törenleriyle derviş tarikatleri arasında kurduğu yakınlıktan bahsederken, bunun ilk dönemlerde sıkı bir bağ meydana getirdiğini belirtir. Dini önderlerin, derviş, zanaatkâr ve tüccar olan üyelerinin hem maddi hem de manevi faaliyetlerini yürüttüğünü ancak bunun XIV. yüzyıl Anadolu'sunda çok belli bir durumdayken sonraki dönemde giderek zayıfladığını ifade eder. Devletin gücünün iyice yerleşmesiyle birlikte dinsel tarikatlerin etkisinin azaldığını ve bunun güçlü bir olasılıkla İstanbul'un fethinden itibaren ortaya çıktığını iddia eder. Ahiler gibi dini ve siyasi hareketlerin, devletin başındaki güçlü iktidarın varlığıyla uygulamadaki öncelikli rollerini kaybettiklerini kaydeder. Sonraki zamanlarda da merkezi hükümetin zayıflamasına rağmen dinsel hareketlerin loncalar üzerindeki etkilerini yeniden kazandıklarını söyleyemeyeceğimizi belirtir⁹².

Ahiler Osmanlı'nın kuruluş devrinde siyasi olarak aktif şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta I. Murat'ın Ankara'nın alınışından sonra bizzat ahiliğe

⁹⁰ Mithat Gürata, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Ankara 1975, s.99.

⁹¹ Berkes, *100 Soruda*, s. 280.

⁹² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, Çev. Kılıçbay- Özcan, Ankara 1990, s.338.

girdiği söylenmektedir. Ancak daha sonrasında ahilik ile ilgili bilgiler yavaş yavaş azalmakta ve kaybolmaktadır. Bu durumun sebebi ahiliğin esrarengiz ve sırlı yapısının Osmanlı sistemine uyum sağlayamaması olarak açıklanabilir. Bu müessesenin daha sonraları lonca teşkilatına sığındığı anlaşılmaktadır. Lonca müessesesi İslami şark şehirlerinde eskiden beri mevcut bulunmuş olmalıdır. Bu durumu, şark şehirlerinde münferit sanat erbabının şehirlerin her tarafına yayılmaması bilakis kendilerine göre isimlendirilen çarşılarında müştereken ikamet etmeleri desteklemektedir. Ancak lonca teşkilatının yapısı ve fütüvvetle ilişkisi kesin olarak açıklanamayan bir durumdur. Loncaların edebiyatının fütüvvet edebiyatı olması ve bunun da zenaatin iktisadi tarafından çok birlik tarafını kapsaması bu durumu zorlaştıran etkenlerdendir⁹³.

Mantran, şeyhlerin rolünü ifade ederken orta çağda, tarikatlerin etkisinin en yüksek noktada olduğu zamanlarda esaslı bir rol oynadıklarını ancak sonraki dönemlerde bu büyük otoriteyi muhafaza edemediklerini belirtir. XVII. yüzyıl itibarıyla loncaların yönetiminin din tarafından daha az belirlenen ancak yönetsel ve uygulama sorunlarıyla daha fazla meşgul olan kişilerden oluştuğunu söylerken bu dönemde de şeyh atanmasının ise geleneklere saygıdan kaynaklanan bir işlem olduğunu ifade eder. Fütüvvet sisteminin etkisinin azalması şeyhin rolünü de azaltmış, şeyhin görevi törensel bir çerçevede kalmış ve bu gelenekçi ve biçimci yapı eski derin anlamının üzerine çıkmıştır⁹⁴.

Ahilik müessesesi üyelerinin neredeyse tamamı zenaat erbabından oluştuğu için loncaların fütüvvet birlikleri haline gelmesinde bunun rolü çok fazladır. Ancak yine de yalnız başına ahiliğin etkili olduğunu söylemek doğru olmaz. Loncalara dair eserler diğer bazı fütüvvet gruplarının da bu duruma etki ettiğini gösteren işaretler barındırmaktadır. Bunlardan birisi olan Fütüvvetname-i Kebir’de loncaların fütüvvete dair adetleri ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Burada ahilikteki üç kademenin aksine lonca fütüvvetinde dokuz derece zikredilmektedir. Bunlar, nazil, nim tarik, meyan beste (bunlar çırak, usta ve kalfaya tekabül edebilir), nakib, nakib vekili, baş

⁹³ Taeschner, “İslam Ortaçağı”, s.21.

⁹⁴ Mantran, *İstanbul*, s.340.

nakib, şeyh halifesi (aynı zamanda ahi), şeyh ve şeyhü's suyu olarak sıralanır. Görüldüğü üzere ahi, fütüvveti sisteminde yedinci derecede bulunmaktadır⁹⁵.

Bir taraftan da debbağlar ahilik gelenekleri sayesinde diğer loncalar üzerinde üstünlük kurarak nüfuz sahibi olmayı başardılar. Kırşehir'de bulunan ve Osmanlı Devleti'ndeki bütün debbağların reisi sayılan, Ahi Baba olarak adlandırılan kişinin başında olduğu bir tekke vardı. Bu ahi babanın veya vekilinin devletin birçok yerinde törenlere katılarak bazı uygulamalarda bulunması onları esnaf arasında önemli bir yere ulaştırdı⁹⁶.

Lonca kelimesinin Osmanlı esnaf teşkilâtı hususunda ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte İtalyan şehir devletlerinin, özellikle Venedik, Ceneviz ve Raguzalılar'ın Osmanlı Devleti ile olan ticarî ilişkilerinin bu tabirin ortaya çıkışında etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Galata ve civarında yerleşen yabancı ticarî temsilcilerin bulunduğu oda ve hanlar için bu kelimeyi kullandıkları ve bu tabirin zamanla yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. XV. yüzyılın sonlarında özel bir ticarî yeri ifade etmekte kullanılan lonca kelimesi, XVII. yüzyıldan itibaren doğrudan esnaf sisteminin adı olarak kullanılmaya başlandı. Ancak kelimenin belgelerde yaygın şekilde görülmesi XVIII. yüzyılda görülmektedir⁹⁷.

Bu konuyla ilgili olarak Mübahat Kütükoğlu, ahilik ve esnaf teşkilatını birbirinden ayırmaktadır. Ahiliğin bir tasavvufî teşkilat olduğunu ve fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki devamı olduğunu kabul etmekle beraber her zenaatkarın ahi olması gerekmediğini savunur⁹⁸.

Buna karşılık Neşet Çağatay, 1727 tarihinde gediklerin ortaya çıkışına kadar esnaf teşkilatına ahi teşkilatı dendiğini ve lonca tabirinin sonradan ortaya çıkan bir

⁹⁵ Taeschner, "İslam Ortaçağı", s. 22.

⁹⁶ Taeschner, "İslam Ortaçağı", s. 24.

⁹⁷ Ahmet Kal'a, "Lonca", *DİA*, C.27, s. 211.

⁹⁸ Ahilik ve Esnaf: *Konferanslar ve Seminer, Metinler, Tartışmalar*, İstanbul 1986, s. 77-78.

kavram olduğunu belirtmektedir. Ona göre ahilik, gedik ve lonca arasında herhangi bir fark bulunmayıp bu durum sadece isim değişikliğinden ibarettir⁹⁹.

Mehmet Genç ise Osmanlı esnaf örgütlerinin ahilikle kıyaslandığında çok daha dar uzmanlık alanlarını içeren ve sadece şehirlerde söz konusu olan bir yapı olduğundan bahseder. Her ne kadar ahilikten gelen bazı tesirler Osmanlı esnaf teşkilatını etkilemişse de XIII. ve XIV. yüzyıllarda bilinen şekli ile ahiliğin devamından bahsetmenin oldukça zor olduğunu belirtir. Lonca kavramının XVIII. Yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığını, ancak bunun herhangi bir yabancı etkisini ortaya koyduğunu söylemeye imkân olmadığını ve Osmanlı esnafının yapısının yerli bir yapı olduğunu söyler. Bu yapı içinde lonca deyiminin esnaf örgütünün genel kurulu ve toplantı yeri anlamı dışında bir içeriği olmadığını ifade eder. Sonuç olarak da mesleklerle bağlantısı şüpheli olan ve geniş bir kitleyi içinde barındıran ahilikten, daha dar uzmanlık alanlarına göre şekillenen esnaf örgütlerine XVIII. yüzyıldan çok daha önce, muhtemelen XV. ve XVI. yüzyıllarda geçildiğini savunur¹⁰⁰. Bu görüşü destekleyen başka araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunlardan birinde, Ahilik teşkilatının XVI. yüzyıldan sonra mesleki ve ekonomik niteliğini yitimiş olarak varlığını sürdürdüğü belirtilirken adeta bir derviş tekkesi haline geldiği öne sürülmektedir. Yerine ise Hristiyan zanaatkârlara da açık ve çok sayıda üyeyi belli bir örgüt içinde toplayan loncalara bıraktığı ifade edilirken, bu durum batı kapitalizminin mamul maddelerinin Osmanlı ülkesine girişine bağlanmaktadır. Aynı zamanda lonca sisteminin, çok sayıdaki zanaatkârın örgütlenerek, küçük zanaatı kapitalizmin etkilerinden koruma amacı taşıdığı görüşü ortaya konulmuştur¹⁰¹.

Gabriel Baer de fütüvvet birlikleriyle meslek loncalarının aynı şey olmadıklarını ısrarla vurgulamaktadır. Fütüvvet birliklerinin geriledikleri dönemlerde loncaların ilerleyerek geliştiklerini ve loncalarla tasavvuf tarikatları arasında güçlü bağların bulunmadığını ifade eder. Bu şekilde de Osman Nuri Ergin'in yaklaşımına temelden karşı çıkar¹⁰².

⁹⁹ Ahilik ve Esnaf, s. 99.

¹⁰⁰ Ahilik ve Esnaf, s. 129.

¹⁰¹ Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1999, s. 223.

¹⁰² Baer, "Lonca", s. 111.

Burada ortaya çıkan durum ahilik ve lonca arasındaki ilişkinin son derece karmaşık bir yapıda olduğudur. Her ne kadar ahilik özelliklerinin bir kısmının esnaf teşkilatında yaşadığını görüyorsak da bunun belli bir zaman sonra son derece azaldığı da ortadadır. Sonuçta kesin bir şekilde, ahiliğin esnaf örgütü olarak sona erdiği ya da loncaların onun yerini aldığı bir tarih belirtmek olanaksızdır.

Gedik Kavramı

Gedik kelimesi Türkçe bir kelime olup tekel ve imtiyaz anlamına gelmektedir. Yani bir işi sahiplerinden başkasının işleyememesi ve satacağı malı başkalarının satamaması şartıyla hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesini ifade eder¹⁰³.

Gedik denilen şey adeta bir inhisar ve imtiyaz demekten ibarettir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkaları işleyememek ve satacağı şeyi başkaları satamamak şartıyla hükümet tarafından verilen senedin hükümlerinin uygulanmasıdır¹⁰⁴.

Önceki dönemlerde usta çıkmaya ve sanatla ilgili aletlere gedik adı verilmişse de bu şekilde bir tariften ziyade sanatla ve ticaretle uğraşabilme yetkisi olarak tanımlamak daha doğrudur. Çünkü o zamanlar esnaf yapıcı ve satıcı gibi iki gruba ayrılıyordu ve ustalık ve sanatla ilgili aletler tarifi satıcı esnafı kapsamıyordu. Bu nedenle bu tarif tüm esnafı kapsayan bir tanımlamadan uzaktır. Sanatla ve ticaretle uğraşabilme yetkisi tarifi tüm esnafı içine alan daha doğru bir tanımdır¹⁰⁵.

Osmanlı üretim ve pazarlama sistemi içerisinde üretim belli ve sınırlı bir nüfus için yapıldı. İhtiyaçtan fazla üretim fiyatların düşmesine neden olurken tersi de artmasına neden olacağından üretici sayısı da sınırlı kalmak zorundaydı. Bu nedenle lonca sistemi içerisinde şehir ya da kasabanın büyüklüğüne göre her sanattaki usta sayısı belli bir sınırı aşmamalıydı. Devlet bu sayıyı tespit etmiş ve sanatkarlarla birlikte titizlikle korumaya çalışmıştır. Belli sayı dışında dükkân açan

¹⁰³ Çağatay, *Ahilik*, s. 112.

¹⁰⁴ Ergin, *Belediye*, C.2, s. 635.

¹⁰⁵ Sıdkı Bey, *Gedikler*, İstanbul 1908, s. 18-19.

ustaları yasaklayan hükümlere belgelerde sıklıkla rastlanmaktadır. İşte sanata ait aletleri içeren bu belli dükkân ve işyerlerine gedik denirdi¹⁰⁶.

İnhisar usulü, yani belli miktarda esnafın belli sanatları icra edebilme usulü kabul edildiğinde inhisarına karar verilen sanat ve esnaflık ruhsatı, önce bu sanatları eskiden beri icra eden ve çoğunluğu vakıf olan dükkânlarda gedik hakkına sahip olan kişilere verilmiştir. Bunun sebebi vakıf dükkânlarda bulunan “âlât-ı lâzime” olduğundan bunlar münhasıran bir sanatın icrasına ait ruhsat ve imtiyazın sembolü olmuş ve bu devirden sonra süknâ hakkı “gedik hakkı” diye anılmaya başlanmıştır¹⁰⁷.

Bu düzen gerek esnaf gerekse devlet tarafından muhafaza edildiğinden, bir kişi çırak ve kalfalıktan yetişip, var olan veya görülen lüzum üzerine yeni açılan bir ustalık makamına geçmedikçe yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açarak esnaflık yapamazdı¹⁰⁸.

Osmanlı ekonomisinde yaşanan sıkıntılı dönemlerde şehirlerin ticari öneminin artmasıyla birlikte, ticaretin daraltılmasına yönelik değişiklikler yaşanmıştır. Bunlardan biri de ticaret serbestliğinin kaldırılarak, herkesin istediği zenaatı yapma özgürlüğünün sona erdirilmesi ve ticaret kollarının birbirine kapalı gedik haline getirilmesidir. Zenaatle uğraşmak isteyenler babasından kalma işin dışında başka bir işe girişemezlerdi. İlk gedikler erzak ticaretinde başlamış zamanla tütüncü, enfiyeci ve kahveciler bile gedik haline gelmiş ve devlet bunları tanıyarak gedikli olarak kaydetmiştir. Bir gedik sahibi ölürse esnaf kethüdalarının tezkeresiyle gedik onun terekesinden sayılmış, eğer varisi yoksa gedik hazineye kaydedilerek başkasına satılmıştır. Böylece gedik mülkiyeti denilen bir mülkiyet şekli ortaya çıkmıştır¹⁰⁹.

Gerek devletin gözünde gerek esnaf arasında itibarlı bir yerde bulunan esnaf kethüdaları, gediklerin birinden başkasına geçmesi, bu sırada sanatla ilgili aletlerin devir teslimini kayıt altına almak ve bu konuda esnaf arasında çıkan tartışmaları bitirmek gibi hizmetlerden sorumluydu. Esnafın gediği tüccarın malına karşı teminat

¹⁰⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul 2009, s. 298.

¹⁰⁷ Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *DİA*, C.13, s. 541.

¹⁰⁸ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 638-639.

¹⁰⁹ Berkes, *100 Soruda*, s. 272-273.

olarak görüldüğünden esnaf bunu kullanarak tüccardan mal alırdı. Hatta gediğini ipotek ettirerek başkalarından borç alabilirdi. Eğer esnaf borcunu ödeyemeden ölür ya da iflas ederse malları ve eşyasıyla birlikte gediği de esnaf kethüdası aracılığıyla uygun birine satılır ve borçları kapatılırdı¹¹⁰.

Gedikler konusunda önemli bir eser yazmış olan Sıdkı Bey, gediklerin h. 1140, m. 1727 senesinde ortaya çıktığını, h. 1277, m. 1860 tarihinde kaldırıldığını ve yaklaşık 133 sene yürürlükte kaldığını belirtmişse de¹¹¹ bazı kadı sicillerinde bu tarihten evvel gedik kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu tarihlerden önce de inhisar ve dükkânların sınırlandırılması usulü bulunuyorsa da kayıtlarda gedik tabirine rastlanılmamıştır¹¹².

Temeli meşru esaslara dayanan gedik hakkının zamanla tâbi olduğu gayrimenkulün yerini aldığı ve bir kısmı gayri meşru olan bazı gedik çeşitlerinin de ortaya çıktığı bilinmektedir. Sonradan ortaya çıkan üç gedik çeşidi şunlardır: 1. Müstakar gedikler. Buna “muttasıl gedik” de denir. Hukukçuların cevaz verdiği yukarıda açıklanan gediklerdir. 2. Havaî gedikler. Bunlara “munfasıl gedik” de denir. Fetvaya aykırı olan bu gedikler, belli bir yerle kayıtlı olmayan ve mutasarrıfına istediği yerde sanatını icra yetkisi veren gediklerdir; simitçi gediği gibi. 3. Müstahlas gedikler. Şer’iyye sicillerine göre binası yanmış veya bir yerden diğer bir yere nakledilmiş gediklere denir¹¹³. Bunlara ilave olarak bir de tebaşir gediği denilen bir gedik türü de bulunmaktaydı ki bunlardan saka gedikleri uzun süre varlığını korumuştur¹¹⁴.

Mustakar gediği olanlar bir dükkân veya mağazada bunu icra ettiklerinden, başka yerde sanat ve ticaretle uğraşacaklarsa gediğini de resmi şekilde taşıyıp senedini yenilemek zorundaydı. Böyle bir durumda yeni gedik veriliyor veya değiştiriliyor gibi araştırma ve kanuni incelemeden geçirilirdi¹¹⁵.

¹¹⁰ Sıdkı, *Gedikler*, s. 19-20.

¹¹¹ Sıdkı, *Gedikler*, s. 19.

¹¹² Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 636.

¹¹³ Akgündüz, “Gedik”, s. 542.

¹¹⁴ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 635.

¹¹⁵ Sıdkı, *Gedikler*, s. 26.

Gedik ustanın mirasçıları tarafından satılabilir veya terkedilebilirdi ancak bunun bir kalfaya satılma olasılığı azdır. Çünkü iyi geliri olan bir mesleğin olduğu bir durumda gedik için yüksek bir fiyat talep edilebilir ve bu da kalfanın ödeme gücünün üzerinde olurdu. Bu durumda yeni gedik sahibi ya esnaf dışındaki bir gruptan ya da ustalar arasından biri olabilirdi. Bir ustanın çok sayıda dükkânı olmasına engel bir durum en azından görünüşte yoktu¹¹⁶. Gediklerin başka birine devredilmesiyle ilgili örneklerle belgelerde rastlanmaktadır. 1760 tarihli bir belgede, nizam-ı cedide dâhil bulunan yetmiş iki nefer sarraflar taifesinden bedestandaki sarraf Metyos'un ihtiyar olduğu belirtilmekte, bu nedenle sarraf gediklerinin kethüda, yiğitbaşı ve diğer sarraf ustaları kararıyla ortağına devredildiği bildirilmektedir¹¹⁷. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere gayrimüslimler de gedik sahibi olabiliyordu. Aynı zamanda kethüda ve yiğitbaşıyla birlikte esnaf ustalarının rolleri de bulunmaktaydı. Ayrıca ihtiyarlık durumunun gedik devretmeye bir sebep teşkil ettiği görülmekte, gedik ortağına verilmesinin uygun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Dükkân kiralarak, bir yerde yapılan sanat ve ticaret her durumda orada daha önce verilmiş ve yerleşmiş olan gedik cinsine tabi idi. Mesela aktar gedik verilen bir yerde bakkallık yapılamaz, bakkal gedik verilmiş bir yerde de aktarlık yapılamazdı. Ancak ilgili gedik erbabından herhangi biri dükkânı kiralamazsa ve başka bir esnaf kiralamaya istekli olursa gedik sahibinin isteğiyle ve şeriata uygun olarak kiracının gedik ile değiştirilirdi¹¹⁸.

Gedik için istenen alametler ayan-ı kaime yani taşınmaz olanlar ve ayan-ı menkule yani taşınabilir olanlar olmak üzere iki türlüyü. Gedik konulacak yer mülk ise sahibinin, vakıf ise mütevellisinin izin ve ruhsatıyla konulması gerekli şartlardandı¹¹⁹.

Esnaf arasında gediklerin alınıp satılması veya ipotek edilmesi işlemleri önceleri esnaf defterine kaydetmekle yetinilmiş ancak sonraları bazıları devlet dairelerine de kaydettirilerek sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Bazıları da dini

¹¹⁶ Mantran, *İstanbul*, s. 345.

¹¹⁷ BOA, C.BLD, 14/664.

¹¹⁸ Sıdkı, *Gedikler*, s. 28.

¹¹⁹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul 2004, s. 657.

mahkemelerde onaylatılarak dini belgeler haline getirilmiştir. Bu belgelerin alınması gedik sistemini korumaktan çok değerini arttırma ve ticari açıdan güven verme amacı taşıyordu¹²⁰. Gedik usulünün kuruluşu sırasında gedik hücceti veya kalem sureti verilirken, işin öneminin derecesine göre bir bedel-i muaccel belirlenerek tahsil edilme ve sonrasında ruhsat verilme usulü getirilmiştir. Hibe, intikal ve rehin gibi bazı müsaadelerin elde edilmesiyle gediğin itibarı oldukça artmıştır¹²¹.

Bir sanat veya ticaret ön plana çıktığında o işle uğraşmak isteyenler çoğalacağından gediklerin sayısı da arttırılırdı. Tersine bir durumda ise bu kez gedikler azaltılırdı. Bazen bir sanata ait olan gedikler diğeriyle değiştirilir, bazen de gedik üstüne gedik verilirdi¹²².

Tanzimat'tan ve özellikle yabancı devletlerle imzalanan ticaret anlaşmaları imzalandıktan sonra gedik usulünün faydasız görülmeye başlandığı dikkati çekmektedir. Hükümet bu uygulamayı korumak için herhangi bir gayret sarfetmemiştir. Esnaf kendi arasında bu usulü bir süre sürdürmeye devam etse de hükümet tarafından 1860 tarihinde çıkarılan irade-i seniyye ile yeni gedik senedi verilmemesi istenmiştir. 1861 tarihli nizamname ile de gedik usulü terk edilerek lağvedilmiştir¹²³.

¹²⁰ Sıdkı, *Gedikler*, s. 20.

¹²¹ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 657.

¹²² Sıdkı, *Gedikler*, s. 26.

¹²³ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 643-644.

İKİNCİ BÖLÜM

II. GENEL HATLARI İLE OSMANLI ESNAF TEŞKİLATININ YAPISI VE YÖNETİM ORGANİZASYONU

Genel hatlarıyla belirtmek gerekirse esnaf, şehir ve kasabalarda mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlanabilir. Burada uzmanlaşılan alandan kastedilen oldukça dar ve sınırlı zümreler halinde, bir malın hammaddeden başlayarak geçirdiği üretim aşamalarından her biri olarak düşünülmelidir. Yani bu uzmanlaşma ve farklılaşan örgütlenme yapısı bir ağacın dalları gibi ayrıntılı bir tablo oluşturur¹²⁴.

Esnaf toplulukları zamanla değişik isimlerle anılmışlardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: İlk olarak geçinmeye esas meslek anlamına gelen Arapça bir kelime olan hırfeti (حرفت) esas alan isimlendirmeler olan, esnaf-ı hırfet, erbab-ı hırfet, ehl-i hırfet, ashab-ı hırfet ve bunların çoğulu olan esnaf-ı hıref, erbab-ı hıref, ehl-i hıref, ashab-ı hırefdir. İkinci olarak da esnaf-ı sanat, erbab-ı sanat, ehl-i sanat, ashab-ı sanat gibi tabirlerle bunların çoğullarıdır. Osmanlılar zamanında özellikle esnaf tabirinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir¹²⁵. Bununla birlikte ehl-i hırfet ve ehl-i sanat tabirleri, çeşitli mesleklere mensup olanlar için sıklıkla kullanılmıştır¹²⁶.

Toplum içerisinde üretici grupların, meşgul olduğu işe göre sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan esnafılık, insanlık tarihi kadar eskilere dayanır. Bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti'ni oluşturan toplumdaki esnaflığın kökenleri de kendisinden önceki Türk - İslam devletlerine kadar uzanır. Buna göre her esnaf kolunun kendine has gelenekleri ve her mesleğin bir pîri vardır. Mesela Hz. Âdem çiftçilerin, Hz. İdris terzilerin, Hz. Yusuf saatçilerin, Hz. Dâvûd demirci ve zırhçıların, Hz. Lokman hekimlerin, Hz. Muhammed tâcirlerin, Selmân-ı Fârisî berberlerin, Ahî Evran ise debbağ esnafının pîri olarak kabul edilir¹²⁷.

Aslında burada, esnaf cemiyetlerinin serbest rekabet prensibi yerine, karşılıklı bir kontrol ve yardımlaşma esasına dayanan, imtiyaz ve inhisar usulleriyle hareket

¹²⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 293.

¹²⁵ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 487.

¹²⁶ Mantran, *İstanbul*, s. 327.

¹²⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA*, C.11, s. 423.

eden yapılar olduğunu belirtmek gerekir. Yani herkesin istediği mesleği, istediği yerde ve şekilde icra etmesine müsaade edilmesi mümkün değildi¹²⁸. Bu nedenle Osmanlı esnaf örgütleri, Avrupa'daki zenaatkar ve özellikle de tüccar loncaları seviyesinde siyasi otoritenin kontrolünden bağımsız kalamamışlardır¹²⁹.

Esnaf birlikleri genel olarak “ehl-i hiref” adıyla da anılırdı. Osmanlılar'da esnaf denilen zanaat ehli, devlete ait işyerlerinde çalışanlarla serbest olarak, yani kendi işyerlerinde çalışanlar şeklinde iki ana kısma ayrılırdı. Birinci gruptakilere yani devlette maaş karşılığı çalışanlara “ehl-i hiref-i hâssa” adı verilir ve devletin bunlar üzerinde doğrudan, esnaf teşekküllerine ve loncalara bağlı özel teşebbüsler üzerinde ise dolaylı olarak bir kontrol sistemi bulunurdu. Bu şekilde devlet, bütün esnaf kuruluşlarını hammadde temini, imalât, fiyat, pazarlama, fiyat koyma ve satış aşamalarında denetim altında tutar ve ihtiyaç anında serbest meslek sahipleri de devlet hizmetine alınabilirdi. Buna genellikle savaş zamanlarında başvurulur, ordunun gıda temini, elbise, savaş malzemesi yapım ve onarımı gibi ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanırdı. Bu şekilde, ihtiyaç sebebiyle orduya katılan ve devlete ait olan iş yerlerinde istihdam edilen esnaf sınıfına “orducu esnaf” denilirdi¹³⁰. Bu konuyla ilgili ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

Esnafın yoğun ilişkileri içerisinde genel hukuk ve zabıta kurallarının düzeni koruması oldukça zordu. Çalışanlardan birinin alacağı karar ve tavır diğerlerine de etki edebilirdi. Bütün bu ilişkileri düzenleme ve muhtemel ihtilafları çözme işini Osmanlı adalet sisteminin temel kurumu olan kadılık müessesesinin yapması en uygun olanıydı. İhtilaflı durumlar Kadı'ya ulaşmadan önce ara örgütlenmeler tarafından da en aza indiriliyordu. İşte esnaf teşkilatı bu ara örgütlenmelerden biriydi¹³¹.

Esnaf teşkilatının zenaat ve ticareti düzenlemekte etkin bir rolü bulunmaktaydı. Bir şehirdeki esnaf örgütleri birbirleriyle temasta bulundukları gibi başka şehirdekilerle de iletişim kurmuşlardır. Bu birlikleri ayrı ayrı çalışan fakat aralarında ictimai bir birlik bulunan ihtisas birlikleri olarak nitelendirebiliriz¹³². Bu

¹²⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İ.Ü.İ.F.M.*, XLI/1-4, s.39.

¹²⁹ Berkes, *100 Soruda*, s. 279.

¹³⁰ Kal’a, “Esnaf”, s. 423.

¹³¹ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 295.

¹³² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2000, s. 282-283.

örgütlenmenin mekânı şehir ve kasaba merkezleriydi. Her şehirdeki örgütlenme türü nüfus miktarı ve iktisadi özelliklere göre değişiklikler göstermekle birlikte yapı itibarıyla benzer nitelikteydi. Bu örgütlenmeler arasında debbağ esnafı dışında bölge ve ülke çapında ilişkiler bulunsada bu duruma çok sık rastlanmaz. Kırşehir'deki Ahi Evran Zaviyesi'nin liderliğinde zayıf bir bağ içinde bulunan debbağ esnafı hemen hemen her şehirde faaliyet gösteriyordu. Bununla birlikte İstanbul gibi büyük şehirlerde aynı esnaf örgütünün parçalara bölünerek ayrı birimler halinde teşkilatlandığı da görülür¹³³. Bu durumla ilgili erken dönemlere ait belgelerde çeşitli örnekler bulunmaktadır. Örneğin 1582 tarihli bir mühimme kaydında İstanbul kadısına bir hüküm gönderildiği ve yağ mumu işleyen esnafın sıkıntılı olduğu görülmektedir. Bunlar rikab-ı hümayuna gelerek, bu zamana kadar kasapların kestikleri koyunların başlarını başçılara, derisini debbağlara ve yağınımumculara verdiklerini ifade ederek mum işini mumcuların işlediklerini, ancak şimdi debbağların mum işini de yapmaya başladıklarını ve bu nedenle koyunların yağlarını aldıklarını belirtmişlerdir. Merkez ise daha önce verilen emir-i hümayuna göre hareket edilmesini ve kadime muhalif iş yapılmamasını emretmiştir¹³⁴. Anlaşıyor ki esnafların birbiriyle olan münasebetleri merkezden gönderilen talimatlarla da düzenlenmiş bu hususta emir-i hümayunlar yayınlanmıştır. Kadime muhalif iş yapılmaması isteği bize esnaf düzeninin oldukça eskilere dayandığını anlatmaktadır.

Osmanlı esnafının hiyerarşik yapısı esnaf şeyhi, kethüda, yiğitbaşı, ustabaşı, kalfa ve çırak biçimindeydi. Çıraklar zamanla kalfa ve usta olabiliyorlardı¹³⁵. Bu hiyerarşik yapıya kadı, muhtesib, nakip, ehl-i vukuf gibi yöneticileri de eklemek gerekir¹³⁶. Osmanlı esnaf teşkilatının temelinde çırak, kalfa, usta şeklinde ilerleyen bir düzen yer almaktaydı. Her esnaf grubu mesleki faaliyetlerde uyulacak özel kuralları, kendi içinde kararlaştırır ve bütün unsurların ortak kararı olarak onay için kadiya sunardı. Kadı, teklifi şeriat, kanunlar, örf ve adetlere uygunluk açısından hızla inceledikten sonra Divan'a arz ederdi. Divan'da onaylanan teklif artık bağlayıcılığı olan temel bir belge haline gelirdi. Bu temel belgede; ustalık, kalfalık gibi ünvanların kazanılma şartları, çıraklık ve kalfalık süreleri, çalışma şartları, üretilecek malın cinsi

¹³³ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 294.

¹³⁴ BOA, DVN. MHM. , 48/24.

¹³⁵ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul 2008, s. 70.

¹³⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

ve kalitesi, hammadde temini, dükkânların yeri ve sayısı gibi konular yer alırdı. Coğunluğun iradesinde bir değişiklik olursa aynı usulle bu değişiklikler ya belgeye eklenir ya da yeni bir belge çıkarılırdı¹³⁷.

Esnaf birliklerinde, meslek dalındaki ustalığa ve eskiliğe dayanan bir kademeleşme söz konusu olmakla birlikte aynı dönemin batı esnafında görülen tabakalaşmadan bahsedilemez. Bu durumun nedeni batının sınıflı toplum yapısının yansımasıdır. Osmanlı esnaf teşkilatında ise sadece mesleki ve ahlaki üstünlükler ilerleme ve yükselmeye sebep olurdu. Bu özelliklere sahip olmayanların esnaf arasında yer edinmesi mümkün değildi¹³⁸. Şunu da belirtmek gerekir ki Avrupa'daki loncaların korporatif bir kişiliği vardı. Yani bunlar beledi hükmi şahsiyetler olarak görülürdü. Osmanlı hukukunda ise devlet katında, esnaf teşkilatının böyle bir özellik taşıdığı söylenemez¹³⁹.

Aynı şehir içindeki esnaf örgütleri arasında oldukça yumuşak ilişkilerle bağlı iki ayrı zümreleşmeden bahsedilebilir. İnşaat sektöründe faaliyet gösteren ve sayıları kırk civarındaki esnaf örgütleri devletin tayin ve esnafın da tasvip ettiği Mimar Baş ya da Mimar Ağa denetiminde bir grup oluşturuyordu. İnşaat işlerinde çalışanlar dışında kalan esnaf örgütlerinin tamamı, kendi seçtikleri ve Şeyh-i Seb'a veya Ahi Baba denilen bir şeyhin nezaretinde ayrı bir grup halinde bulunuyordu. Birinci grup daha ziyade resmi bir nitelikte, diğeri ise zayıf bir bağlantıdan ibaret görülmektedir. Asıl sıkı ilişkinin esnaf örgütlerinin münferit birimleri içinde değerlendirilmesi gerekir¹⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ahî teşkilâtı ile esnaf teşkilâtı arasında bir ilişkinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak, Ahi teşkilâtı içinde yer alan ahi baba ve şeyh gibi görevlilerin, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar bazı esnaf birliklerinin âmirleri olarak varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Durum böyle olmakla birlikte bu âmirlerin görevlerinin, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi tüm esnafı kapsayan, birlikler üstü bir nitelik taşımayıp mensubu oldukları esnaf birliğiyle sınırlı olduğu da dikkati çekmektedir. Bununla birlikte ahi baba adı verilen görevli, belirli bir mekânda teşkilâtlanmış bütün esnaf birliklerinin

¹³⁷ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 296.

¹³⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 283.

¹³⁹ Berkes, *100 Soruda*, s. 283.

¹⁴⁰ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 295.

üstünde yer alıyordu. Bu üst âmir devletten aldığı beratla ve esnaf birlikleri tarafından seçilerek görev yapmaktaydı¹⁴¹.

Osmanlı Devleti sınırları içinde hizmet etmiş olan İsveç elçisi D'ohsson'un esnaf ve sanatkârlarla ilgili görüşleri ilginçtir. Onun izlenimlerine göre her meslek özel kaidelere bağlı şekilde varlığını sürdürür. Bu meslekleri icra edenler ayrı teşekküller meydana getirirler ve bunlara esnaf adı verilir. Bunların arasındaki düzeni korumak ve onlarla ilgili nizamları kontrol etmek için devlet tarafından esnafa nezaret etmekle görevli memurlar tayin edilir. Bu memurlara kâhya adı verilir. Bu kâhyaların yiğitbaşı denilen vekilleri vardır. Bunların hepsi (İstanbul için) İstanbul kadısına bağlıdır. Bütün dükkânlar sabah şafakla birlikte açılır, gece başlarken kapanır. İki bayram zamanının dışında el sanatlarında ve ticari hayatta en küçük bir fasıla görülmez¹⁴². Esnaf teşkilatıyla ilgili derinlemesine bir inceleme yapmamış olmasına rağmen D'ohsson'un bu tespitleri, esnafın o dönemlerde de düzenini muhafaza ettiğini göstermektedir.

Aynı mesleği icra eden esnaf genellikle aynı çarşıda bir arada bulunur ve birbirlerini kontrol ederek çalışırlardı. Çırakların sayısı, çalışma saatleri, üretim teknikleri, malların cinsi ve şekli aynı olurdu. Hammadde ihtiyaçları aynı pazarlardan, aynı şekilde ve beraberce giderilir, aynı meslekten olanlar arasında kazanç ve rekabet yönünden fazla bir farkın oluşmasının önüne geçilmeye çalışılırdı¹⁴³. Esnafın işleyeceği hammadde tedarikinde herhangi bir sıkıntı yaşamaması için tahsis siyaseti takip edilmiştir. Yani belli hammaddeler belirli esnaf gruplarına tahsis edilmiştir. Bu da fiyatlara müdahale imkânı veren tekelciliği engelleyen bir husustur¹⁴⁴.

Esnaf örgütü içinde ortaya çıkan ihtilâflar her ne kadar kendi içinde giderilmeye çalışılıyordusa da çözülemeyen durumlarda ya da mensuplardan birinin kurallara aykırı davranışı durumunda yapılacak iş kadiya şikâyet etmekten öteye gidemezdi. Çünkü esnaf yöneticilerinin nasihat ve tavsiyeden öte bir yetkisi yoktu.

¹⁴¹ Kal'a, "Esnaf", s. 424-425.

¹⁴² D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, s. 144.

¹⁴³ Barkan, "Esnaf Cemiyetleri", s. 39-40.

¹⁴⁴ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 284.

Eğer sorun toplumu ilgilendiren bir hal alırsa kadı doğrudan müdahalede bulunurdu¹⁴⁵.

Bu noktada Osmanlı'da esnafın disiplinini göstermesi açısından bir belgenin özetini sunmakta yarar görülmektedir. Bu belgede özetle : “Devletli, lütuf sahibi, merhametli Sultanım Hazretleri sağ olsun. Bizler Manastır kasabasında ekmekçi, simitçi ve bakkal esnafı olup, adı geçen kasaba halkının sıkıntılarını gidermek için vaktinde ekmek, simitçi fırınlarında simit pişirip ve bakkal dükkânlarında da halkın gerekli yiyecek ve içeceklerini satıp halk zahmet çekmezken, yakın zamanda meyhaneciler, meyhaneleri içinde ekmekçi ve simitçi fırınları açıp, bakkalın sattığı yiyecek ve içecekleri de satıp ve demirciler de keza kendi sanatlarına kanaat etmeyip onlar da bakkalların sattıkları yiyecek ve içecekleri sattıklarından, eskiden beri mevcut olan fırınlar ve dükkânlar işlemez hale gelmekle, rica olunur ki, her esnaf kendi sanatını işleyip bu türlü meyhanecilerin ve demircilerin müdahaleleri yasaklanmak babında ferman efendimindir.” denilmektedir¹⁴⁶. Buna benzer birçok örnek Osmanlı esnafının düzenini anlatması açısından önemlidir.

Tespit edilen bu kuralları uygulamak ve ihtilaflara meydan vermemek için bir icra heyeti gerekliydi. Bu icra heyeti; ihtiyar ustalar, nizam ustaları veya lonca ustaları denen bir heyet ile başkan durumundaki kethüda ve yardımcılardan oluşuyordu¹⁴⁷. Bazı kaynaklarda şeyh, kâhya, yiğitbaşı ve iki ehl-i hibre gibi üyelerden oluşan toplam altı kişilik bir idare heyetinden söz edilir. Bunların çoğu seçimle tayin edilir ve görevleri devlet tarafından tasdik edilirdi. Esnaf grupları kendi aralarında aldıkları ceza kararlarını kadıya tescil ettirerek kadıdan genellikle nazm-ı umur-ı cumhur için istekleri kabul edildi şeklinde bir karar alırlardı¹⁴⁸. Esnaf arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözüme bağlanması, sanat ve ticaretin kötüye gitmesine engel olunması gibi konular, esnafın ileri gelenlerinden oluşan ve kethüdanın yönetiminde bulunanlar tarafından lonca odalarında ele alınırdı. Lonca odalarının nüfuzu hükümet tarafından bizzat korunurdu¹⁴⁹. 1784 tarihli bir belgede lonca meclisinden söz edilmektedir. İstanbul'da Bayezid Camii civarında ve Mahmut

¹⁴⁵ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 298.

¹⁴⁶ Cevdet Türkay, "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Disiplinini Gösterir Belge", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 111/18, İstanbul 1969, sayı: 18, s. 75.

¹⁴⁷ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 296.

¹⁴⁸ Barkan, "Esnaf Cemiyetleri", s. 42.

¹⁴⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003, s. 125.

Paşa yakınlarında bulunan kaşıkcı ve tarakçı esnafının hasılatlarına bazı kişilerin müdahalede bulundukları belirtilen belgede bu durum üzerine iki esnaf grubunun lonca meclislerini toplayarak gerekli tedbirleri aldıkları ifade edilmektedir¹⁵⁰. Görüleceği üzere esnaf grupları gerekli görülen durumlarda meclislerini toplayıp tedbirler alabilmekteydi.

Beşeri yanılma payı içindeki sapmalara ceza işlemi uygulanmazken, bu oran aşıldığında da çok sert tedbirlere başvurulmazdı. İkaz ve tavsiyede bulunmak en çok başvuru yolu. Narhtan sapmalar yüksek orana ulaşır ve tekerrür ederse, suçlu Müslümanse hapse atılır, gayrimüslimse küreğe konulurdu. Bu da birkaç hafta ile birkaç ay arasında fazla uzun olmayan bir süre ile sınırlandırılırdı. Burada en önemli nokta hatanın tekerrür etmesiydi¹⁵¹. Narha verilen önemi anlamamıza yardımcı olacak 1818 tarihli bir belgede, Kasımpaşa’da narhtan noksan çörek satan çörekçiler kethüdası Seyyid Ömer ve yiğitbaşı Mustafa’nın Magosa Kalesi’ne sürgün edildikleri kayıtlıdır¹⁵².

Esnaf cemiyetleri, ihtiyaç sahiplerine yardım ve sermaye tedarik etmek, vefat eden arkadaşlarının cenaze merasimlerini düzenlemek, dul ve yetimleri korumak, müştereken vermeleri gereken vergileri toplama konusunda yardımlaşabilmek gibi işlerde kullanılmak üzere yardım sandıklarına, vakıf paralara ve eşyaya da sahip olurlardı¹⁵³.

Osmanlı esnafının bir arada bulunduğu çarşılar toplum yaşamının önemli bir merkezini teşkil ederdi. Çarşı Osmanlı kentinde esnafın başkahramanı olduğu kent kültürü bağlamında, özel bir sentez içerisinde kültürel ifadesini bulan bir bütünü ifade ederdi. Üç farklı günde, müslümanlar için Cuma, Yahudiler için cumartesi, Hristiyanlar için pazar olmak üzere dükkânların sırayla kapanıyor olması haftayı bölümlere ayırırdı. Gün ibadet saatlerine göre ölçülür, halk çarşıda batılı modeller ve batı fikirleriyle birlikte yaşamayı denerdi¹⁵⁴.

Hem tüketicinin işini kolaylaştırmak hem de kontrolü sağlayabilmek amacıyla aynı işi yapan ya da aynı malı satan esnaf mümkün mertebe aynı çarşı veya

¹⁵⁰ BOA, AE. SABH. I, 259/17399.

¹⁵¹ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 298-299.

¹⁵² BOA, C.BLD. , 130/6478.

¹⁵³ Barkan, “Esnaf Cemiyetleri”, s. 40.

¹⁵⁴ Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti*, İstanbul 1999, s. 116.

handa bulunurdu. Osmanlı şehirlerinde aynı mesleği icra eden esnafın bulunduğu çarşılar mahalli isimlerle anılsalar da fonksiyonları aynıydı. Özellikle Arap kentlerinde bunlara “sûk” deniliyordu¹⁵⁵. Dükkânların düzenli bir biçimde karşılıklı birer sıra halinde dizilmiş olarak bulunduğu veya ordugâh pazarlarının askerî disiplin içinde düzenlenmiş bir şekilde satış yaptıkları yani bu dükkânların gezgin satıcılara nisbetle her hususta düzene konulmuş olduğu ve arasta denilen yerler de çarşı kavramını karşılamaktaydı. Arastalar, sonraları aralarına değişik esnafın da karışmasına rağmen, genellikle aynı malın ticaretini yapan dükkânlardan oluştukları için “terlikçiler arastası”, “kürkçüler arastası”, “baharatçılar arastası” gibi isimlerle de anılmışlardır. Bu çarşılar, başta camiler olmak üzere vakıf eserlere gelir sağlamak amacıyla onların yakınında veya bazı hallerde ayrı olarak uzağında yapılmışlardır. Özellikle camilere yakın yapılmalarının başlıca sebebi, o camiye cemaat temin etmek ve çevresine canlılık kazandırmaktır¹⁵⁶.

Osmanlı kentinin ticaret ve zanaat işlemleri konutları dışarda bırakacak şekilde, dükkân ve atölyelerin sıralandığı bir veya daha fazla sokaktan oluşan tek bir alanda yoğunlaşır. Çarşı, kentleşmiş yüzölçümünün yüzde 6’sı ile yüzde 10’unu kaplar, mahallenin bütünü çarşı diye adlandırılırdı. Pazar denilen yerler ise açık havada yer alan haftalık çarşı veya panayır biçimindedir. Bununla birlikte XVI. yüzyıla kadar çarşı ve pazarın eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁵⁷. Osmanlı mahallesi şehir hayatını yansıtan fiziksel bir merkez olmasının yanı sıra bütün yerleşiklerin iştirak ettiği bir tarikatın, bir loncanın ya da bir milletin yerel birimi olarak görülebilir. Esnafın, mahallenin fiziki yapısına göre cami yakınından başlayarak kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler şeklinde sıralandığı anlaşılır. Sonrasında bir imalat türü olan dokumacılar, daha sonra da marangozlar, çilingirler ve bakırcılar bulunurdu. Merkezden en uzakta ise demircilerin yer aldığı görülür. Şehir kapılarına yakın mekânlarda saraçlar ve eyerciler yer alır, bunlar daha çok köylülere hitap ederdi. En dışta debbağhane ve boyahaneler bulunur, çevrede de çömlekçiler hizmet ederdi¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, s. 129.

¹⁵⁶ Nusret Çam, “Arasta”, *DİA*, C.3, s. 335.

¹⁵⁷ Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s. 119.

¹⁵⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1980, s. 104.

Osmanlı çarşılarının gelişmesi ve şekillenmesinde Selçuklular döneminde kurulmuş olan çarşıların temel oluşturduğu görülmektedir. Ticaretin gelişimi için Anadolu Selçukluları tarafından yapılan han, kervansaray gibi yapılar ülke toprakları içinde yol güvenliğini de sağlayarak bu amaca hizmet etmişlerdir. Bunun sonucunda, Konya ve Kayseri başta olmak üzere Anadolu’da birçok önemli ticaret merkezinin doğmasına imkân hazırlanmıştır. Bu sistem, Osmanlı Devleti’nin Anadolu’ya hâkim olmasıyla birlikte olduğu gibi korunmuş, birçok yeni ticari yapı inşa edilerek de geliştirilmiştir¹⁵⁹.

Çarşının kalbi bedestendir. Çevresine yerleşen dükkânların belirli bir sırası vardır. Sattıkları malların değeri ne kadar yüksekse dükkânların yeri de bedestene o kadar yakın olur. Bu çekirdeğin çevresindeki ilk çember hanlardan oluşur, bir sonrakinde değeri daha az olan dükkânlar, zanaat bölgeleri bulunur ve son olarak en dış bölgede deri atölyeleri ve pazarlar yer alırdı¹⁶⁰. Genel hatlarıyla bir Osmanlı kentinin ticaret merkezi, bedesten ve etrafında gelişen han, arasta gibi yapıların oluşturduğu mekânlar bütünüdür. Bu bütünlük oluşurken, en küçük birim olan dükkânların bedesten ve hanların cephelerini sarmaları, üstü kapalı veya açık bir sokak etrafında birleşerek arasta ve çarşıları meydana getirmelerinin rolü büyüktür¹⁶¹. Osmanlı şehrinin asıl merkezini bedestenin oluşturduğu rahatça söylenebilir. Etrafında sadece geceleri konaklama hizmeti vermeyip aynı zamanda bir ticaret mekânı da olan hanlar bulunur. Ticari açıdan yayılma, şehirdeki bedestenden başlayan ve uzunçarşı denilen geniş caddenin odağında olduğu bir şekilde ilerler. Uzunçarşıya açılan sokaklarda çeşitli iş kollarına ait esnaf örgütleri yer alırdı¹⁶².

Her esnaf grubunun harici yani çeşitli nedenlerle işten ayrılanlar ve dâhili yani fiilen meslekte çalışanlar olmak üzere iki sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Haricilerin ilk grubunda emekliler bulunur. Bunlar yaşlı ustalardan olup artık dükkânlarına gidip gelemeyenlerden oluşurdu. Durumu iyi olanlar kalfa eliyle dükkânlarını yönetmeye devam edebilirdi. İkincisi düşkünlerdi. Bunlar da yaşlı

¹⁵⁹ M.Sait Şahinalp, Veysi Günel, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi”, *Milli Folklor Dergisi*, sayı: 93, 2012, s. 151.

¹⁶⁰ Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s. 120.

¹⁶¹ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar”, *Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, sayı 13, 2009, s. 269.

¹⁶² Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf”, s. 106.

ustalardan olup dükkânları bulunmayanlardı. Yardıma muhtaç durumda olanlara sandıktan yardım verilirdi. Üçüncüsü ise sakatlardı ve bunlar esnafın hangi derecesinde olursa olsun, bir sakatlık veya hastalıktan dolayı çalışamayacak durumda olanlardır. Bunlara da hem sandıktan hem de esnafın üstad ve kalfaları tarafından yardımda bulunulurdu. Dâhili sınıfında ise, yamak, çırak, kalfa ve ustalar bulunmaktaydı¹⁶³.

II. I. OSMANLI ESNAFINDA USTA- KALFA- ÇIRAK İLİŞKİSİ

a) Çırak

Esnafta en alt basamakta yer alan kişilere genellikle çırak ya da Farsçadan alınan bir tabirle şagird adı verilmiştir¹⁶⁴. Çırakların işe alınmaları iki şekilde görülürdü. Birincisi sadece yardımcı olmak üzere ücret mukabilinde çalışanlar, ikincisi mesleği öğrenmek ve devam ettirmek üzere bir ustanın yanına yerleştirilenlerdi. Çırak ikinci yolu seçer ve meslekte devam edip yükselmeyi isterse ustası onu yetiştirmek ve gelişimini ispatladıktan sonra mesleğini yapacağı yer ve aletleri temin etmekle yükümlü olurdu¹⁶⁵. Herhangi bir mesleği öğrenmek isteyen genç, o mesleğin ustalarından birinin yanına çırak olarak verilirdi. İlk başta herkes istediği mesleği seçebilirdi ve bu konuda herhangi bir kural olmadığından herkes, istediği sanata intisap edebilirdi. Ustaların çıraklar üzerinde geniş hakları bulunmakta ve bir anlamda velayet hakkına benzer bir durum oluşmaktaydı. Küçük yaşta başlanan çıraklık devresi, bir bakıma hizmetçilik dönemi anlamına gelmekteydi¹⁶⁶.

İki yıl boyunca ücret almadan ve düzenli olarak yamaklık eden çocuk çıraklığa yükselirdi. Bu yükseliş bir tören şeklinde yapılırdı. Çırak çıkacak gencin ustası, kalfaları, velisi esnaf başkanının dükkânında sabah namazının ardından toplanırdı. Ustası çırağın işe bağlılığını ve becerilerini anlatır ardından velisi

¹⁶³ Çağatay, *Ahilik*, s. 136-137.

¹⁶⁴ Baer, "Lonca", s. 100.

¹⁶⁵ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara 2010, s. 39.

¹⁶⁶ Fahri Dalsar, "Esnaf Teşkilatı", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, IV. cilt, İstanbul: İ.T.A. , 1949, s. 226.

tarafından esnaf vakfına bir bakır sahan veya kepçe hediye edilerek bunun bir yerine “... esnafının vakfidır” şeklinde bir ibare kazınırdı. Loncanın başkanı çocuğun sırtını sıvazlar, namaza ve işine devam etmesini, ustasına ve ailesine saygıyı, yalan söylememeyi öğütler ve kendisine üstadı tarafından verilecek uygun bir haftalık belirlerdi. Bu ücretin de iki haftalığı usta tarafından esnaf sandığına yatırılırdı¹⁶⁷.

Çıraklar kendi ustasının izni olmadan başka bir ustanın yanına gidemezdi. Çırakların gerekli aşamaya ulaşip dükkân açmaya hazır olduklarına usta karar verirdi¹⁶⁸. Çıraklık yapmadan sanatını öğrenmiş olan kişilerin usta olmasına izin verilmezdi. Bu kurala uyulmasını sağlamak loncaların sorumluluğundaydı. Lonca başkanlarından ve ileri gelenlerinden bir belge istenerek, bağımsız bir işe başlayacak olan adayın çıraklık eğitiminden geçtiği kesinleştirilirdi¹⁶⁹.

Çıraklık eğitimi sürecinde bir yandan mesleğin incelikleri öğretilirken, bir yandan da ahlak eğitimi verilmekteydi. Genç esnaf adayına bu yolda günümüzün küçük gruplarda eğitim uygulamasını hatırlatan bir şekilde fütüvvet kaynaklı, yol atası ve yol kardeşi yardımcı olurdu. Çırağın geleceği, mesleğe, sanata, birliğe ihanet etmedikçe esnaf birliği tarafından garanti edilirdi¹⁷⁰.

Çıraklarla ilgili verilen fetvalarda ilginç durumlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Bir Müslümanın gayrimüslim birine usta demesinin pek hoş karşılanmadığı hatta bu durumdaki birinin iman ve nikâh tazelemesi gerektiği belirtilmiştir¹⁷¹.

Yukarıda da belirtildiği üzere sanat öğrenmek için bir usta yanına çırak olarak giren kişinin, ait olduğu sanat kolunun geleneklerine uyması ve ustasına tam anlamıyla itaat etmesi şarttı. Çıraklık süreci çok uzun yıllar boyunca devam etmiyordu. Hiyerarşik yapıya uygun olarak kademe kademe bir ilerleme söz

¹⁶⁷ Çağatay, *Ahilik*, s. 137.

¹⁶⁸ Özkaya, *Osmanlı Toplumuna*, s. 71.

¹⁶⁹ Baer, “Lonca”, s. 100.

¹⁷⁰ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 283.

¹⁷¹ Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003, s. 33.

konusuydu. Çıraklık döneminde ihtiyacına göre bir ücret alan aday, belli bir süre çalıştıktan ve mesleğinde ilerleyip kendini ispatladıktan sonra kalfalığa yükseltilirdi¹⁷².

Herhangi bir meslek dalına çırak alınırken önceden ailesi her yönüyle araştırılır, bir sorun olmadığı anlaşıldıktan sonra çıraklığa kabul edilirdi. Aynı zamanda çırak olacak kişinin bir kefilisi de bulunması gerekiyordu¹⁷³.

b) Kalfa

Esnaf hiyerarşisi içinde çıraklıktan sonra gelen mertebe kalfalıktı. Kelime kökeni olarak bu ifade, Arapça khalifa kelimesinin Türkçeye uydurulmuş şeklidir. Anlamı ise esnaf içinde çırakla usta arasında yer alan orta mertebe şeklindedir¹⁷⁴. Çıraklıkta belirli bir süre çalışarak mesleğin inceliklerini öğrenenler kalfa olurlardı. Kalfalığa geçiş bir takım geleneksel törenler eşliğinde gerçekleşirdi. Kalfa adayı olan çırağın ustası ve aynı sanatın diğer ustalarının katılımıyla bir merasim düzenlenir, çırağın usul ve erkân hocalığını yapan kişi, onu usulünce huzura getirirdi. Edilen duaların ardından ustası çırağın beline kalfalık şeddi bağlardı. Artık kalfa ünvanı almış olan kişi törene katılan büyüklerin ellerini öper ve hep beraber yemek yenilirdi. Kalfa, ustasının bulunmadığı zamanlarda onun yetkilerine sahip olarak her türlü alış verişleri idare ederdi. Kalfalar belli bir haftalıkla çalışır, işlerin çokluğuna ve kalfalık müddetine göre ücretleri artardı¹⁷⁵.

Bir çırağın loncada gördüğü eğitim ortalama üç yıldır. Bu sürenin ardından lonca üstatları ve lonca heyetinin özel oturumuna çağrılır, bu oturuma özel giysisiyle katılırdı. Kendisine hamilik eden ustasının onayı alınır, onun izninden sonra peştamal bağlayarak el öperdi¹⁷⁶. Kalfanın ustası herkes çıktıktan sonra orada kalarak loncada o gün hizmet ve rehberlik eden en kıdemli kalfa ile birlikte loncadan

¹⁷² Kal'a, "Esnaf", s. 424.

¹⁷³ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 39.

¹⁷⁴ Baer, "Lonca", s. 101.

¹⁷⁵ Dalsar, "Esnaf Teşkilatı", s. 226.

¹⁷⁶ Özkaya, *Osmanlı Toplumuna*, s. 71.

çıkardı. Lonca önünde toplanmış olan esnaf çırakları kutlu olsun, hayırlı olsun dileklerini iletirlerdi. Yeni kalfa olan kişi rehberle birlikte ustasının dükkânının önüne gelerek burada bekler ve bütün diğer kalfalar gelip kendisini tebrik ederdi. Kalfanın velisi ise yine bir bakır kabı esnaf vakfına hediye ederdi¹⁷⁷.

Çıraklıktan kalfalığa geçerek bir üst kademeye geçen usta adayının ücreti artar, ustasının emrinde imalâthânede üretime katılır ve çıraklara nezaret ederdi. Yine belirli bir süre çalışıp mesleğinin inceliklerini iyice öğrenen kalfa daha sonra törenle ustalığa geçerdi¹⁷⁸.

c) Usta

Kalfanın eğitimi uzun ve yorucu bir süreçti. Belirli bir süre kalfa olarak çalışan sanatkâr, sanatı iyice öğrendikten sonra merasimle usta olurdu. Genç usta adayı hazır olduğunu düşünürse babaları şeyhe başvuruda bulunur, şeyh de uygun görürse tören için hazırlıklar başlardı¹⁷⁹. Nakip, kalfayı ustalar huzuruna çıkarır dört kapı selamı gibi dini ve geleneksel bir merasim yapıldıktan ve kalfanın hazır olanlara arzedilen işi beğenildikten sonra usta kendi şeddi'ni kalfasının beline bağlar ve elindeki asayı da kalfanın eline verirdi. Usta, yeni usta olana bir takım nasihatlerde bulunurdu.¹⁸⁰ Yeni usta orada bulunan tüm büyüklerin elini öper ve eşit olmaktan gurur duyduğu kişiler tarafindantebrik edilirdi. Davul zurna eşliğinde yiğitbaşının yaptığı hoş geldin konuşmasıyla tören devam ederdi¹⁸¹. Bu şed veya peştemal kuşatılma töreni, yiğitbaşı tarafından dualarla yönetilir, usta adayı olan kalfanın yaptığı işler ustalara gösterilirdi. Gösterilen ürünler ustalar ve zengin esnaf tarafından satın alınır, bu satış sonrası toplanan paralar yeni usta için bir sermaye olurdu¹⁸².

¹⁷⁷ Çağatay, *Ahilik*, s. 138.

¹⁷⁸ Kal'a, "Esnaf", s. 424.

¹⁷⁹ Raphaella Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 149-150.

¹⁸⁰ Baer, "Lonca", s. 104-105.

¹⁸¹ Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, s. 150.

¹⁸² Kal'a, "Esnaf", s. 424.

Esnafın günlük düzeninde ustalar işi hazırlar, kalfa ve çıraklar ise hazırlanan işi ortaya getirirlerdi. Ustalar tezgâhın başında otururken, kalfalar daha küçük tezgâhlarda çalışırlar, çıraklar ise tezgâh başında değil açıkta dururlardı. Ustanın kalfa ve çıraklar üzerinde kesin bir otoritesi vardı. Kalfa ve çırakların yaptığı hata ve eksiklerden dolayı onları ihtar ve tekdir etme hakkına sahipti. Bununla birlikte öğle yemeklerinde kalfa ve çırak farkı olmadan hep birlikte sofraya otururlar ve beraber yemek yerlerdi¹⁸³.

Usta olabilmenin şartları belgelerde, *“her biri sekizer ve dokuzar sene üstada hidmet idüp sanatlarında bi tamamıhi öğrenüb meta-i mezburun a’la ve ednasına âlim olub her veçhile temyize kadir utsal oldukda cümle marifetiyle başka çıkub izin aldıktan sonra”* şeklinde yer almıştır. Görülüyor ki malın iyi ve orta derecesini ayırt edebilmek gibi ayrıntılı şartlar bulunmaktaydı¹⁸⁴.

Bir meslekte usta mertebesine ulaşabilmek için, bir ustanın yanında senelerce hizmet ederek sanatın esrarını öğrenmiş olmak, çıraklık süresi bittikten sonra da gelişimini ispat eden bir eser hazırlayarak törenle peştamal kuşanmak gerekiyordu. Ancak bunlar da yeterli değildi. Boş bir dükkân bulmak için beklemek, esnaf cemiyetine belli bir miktar para vermek ve arkadaşlarına güzel bir ziyafet çekmek de usta olmanın şartlarındandı. Bu şekilde aynı meslekte çalışanların sayısını kontrol altında tutarak, herkese yeteri kadar iş temin etmek amaçlanmıştı. Belirtildiği gibi yetişmeyen ve aralarına dışardan karışmak isteyenlere ecnebi ve ham dest isimlerini takmışlar ve bunlarla mücadele etmişlerdir¹⁸⁵. Zımmilerin de bu süreçlerden geçtiği görülmektedir. 1754 tarihli bir belgede iplik boyama işiyle uğraşan Nazar adlı bir zımmiden bahsedilmektedir. Burada, Nazar’ın, kethüda, yiğitbaşı ve sair üstadlar marifetiyle başka çıktığı, ham dest olmadığı ifade edilerek başka kişilerin ona

¹⁸³ Dalsar, “Esnaf Teşkilatı”, s. 226.

¹⁸⁴ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 45.

¹⁸⁵ Barkan, “Esnaf Cemiyetleri”, s. 40.

müdahalesinin engellenmesi istenmektedir¹⁸⁶. Belgede başka çıkmak ve ham dest gibi kavramların yer alması bu düzenin XVIII. yüzyıl ortalarında korunduğunu göstermektedir. Ayrıca kethüda, yiğitbaşı ve ustaların bu düzendeki önemi de ortaya çıkmaktadır.

Usta olabilmek için yaklaşık üç yıl kalfalık yapılması, müşterilere iyi davranılması gerekiyordu. Ustaların en iyi olanlarına lonca içerisinde ihtiyar adı verilirdi. Kalfalıktan ustalığa geçiş süreci kolay bir süreç değildi. Bazı bölgelerde ve bazı esnaf gruplarında hiç kimsenin ustalığa kabul edilmediği yıllar olmuştur¹⁸⁷. Bir kişinin lonca tarafından ustalığa kabul edilmesi için mali gücü de önemli bir kriterdi. Çünkü ustaların ödemesi gereken bir aidat vardı. Bu aidatlar XVIII. yüzyılda büyük artış göstermiş, çeşitli sebeplerle aidatını ödeyemeyen ustalara rastlanmıştır¹⁸⁸.

Fetvalarda da ustanın sorumluluklarından bahsedilmektedir. Çırağın ustasının gözetimi altındayken başına bir kaza gelirse ustanın sorumluluğunun ne olduğu anlaşılmak istenmiştir. Böyle bir durumda çırağın velisinin izni olup olmadığı ve olaya kimin sebebiyet verdiği dikkate alınmaktadır. Ustasının izni olmadan ata binen çırağın ölümü üzerine diyet talebi kabul edilmezken, ustası tarafından eşeğe bindirilen çırağın düşüp sakatlanması sonucu diyet ödemesi gerektiğine hükmedilmiştir. Çırağın yaşı da dikkate alınmış ve yaşı küçük olan çıraklar için daha fazla sorumluluk yüklenmiştir. Burdan da anlaşılacağı üzere çırakların ustaların emirlerini yerine getirmesi gerektiği gibi, ustaların da çıraklara karşı bazı sorumlulukları bulunuyordu¹⁸⁹.

¹⁸⁶ BOA, AE. SMST. I, 153/11419.

¹⁸⁷ Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s. 71.

¹⁸⁸ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 45

¹⁸⁹ Özcan, *Fetvalar*, s. 33.

II. II. OSMANLI ESNAF TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER

a) Kadı

Osmanlı Devleti'nde kadı İslâm devletleri içinde kendine has bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Devlet düzeni içindeki yetkisinin, kendinden önceki İslâmî asırlardaki meslektaşlarına göre daha geniş olduğu görülmektedir. Ayrıca mesleğe geçişi ve terfii kuralları itibariyle ve tahsil durumuyla da gelişmiş bir hiyerarşi ve kurallar bütününe tâbidir. İlmiye sınıfına mensup olan Osmanlı kadısı, devletin sınırları içindeki her yerde temsilcisi ve dünyayı en iyi tanıyan memur tipidir. Kısacası kadı, devletin hukukçular sınıfını şahsında temsil eden meslek adamıdır¹⁹⁰.

Kadı kelimesi, kaza kökünden türemiştir ve yapan, yerine getiren manasına gelmektedir¹⁹¹. Kadı terim anlamı olarak ise kaza işlerine bakan memura verilen unvan demek olup, halk arasında oluşa ihtilafların çözümüne has bir memuriyet olan kazanın temelleri çok eskiye dayanır. Bu kaza işlerini ilk deruhte eden zat İslam dünyası için hazret-i peygamberdi ve sonrasında dört halife devrinde de bu düzen devam etti. Çünkü kaza hilafete dâhil bir vazifeydi ve bunu halifeler bizzat kullanıyordu. Halifeler, İslam Devleti'nin zamanla genişleyip nüfusunun artması sonucunda, hem hilafet merkezinde hem de şehirlerde halkın davalarının görülmesi amacıyla özel memurlar atamaya mecbur kalmışlardır. İslam tarihinde bu tür atamayı gerçekleştiren ilk kişi ise Hz. Ömer'dir¹⁹². Eski zamanlarda İslam Devleti'nde her vilayete bir kadı tayin olunurken memleket büyüyüp gelişince her yere bir kadı tayin edilmeye ve hatta büyük şehirlerde birden çok sayıda bulundurulmaya başlanmıştır. Böyle büyük şehirlerin her tarafında bir kadı bulundurulur ve bunlar halife tarafından nasbedilirdi.¹⁹³

¹⁹⁰ İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, C.24, s. 69.

¹⁹¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 2002, s. 478.

¹⁹² Pakalın, *Sözlük*, C. 2, s. 119.

¹⁹³ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 252.

İstanbul fethedildiği zaman diğer Anadolu şehirleri gibi buraya da bir tek kadı atanmıştır. Bu büyük şehrin hükümet işleri bu kadının emrindeki semt naipleri aracılığıyla yürütülmek istenmişti. İstanbul'un ilk kadısının Mevlana Hızır, ikincisinin ise Molla Hüsrev olduğu bilinmektedir. Ancak nüfusun artması ve şehrin sınırlarının genişlemesiyle İstanbul'un dört kadılığa ayrıldığı görülmektedir. Bunlar, İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar kadılıklarıydı. Ayrıca bunlara bağlı naiplikler de bulunmaktaydı.¹⁹⁴

Kadıların yetişme süreci oldukça zorlu geçirdi. Uzun yıllar boyunca süregelen örfe göre şöyle bir düzen bulunmaktadır: Her sene Dâru'l hadîs ve Süleymaniyye müderrisleriyle alt taraftan üç müderristen oluşan toplam sekiz müderrise birer sene süresince mahrec mevleviyetlerinden biri tevcih olunur. Bu müderrisler bir sene görev yaptıktan sonra makamlarından ayrılırlar ve mahrec mazulü addolunurlar. Yine her sene bu mahreç mazulleri içinden dört kişiye, bir seneye mahsus olmak kaydıyla Mısır, Şam, Bursa ve Edirne; bunların mazullerinden ikisine Mekke ve Medine; bunların mazullerinden birine İstanbul kadılığı; İstanbul mazullerinden birine Anadolu kazaskerliği; Anadolu mazullerinden birine de Rumeli kazaskerliği verilmesi şeklinde devam ederdi. Böylece üst taraftan her sene sekiz müderris mevleviyet ünvanıyla çıkarken, alt taraftan da sekiz müderris onların yerine gelirdi. Bu yolla yetişen kadılar darsaadet ve taşrada umur-ı mülkiyeye memur edilirdi¹⁹⁵. Padişah adına kazanın tam yetkili hâkimi olan kadılar görevlerine bir yıllık müddet-i örfi ve bir yıllık da uzatmalı olarak ancak iki seneliğine yollanıyor ve başka bir kadılığa gönderilmeden önce İstanbul'da bir yıl mülazemette beklemesi gerekiyordu. Böylece mesela otuz yıl kadılık yapan biri bu sürenin üçte biri olan on yılını İstanbul'da mülazemette geçiriyordu¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, II. Cilt, Ankara 1974, s. 84.

¹⁹⁵ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 262-263.

¹⁹⁶ Akdağ, *İçtimai Tarih*, s. 98.

Günümüze ulaşmış olan en eski şer‘iyye sicilleri XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzandığından kadılar ve mahkeme faaliyetleri hakkında, Osmanlı idaresinin ilk bir buçuk asrında birinci derecede kaynaklardan bilgi edinme imkânı yoktur. Ancak vekayinâmelerden öğrenilebilen bilgiler ilk kadıların İznik, Bursa ve Edirne gibi merkezlere tayin edildiğini, yeni fethedilen yerlere ikinci ve üçüncü derecede kadıların gönderildiğini göstermektedir. Yine vekayinâmeler, Yıldırım Bayezid zamanında Vezîriâzam Çandarlı Ali Paşa’nın çabalarıyla kazâ silkinin ve kadı hiyerarşisinin bir nizama bağlandığını kaydeder. Fâtih Sultan Mehmed tarafından çıkarılan kanunnâmede kadıların alacağı harçlar belirtilmiş, hiyerarşik düzen kurulmuş, tadrîs, kazâ ve iftâ arasındaki denge tesbit edilmiştir¹⁹⁷.

Osmanlı Devleti’nin yeni kurulduğu ve gelişmeye başladığı dönemde ilk memurlardan biri de kadı idi. Ancak bu görev başka memleketlerden gelen ve oralarda tecrübeli olan kişilere verilmiştir. İlk Osmanlı kadıları eski usullerle yetişmiş birçok âlimin bulunduğu Anadolu, İran, Suriye, Mısır ve Irak gibi İslam memleketlerinden seçilmişti. Bir taraftan da yeni fethedilen İznik, Bursa gibi şehirlerde inşa edilen medreselerde asıl Osmanlı kadıları yetişiyordu¹⁹⁸. XIV. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti’nde kadılığa fazla rağbet yoktu ve müderris olmak kadılığa tercih ediliyordu. Bunun nedeni ise ücretlerinin müderrislere göre az olmasıydı. Kadıların belirli bir maaşları olmayıp davalara bakmalarına bağlı bir aidatları bulunduğundan bazılarının rüşvet gibi yollara saptıkları da görülmektedir¹⁹⁹.

Medrese mezunları arasından tayin olunan kadıların atamalarında kadiasker ve şeyhülislam önemli rol oynamaktaydı. Daha önceki dönemlerde padişah önünde

¹⁹⁷ Ortaylı, “Kadı”, s. 70.

¹⁹⁸ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 257.

¹⁹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 87-88.

imtihana tabi tutulan kadı adayları, XVIII. yüzyılda kadıasker önünde sınav edilmeye başlanmış ve onun olumlu görüş bildirmesi sonrası ferman-ı ali yazılmıştır²⁰⁰.

Kazaskerler tarafından, kendi selahiyet alanlarına dâhil olan kaza kadılarının tayinleri ve azilleri hususunda tutulan defterlere akdiye defteri yani kadılar defteri denilirdi. Bu defter daha sonra huzur-ı hümayunda okunur, padişahın muvafakati alınırdı. İlmiye teşkilatında meydana gelen bazı değişmeler sonrasında kazaskerlerin tuttukları defterler esas alınmak kaydıyla tayin ve nakiller bir tahriratla yapılır ve değişiklikler tarik defteri adlı deftere kaydedilirdi²⁰¹.

Kadılar Osmanlı, hatta her İslami hukuk düzeninin merkezindedir ve hukukun günlük uygulamasından sorumludurlar. Merkezi devlet, taşrada kadıyı muhatap olarak kabul eder ve emirler ona hitaben gönderilir. Ancak hukukun gelişiminde hiçbir rol oynamamışlardır çünkü her ne kadar bir kadının belirli bir davadaki kararı bağlayıcı ve geriye dönülmez olsa da ilerideki davalara emsal teşkil etmez. Kadıların tuttukları ayrıntılı mahkeme kayıtlarında maksat hukuki olmaktan ziyade idaridir. Osmanlı payitahtında, resmiyette İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar) kadıları vazifelidir. Dört kadı da doğrudan sadarete bağlıdır ama saltanatın merkezinde yer alması ve en mühim esnafın da bu bölgede bulunması hasebiyle İstanbul kadısı derece ve memuriyet açısından Bilâd-ı Selâse kadılarının üstündedir²⁰².

Osmanlı esnaf sistemi içerisinde Kadılık makamının en baştaki rolü esnafın resmî başvuru merkezi olmasıdır. Zaten hukukî bir kimliği olan kadı, esnaf arasında çıkan anlaşmazlıkları çözüp karara bağlar, kanun ve nizama uymayanları da cezalandırırdı. Ayrıca şehre gelen zirai ürünleri deftere kaydeder, artan miktarı orduya veya merkeze sevk ederdi.²⁰³

²⁰⁰ Özkaya, *Osmanlı Toplumı*, s.214-215.

²⁰¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 83-84.

²⁰² Ergin, *Belediyye*, C.1, s.288.

²⁰³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

Şehrin belediye sorunları kadının idari görevleri arasında yer almaktaydı. Böyle durumlarda kadı bir çeşit belediye meclisinin başkanı olarak görülmekteydi. Bu mecliste şehir kethüdası, muhtesib, pazarbaşı, mimarbaşı, esnaf kethüdaları gibi kişiler bulunurdu. Şehrin düzen ve temizliği, konulan narhların hakkaniyetinin denetlenmesi, üretilen malların kurallara uygun olup olmadığının kontrolü, günlük ve haftalık pazarların düzenli bir şekilde kurulması gibi beledi işler düşünülürse kadının bu yönden büyük bir sorumluluk taşıdığı anlaşılmaktadır²⁰⁴.

Kadının esnaf ile ilişkilerinin nasıl yürüdüğünü, sorunların çözülmesi için izlenen yolları O. Nuri Ergin şöyle ifade etmektedir:

“Esnaf bir müşkilâta maruz kaldıkça “meclis-i şer’i envere” müracaatla hâll-i mesele ederler. Bir kimse mevcut ve muayyen dükkânlardan fazla olarak aynı çarşıda veyahud esnafın toplu bulunduğu diğer bir mahalde bir dükkân açsa -ki bu gibi dükkânlara koltuk denilirdi- veya muayyen olan ölçü, vezin ve biçime mugayir bir şey imale cüret etse, başlarında kethüda ve yiğitbaşları olduğu hâlde esnafın bütün “müsinn ve ihtiyar söz sahipleri” yani müntehab ve yaşlı ileri gelenleri ve söz anlayan ve söyleyebilenleri “meclis-i şer’i lazimü’t-tevkîre” gelerek “kadimü’l-eyyâmdan beri ve olagelene muhalif” ve “nizam-ı kadime mugayir” surette harekete cüret ile “ibadullahı ızrâra ictisâr” etmiş olan kimse veya kimseler hakkında şikâyetler der-miyan ederler ve müşteki anhu dahi meclise celbettirerek şer’i şerife muvâfık ve arzularına mutabık surette hâll-i mesele etmeden gitmezlerdi²⁰⁵.”

Buradan da anlaşılacağı üzere kadı kethüda ve yiğitbaşların üzerinde bir mevkide yer alıyordu. Sorunların en son ve kesin çözüm bulduğu yer kadılık makamıydı.

²⁰⁴ Akdağ, *İçtimai Tarih*, s.96.

²⁰⁵ Ergin, *Belediyye*, C.1, s.290.

b) Muhtesib

Muhtesib, sanat erbabının narhlarını kontrol etmek, kile arşın gibi ölçüleri ve terazi ve kantarları muayene edip, ölçüleri düzgün kullanmayan ve alışverişlerde hile yapanları cezalandırma görevini üstlenmiş olan memur hakkında kullanılan bir tabirdir. İhtisap kelimesinden türemiştir²⁰⁶. İhtisap ise sözlükte hesap kelimesinden gelmekte olup hesap sorma, sorumluluk ve eskiden belediye memurunun işi ve dairesi gibi anlamlara gelmektedir²⁰⁷. İcra ettiği vazifelerden dolayı muhtesibe bir anlamda “pazar polisi” denilebilir²⁰⁸. Önemli bir görev üstlenen muhtesib, Osmanlı yönetim mekanizmasında önemli bir makam sahibidir. İslami açıdan “Hazreti Ömer gibi gazezden salim, kuvve-i kudsiyye sahibi” olması gereken muhtesib, bir anlamda padişahın otoritesini temsil yetkisini de taşırdı. Muhtesib, çarşı ve pazarlarda bakımlı atı üzerinde, kıymetli giysiler giymiş olarak dolaşırdı²⁰⁹.

Muhtesib ile kadı her ikisi de umur-ı belediyye ile uğraşsalar da aralarında işleyiş olarak farklar vardı. Kadı bir davada beyyine ile yani delil ve isbat ile karar verdiği halde muhtesib buna mecbur kalmadan örfi ve idari surette de hüküm verebilirdi. Kadı umur-ı mülkiye ve belediyenin asayiş ve inzibatına da bakarken muhtesib sadece zabıta işleriyle uğraşırdı. Kadılar bunun gibi küçük işlere bakmazlar ve muhtesibler bu hususta onların icra memuru gibi hareket ederlerdi²¹⁰. Görüldüğü üzere muhtesib, emrinde çalıştığı kadı’nın en önemli yardımcılarında biriydi. Hatta görev alanı içindeki hususlarda şahit ve delil aramaksızın hüküm verme özelliğiyle, kadı’dan daha üstün ve geniş yetkiye sahipti²¹¹.

Osmanlılar’da daha çok “ihtisab ağası” veya “ihtisab emini” gibi isimlerle anılan muhtesib, devletin kuruluşundan itibaren var olan bir kavramdır. Bir yere kadı

²⁰⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s.572.

²⁰⁷ Devellioğlu, *Lugat*, s.420.

²⁰⁸ Mantran, *İstanbul*, C.1, s.281.

²⁰⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.108.

²¹⁰ Ergin, *Belediyye*, C.1, s.299.

²¹¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 44.

atandığında, onun yardımcısı olarak üstlendiği sorumluluklarla görev yapan bir de muhtesib bulunuyordu. Hatta İstanbul'da şehrin büyüklüğünden dolayı ayrıca Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarında da birer muhtesib bulunmaktaydı²¹². Osmanlılar'dan önce Anadolu'ya hükmetmiş olan Selçuklularda da muhtesibin varlığı görülmektedir. O zamanlarda da belediye işlerine bakan muhtesibler güvenilir kişilerden, tarafsız kibar şahıslardan, ihtiyar Türklerden hatta âlimlerden seçilirdi²¹³. Bunun yanında, muhtesibler, görevlerine tayin için bazı şartlara haiz olmak mecburiyetinde idiler. Bu şartları taşımayanların tayini mümkün olamazdı. Bunlardan bazıları; Müslüman olmak, erkek olmak, mükellefiyet, adaletli olmak, kudret ve ilim sahibi olmak, ilmiyle amel etmek, vera ve takva ile iyi ahlak sahibi olmak şeklinde özetlenebilir²¹⁴.

İhtisab kanunnamesine göre muhtesiblik görevi doğrudan doğruya esnafın denetimiyle ilgilidir. Oysaki Ortaçağ İslam kentlerinde daha geniş bir anlam taşıyarak, kent düzeninden sorumlu kişiyi ifade ederdi. Sonraları her ne kadar bazı suçları takiple ve cezalandırmakla da uğraşsa esas olarak çarşı işleriyle sınırlandırılmıştı. Zaten o suçlular da kadı tarafından suçu sabit görülürse muhtesibin sorumluluğuna giriyordu. Muhtesibin satışları denetlemesi, esnaftan vergileri toplaması, satıcıların müşterilerini kandırmalarına engel olması ve belirlenen narhı uygulatması beklenirdi. Bu hususta birçok yardımcısı bulunmaktaydı²¹⁵. Şehirlerin büyümesi ve iktisadi hayatın gelişmesiyle birliktemuhtesibin yardımcı sayısı çoğalmıştır. Daha önceleri bir ya da birkaç kişi olan yardımcı sayısı gittikçe artmıştır. Sayısı şehirlerin büyüklüğüne göre değişen bu yardımcılara “hüddâm-ı ihtisab” denilirdi²¹⁶.

²¹² Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *DİA*, C.18, s.143.

²¹³ Ergin, *Belediye*, C.1, s. 303.

²¹⁴ İbrahim Erdoğan, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, sayı: 11, Ankara 2000, s. 133.

²¹⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, İstanbul 2011, s. 77.

²¹⁶ Kazıcı, *İhtisab*, s. 44-45.

Muhtesibin genel olarak işi piyasa denetimiymi ve bu görevi Kuran'ın iyiliği emredip kötülükten sakındırma ilkesine dayanırdı. Hz. Ömer zamanında kurumsallaşan ve daha çok ticari faaliyetleri denetlemekle yükümlü bir kurumdu. Muhtesib esnaf birliklerinde hükümetin bir temsilcisi durumundaydı. Çarşıları dolaşarak, alınan satılanları muayene eder, aykırı bir durum tespit ederse cezalandırırdı²¹⁷.

Kadının emri altındaki muhtesib ya da ihtisab ağası, bir anlamda beledi zabıta görevlisi durumundaydı. Kadının hükümlerini tatbik ettirmek ve çarşı pazarın düzenini sağlamak temel vazifesiydi. Görevini umumiyetle iltizamla aldığı için pazarlarda satılan ürünlerden aldığı ihtisab rüsumunu kendi hesabına toplayarak, narh ve üretilen malların kalitesi konusunda teftişlerde bulunur ve gerekirse cezalandırırdı²¹⁸. İhtisab vergisi “emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker” prensibine göre esnafın ve tüccarın maddi durumları dikkate alınarak, bölgenin özel durumlarına uygun şekilde, onlara yük olmadan toplanmaya çalışılırdı²¹⁹. İhtisab gelirleri başlıca üç kalemden oluşurdu. Birincisi narh akçası denilen ve narh verme karşılığı alınan vergi, ikincisi baca tabi olan maddelerden alınan resim, üçüncüsü ve en önemlisi de cezaların karşılığında alınan cerimelerdir²²⁰.

Osmanlı Devleti'nde ihtisab kurumu asıl olarak kamu düzenini sağlama görevini yürütürken, bir yandan da devlet maliyesinin bir gelir kaynağı durumundaydı. Esnaftan alınan ve cezalardan gelen paralar ve çarşı pazardaki mallara konan vergiler ihtisab rüsumunu oluştururdu. Bunu toplama yetkisi muhtesibe ait olup, bu yetki ya eminlik ya da mültezimlik yoluyla verilmekteydi.

²¹⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

²¹⁸ Ö. Lütfi Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I (İhtisab Kanunları)”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/5, 1942, s. 327.

²¹⁹ Erdoğan, “İhtisab ve Muhtesiblik”, s. 132.

²²⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 108-109.

Yani devlet ya kapıkullarından birine bu görevi vermiş ya da belli bir para karşılığında bir şahsa bırakmıştır²²¹.

Daha çok iktisadî konularda kadının yardımcısı olarak görev yapan muhtesibin esnafı denetlerken aynı zamanda onların loncalarını ve bütün haklarını da koruması sebebiyle üzerlerinde büyük bir nüfuzu vardı. Yeni iş yerlerinin açılması, mürûr tezkiresi verilmesi, yerli mallarla rekabet edebilecek ithal eşyadan ve esnaftan “ihtisâbiyye” adı altında vergi alınması, ihtisab gelirlerinin gerekli yerlere dağıtılması ve kıyafet konusu da görev alanına giren hususlardandı. Muhtesib ya da ihtisab ağasının bir başka faaliyet sahası da şehirlerde asayişî sağlamak ve halka iâşe temin etmektir²²².

Devlet, hisba görevini yerine getirmek adına, hırfet erbabı tarafından yeni akımlara karşı harekete geçmeye çağırılmış ve her zaman hırfetlere destek veren bir görüntü çizmiştir. Orta doğu İslam geleneğinden gelen pazarda vurgunculuğa, hileye ve spekülasyona karşı halkı korumayı amaçlayan bazı kurallar, hisba adı altında dini hukuk tarafından da benimsenmişti. Böylece bunların uygulanması İslam devletinin başlıca görevlerinden biri haline gelmiş oluyordu. İşte devlet bu amaçla kadının kontrolündeki bir memur olan muhtesibleri tayin ediyordu²²³.

Bazı zamanlarda özellikle de XVII. yüzyıl öncesinde şeyh ile usule aykırı olarak esnafla tek tek müzakerelerde bulunan muhtesib arasında bir rekabet yaşandığı görülmektedir. Bu rekabette şeyhin üstün geldiği anlaşılmaktadır²²⁴.

Muhtesib emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker üzere hareket ederken şu şartlara dayanarak vazifesini yürütürdü: 1- *Muhtesib; yani münkeri muaheze ve inkâr eden kimse* 2-*Muhtesibü'n- aleyh; yani fi'l-i memnu mürtekeb olan kimse* 3- *Muhtesibü'n- fih; yani fi'l-i münker* 4- *İhtisab; yani fi'l-i münkeri muaheze*²²⁵.

²²¹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 103.

²²² Kazıcı, “Hisbe”, s. 144.

²²³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 266.

²²⁴ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 73.

²²⁵ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 306.

Muhtesibte başkalarını sürekli kontrol altında tutma gibi önemli bir görevi yüklendiği için bazı özellikler bulunması gerekiyordu. Bunlar başta müslüman ve erkek olma, mükellefiyet, adalet, ilim, kudret, ilmiyle amel etme gibi vasıfların bulunması, ayrıca dinî ve ahlâkî vazifelerini hakkıyla yerine getirebilmesi için de bu konularda bilgi sahibi olması gerekiyordu. Bundan dolayı muhtesibler, ilmiye sınıfına mensup kişilerden veya en azından medreselerin eski mezunlarından seçilerek tayin edilmeye özen gösterilirdi²²⁶.

Eski zamanlardan süregelen geleneklere göre muhtesibte üç özellik bulunması gerekirdi. Bunlardan birincisi ilimdi. Çünkü emr-i bi'l maruf ve nehy-i ani'l münker vazifesinin uygulanması ve engel olan sebepleri bilmesi ilmine bağlıdır. İkincisi vera yani haramdan kaçınmasıdır. Çünkü vera ve takva sahibi olmayan muhtesib görevini suistimal edebilir. Üçüncüsü ise güzel huylu olmasıdır. Çünkü ilk iki özelliğin başarıyla uygulanması buna bağlıdır²²⁷. Hisbe konusundaki eserlerde tagyir el-munkar olarak nitelendirilen muhtesib, her türlü kuşkudan arınmış olmalıdır. Dinsel nitelikli görevinin yanısıra, çok geniş bir hukuk bilgisine sahip olmalıdır. Çünkü hem kamu ve ticaret hukukuna karşı işlenen hem de imanla ilgili suçlara karşı önlem almakla yükümlüydü²²⁸.

Anlaşıldığı üzere muhtesibin adli vazifeleri de bulunmaktaydı. 1242 tarihli İhtisab Ağalığı Nizamnamesi'nde bu vazifeler üç kategoride mütalaa edilmiştir. Bunlar:

Falaka ve değnek vurmak suretiyle ta'zir ve tekdir.

Daha fazla cezayı hakedenlerin ihtisab ağası hapisanesine göndermek.

Daha da ötesinde sürgün ve kalelerde hapsi gerekenleri merkeze bildirmek²²⁹.

²²⁶ Kazıcı, "Hisbe", s. 144.

²²⁷ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 312.

²²⁸ Mantran, *İstanbul*, s. 135.

²²⁹ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 103.

Muhtesib kanuna aykırı bir durumda parayla ya da fiziksel olarak cezalandırma yoluna gidebilirdi. Dayak veya suçluları ahalinin gözünde küçük düşürecek uygulamalar görülebilirdi. Bir esnafın cezalandırılmasını gerektirecek sebeplerden biri kötü işçilikti. Bu durumda belli bir loncada neyin kabul edilebilir olduğunu tam olarak bilemeyecek olan kadı ve muhtesib tecrübeli ustaların fikirlerinden istifade ederdi. Ayrıca doğru tartı ve ölçüleri kullanmamak da ceza gerektiren bir durumdu²³⁰. Nitekim koyun etine keçi eti karıştıranların tazir edilmesi, uygun olmayan yollardan koyun getiren kişilerden koyun alan celebkeşlerin dövülmesi, kazanlarını ve kepçelerini vaktinde kalaylatmayan aşçı ve börekçilerin dövülmesi, pahalı mal satan haffafların te'dip edilmesi, İhtisab Kanunnamelerinde karşılaşılan cezalardan bazılarıdır²³¹. Çarşı pazar kontrolü sırasında suçu sabit görülen esnafı yanında bulunan yardımcıları vasıtasıyla falakaya yatırarak herkesin huzurunda dövdürtebilen muhtesib bu şekilde adli iktidarını arttırmış oluyordu. Bu cezanın anında ve herkesin önünde uygulanması caydırıcılık amacına yönelikti²³².

Muhtesibin bir şehir yöneticisi olarak görevlerinden biri de istifçiliğin önüne geçmek, şehrin iâşesini dışarıya kaçırانları izleyerek cezalandırmaktı. Suni bir darlık oluşturup fiyatların artmasına sebep olmak veya başka bir şehirde daha fazla fiyata alıcısı olan malları şehir dışına çıkarmak reayayı zor duruma düşüreceğinden bu hususlar muhtesib tarafından dikkatle takip edilerek vukuunda cezalandırılırdı²³³.

Osmanlı Devleti'nin devlet yönetimi hususundaki geniş kadrosu yer alan ve neredeyse bütün Müslüman devletlerde muhtesib adıyla anılan görevliyi, Osmanlılar da aynı isimle adlandırmışlardır. Bununla birlikte "ihtisab emini" ve "ihtisab ağası" ifadeleri de kullanılmış olup 1826'da İhtisab Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte "ihtisab nazırı" ünvanının kullanıldığı görülmektedir²³⁴.

²³⁰ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 78.

²³¹ Barkan, "İhtisab Kanunları", s. 329-332.

²³² Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s.103.

²³³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.106.

²³⁴ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s.101.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası yeni kurulan ordunun giderlerini karşılamak amacıyla bazı tedbirler alındı. Bu kapsamda yeni kaynaklar oluşturulmaya çalışılırken çoktandır doğru işlemeyen ihtisab müessesesinde de yeni düzenlemeler hayata geçirildi. Vergilerin bir kısmının kapsamı genişletilip miktarı arttırılırken, ruhsatiye gibi yeni bazı vergiler getirilerek bunların da ihtisab müessesesince toplanması kararlaştırıldı. Daha sonra bu vergilerden bir kısmı 1838'de kaldırılmış, 1854'te ise İhtisab Teşkilatı lağvedilmiştir²³⁵.

c) Esnaf Şeyhi:

Şeyh ya da konumuzdaki tabiriyle esnaf şeyhi esnafın büyüğü yerine kullanılan bir ifadedir. Esnafın şikayetleriyle ve devletle esnaf arasındaki işlerle meşgul olan kişidir²³⁶. Esnaf teşkilatı içerisinde şeyhin önemli bir yeri vardı. Bu durum fütüvvetnamelerden de anlaşılmaktadır. Eski kayıtlarda şeyh-i seb'a denilen bir tabire rastlanmakta ve bunun tekke şeyhi değil esnaf şeyhi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Evliya Çelebi de, seyahatnamesinde İstanbul'da 105 nefer meşayihan-ı ehl-i hıref olduğunu ve Hazret-i Selman'ın bunların piri olduğunu nakletmiştir²³⁷.

Şeyhin en önemli özelliği esnaf topluluğunun başkanı ve dışarıya karşı temsilcisi olmasıdır. Esnaf arasından seçilen şeyhler, esnaf arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları ilk önce gidermeye çalışan merci durumundaydı²³⁸.

Şeyh, lonca üyelerinin önemli bir kısmının katıldığı bir mahkeme oturumunda, resmi olarak kadı tarafından atanırdı. Bu atama, her zaman önde gelen lonca üyelerinin kadıya sundukları tavsiyelerinin benimsenmesi anlamına geliyordu. Bu görevin babadan oğula intikal etmesi de oldukça sık görülen bir durumdu. Ancak bu kriter kesinlikle yeterli bir gerekçe sayılmazdı. Kadının yaptığı atamada özellikle

²³⁵ Erdoğan, "İhtisab ve Muhtesiblik", 142-143.

²³⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 557.

²³⁷ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 537-538.

²³⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

şu üç faktör önemliydi: mesleki ehliyet, güvenilir olmak ve meslektaşlarından alınan destek²³⁹. Şeyh atamalarının merkeze arzedilerek onay alındığı görülmektedir. 1796 tarihli bir belgede esnaf şeyhi olan Seyyid Ali'nin vefatı üzerine şeyhliğin Seyyid Mehmed Efendi'ye tevcih edildiği ve durumun Isparta Naibi Mustafa tarafından arz edildiği görülmektedir²⁴⁰.

Esnaf şeyhi bazen görevinden azledilebilirdi. Nitekim Merzifon'daki ehl-i hıref ve esnaf-ı seb'a üzerine şeyh iken görevinden azledilen Şeyh Ahmed Efendi'nin görevinde kalması yönünde bir karar alındığını gösteren belge bununla alakalıdır. Anlaşıyor ki şeyh bazı sebeplerle görevden alınmış ancak yapılan araştırmalar sonucu görevine devam etmesine karar verilmiştir. 1750 tarihli bu belgeden o dönemlerde de şeyhin esnaf nezdinde önemini koruduğu anlaşılmaktadır²⁴¹.

Anadolu'daki esnafın düzeni hakkında fikir veren 1739 tarihli bir belgede, saray matbahı için Tokat'tan tertib edilen 100.000 kıyye bakırın bahasının bakırcı esnaf kethüdası, şeyhi ve yiğitbaşısı tarafından tahsil ve irsal edildiği aktarılmaktadır²⁴². Burada konumuz olan şeyh ile birlikte kethüda ve yiğitbaşısı isimleri geçmektedir. Şeyhin ve esnaf teşkilatının bir başka rolü de ortaya çıkmaktadır.

Bazen şeyhin yetki alanının dışına çıktığı görülmektedir. Böyle durumlarda kadıya gerekli talimatlar verilerek bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1745 tarihli bir belgede Ankara'da esnaf şeyhi olan Mustafa'nın umur-ı damgaya müdahale ettiği bildirilerek bu durumun engellenmesi için kadıya hüküm gönderildiği görülmektedir²⁴³. Burada esnaf şeyhinin kadıya karşı sorumlu tutulduğu ve kadının bir üst makam olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

²³⁹ Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, İstanbul 2003, s. 181-182.

²⁴⁰ BOA, AE. SSLM. III, 83/5001.

²⁴¹ BOA, AE. SMHD. I, 138/10286.

²⁴² BOA, C. SM. , 45/2254.

²⁴³ BOA, AE. SMHD. I, 165/12461.

Bununla birlikte şeyhin görev ve yetki alanı diğer yöneticilerin müdahalesine açık değildi. Mesela İzmir esnaf şeyhliğine ait işlere kethüda ve yiğitbaşının müdahalesi üzerine şikâyetle bulunulduğu ve marifet-i şer ile muamele edilmesi gerektiğini içeren belge buna bir örnektir²⁴⁴. Bir iş kolundan başka bir iş koluna geçmek de şeyhin tasarrufunda olan hususlardan biriydi. Bununla ilgili bir belgede, Malatya esnaf şeyhi olan Mansur'un merkeze yaptığı başvuruda son zamanlarda işini değiştirmek isteyen esnafın acemi olduğu mesleklerde dükkân açmasının engellenmesi talebini ilettiği görülmektedir. Konuyla ilgili Malatya Kadısı'na talimat gönderilmiştir²⁴⁵.

Esnaf teşkilatı içerisinde bulunan şeyh kavramı ile şeyh-i seb'a kavramının aynı yöneticiyi mi farklı bir görevi mi ifade ettiği hususu tartışmalıdır. Bazı araştırmacılara göre esnaf teşkilatında iki “şeyh” bulunurdu. Bunlardan birisi kethüda ile benzer özellikler taşıyan şeyh, diğeri ise tüm esnafın lideri durumundaki şeyh-i seb'adır. Kelime anlamı yedilerin şeyhi olan şeyh-i seb'a terimi muhtemelen loncaların sayısını ifade etmektedir²⁴⁶. Pakalın ise şeyh-i seb'alığı esnaf teşkilatı reislerinden biri olarak nitelendirirken, ahi teşkilatında yedinci mertebeyi ihraz edenlere şeyh ünvanı verildiğinden bahseder. Fütüvvet geleneği sonrası bunların yerini kethüda ve yiğitbaşların aldığı görüşünü ortaya koyar²⁴⁷.

Belgelerde şeyh-i seb'a tabirine de rastlanmıştır. H.1252 tarihli bir belgede Erzincan'da iki kardeşin uhdesinde bulunan ehl-i hıref taifesinin şeyh-i seb'alığından bahsedilirken bunun pederlerinden mahlûl olduğu belirtilmiştir. Birinin vefatıyla hissesinin diğerine tevcih edildiği görülmektedir²⁴⁸. Bu belgeden, en azından Erzincan'da, şeyh-i seb'anın, tüm esnafın yöneticisi olarak görüldüğü

²⁴⁴ BOA, C.BLD., 15/721.

²⁴⁵ BOA, DVN. MHM., 95/447.

²⁴⁶ Mehmet Demiryürek, “Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2013/66, s. 27.

²⁴⁷ Pakalın, *Sözlük*, C.3, s.134-135.

²⁴⁸ BOA, C.BLD., 49/2403.

anlaşılmaktadır. Yine Merzifon ile ilgili bir belgede ehl-i hıref şeyh-i seb'alığına berat ile mutasarrıf olan Mehmed Efendi konu edilmektedir. H. 1217 tarihli belge, onun lehine şahitlik eden Merzifon Kadısı'nın ilamını içermektedir²⁴⁹. Burada da yukarıdaki örnekteki benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

d) Kethüda

Kelime anlamı olarak kethüda büyük devlet adamları ve zenginlerin işlerini gören kişi hakkında kullanılan tabirdir ve buna halk arasında kâhya denir²⁵⁰. Kelimenin aslı ked-i huda ve bunun aslı da huday-ı keddır. Ked, hane; huda ise sahip manasına gelmekte olup ked-i huda, hane sahibi demektir. İstilahta ise büyük konaklarda işleri idare eden, esnaf olanların ise işlerine bakmak üzere hükümet tarafından görevlendirilen kişi olarak nitelendirilebilir²⁵¹. Bazı esnafta nakib denilen görevlinin vazifelerini üstlenen kethüda esnafın işlerini takip eder, toplantıları yönetirdi²⁵².

Kethüdalık esnaf teşkilatının kuruluşundan son zamanlarına kadar devam etmiş olan, yarı resmi bir memuriyettir. Şeyh, çavuş, nakib, duacı gibi bazı esnaf yöneticileri zamanla ortadan kalksa da, kethüdalık devam etmiş ve bunların yetkileri de kethüdaya devredilmiştir. Esnafla hükümet arasında yegâne bir aracı durumundaki kethüda hükümet nezdinde de gayet itibarlıydı. Bu nedenle bunun seçimi işi de oldukça önemliydi ve hem seçilerek görevlendirilmesi hem de azledilmesi oldukça münakaşalı olabilirdi²⁵³. Daha sonraki dönemlerde hükümetten kethüdalık görevi için berat-ı şerif alınmaya başlanmıştır²⁵⁴.

Kethüda, yiğitbaşıyla beraber Osmanlı esnaf teşkilatı içinde eskiden beri var olan ve belgelerde de sıklıkla karşılaşılan yöneticilerdendi. 1584 tarihli bir belgede

²⁴⁹ BOA, C.BLD., 4/197.

²⁵⁰ Pakalın, *Sözlük*, C.2. s. 251.

²⁵¹ Ergin, *Belediye*, C.1, s. 540.

²⁵² Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

²⁵³ Ergin, *Belediye*, C.1, s. 541.

²⁵⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 133

 uhacı esnafının kethüda ve yiğitbaşılarından bahsedilmektedir. Bunların kadıya müracat ederek Frengistan'dan gelen  uhaların ala, evsat ve edna olarak sınıflandırılıp pazarlık sonucu fiyat tespit edildiğ , son zamanlarda ise bazı Yahudilerin fazla para vererek  uhaları aldıkları yönünde Ő   ette bulundukları görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla kad  da merkeze başvurmuş, merkezden üslup üzere hareket edilmesi emredilmiŐtir²⁵⁵. Burada kethüda ve yiğitbaŐıdan bahsedilmekle birlikte esnafın düzeni hakkında da ipuçları elde edilmektedir. Yine aynı dönemlere ait olan ve benzer özellikler taşıyan başka bir belgede, gün ve sahtiyan tüccarlarının kethüda ve yiğitbaşılarından söz edilmektedir. Bunlar, frenk meŐini diken Hristiyan esnafın Őimdiye kadar bütün gün almadığı, boyundan ve eninden birer miktar aldıkları Şimdi ise bütün gün alıp esnafa sıkıntı verdiklerini ifade etmişlerdir. Merkezden kadıya yine kadime muhalif iŐ yapılmaması yönünde talimat g nderilmiŐtir²⁵⁶. Belgeden hem esnafın son derece ayrıntılı kurallarla iŐ yaptığı hem de kadim bir düzenin bulunduğ  anlaşılmaktadır.

1741 tarihli bir belge İstanbul'daki hallaç esnafının keth dalığ yla ilgili tartiŐmaları içermektedir ve kıymetli bilgiler barındırır. Bu belgede hassa halla baŐı, yiğitbaşı ve ustalar başta olmak üzere i lerinde zimmilerin de olduğ  birçok esnafın, o andaki kethüda Hüseyin  elebi ile birlikte hükümete müracaat ederek, eski kethüda Seyyid Mehmed'in çeşitli hile ve haksızlıklarından dolayı görevinden alınarak yerine Şimdiki kethüdanın beratla keth dalığ a getirildiğ ini bildirmişlerdir. Esnaf Őu andaki keth dadan memnun olduklarını beyan ettikten sonra Seyyid Mehmed'in tekrar kethüdalık arzusuyla kendilerini taciz ettiğ ini ve bunun engellenmesini istemişlerdir. Verilen hükümde de Őu andaki kethüdanın beratı teyid edilmiş ve görevine devam ettiğ  belirtilmiŐtir²⁵⁷. Demek ki esnafın görüşleri çok önemliydi ve herhangi bir durumda tercihlerini bildirmelerinde bir sakınca

²⁵⁵ BOA, DVN. MHM., 52/899.

²⁵⁶ BOA, DVN. MHM., 58/51.

²⁵⁷ Ahmet Kal'a (Editör), *İstanbul Esnaf Tarihi*, İstanbul 1997, s. 6.

bulunmuyordu. Bir başka örnekte ise İstanbul'daki terzilerin kethüdasından bahsedilmektedir. 1728 yılına ait belgede, bu görevi yürüten Yusuf bin Ali'nin üstad olmaması sebebiyle esnaf arasındaki sorunların çözümünde yeterli olamadığı vurgulanarak yerine Halil'in kethüdalığa tayin edildiği bildirilmektedir²⁵⁸. Kethüdalık için aranan şartların titizlikle incelendiği, kethüda göreve başlamış olsa dahi sonrasında ortaya çıkan farklı durumların dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

Kethüda normal olarak esnaf tarafından seçilirdi. Tayinle belirlendiği nadir hallerde de esnafın çoğunluğunun onayı zorunluydu. Seçim için ustalar Kadı'nın huzuruna adayla birlikte çıkar ve sözlü beyan ve taahhütlerden sonra Kadı, hücceti deftere kaydederek bir örneğini de esnafa verirdi. Bu şekilde tamamlanan seçim genelde bir yıl süreli olurdu. Ancak haklı bir gerekçe olursa kethüdanın değişmesi her zaman mümkündü. Bu konuda yetkili merci kadılıktı²⁵⁹. Kethüda genellikle lonca mensupları tarafından resmi bir seçim şeklinde olmadan seçilerek belirleniyor ve kadının onayına sunuluyordu. Kadı onayıyla atanan kethüda hükümetin koyduğu kurallara uymazsa görevine son verilirdi²⁶⁰. Boş durumda olan kethüdalıklar için lonca heyeti mehkemeye çıkar, bu görevin neden boşta olduğunu açıklar ve göreve gelmesini istedikleri kişiyi bildirirlerdi. Ayrıca padişahın buyrukları gereği kethüdanın halletmesi gereken şikâyetleri de sıralarlardı²⁶¹. Esnaf kethüdalarının nadiren de olsa hatt-ı hümayunla atandığı görülmektedir. Bu şekildeki atamalarda görevlendirilen kişinin değişmesi çok zor olurdu. Ancak yine de şikâyetler olursa padişaha başvurulabilirdi²⁶².

Bu duruma bir örnek yine İstanbul'da karşımıza çıkmaktadır. Sofcu esnafından, çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu elli beş kişiden oluşan heyet, otuz altı akçe günlüğünü hazineye terk etmesi mukabili ve berat-ı alıšan ile

²⁵⁸ BOA, AE. SAMD. III, 208/20112.

²⁵⁹ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 296-297.

²⁶⁰ Baer, "Lonca", s. 115.

²⁶¹ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 73.

²⁶² Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s. 79.

kethüdaları olan Mehmet Çelebi hakkında şikâyetçi olmuşlardır. Bunlar öncelikle aslında kendilerine kethüda tayini gerekmezken, kendi istekleriyle bir kethüda istihdam ettiklerini, bundan önceki kethüda olan el-Hacc Mustafa'nın yirmi altı akçe gelirini hazineye terk etmesi mukabili görev alıp bazı kötü özelliklerinden dolayı görevden alındığını ve yerine şimdiki kethüdanın atandığını belirtmişlerdir. Mehmet Çelebi'nin de türlü eziyetleri görülünce görevin ondan da alınmasını talep etmişler ve bu istekleri kabul edilmiştir²⁶³. Buradan gayrimüslimlerin de şikâyetçi olabildikleri, bazı esnafın kendi istekleriyle kethüda tayin ettirebildikleri, şikâyetlerin dikkate alınarak verilen beratların iptal edilebildiğini anlayabiliriz.

1743 tarihli ve İstanbul Eyüp'teki çömlekçi esnafının kethüdalığıyla ilgili bir belgede de ilginç bilgiler bulunmaktadır. Belgede beratla kethüda olan Çömlekcizade İbrahim'in esnaflarla arasında bazı anlaşmazlıklar olması nedeniyle, Ali Usta denilen birini avaiden hisse verilmesi karşılığında hüccetle kendisine vekil tayin ettiği görülmektedir. Ancak daha sonra Ali Usta'nın açgözlülüğünden dolayı kendisine hiç hisse vermediğini belirterek vekillikten alınması için başvuruda bulunmuştur²⁶⁴. Belgeden, kethüdaların yerlerine vekil tayin etmeleri gibi bir durumun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca esnafla arası iyi olmayan bir kethüdanın işini yaparken ne kadar zor durumda kaldığını da göstermektedir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda esnaf örgütlerinde giderek belirginleşen bir eğilim olarak kethüdaların devlet görevlilerinden oluşmaya başladığı görülmektedir. Kethüdalar esnaf örgütünün lideri olarak, görevi karşılığı esnafların aidatlarından oluşan bir gelir elde ederdi. Devlet, memur maaşlarını ödemekte zorlanmaya başlayınca maaş yerine esnaftan elde edilen bu gelirleri kullanma yoluna gitti. Bu sayede hem bütçe giderlerini azaltmak hem de esnaf üzerindeki devlet kontrolünü arttırmak hedeflenmişti. Kethüdalık elde eden memur da riskli hale gelen maaş

²⁶³ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 29.

²⁶⁴ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 20.

yerine esnaftan aidat yoluyla gelen geliri tercih ediyordu. Neticede esnaf kethüdalıkları hazine için gelir getiren mukataalar haline dönüştü. Ancak bu uygulama İstanbul dışında çok fazla yayılma alanı bulamamıştır. Yayıldığı yerlerde de esnaf kendi arasında ustalardan birini kethüda olarak seçmeye devam etmiş, böylece de ikinci bir esnaf temsilcisi ortaya çıkmıştır. Tayinle gelen devlet görevlisi sadece aidatları toplama göreviyle yetinmiştir²⁶⁵. Tayini lonca eşrafının tavsiyesiyle yapıldığından genellikle bu grubun önemli bir mensubuna görev verilirdi. Böyle önemli birinin kethüda olması hem lonca eşrafının hem de hükümetin işine geliyordu. Çünkü hükümet kethüda olarak görevlendirilen kimsenin, resmi sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirebilmesi için mümkün olduğunca nüfuz sahibi olmasını tercih etmekteydi. Tabi ki başka şekildeki durumlar da yaşanabiliyordu. Lonca mensubu olmayan kişilerin kethüda olarak atandığı görülmekteydi²⁶⁶. Mesela devletçe emekliye ayrılmış birisinin kethüdalık talebinde bulunduğu ve bunun için emekli maaşını hazineye terkettiği görülmüştü²⁶⁷.

Müslümanlar ve gayrimüslimlerin bir arada bulunduğu loncalarda kethüda her zaman Müslümanlar arasından atanırdı. Hatta tamamen Rumlardan oluşan bir loncanın kethüdası da Müslüman olabilirdi. Ancak üyelerin memnuniyeti yine önemliydi²⁶⁸. Bununla birlikte zamanla loncaları ayrılan gayrimüslimler önce yiğitbaşların kendi arasından, daha sonra da kethüdaların gayrimüslimlerden olması ayrıcalığını elde etmişlerdir²⁶⁹. Bazen genel düzenin dışında durumlar da yaşanmıştır. Fetvalardan elde edilen bilgilerde bir zimminin Müslümanlar üzerine kethüda seçildiği ancak sonrasında bu durumun şikâyet konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda zimmi kethüdanın görevden alınıp yerine bir Müslümanın getirilmesinin meşruluğu sorulduğunda ve bunun meşru olduğu ifade

²⁶⁵ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 300.

²⁶⁶ Baer, "Lonca", s. 116.

²⁶⁷ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 541.

²⁶⁸ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 55.

²⁶⁹ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 546.

edilmektedir. Bir başka örnekte Ermeni bir kuyumcunun, bir Yahudi ile olan meselesini hâkime götürerek halletmek istediği, ancak Müslüman kethüdanın duruma müdahale ederek mahkemeye gitmesini kınadığı görülmektedir. Kethüdanın bu tutumu hoş karşılanmamış, hatta iman ve nikâh tazelemesi gerektiği belirtilmiştir²⁷⁰.

Kethüda kötü imalat yapıldığında ya da kendisine bağlı esnaf zarar gördüğünde mahkemeye başvurur hatta duruma göre İstanbul'a bildirirdi. Ancak yolsuzlukları önlemede bulunduğu yerdeki mahkemede çözmek öncelikliydi ve İstanbul'a gerekmedikçe başvurmazdı²⁷¹. Bu durum taşradaki esnaf sorunlarıyla ilgili belgelerin İstanbul'a nazaran çok az seviyede kalmasına yol açmıştır. Çünkü birçok sorun yerel düzeyde çözüldüğü için kayıtlara geçmemiştir.

Kethüda veya kâhyaların esnaf grubu içerisindeki başlıca görevleri, sorumlu olduğu lonca'yı hükümete karşı temsil etmek, hükümetten gelen emirleri üyelere ileterek uygulanmasını sağlamak, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, birikimleri en uygun şekilde kullanmak, yönetim kuruluna başkanlık etmek, esnaflığa giriş ve lonca içinde yükseliş törenlerini düzenlemek, narhların belirleneceği toplantılara katılıp bu narhların uygulanmasını sağlayarak haksız rekabetin önüne geçmek, hükümetin talep ettiği hizmet ve işgücünü karşılamak, esnafa gereken hammaddeyi temin ederek adil bir şekilde dağıtmak olarak sıralanabilir²⁷². Bazı fetvalardan elde edilen bilgilerden de kethüdanın esnafın hile yapmasına ve müşteriden gizli iş yapmasına engel olduğu, gerektiğinde de uyarma ve cezalandırma yetkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁷³

Konuyla ilgili bir belgede, Edirne basmacılar kethüdalığını senelik üç bin akçe ile uhdesinde bulunduran kişi esnaftan bazılarının boyahaneye gelen beyaz

²⁷⁰ Özcan, *Fetvalar*, s. 28.

²⁷¹ Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s. 78.

²⁷² Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 34.

²⁷³ Özcan, *Fetvalar*, s. 28.

dülbentleri doğrudan kendileri almalarını şikâyet etmektedir. Bunun hem vazifeye hem de ahaliye zararı olduğunu belirterek malların kethüda, yiğitbaşı ve ustalar marifetiyle dağıtılmasının emredilmesini talep etmektedir²⁷⁴. Belgeden de anlaşılacağı üzere hammadde dağıtımında başrol kethüdanındır.

Kethüdalıkların zamanla malikâne sistemine benzer şekilde satışa çıkarıldığı görülmektedir. Bu yöntem birçok şehirle birlikte en fazla İstanbul'da uygulanmıştır. Adayların bu görev için büyük maddi fedakârlıklarda bulunmaları kethüdaların gelirinin iyi olduğunu göstermektedir. Kethüdalara ödenen aidatlara kethüdalık avaidi deniliyordu. Askeri maaş karneleri ve başka maaş türleri kethüdalıklar için feda edilebilmiştir²⁷⁵. Ancak her zaman esnaftan aidatları toplamak kolay olmuyordu. Konuyla ilgili bir belgede İzmir'de kethüdalık görevini yürüten kişinin hizmeti karşılığında alacağı vergileri ve avaidi esnafın vermekten imtina ettiğini belirttiği görülmektedir. Kethüda tahsilin temini için şehrin naibine hitaben emir çıkarılmasını talep etmiştir²⁷⁶.

Kethüda konusunda bazı tartışmalar da mevcuttur. Kethüdanın loncanın reisi mi yoksa şeyhin altındaki yardımcısı mı olduğu tartışmalıdır. Bazı görüşler esnaf teşkilatının başkanına kethüda denildiğini savunurlar²⁷⁷. Bazı yerlerle ilgili çalışmalarda şeyh ile kethüdanın görevlerinin birbirine karıştığı görülmektedir²⁷⁸. Bazılarına göre ise kethüdalık sonradan yaygınlaşmış, XVI. yüzyıla kadar yalnızca büyük kentlerdeki az sayıda loncada bulunmuştur²⁷⁹. Burada temel nokta şeyhin daha çok törensel görevleri yürütüp kethüdanın daha çok maddi konularla uğraştığının belli olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere fütüvvet gelenekleri zamanla unutulup loncalar ekonomik bir kimliğe bürününce şeyh kavramı zamanla

²⁷⁴ BOA, C. ML. , 421/17121.

²⁷⁵ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 181-182.

²⁷⁶ BOA, C. BLD. , 88/4385.

²⁷⁷ Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s. 78.

²⁷⁸ Cohen, *Kudüs*, s. 181-184.

²⁷⁹ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 85.

silinmiştir. Ancak bu duruma gelinceye kadar Türk loncalarında hem şeyhin hem de kethüdanın bulunduğu ortadadır²⁸⁰.

e) Yiğitbaşı

Esnafın zanaata ve ustalığa dair işlerine nezaret eden kişi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bir çırağın ya da ustanın kendi başına bir iş sahibi olabilmesi ancak yiğitbaşının icazetine bağlıydı²⁸¹. Bu unvan XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eskiden esnaf çavuşu denilen yöneticilere verilmeye başlanmıştır²⁸².

Genel olarak kethüdanın yardımcısı olarak da nitelenebilecek olan yiğitbaşı esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda başvurulacak ilk merci idi. Esnafı ilgili olarak hammadde dağıtımını ve disiplinle alakalı işlere de baktığı söylenebilir²⁸³. Birçok başka görevlilere rastlanmakla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bulunan görevli yiğitbaşısıdır. Kethüdanın yardımcısı olarak görev yapan yiğitbaşı da aynı usulle seçilirdi. Yiğitbaşı daha çok esnafın iç meseleleriyle uğraşırken dış dünyayla ilişkilerini ise doğrudan kethüda yürütürdü²⁸⁴.

Yiğitbaşı kavramını oluşturan kelimelerden yiğit, Arapça feta kelimesinin Türkçe karşılığı olup, yürekli ve cömert delikanlı anlamına gelmektedir. Bu durum fütüvvet birliklerinden bir iz taşıyor gibi gözükse de esnaf teşkilatında bu anlamını kaybetmiştir. Her ne kadar yöneticiye yiğitbaşı dense de lonca mensupları yiğitler olarak adlandırılmıyordu²⁸⁵. Mertebe olarak kethüdadan sonra gelen yiğitbaşı esnafın muteberanından olarak görülürdü. Görevi kethüda ile esnaf arasında bir tebliğ aracı rolünü üstlenmesine yol açıyordu. Müslüman, Rum ve Ermeni esnafın yiğitbaşısı kendi aralarından seçilirdi²⁸⁶.

²⁸⁰ Baer, "Lonca", s. 113.

²⁸¹ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s.557.

²⁸² Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s.33.

²⁸³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

²⁸⁴ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s.297.

²⁸⁵ Baer, "Lonca", s.109.

²⁸⁶ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 549.

Kethüda zaman zaman devlet tarafından vazifelendirilmiş olsa da yiğitbaşı her zaman esnafın kendi aralarında seçtiği bir kimsedir. Bazı esnaf gruplarında zimmilerin de yiğitbaşılık yaptığı görülmektedir. İstanbul'daki mumcu esnafının yiğitbaşı olarak 1664 yılında Dimo isimli bir zimminin adı geçmektedir. Hatta daha önceki yiğitbaşının adı da Hristo Voli olarak zikredilmektedir. Yine aynı belgede, esnaf, şimdiki yiğitbaşılardan çok memnun olduklarını ve başka birini istemediklerini beyan etmişlerdir²⁸⁷.

Bundan başka yiğitbaşılardan görevleri arasında sanat ve ustalıkla meşgul olmak, işçilik düzeninin korunmasını sağlamak, ilgili olduğu esnaf grubuna yeni ustaların yetişmesini sağlamak, sıkı işbirliği ve disiplin oluşturmak da sayılabilir²⁸⁸. İstanbul'daki fesci esnafıyla ilgili 1735 tarihli bir belge yiğitbaşılardan dışarıdan gelen malları esnafa dağıtması görevini açıkça ortaya koyarken aynı zamanda yiğitbaşının yaptığı yolsuzluk nedeniyle, mahkeme kararıyla görevinden alındığını göstermektedir²⁸⁹. Yine 1739 tarihli bir belgede saray matbahı için Tokat'tan getirilen bakırın bedelini tahsil eden heyet içerisinde yiğitbaşının da bulunduğu görülmektedir²⁹⁰. Bu belgelerden de anlaşılabileceği üzere yiğitbaşı Osmanlı esnafı içerisinde değişik roller üstlenen önemli bir yöneticiydi.

Yiğitbaşının atamasında dini bir merasim yapıldığı ve burada Allah'ın emri denilerek törene dini bir hüviyet kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak konuyla ilgili fetvalarda bu törenin dini bir gereklilik olmadığı vurgulanmaktadır²⁹¹. Esnafın bazen yöneticilerinden ve bunlardan biri olan yiğitbaşılardan çeşitli şikâyetlerde bulundukları görülmektedir. 1764 tarihli bir belgede, İstanbul'daki terzi esnafının kethüdası İsmail ve oğlu olan yiğitbaşı Halil isimli kişilerden bahsedilerek, kendilerinin hatt-ı hümayunla görevlendirildiklerini belirttikleri dikkati çekmektedir.

²⁸⁷ Ergin, *Belediye*, C.1, s. s.550.

²⁸⁸ Özkaya, *Osmanlı Toplum*, s.73.

²⁸⁹ BOA, C. BLD, 89/4425.

²⁹⁰ BOA, C.SM, 45/2254.

²⁹¹ Ünal, *Fetvalar*, s.29.

Bu kişilerin zımmi esnafı tehdit ettikleri, onlara çeşitli cezalar kestikleri belirtilmekte, bunların engellenmesi için müracaatta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Neticede ilgili kişiler bu hareketlerden men edilmiştir²⁹². Burada öncelikle kethüdanın oğlunun yiğitbaşılık vazifesi icra ettiği ve esnaf yöneticilerin ayı aileden olabildikleri görülmektedir. Esnafın şikâyetlerinin de dikkate alındığı ve bu konuda taviz verilmediği de anlaşılmaktadır.

f) Nakip

Nakip genel anlamda, bir cemaatin şahid ve nazırı ve ahvalinin zamin ü kefil ve arifi olan kişiye denir. Görevleri, “daima umur ve ahvaline nezaret ve keyfiyetlerini bahs ü tenkir edip iktiza eden mesalihin ru’yet ve tesviye ve temşiyetinde takayyüd ü ihtimam eder” şeklinde özetlenebilir²⁹³. Esnaf yanında şeyhi temsil eden ve onun yardımcısı durumunda olan görevlidir²⁹⁴. Nakibin bir anlamda kethüda ile şeyh arasında yer alan bir statüde bulunduğu söylenebilir²⁹⁵. Nakip de esnaf tarafından kendi aralarında iyilik ve dindarlık gibi özelliklere sahip olanlardan seçilirdi. Bu ünvanın fütüvvet geleneğinin terkedilmesinden sonra artık kullanılmamaya başladığı ifade edilebilir²⁹⁶. Mantran nakibü’l eşraf ile bu görevliyi aynı kişi olarak göstermiş, XVII. yüzyılda çok sınırlı bir rolü olduğunu, esnaf üzerindeki etkisinin hemen hemen hiç olmadığını belirtmiştir²⁹⁷. Baer ise nakip ünvanının ne zaman terk edildiği ile ilgili iki görüş ortaya koymuştur. Birincisi bazı loncalarda nakibin görevlerini şeyh ünvanı taşıyan fakat loncanın başkanı olmayan birinin yürüttüğüdür. İkincisi ise Türkçe bir ad olan yiğitbaşının Arapça nakip kelimesi yerine tercih edildiği şeklindedir²⁹⁸.

²⁹² Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 543-544.

²⁹³ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 538.

²⁹⁴ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 282.

²⁹⁵ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 142.

²⁹⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 648.

²⁹⁷ Mantran, *İstanbul*, s. 347.

²⁹⁸ Baer, “Lonca”, s. 108.

Nakibin bir meslek sahibi olması, esnafın meselelerini yakından bilmesi gerekirdi. Bir anlamda esnaf arasında idare amiri durumunda olan nakip, esnaf zümresi ve yamak olan zümrelerinin bütün işlerini çeviren kişiydi²⁹⁹.

g) Ahi Baba

Ahi baba esasen debbağ esnafının piri durumundadır ve bütün Anadolu'da debbağ esnafının başkanlarına bu unvan verilmiştir. Debbağların XIX. yüzyıla kadar bu geleneklerini sürdürdükleri bilinmektedir³⁰⁰. Debbağ esnafının başındaki kişilere verilen bu resmi unvan, özellikle Selçuklular zamanında esnaf kâhyaları ve şeyhleriyle ilgili olarak kullanılmıştır³⁰¹. Ahilik geleneğine göre her şehirdeki farklı esnaf gruplarının bir reisi bulunur ve bütün bunların üstünde de ahi baba denilen bir yetkili yer alırdı. Bunların tayini belli usullere göre yapılır, ahi baba ölürse yerine bu hizmeti yapabilecek oğlu varsa o getirilir, yoksa da esnafın oy birliğiyle kendi aralarından dürüst, dindar bir kişi seçilirdi. Seçilen kişi kadının arzı üzerine padişah beratıyla tastik edilirdi³⁰².

Ahi baba ünvanının en azından bazı yerlerde tüm esnafın yöneticisi olduğunu gösteren belgeler de vardır. Ayıntab ile ilgili bir belgede ehl-i hıref üzerine Ahi Baba tayin edilen Seyyid Ömer'in görevini yaparken müdahalelere maruz kaldığı ve bu kanunsuz durumun engellenmesi gerektiği belirtilmektedir³⁰³. Burada ehl-i hıref tabirinin kullanılması sadece debbağların değil tüm esnaf kesimin kastedildiğini gösterir.

II. III. ESNAF KESİMİNİN MERKEZİ İDAREYE KATKILARI-ORDUCU KAVRAMI

Esnaf kesiminin merkezi idareye çeşitli yollarla katkı sağladığı görülmektedir. Merkezi idare ihtiyaç duydukça taşraya beklentilerini iletir ve

²⁹⁹ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 30.

³⁰⁰ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya*, Konya 2007, s. 205.

³⁰¹ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 29.

³⁰² Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 141.

³⁰³ BOA, AE. SMMD. IV, 96/11329.

bunların yerine getirilmesini isterdi. Esnaf grupları da bu durumdan payına düşeni yerine getirmekle mükellefti. Özellikle sefer zamanlarında esnafın verdiği destek son derece önemliydi. Orduculuk ve imdâd-ı seferiyye gibi uygulamalar bu kapsamda değerlendirilebilir.

Orducu ifadesi yeniçeri teşkilatı zamanında ordu ile sefere giden sanat sahipleri için kullanılan bir tabirdir. Kapıkulu ocakları için miktarları divan-ı hümayun tarafından belirlenerek İstanbul, Bursa ve Edirne'den çıkarılırdı. Ayrıca kadılara hitaben yazılan fermanlarla talep esnafa iletilirdi. Orducu çıkarma görevini “ordu ağası” veya “orducu başı” denilen kişiler üstlenirdi. Hangi esnaftan orducu isteniyorsa o sınıfın kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarları tarafından temin edilirdi. Orducu olarak sefere gitmeyenler gidecek olanlara hizmetlerine karşılık para verirlerdi. Bunların hizmeti kabul ederek aldıkları para mahkemelerde kethüda, ustalar ve şahitler ile orducu arasında tescil edilirdi. Orducu esnafı sefere giderlerken alayla İstanbul'dan ayrılıp ordugâha giderlerdi. İlkbaharda ordu ile beraber hareket ederek yine orduyla beraber dönmeleri kanundu³⁰⁴. 1578 yılında İran'a çıkılacak sefer için Bursa ve Edirne kadılarına gönderilen hüküm buna bir örnek teşkil eder. Bu belgede ilgili kadılara müfredatı muharrer doksan dört nefer esnaf ihraç edilerek defterinin orducubaşı Meşaleci Mahmud'a teslim edilmesi emredilmektedir³⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nin sefer organizasyonunda askerin giyim, yiyecek içecek, sağlık, silâh ve donanım gibi ihtiyaçlarını ücret karşılığı temin eden esnaf gruplarından ibaret olan ordular, savaşan kuvvetlerin yanında çeşitli hizmetleri gören kıtalar arasında yer alırdı. Çeşitli isimlerle anılan bu gruplar, arşiv belgelerinde ve vekayinâmelerde çoğunlukla orducu, orducu esnafı, ordu esnafı, bazen orduî ve nâdiren de ordu-bâzâr, ordu-bâzâr halkı olarak geçer³⁰⁶.

³⁰⁴ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 728.

³⁰⁵ BOA, DVN. MHM. , 32/93.

³⁰⁶ Şenol Çelik, “Orducu”, *DİA*, C.33, s. 371.

Sürekli olmasa da belli dönemler için yapılan orducu görevlendirmelerde merkezi devletin eskiden beri loncalarla kurduğu sıkı ilişkilerin büyük rolü vardır. Halkın gündelik yaşantısında sıkıntıya düşmemesine büyük önem veren Osmanlı, seferlerde de bu üretim potansiyeli ve bilgisini değerlendirmek için orducu esnafı sistemini kullanmıştır³⁰⁷.

Özellikle fütuhat devrinde ordunun peşinden terziden hamamcı ve berberine kadar adeta koca bir çarşının yürüdüğü söylenebilir. Zanaat ehli ve esnaf ordunun seferi kadrosunda müstakil ve önemli bir birlik teşkil ederdi. Seferli seçilen esnafın gitmesi mecburi olmayıp kabul edenler giderdi. Bu görev oldukça tehlikeli olmakla beraber son derece cazip sonuçları da olurdu. Zaferlerde ganimete ortak olurlardı. Orducu esnafı seferlere silahlı olarak katılırdı ve gerektiğinde savaşa da iştirak ederlerdi. Bu nedenle orducu esnafının seferin meşakkatlerine dayanacak yaşta olmaları gerekirdi³⁰⁸.

Orducu esnafıyla ilgili bilinen en eski belgeler XVI. yüzyıla aittir. Bu dönemde Habsburg imparatoru Ferdinand üzerine yapılacak olan sonra da iptal edilen seferde görev alacak orduların belirlendiği defterlerde, esnaftan silah altına alınacak çeşitli hırfetlerdeki ustalar belirtilmiştir³⁰⁹. Koçi Bey Risalesi'nde de 1574 tarihli bir kayıta 537 nefer ehl-i hireften bahsedilmektedir³¹⁰. Ancak bu geleneğin daha eskilere dayanması da muhtemeldir. Bazı vakanüvislerin 1300'lerin sonlarında Osmanlı ordusunda zanaatkârların bulunduğu değindikleri bilinmektedir³¹¹. XVI. yüzyılda nefer olarak kentlerden talep edilen orducu esnafı, XVII. yüzyılda hayme olarak istenmeye başlamıştır. Birden çok esnafın aynı hayme yani çadır altında organize edilmeleriyle farklı bir uygulamaya geçilmiştir³¹².

³⁰⁷ Bülent Çelik, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 3.

³⁰⁸ Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul 2002, s. 231-232.

³⁰⁹ B. Çelik, *Lojistik*, s. 65.

³¹⁰ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 627.

³¹¹ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 89.

³¹² B. Çelik, *Lojistik*, s. 66.

Osmanlı Devleti'nin esnaftan talep ettiği orduculuk hizmeti bir anlamda avâız türü bir vergilendirme şekli diye de nitelendirilebilir. Bu görev aynî ve nakdî olmak üzere iki şekilde uygulanırdı. Orduculuğun aynî olarak uygulanmasında hizmetin bizzat yerine getirilmesi gerekirdi. Daha çok savaş zamanlarında sefere çıkılacağına, nadiren de devlet hizmetinde çalışanlar için ihtiyaç duyulan pazarların kurulması durumunda hangi zenaat grubunun ne kadar çadır ile kaç esnaf ve usta göndereceği bir fermanla belirlenir, daha sonra bu ferman ordubası vasıtasıyla ilgili kazanın kadısına iletilirdi. Emri alan kadı loncaların yöneticileri olan esnaf kethüdâları, yiğitbaşları ve ihtiyarları ile görüşerek sefere gidecekleri tesbit ederdi³¹³. Bu tespit sonucunda orducu olması uygun görülen esnaf, alet ve edevatlarıyla birlikte orduya katılırdı. Bu seçimde en önemli unsurlardan biri mesleklerinde ehil olmalarıydı. Kadılar tespit edilen esnafın adları, sınıfları, sefere götürecekleri aletleri, kendilerine sefere bizzat katıldıkları için verilecek sermaye miktarı ve kefilleri havi bir defter tanzim ederek mühürler, bir suretini ordubasıya, diğerini ise sefere çıkan ordu komutanına gönderirdi. Seçilen esnaf belirlenen süre kadar hizmet eder, sonrasında yerlerine başkaları devam ederdi³¹⁴.

Orducu emrinin nasıl çıkarıldığına dair III. Ahmet devrindeki bir belge güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu emirde 1730 yılında İran üzerine çıkılacak sefer için Bilâd-ı Selâse denilen İstanbul, Edirne ve Bursa'dan aynı olarak esnaf talep edilirken diğer beldelerden ise bedellerinin tahsil edilmesi istenmektedir. Ayrıca esnaf kethüdaları, ihtiyar ve ustalarının da adı geçmektedir. Bununla birlikte hırfetlerin adedi ve kaç hayme olarak sefere katılacakları da belirtilmektedir³¹⁵.

Orduların sefer için loncadan aldıkları paranın miktarının belirlenmesinde asıl otorite ihtiyar ustalar heyetiydi. Bunlar muhtemelen sefer tecrübeleri olan bir

³¹³ Ş. Çelik, "Orducu", s. 371.

³¹⁴ Orhan Kılıç, "1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 46, s. 121.

³¹⁵ M. Münir Aktepe, "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirâk Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *TD*, sy. 7 (1954), s. 20.

bilirkişi heyeti gibi görülür, seferin yönü, süresi, loncalarının yapısı ve dönemin ekonomik koşullarını dikkate alarak belirledikleri miktarın hem orduyu zor durumda bırakmayacak hem de merkezi yönetimi tatmin edecek düzeyde olmasına dikkat ederlerdi³¹⁶.

İstanbul'daki uygulamada harp zamanlarında hangi esnaf grubunun ne kadar çadır ve kaç nefer göndereceği ordu ağasına verilen fermanlara yazılmaktaydı. Ordu ağası bu fermanla İstanbul kadısına başvurur, kadı mahkeme başkâtibini bunun maiyetine vererek Mahmut Paşa mahkemesine gönderirdi. Esnafın kethüdaları, yiğibaşları ve ihtiyar ustaları mahkemeye çağrılıp padişahın fermanı okunur ve esnafı müzakereye başlanırdı. Esnaf kendi arasında istenen sayıyı tespit ederek bunları mahkemeye sunardı³¹⁷. Sefere katılacak esnaf bir yeniçeri subayının ya da bir saray ağasının sorumluluğuna verilir ve bunlar tarafından ordugâha götürülürdü. Burada ihtiyaca göre birliklere dağıtımı yapılırdı³¹⁸. Bu konuyla ilgili yine III. Ahmet devrine ait bir belgede, İstanbul'dan istenen esnafın adedi ve hayme sayıları belirtilerek, bunların kethüda ve yiğitbaşının kefaletleriyle ve ittifak ederek tespit edildikleri ifade edilmektedir³¹⁹.

Orducu esnafının esas vazifesi sefer esnasında yolda ve ordugâhlarda gıda, sağlık, teçhizat ve ulaşım alt yapısının hizmet ve ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bunlar ordunun ihtiyaç duyacağı erzak ve diğer malzemeyi yanlarında bulundurarak, ayakkabı, kılıç, yay, ok, çadır, kilim, cam, nal gibi malzemelerin tamir ve yapımının yanı sıra, ordunun en önemli besin malzemesi olan ekmek pişirme ve et temininde bir anlamda seyyar levazım görevi ile ordunun her türlü ihtiyacını karşılarılardı³²⁰.

³¹⁶ B. Çelik, *Lojistik*, s. 62.

³¹⁷ Ergin, *Belediye*, C.1, s. 616.

³¹⁸ Mantran, *İstanbul*, s. 366.

³¹⁹ Aktepe, "Ahmed III", s. 21.

³²⁰ Uğur Kurtaran, "Osmanlı seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies*, V.7/4, 2012, s. 2281.

Orducubaşının bu organizasyonda kilit bir rolü bulunmaktaydı. Her esnaf grubundan seçilen ustalar orducubaşının maiyetinde gerekli malzeme ile orduya katılır ve sefer bittikten sonra da ordu ile geri dönerdi. Bazı seferlerde kışlamak zorunluluğu ortaya çıktığında yerlerine başkaları gönderilir, seferdeki kayıplar dolayısıyla yeni orducu istenebilirdi. Kadı tarafından hazırlanan ve imzalanıp mühürlenene defterin aslı merkeze yollanır, bir sûreti de görevlerini yerine getirmesi için orducubaşına verilirdi. Orducubaşı, orduların toplanması, sefere katılıp çadırlarının bir düzen içinde kurulması, esnaf için ham madde sağlanması ve paylaşımı ile, geçerli narh üzerinden satış yapılmasından ve toplanan ordu akçesinin korunmasından sorumluydu. Daha çok dergâh-ı muallâ kapıcılarından seçilen orducubaşı “muhtesib, ordu muhtesibi, ordu muhtesib ağası, ihtisab ağası, ordu ağası, ordu-yı hümayun ağası” gibi değişik adlarla da anılırdı. Orduculuk görevi için özel anlamı olan İstanbul, Edirne ve Bursa şehirleriyle, beylerbeyliklerin her biri için ayrı orducubaşı tayin edilirdi³²¹. 1578 yılında Rumeli Beylerbeyi’ne gönderilen bir hükümde, dergâh-ı mualla kapıcılarından Tokatlı Mehmed’in orducubaşı tayin edildiği bildirilmekte, Üsküp, Sofya ve Filibe kazalarından çeşitli miktarda esnafın toplanarak orducubaşıya teslim edilmesi istenmektedir³²². Bununla birlikte orducubaşının esnafa göz kulak olması da beklenmektedir. Nitekim Hüdavendigar Sancakbeyi’ne gönderilen bir emirde orducu esnafının orducubaşı maiyetinde hareket ederek, yollarda kimseye zulüm ettirilmemesi istenmiştir³²³.

Orduyla birlikte sefere katılan orducu esnafı arasında ekmekçilerin önemli bir rolü vardı ve ekmek seyyar fırınlar aracılığı ile ordu içinde de pişiriliyordu. Eğer ekmeğin yapılması mümkün olmuyorsa askerlere peksimet dağıtılıyordu. Yine pilav yapımı için başta bulgur olmak üzere, pirinç kullanılıyordu. Osmanlı seferlerinde ordunun ihtiyacı için bir günde ortalama 750 koyunun kesildiği ve her askerin

³²¹ Ş. Çelik, “Orducu”, s. 371.

³²² BOA, DVN. MHM. , 35/590.

³²³ BOA, DVN. MHM. , 38/144.

günlük çift ekmek yediği ve bunların dışında daha birçok mal ve hizmetin beklendiği düşünülürse orducu esnafının ne kadar gerekli ve önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Koyunların kesilmesi işini kasaplar yaparken, debbağlar derisini işler, haffaflar ise yünlerini değerlendirirdi. Yine fırıncılar, her askere günde verilen bir çift ekmek için görev üstlenirken, askerin elbise tamirinde terzilere, ayakkabı tamirinde kunduracılara, sebze meyve ihtiyacında bahçıvanlara ve yemişçilere, aydınlanma ihtiyacı için ise mumcu ve şamdancılara görev düşüyordu³²⁴.

Sefer sırasında, orducu olmayan ve ücretle tutularak görev yapan bazı esnaflar da vardı. Bunlar sermaye gerektirmeyip daha çok fizik gücüne dayanan, lağımçı, beldar, taşçı, neccar, köprücü, su yolcu gibi esnaf gruplarıydı. Seferde mimar ağanın emrinde çalışan esnaf grupları ordularla aynı statüde değildi. Bunlar ücretlerinin bir kısmını sefere yakın alırlar, kalanı da görev sırasında ödenirdi. Bunların kaçmalarına engel olmak için de güvenilir kefil gösterme zorunluluğu vardı³²⁵.

Sefer zamanında orducu esnafının ordugâha gitmeden önce, “ordu alayı” adı verilen bir törenle İstanbul’dan ayrılması gelenektir. Bu törenlerde öncelikle esnaf grupları, sabah erkenden çarşılarında toplanıp dua eder, sonrasında ise kendilerine has kıyafetleri, silâhları, çadır ve aletleri, tabl ü nekkare ve nefirleriyle hünerlerini göstererek Alay Köşkü önünden geçerlerdi. Ordu alayında genel olarak ekmekçiler-fırıncılar en önde yer alırken bunları kasaplar, aşçı, bakkal ve önem sırasına göre diğer esnaf grupları takip ederdi. Ordu alayı sonrasında esnaf Edirnekapı’dan çıkar Dâvud Paşa sahrasında çadırlarını kurup sefer için alışverişe başlardı. İstanbul’da düzenlenen ordu alaylarından başka Bursa ve Edirne’de de düzenlenen törenler olurdu. Sefere İstanbul’dan katılan ordular orduyla birlikte hareket ederken İstanbul dışından gelenler bazen mart ayından önce, bazen mart ayı içinde ya da

³²⁴ Mustafa Nuri Türkmen, “XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:34, Ankara 2003, s. 138.

³²⁵ B. Çelik, *Lojistik*, s. 66-67.

mayıstan yaklaşık bir ay önce Rumeli'ye yapılan seferler için Edirne sahrasında, Anadolu'ya yapılan seferler için Üsküdar'da toplanırdı³²⁶. Esnaf alayı Sirkeci'den başlar, Alemdar, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı güzergâhını takip ederek Davut Paşa'ya ulaşırdı. Bu alaya yalnızca sefere katılan orducu esnafı değil onları uğurlamak üzere bütün esnaf katılırdı. Sabahın erken saatlerinden akşama kadar devam eden tören çok tantanalı olur ve İstanbul halkı geçişi izlemek için yollara dökülürdü. Padişah da töreni Alay Köşkü denen köşkün penceresinden izlerdi³²⁷.

Osmanlı ordusunun sefer düzeninde orducu esnafının bulunduğu yer oldukça önemlidir. Ordu savaş alanına yakınlaşınca esas yürüyüş düzenine geçerek, önde akıncılar, esas ordunun hemen önünde azaplar, merkezde yeniçeriler ve kapıkulları, kanatlarda ise, tımarlı sipahiler yer alırlardı. Orducu esnafı ise ordunun arkasında kalarak burada bulunan savaş malzemeleri ve zahirenin muhafaza edilmesinde sorumluluk alırlardı. Bu yürüyüş sistemine hamis denilirdi ve arazi güçlüklerini engellemek ve düşman saldırılarını karşılayabilmek için düzenlenmişti³²⁸.

Askerin her türlü ihtiyacını sefere çıkışta, savaş mahallinde ve dönüş sırasında ücret karşılığında ve narha uygun olarak yerine getiren orducu esnafı, bundan dolayı seferlere meslekî aletleri ve üretimde kullanacakları ham maddeleriyle giderlerdi. Bununla birlikte erzak ve koyun gibi nakli zor ve taşınması mümkün olmayan miktardaki ihtiyaçların bir kısmı en yakın yerleşim yerlerinden temin edilirdi. Böyle durumlarda o bölge halkının ordunun geçeceği güzergâha ordu ihtiyaçlarını getirip narh üzerinden satması esastı. Seferin normal akışında ordular, diğer görevli ve gönüllülerle birlikte ordu birliklerinden önce konak mahalline vararak fırınlarını kurar ve asker geldiğinde taze ekmek hazır olurdu. Aşçılar çorbalarını pişirirken, kasaplar da askerler için yeni kesilmiş et hazırlardı. Sefer

³²⁶ Ş. Çelik, "Orducu", s. 370-371.

³²⁷ Koçu, *Tarihte*, s. 234.

³²⁸ Kurtaran, "Organizasyon", s. 2282.

sırasında fırın olarak kullanılan çadırların hazırlanmasında konaklara yakın yerlerdeki ahali yardımcı olurdu. Öncelikle orducubaşı padişahın bulunduğu otâğ-ı hümayuna yakın bir yerde çadırını kurar, esnaf da bu çadırı merkeze alarak bir düzen içerisinde kendi çadırlarını kurardı. Böylece padişah otağının etrafında fırıncı, terzi, kasap ve aşçı ile diğer esnafın çadır-dükkânlarından meydana gelen bir düzen oluşurdu. Savaş durumunda ise ordular, aletleri ve mühimmatlarıyla merkez ordunun arka kısmında bir yerde bulunurdu³²⁹. Orduların orduyla birlikte yol alacağı yerlerin kadılarına ferman çıkarılarak, gelen esnafa yardımcı olmaları da emredilebilirdi. Nitekim 1585 tarihli bir belgede İstanbul'dan Erzurum'a kadar olan yerlerin kadılarına, Orducubaşı Hasan Ağa ile yola çıkan ordulara ihtiyaçlarını narh üzere akçeleriyle almalarına yardımcı olunması emri verildiği görülmektedir³³⁰. Bazı durumlarda orducu esnafının malzemeleri kendilerinin arkasından deniz yoluyla da gönderilirdi. İstanbul ordularının doğuya yapılan seferler için gerekli olan zehairinin gemi ile Trabzon'a gönderildiği ve buradan kiralanan hayvanlarla Erzurum'a ulaştırılması isteğini içeren belgeler bunu doğrulamaktadır³³¹.

Önceleri hemen hemen bütün kentlerden toplanan orducu esnafı daha sonra sadece İstanbul, Edirne ve Bursa esnafından seçilmeye başlamıştır. Bunun nedeni bu şehirler dışındaki yerlerde devletin istediği ölçüde güçlü lonca teşkilatlarının bulunmaması olabilir. Ayrıca talep edilen malların hep İstanbul'un ölçü birimlerine göre belirlenmesi ve diğer kentlerden gelen esnafın bunlara yabancı olması, farklı narhların uygulandığı bölgelerden gelen esnafın uyumu başlı başına bir sorun teşkil etmiştir³³².

Üç büyük şehir olan İstanbul, Edirne ve Bursa şehirlerinden orducu tayin edilmesi eskiden beri uygulanagelen bir gelenek ve kanundu. Padişah bizzat sefere

³²⁹ Ş. Çelik, "Orducu", s. 371.

³³⁰ BOA, DVN. MHM., 58/161.

³³¹ BOA, DVN. MHM., 58/72.

³³² B. Çelik, *Lojistik*, s. 59-61.

çıkıldığında ya da av, kışı geçirme ve teftiş gibi bir sebeple İstanbul'dan ayrıldığında bu şehirlerden orducu tayin edilirdi. Vezîriâzam ya da vezirlerden birinin serdar olarak sefere gitmesi halinde de aynı durum görülürdü. Bu üç şehir dışında Rumeli ve Anadolu'da ekonomik olarak yüksek kapasiteleri olan birçok şehir ve kasabadan da orducu yazıldığı bilinmektedir. Nitekim tımar sisteminin iyi işlediği dönemlerde beylerbeyiler sefere katılacakları zaman yanlarında bulunan askerlerin sefer sırasındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere vilâyetlerdeki önemli şehir ve kasabalardan bazı esnaf kollarını orducu adı altında sefere götürürdü. Bu da yukarıda belirtildiği üzere merkezden taşradaki ilgili kazalara yollanan fermanlarla gerçekleşirdi³³³. Bazı belgelerde bu durum açıkça görülmektedir. Seferler sırasında Bilâd-ı Selâse denilen İstanbul, Edirne ve Bursa'dan orducu esnafı ihraç edilmesi ve Sofya, Selanik, Üsküp gibi bazı yerlerden de bedellerinin tahsil edilmesinin mutad olduğunu bildiren bir belge de bu türdendir³³⁴. Bilâd-ı Selâse denilen şehirlerden toplanan esnafı içeren defterlerde bunların sayıları da mevcuttur³³⁵. Seferin yönüne göre Sofya, Filibe ve Üsküp gibi şehirlerden³³⁶ hatta Kefe'den orducu istendiği de görülmektedir³³⁷.

Devlet tarafından orduculara iki türlü belge gönderilebiliyordu. Bunlardan biri hareket tarihi, toplanma yeri ve seferin yönü belli olmadan talep edildiklerine dair belgeler, ikincisi ise kesinlikle başlatılacak bir sefere yönelik olan ve katılacakları yeri belirten türden belgelerdir. Birinci durum esnafı oldukça sıkıntıya sokuyor ve hareket güzergâhı belli olana ve emir gelene kadar kadı nezaretinde hazırlıklarını tamamlayarak seferi beklemek zorunda kalıyorlardı³³⁸.

Harbe katılan esnaf içinde önemli miktarda gayrimüslimler de bulunurdu. Zaten daha çok gayrimüslimlerin icra ettiği bazı sanatlar bulunmaktaydı ve bu

³³³ Ş. Çelik, "Orducu", s. 371.

³³⁴ BOA, C. AS. , 494/20648.

³³⁵ BOA, AE. SMST. II, 70/7506.

³³⁶ BOA, DVN. MHM., 12/1116., 63/5.

³³⁷ BOA, DVN. MHM., 7/2252.

³³⁸ B. Çelik, *Lojistik*, s. 91-92.

dallardan mecburen sefere katılanlar oluyordu³³⁹. Özellikle XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren son döneme kadar üç büyük şehirden biri olan İstanbul için yirmi yedi-yirmi sekiz esnaf kolu seksen dört-seksen altı çadır, Edirne için yirmi beş-yirmi altı esnaf kolu kırk sekiz-elli bir çadır ve Bursa için yirmi dört-yirmi beş esnaf kolu otuz dokuz-kırk bir çadır sefere gönderilmek üzere standart bir emir formu ortaya çıkmıştır. Bu listelerde bulunan başlıca orducu esnafı arpacı, aşçı, attar, bakkal, berber, bozacı, çadırcı, çizmecici, demirci, eskici, ayakkabıcı, kalaycı, kasap, kılıççı, yaycı, mumcu, nalbant, semerci, saraç ve terzilerden oluşuyordu. Orducu olarak savaşa gönderilen esnaf içinde gayri Müslimlerin daha fazla bulunduğu gruplardan özellikle ekmekçi, çukacı, eskici, semerci, mumcu, çakşırcı, attar, terzi ve bezzâz esnafı arasında Yahudi ve Ermeni olanlara rastlanır³⁴⁰. Kadıların bu konuda ayırım yapılmaması da tenbihlenirdi. İstanbul Kadısı'na gönderilen bir hükümde sefer zamanı Müslüman attarlar gibi Yahudi attarların da orducu çıkarması talimatı verildiği görülmektedir³⁴¹. Bir başka belgeden de orducu olan çuhacılar arasında Yahudilerin bulunduğu anlaşılmaktadır³⁴².

Anlaşıldığı kadarıyla lonca içindeki hiyerarşik yapı, loncalar arasında da belirgin bir şekilde bulunmaktaydı. Bazı loncalar yaptıkları üretimin önem derecesine, bazıları da resmi görevlilerle kurdukları özel ilişkilere bağlı olarak diğer esnaf gruplarından daha prestijli bir durumdaydılar. Bunun örnekleri esnaf alaylarında görülmektedir. 1637 Tarihli sefer için yapılan törende esnaflar arasında geçiş önceliği için anlaşmazlıklar çıktığı, yine 1657 tarihli Girit seferine çıkılırken de esnafların geçiş sırasının belli olduğu kayıtlıdır³⁴³.

³³⁹ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 616.

³⁴⁰ Ş. Çelik, "Orducu", s. 371.

³⁴¹ BOA, DVN. MHM., 44/453.

³⁴² BOA, DVN. MHM., 34/143.

³⁴³ Bülent Çelik, "Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII/36, s. 64.

Sefere bizzat katılan esnafın masrafları, gitmeyen meslektaşları ve ordu çıkarma yükümlülüğü bulunmayan en yakın sanat dalı mensupları tarafından karşılanmakta olup sefere katılmayıp masraflara yardım edenlere “yamak” denilirdi. Bu uygulamayla devlet, esnafın geniş bir kesimini sefer organizasyonuna dâhil edip savaşa gidenlerin masraf ve sermayeleri için kaynak yaratmış oluyor ve sistem kendi içinde çalışır halde tutulmuş oluyordu. Orducu esnafına verilmek üzere esnaf yiğitbaşları tarafından toplanan bu paralar sefer sırasında üretim için gerekli malzemelerin alımında ve bunların naklinde kullanılırdı³⁴⁴. Bununla birlikte orducu esnafından savaşta ölenler olursa mensup olduğu lonca ailesinin geçimini üstlenirdi. Bunun için kaynaklar ise kısmen loncanın dayanışma sandığından kısmen de orduya katılmayanların ödediği bedellerden geliyordu³⁴⁵.

Ordu akçesi ya da orducu bedeli diye adlandırılan vergilerin hizmet veya nakdi olarak ödenmesi sırasında yamak olarak kaydedilen loncaların, büyük loncaların ekonomik olarak baskısı altında kaldıkları görülmektedir. Ekonomik açıdan daha zayıf olan yamak loncaların devlet tarafından istenen avarız türü vergileri ödemesinde problemler çıkıyor, bu nedenle bu tip loncalar bir an önce yamaklıktan kurtulup bağımsız vergi mükellefi olmak için çaba sarfediyordu. Esnaf arasında bu statü kaynaklı anlaşmazlıklarda merkezi yönetim belirleyici rol oynamaktaydı³⁴⁶. Edirne Kadısı'na gönderilen bir emir, bu duruma örnektir. Yamakların dört çadır orducu ile yardımcı olmasının kaideden olduğu belirtilen belgede, bakkallara şehriyeci, nişastacı, helvacı gibi bazı esnaf gruplarının yamak oldukları ifade edilmektedir³⁴⁷.

Orducu yükümlülüğünün aynı olarak yapılan şeklinden başka ikinci bir şekli nakdî ödeme yapmaktı. Yukarıda da değinildiği üzere bu yükümlülükte, esnaf

³⁴⁴ Çelik, “Orducu”, s. 371.

³⁴⁵ Mantran, *İstanbul*, s. 366.

³⁴⁶ B. Çelik, “Yamaklık”, s. 65.

³⁴⁷ BOA, C. AS., 1121/49711.

birlikleri sefere gitmeyip bunun yerine devlet tarafından belirlenmiş bir bedel öderdi. Bu uygulama bazı istisnalar hariç İstanbul, Edirne ve Bursa’da uygulanmaz buralardaki orduculuk hizmeti aynî bir yükümlülük olarak görülürdü. Ancak bu hizmet özellikle XVII. yüzyıl içinde ekmekçi, bakkal ve kasap dışında diğer orducu esnafı tarafından birçok defa yarısı aynî, yarısı nakdî olarak yerine getirilmiştir. Üç şehirden toplanan bedel miktarı yıllara göre değişmekle birlikte ortalama 1.600.000 akçe civarındaydı. Bazen devlet nakde daha fazla ihtiyaç duyabilir, bu durumda aynî olan diğer yarısı da bedele çevrilir ve ordu hizmetinin tamamı nakit olarak tahsil edilebilirdi³⁴⁸. Belgelerde nısf olarak geçen orduculuk hizmeti nakdi hizmeti ifade ediyor, mükemmel olarak nitelenen aynı hizmetin yarısı olarak görülüyordu³⁴⁹.

Gerek yamak sisteminin uygulanmasında gerekse orducu bedeli toplanmasında esnaf birlikleri arasında sık sık anlaşmazlıklar çıkardı. Anlaşmazlıkların en çok rastlanan şekli orducu hizmeti ya da ordu akçesi veren esnafın kendi uğraş alanına bir başkasının müdahale etmesi olarak görülürdü. Bununla birlikte orducu yazımında da zaman zaman usulsüzlükler yaşanmıştır. Normalde orducu yazılması gereken zengin, hatırlı yahut usta esnafın yazılmayıp fakir, güçsüz kimselerin kaydedildiği ve bunların şikâyet konusu olduğu göze çarpmaktadır³⁵⁰. Halep tüccarlarıyla ilgili bir belge buna örnek teşkil edebilir. Beylerbeyi, kadı ve defterdara gönderilen hükümde Halep tüccarının arzuhal ile başvurduğu, kethüdalarının fakirleri orducu çıkararak zenginleri sefere göndermediğini bildirdikleri belirtilerek durumun incelenmesi ve orduculuğa nöbetleşe çıkarılarak fakirlere zulmedilmemesi buyurulmaktadır³⁵¹. Yine Bursa esnafıyla ilgili bir belgede de bazarbaşı olan Mehmed’in fazla orducu parası toplayarak bunları zimmetine geçirdiği iddiaları üzerine kadıya teftiş edilerek

³⁴⁸ Ş. Çelik, “Orducu”, s. 371-372.

³⁴⁹ B. Çelik, *Lojistik*, s. 69.

³⁵⁰ Ş. Çelik, “Orducu”, s. 372.

³⁵¹ BOA, DVN. MHM. , 48/541.

doğruysa gereğinin yapılması emredilmiştir³⁵². Görüleceği üzere bu tip iddialar merkez tarafından son derece ciddiye alınmış ve gereğinin yapılması için harekete geçilmiştir.

Devletin orducu talepleriyle kendisini askeri sistemin içinde bulan ve seferlere katılan loncalar için bu hizmeti yerine getirmenin en önemli koşulu güçlü bir sermayeydi. Çünkü sefere katılan ustanın hammadde ihtiyacını karşılamak için loncadan destek alması şarttı. Bazen ustalar orducu hizmetini karşılayacak kadar zengin olmadıklarını belirterek görevden aflarını istemişlerdir. Loncalardan bu tür şikâyetleri alan devlet de sorunu yamaklık uygulamasıyla çözmeye çalışmıştır³⁵³.

III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Patrona Halil İsyanı'nda orducu esnafının da rolü olmuş ve bu durum onlara karşı bakışta değişikliklere yol açmıştır. Özellikle İran seferi için toplanan milyonlarca akçenin yerinde sarf olunmaması esnafı huzursuz etmeye başlamış, bir süre sonra bazı gruplar ödedikleri miktarları geri istemeye başlamışlardır. Esnafın kendi arasında da sıkıntılar baş göstermiş ve İstanbul'da büyük bir hoşnutsuzluk dalgası oluşmuştur. Neticede esnafın da isyana bir şekilde katıldığı görülmüştür³⁵⁴. 1826'da yeniçeri teşkilâtının ortadan kaldırılmasından sonra ise yeni askerî yapılanma süreci içerisinde sanayi alayları teşkil edilerek orducu teşkilâtı lağvedilmiştir³⁵⁵.

Osmanlı seferlerine esnafın katkı yapma yollarından biri de imdâd-ı seferiyye'dir. Bu kavram, muharebe masraflarına karşılık olarak halktan alınan örfi vergiye karşılık gelir. Osmanlı Devleti'nde tekâlif-i örfiyyenin ilki bu vergidir³⁵⁶. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren görülmüş ve Tanzimat dönemine kadar devam etmiş olan mali bir yükümlülüğü ifade eder³⁵⁷. Savaş giderlerine harcanmak üzere toplanan bu paraların, giderlerin normal devlet gelirleriyle karşılanmasının mümkün

³⁵² BOA, DVN. MHM. , 39/216.

³⁵³ Çelik, *Lojistik*, s. 80.

³⁵⁴ Aktepe, "Ahmed III", s. 19.

³⁵⁵ Ş. Çelik, "Orducu", s. 372.

³⁵⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 63.

³⁵⁷ Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", *DİA*, C.22, s. 221.

olmadığı zamanlarda başvurulmuş olağanüstü bir finansman yolu olduğu açıktır³⁵⁸. 1699'dan sonra bir süre toplanmayan imdâd-ı seferiyye, 1711 Prut seferi dolayısıyla yeniden toplanmış ve 1718 yılında da yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre, önceki yıllarda toplanan miktarların ortalaması esas alınarak merkezden eyalet başına belli bir meblağ belirlenerek sancaklara dağıtılmış, sancaklardan da imkânları ölçüsünde kazalara tevzi edilmiştir³⁵⁹. Bu verginin toplanmasında diğer unsurlarla birlikte esnaf kesiminin de sorumluluk aldığı ve bunu yerine getirmek için gayret gösterildiği anlaşılmaktadır.

II. IV. ESNAFIN FİYAT POLİTİKASI- NARH KAVRAMI

Narh, Türkçe bir kelime olup azami fiyat manasına gelen bir ıstılahdır³⁶⁰. Genel tabiriyle ise bir mal veya hizmet için resmi makamların tespit ettiği fiyat manasındadır³⁶¹. İslam iktisadi yapısının rekabet şartlarındaki eksiklik Osmanlı iktisat düşüncesinde fiyatlara müdahale edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bu durum Osmanlı iktisadında önemli bir yere sahip olmuştur. Piyasaların genel yapısı fiyat tespiti yani narh uygulamasını zorunlu kılıyordu. Osmanlı siyaset yazarları da bunu belirtmiş ve bu durum bazı belgelerde de kendini göstermiştir. Yani narh sistemi klasik dönem Osmanlı tarihinde fiyat politikasının temelini teşkil eden bir unsur olmuştur³⁶². Narh müessesesi çok eski devirlerden beri idarecileri meşgul etmiş ve halkın refahının sağlanması amaçlanmıştır. Daha Orta çağlardan itibaren Asya'da ve Avrupa'da fiyatların kayıtsız şartsız bir şekilde oluşmasına müsaade edilmemiştir³⁶³. Osmanlı'daki uygulama da halkın refahı için yapılan arayışların sonucudur.

İslam düşüncesinde narhın yeri oldukça tartışmalıdır. Hazret-i Peygamber'in kıymetleri indiren ve çıkarmanın Allah olduğunu belirterek kendisinden narh koymalarını isteyenlere olumsuz cevap verdiği anlaşılmaktadır. Yine Hazret-i Ömer'in de narh aleyhinde söz ve davranışları görülmüştür³⁶⁴. Bununla birlikte İslam

³⁵⁸ Yavuz Cezar, "Osmanlı Maliyesinde XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki İmdâdiyye Uygulamaları", *İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, II/2, İstanbul 1984, s. 83.

³⁵⁹ Tabakoğlu, "İmdâdiyye", s. 221.

³⁶⁰ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 654.

³⁶¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s.3.

³⁶² Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 295.

³⁶³ Ö. Lütfi Barkan, "İhtisab Kanunları", s. 326.

³⁶⁴ Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 377-378.

hukukçuları narh konusunda genellikle olumsuz görüşler belirtmekle beraber olağanüstü hallerde zorunluluğuna inanmış oldukları anlaşılmaktadır³⁶⁵.

Normal bir şekilde işleyen piyasa şartlarında narh koymayı İslam mezheplerinden Hanefiler tahrîmen mekruh, diğerleri ise haram olarak niteler. Zorunlu durumlarda konulabilecek narh için ise bazı şartların bulunması gerekirdi. Bu şartlar şu şekilde özetlenebilir: 1. Mal veya hizmetlerin kamuyu zarara uğratacak halde pahalı bir şekilde satılması 2. Söz konusu olan mal veya hizmetlere genel olarak ihtiyaç duyulması. 3. Devletin kamu düzenini gerçekleştirebilmesi için cebrî narhtan başka bir yöntem bulamaması 4. Fiyatlardaki pahalılığın üretici veya satıcıların spekülasyonundan kaynaklanması. 5. Narh uygulamasının malların arzını kısıtlamaya yol açmayacak olması. 6. Narhın hakkaniyeti için hem esnaf ve tüccar hem de uzmanlar arasından seçilecek adaletli ve güvenilir bilirkişilerle istişare edilmesi. 7. Narh koyulacak ürünlerde kalite farkının, verilen hizmetlerde de uzmanlık derecesinin dikkate alınması. 8. Hem satıcıların hem de alıcıların yararının gözetilerek, “zarar ve zararla mukabele yoktur” ilkesinin dikkate alınması, bunun için de mâkul bir kâr payı bırakılarak tarafların razı olmalarının sağlanması. 9. Yetkililerin adil bir şekilde hareket etmeleri. Bunlardan başka narh kurallarının kanunlarla düzenlenmesi, narh uygulamaları hakkında yargı yolunun açık tutulması gibi bazı şartlar da eklenebilir³⁶⁶.

Narhı tatbik ile görevli memurların başında sadrazam gelir, İstanbul kadısı ve ihtisab ağası da bu işle ilgilenirdi. Taşralarda ise kadılar bu vazifeyi görürlerdi³⁶⁷. Her ne kadar her yerde ve daima aynı titizlikle uygulanamasa da padişah ve sadrazamların narh işine büyük önem verdikleri dikkati çekmektedir. Bunun bir göstergesi olarak, sadrazamların çarşamba günleri çıktıkları büyük kolda, esnafın kalite ve fiyat hususunda tespit edilen standartlara uyup uymadığını denetledikleri ve uymayanlara anında ceza uygulamasına gittikleri bilinmektedir³⁶⁸.

Esnafın konulan narha ve kendisine dağıtılan miktara göre satış yapması önemle vurgulandığı gibi bu kurallar dışında satış yapanların da men edildiği yani

³⁶⁵ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 4.

³⁶⁶ Cengiz Kallek, “Narh”, *DİA*, C.32, s. 388.

³⁶⁷ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 655.

³⁶⁸ Mübahat Kütükoğlu, “Narh”, *DİA*, C.32, s. 390.

kurallara uyan esnafın da hakkının gözetildiği görülmektedir. Mesela Bursa’da zahire satışıyla ilgili 1789 tarihli bir belge bu hususla alakalıdır. Bursa’da zahireler, kapan hanına getirilip bazarbaşı ve kadı marifetiyle fiyatı belirlenerek esnafa taksim edilip narh konularak satılmakta iken bazı muhtekirlerin (yolsuzluk yapan) gizli olarak ve kanunlara aykırı bir şekilde zahire alıp sattıkları ve bunların men edilmeleri gerektiği bildirilmiştir³⁶⁹.

Osmanlı narh sisteminde temel ölçü arz ve talep şartlarıdır. Böylece tekелci eğilimlerin etkisi giderilmek isteniyor, arz talep şartları değıştikçe fiyatlar da değışiyordu. Özellikle zirai ürünlerin hava şartlarına ve çeşitli etkenlere bağlı olarak değışen arz durumu bu uygulamayı zorunlu hale getirmiştir. Bununla birlikte talebin çok fazla yükseldiği Ramazan öncesinde de yeniden fiyat tespiti gerekli görüldü³⁷⁰. Doğal olayların yanı sıra savaş ve abluka gibi siyasi olaylar da fiyatları etkilemekteydi. Savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçları vergi olarak üreticiden ve esnaftan alınıyor bu da halkın ihtiyacı olan mal miktarının azalmasına yol açıyordu. Diğer taraftan ise bazı üreticilerin orduya katılmaları da üretimi düşürüyor ve fiyat artışlarına sebep oluyordu³⁷¹.

Kanunnamelerde de narhtan söz edilmiş, narhın tüm toplumu ilgilendiren bir mesele olması nedeniyle esnafın fiyatları normalin üstüne çıkararak halkı zarara uğratmaları durumunda padişahın narh tayin etmesi gerektiği, bu amaçla önce sadrazamın tarafsız ehl-i vukufuyla görüşmeler yaparak ihtiyaç maddelerine narh koyulmak üzere kadı veya meclise hitaben ferman göndermesi, onların da ferman gereğince narh koymaları ve uymayanları cezalandırmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu konuda çok titiz davranılarak, halkın zarara uğraması söz konusu değilse ferman çıkarılmaması üzerinde de durulmuştur³⁷². Narh meselesi hiçbir zaman hükümeti esaslı şekilde meşgul etmekten geri kalmamış, padişahlar büyük başarıların

³⁶⁹ BOA, C.BLD., 94/4671.

³⁷⁰ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 295.

³⁷¹ Bayram Ürekli,” XVII. Yüzyılda Konya’da Bazı Eşya ve Yiyecek Fiyatları”, *S.Ü. Edebiyat Dergisi*, 1991, sayı: 6, s. 226.

³⁷² Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 7.

ardından fiyatları düşürerek halkın duasını almayı düşünmüşlerdir. Hatta sadrazamlar mevkilerini koruyabilmek için bunu bir silah olarak kullanmışlardır³⁷³.

Günümüzde ancak ekmek, et, şeker, tekel maddeleri, petrol gibi muayyen bazı tüketim maddelerine narh konulduğu halde Osmanlı idaresinde her türlü mal ve hizmet narha tabi olmuştur³⁷⁴. Narh yalnız yiyecek, içecek ve giyecek için değil akla gelebilecek bütün hizmetler için söz konusu olmuş ve şehir içi ulaşımınla, yakın kazâ ve kasabalara gidiş-geliş de narha tabi tutulmuştur.

Taşralarda narhların tespiti bir komisyon tarafından yapılır ve bu komisyona kadı başkanlık ederdi. Herhangi bir malın fiyat komitesinde ilgili esnafın şeyhi, kethüdası, yiğitbaşı ve ehl-i hibre gibi yöneticileri ile halkın temsilcileri bulunurdu. Esnaftan fiyatların yükseltilmesine dair bir talep geldiğinde komite huzurunda malın üretim süreci dikkatle incelenir, yeterli kar elde edildiğine kanaat getirilirse fiyatların yükseltilmesine gerek duyulmazdı³⁷⁵. Ayrıca kadı ayan ve eşrafla da müşaverede bulunur, yerleşim yerinin büyüklüğüne göre merkezdeki ferman ve buyrulunun karşılığı olarak vali veya muhafız gibi bir idarecinin oluru alınırdı. Narhın tayininde pazarbaşı da rol oynardı³⁷⁶.

Narh tayininde bazen kadı ile muhtesib arasında yetki konusunda ihtilaf çıktığı da görülürdü. Aslında bir icra memuru olan muhtesib zaman zaman vukufuna güvenerek kendi başına narh koymaya kalkardı. Ancak esnaf bu durumu kadıya bildirir, kadı da şikâyetleri divana kadar iletir ve gerekirse ferman çıkarılırdı³⁷⁷.

Halkın hizmetine sunulacak malların fiyatları belirlenirken oldukça dikkatli davranılırdı. Mesela kahve tüketiciye ulaşmadan önce birkaç aşamadan geçerek fiyatı konulurdu. 1766 tarihli belgede Mısır'dan kahve getiren tüccarın, kahvenin kıyyesini 60 para fiyatla aktar esnafına sattığı, aktar esnafının da 64 paradan ahaliye sunduğu belirtilmektedir. Bir kıyye çiğ kahveden 320 dirhem kavrulmuş kahve çıkarıldığı ve

³⁷³ Ergin, *Belediye*, C.1, s. 378.

³⁷⁴ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 1.

³⁷⁵ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 296.

³⁷⁶ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 14.

³⁷⁷ Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *BTDD I*, s. 38

bu kavrulmuş 320 dirhem kahvenin de 77 para fiyatla satılmasının esnaf tarafından taahhüt edildiği kaydedilmiştir³⁷⁸. Anlaşılabacağı üzere titiz bir çalışma söz konusudur.

Narh fiyatlarının tespiti büyük bir itina ile yürütülür, hem esnafın hem de halkın zarara uğramaması amaçlanırdı. Malın maliyeti hesaplandıktan sonra onu onbir faide şeklinde ifade edilen yüzde 10 oranında bir kar eklenirdi. Ancak bazı mallarda bu oran yüzde 20'ye kadar çıkabiliyordu ki bu oran o malın iş gücülüğüyle ilgiliydi. Narh tespitinde her iki taraf da dikkate alınmıyorsa da satıcının genelde daha fazla kar elde etmek isteyeceği göz önüne alınarak mümkün olan en düşük fiyatın verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kadılıkta yapılan pazarlıklar sonucu bir karara varılırdı. Fiyat tespiti yapıldıktan sonra ise esnaf anlaşılan rakamların üstünde satış yapmayacakları ve yaparlarsa cezalarına razı olacakları taahhüdünde bulunurlardı³⁷⁹.

Bu hususta padişahların konuya titizlikle yaklaştığı görülmektedir. Halkın yararına olacak şekilde hareket edilmesi için zaman zaman hatt-ı hümayunlar yayınladıkları bilinmektedir. Bunlardan birinde, 1798 tarihli bir hatt-ı hümayunda özetle şöyle denilmektedir: “Benim vezirim, her şeyin esarı haddini geçti. Halk sıkıntı çekiyor, çaresine bakılmıyor. Esnaf galiba saklayıp pahalıya satıyorlar. Erzak saklayanlara, ihtikâr yapanlara (stokçuluk, karaborsacılık) siyaset edilsin. Dükkânı önüne salb olunsun (asılsın). Böyle vakitte siyasetsiz iş görülmez ihmal eylemeyesin³⁸⁰.” Narha riayet edilmesinin önemle vurgulandığı bu belgede, kurallara uymayanlar için ne kadar ağır cezalar düşünüldüğü de görülmektedir.

Belirlenen narhın üzerinde gıda mallarının satışını yapan ya da tartıda hile yapan esnaf önemli cezalara uğrardı. Bu cezalar dükkânları önünde falakaya yatırılmak ya da nefsi ıslah oluncaya kadar sürgüne göndermek şeklinde olabiliyordu³⁸¹. Hatta İstanbul'da sadrazamın teftişlerinde, ekmekçinin kulağından duvara mihanması, bazı esnafların sarıkları çıkarılıp yere yatırılarak dövülmesi gibi cezalara da rastlanmıştır³⁸².

³⁷⁸ BOA, C.BLD. , 11/520.

³⁷⁹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 16-17.

³⁸⁰ BOA, HAT, 174/7554.

³⁸¹ Mücteba İlgürel, “1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir’e Ait Narh Düzenlemeleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: XXIII, s. 12.

³⁸² Ergin, *Belediyye*, C.1, s. 385.

Eşyalara verilen narh kazalardaki toplantıların ardından mahkeme sicillerine işlenir ve kolayca bulunabilmesi için bu sicillerin kapak kısımlarına yakın sayfalara yazılırdı. Yazılan narh listelerinde narhın verildiği tarih genelde en üstte bazen de aralarda yazılırdı³⁸³. Kadıların tanzim ve ilan ettikleri narh defterleri umumi ya da hususi mahiyette olabilirdi. Yani bazı defterler genel ihtiyaç malzemelerini ve malları içerirken bazıları ise sadece bir kısım mallar hakkında yazılıyordu³⁸⁴. Normal zamanlarda ihtiyaç maddelerine narh verilip deftere kaydedilirken, sikke tashihlerinden sonra düzenlenen müstakil defterlerde her esnaf için ayrı bir bölüm oluşturulmuş, belli başlı maddelerin özellikleri de belirtilerek fiyatları gösterilmiştir. Bir esnafın ürettiği bütün malların fiyatını tespit etmek uzun zaman alacağından ikinci derece malların fiyatlarının yeniden ayarlanması işi genellikle esnaf yöneticilerine bırakılırdı³⁸⁵.

Narh tespit işlemlerinin özellikle İstanbul'da 12 Haziran 1791 'de getirilen bir düzenleme ile daha da önem kazandığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da sarayda matbah-ı amire ve ıstabl-ı amireye iase temini için yapılan alışverişte bir yolsuzluk tespit edilince bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştu. Yapılan düzenlemeye göre İstanbul kadısı, defterdar ve reistilküttab hazır bulunmakla mükellef olmuşlardı. Ayrıca yapılacak satın alma işlemlerinin narh defterleriyle karşılaştırılarak yapılmasına karar verilmişti³⁸⁶.

Yine bu konuyla ilgili 1771 tarihli bir belgede, Saray-ı Cedid Pazarbaşı Seyyid tarafından saraya alınan meyve ve diğer bazı malların bedelleri ödenirken taraf-ı şer'iden verilen esar defterine uyulması istenmektedir. Başmuhasebeden yapılacak ödemenin bu deftere göre yapılması vurgulanmaktadır³⁸⁷.

Osmanlı Devleti'nde narh uygulaması, olağan ve olağanüstü haller olmak üzere iki şekilde yürütülmekteydi. Bu durumun kanuni altyapısı fermanlarla ve ihtisab kanunnameleriyle oluşturulurdu³⁸⁸.

³⁸³ Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s. 75.

³⁸⁴ Ergin, *Belediye*, C.1, s. 402.

³⁸⁵ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 35.

³⁸⁶ İlgürel, "Balıkesir", s. 14.

³⁸⁷ BOA, C.SM. , 20/1028.

³⁸⁸ İhtisab Kanunnameleri hakkında bkz. Barkan, "İhtisab Kanunları", s.326-340. Barkan, "XV Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim

a) Olağan Narhlar

Satılacak olan mallara normal olarak mevsimi geldiği zaman narh konurdu. Zahir ve erzaka biri kış biri yaz olmak üzere ayrıca narh tespit edilirdi. Hatta zülkadriye kanunnamesinde biri baharda, biri günde biri kış ortasında olmak üzere yılda üç defa narh uygulanacağı yazılıdır³⁸⁹.

Mevsimlik konulan narhlar daha çok gıda maddeleri üzerine konulan fiyatları gösterirdi. Özellikle ekmek, et, süt ve süt mâmullerinin yaz ve kış dönemlerindeki fiyatları farklı idi. Hıdrellez adı verilen 6 Mayıs'ta ilk kuzu kesilir ve kesimin yapılmasından birkaç gün evvel de ete narh konurdu³⁹⁰. Etin fiyatı daha sonra gerektiğiçe yeniden ayarlanırdı. Süt ve mamullerinin ise fiyatları, ilk ve sonbaharlarda tespit edilirdi³⁹¹.

Sebze ve meyve fiyatları ise mevsimlere göre ayarlanırdı. Şartların ve imkânların günümüzden farklı olduğu ve sera ürünlerinin bulunmadığı zamanlarda ilk ve son turfanda ile sebzenin bol olduğu mevsimlerde fiyat farklılık göstereceğinden ilkbahar ve sonbaharda hemen hemen her gün yeni narh tespit edilirdi. Ekmeğin fiyatının belirlenmesinde ise harman zamanı dikkate alınır, yeni mahsul buğdaylar alınınca ekmek fiyatı yeniden belirlenirdi. Ekmeğin fiyatı içindeki unun cinsine göre çeşitlendirilerek verilirdi. Bunun gibi, üretimde kullanılan hammaddenin miktar ve değeri bazı ürünlerin fiyatlarının tespitinde göz önüne alınırdı³⁹².

Yiyecek maddeleri fiyatlarının ayarlandığı ve rutin olarak her sene tekrarlanan bir dönem de Ramazan ayı öncesi idi. Halkın ramazan ayını huzur içinde geçirmesi düşüncesiyle genellikle Ramazandan önceki ay olan Şaban ayında narh tespiti yapılırdı³⁹³.

Eden Kanunlar II", TV. , c:II, sa: 7 (1942) s. 15-40. Barkan, "XV Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarını Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III", TV. c:II, sa: 9 (1942), s. 168-177.

³⁸⁹ Sahillioğlu, "Fiyatlar", s. 38.

³⁹⁰ Kütükoğlu, "Narh", s. 390.

³⁹¹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 9.

³⁹² Kütükoğlu, "Narh", s. 390.

³⁹³ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 9.

b) Olağanüstü Narhlar

Narh uygulaması her zaman belirli dönemlerde yapılmazdı. Çeşitli ve olağan olmayan gelişmeler yeniden narh konulmasını gerekli kılardı. Bazen zamansız ve çok fazla yağın yağmurlar mahsulün iyi alınamamasına sebep olabiliyor, bu da fiyatlarda mecburi olarak yükseltme yapmayı gerektiriyordu. Şiddetli geçen kışlar ulaşımda aksamalara neden olduğundan stokların erimesine ve maliyetlerin yükselmesine yol açtığından yine fiyatları yükseltiyordu³⁹⁴. Kıtlik, açlık ve gıda alamamak gibi sonuçları olan doğal bir etkidir. Bu tip durumlar iktisadî neticeler doğurmakta ve insanların gıda maddelerine aşırı taleplerinden dolayı fiyatlar yükselmektedir. Bir yandan da aşırı talep olan malların üretimi çoğalmakta, zaruri olmayan malların üretim alanları ise daralmaktadır. Kıtlik faktörü, para düzeninin bozulması ve nihayetinde karaborsacılık gibi bazı durumlarla birleşince toplum hayatında buhranların yaşanmasına sebep olmaktaydı³⁹⁵. İşte böyle durumlarda devletin fiyatlara müdahalesi kaçınılmaz oluyordu. Zaman zaman yaşanan çekirge istilaları, sel, deprem gibi doğal afetler de fiyatları etkileyen faktörlerdendi³⁹⁶.

Olağanüstü narh koyulmasını gerektiren bir başka sebep savaş ve abluka olaylarıydı. Böyle durumlarda halkın zaruri ihtiyaç maddeleri piyasada azalırdı. Üreticilerin bir kısmı harbe katılır, ya da üretilen maddelerin bir kısmı ordunun ihtiyacında kullanılmak üzere toplanırdı. Bu suretle halka intikal eden mal miktarı azalır ve arzın düşmesi fiyatlarda artış yapılması zarureti doğururdu. Yine ablukalar da ulaşım kötü etki ettiğinden ulaşım masraflarının artmasına ve bunun da fiyatlara yansımaya yol açıyordu.³⁹⁷

İktisadi ve sosyal yapı yüzyıllar boyunca değişirken bu yapıya bağlı çeşitli unsurlar aynı yönde ve hızda değişmeyince bazı olumsuzlukların ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum büyük merkezlerin nüfusu ve iâşe kaynakları arasındaki uyumsuzlukta kendini gösterir. Nitekim şehir nüfusunun miktarında

³⁹⁴ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 10.

³⁹⁵ F. Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi*, İ.Ü.İ.F. Yay. , No: 56, İstanbul 1951, s. 17

³⁹⁶ Kütükoğlu, “Narh”, s. 390.

³⁹⁷ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 11.

eskiden beri alışılmış kalıplar dışına doğru bir yükseliş, şehrin besleme ve doyurma imkânlarını sıkıntıya sokarak talebin arzın çok üzerine çıkmasına neden oluyordu. Bu da bir takım başka problemlerle birlikte fiyatların da yükselmesine sebep olmakta idi³⁹⁸.

Fiyatların artmasında diğer bir etken de para kıymetindeki değişimlerdi. Paranın ayarının bozulması ve kıymetinin düşmesiyle narh tespitine gerek duyulmuştur. Bu durumlarda fiyatların yükseltilmesi gerekiyordu. Bu da sikke tashihi yapılmasını icap ettirirdi. Sonuçta paranın kıymeti yükselirse fiyatlar tekrar düşürülürdü³⁹⁹.

³⁹⁸ Ülgener, *Darlık*, s. 57

³⁹⁹ İlgürel, “Balıkesir”, s. 14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. OSMANLI'DA BELLİ BAŞLI MESLEK DALLARI VE ESNAF GRUPLARI

III. I. DOKUMA VE DERİCİLİK ALANINDA ÇALIŞAN ESNAF GRUPLARI

a) Bezzâz

Bezin çoğuludur. Arapça olan bu kelime bezci, kumaş satan ve manufakturacılara verilen bir addır⁴⁰⁰. Bez, manifatura eşyası satılan yerlere bezzâzistan denilirdi ki bu kelime daha sonraları bedesten şekline dönüşmüştür⁴⁰¹.

Kumaş İslam dünyasında çok önemli bir yere sahiptir. Sarayda kullanılan ağır kumaşlar hediye olarak yabancı ülkelere de gönderilmiş, sultanların birbirine değerli kumaşlar göndermesi bir gelenek haline gelmiştir⁴⁰².

İslâm uygarlığının özellikle XII. yüzyıla kadar süren dönemi, bazı bilim adamları tarafından bir tekstil medeniyeti olarak isimlendirilir. Özellikle Abbâsîler devrinde kumaş sanayii ve ipek ticareti çok önem kazanmış ve bu alanda dünya piyasasında 500 yıl süreyle hâkimiyet kurmuşlardır. Atlas, damask (Dımaşk / Şam işi) ve muslin adı verilen ipekli kumaşlar Arap menşelidir. Avrupa'nın önemli merkezleri durumundaki İspanya, Sicilya ve İtalya'ya Arap fetihleri vasıtasıyla taşınan kumaş dokuma kültürü buralarda yayılmaya başlamıştır. Araplar'ın bu etkisine, Batı dillerindeki pamuk anlamını taşıyan "cotton" kelimesinin Arapça "kutn" sözcüğünden gelmesi örnek gösterilebilir⁴⁰³.

Bezzâzların çalışma sistemleri kurallarla belirlenmişti. Diğer esnaf grupları tarafından dokunan bezler boyacılara eşit bir şekilde dağıtılır, boyanıp hazır hale geldikten sonra bezzâzlar tarafından bedestende satışa çıkarılırdı. Üretilen bez çeşitlerinin satışa çıkarılmadan önce damgalanması gerekir, bunun karşılığında da belli miktarda damga resmi talep edilirdi. Cullahların işledikleri bezleri pazara götürüp satması yasaktı. Anlaşılabacağı üzere, çok defa bez satıcıları ile anlaşarak onlardan aldıkları siparişler çerçevesinde faaliyet gösteren cullahlar, bir bakıma maddî olarak bezzâzlara bağlı şekilde faaliyet göstermek durumunda kalırdı. Pazarda

⁴⁰⁰ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s.228, Devellioğlu, *Lugat*, s. 98.

⁴⁰¹ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 228.

⁴⁰² Nevber Gürsu, "Kumaş", *DİA*, C.26, s. 367.

⁴⁰³ Gürsu, "Kumaş", s. 368.

bezzâzlar dışında, ancak dışarıdan gelmesine belli şartlarda müsaade edilen tüccarların ve civar köylerden gelen veya kendi evlerinde ferdî olarak bez dokuyan kadınların ihtiyaç fazlası olan malları sergilenebilirdi. Ancak bu durum bile sık sık bezzâzlarla bunların arasında çeşitli problemlerin çıkmasına yol açıyordu. Batı Anadolu bölgesindeki bazı şehir ve kasabalardaki bez dokuma işiyle uğraşanların, hatta köylerde ferdî olarak bez dokuyanların önemli bir faaliyet sahasını da devlet adına yaptıkları imalât teşkil ederdi. Bu bölgelerden meselâ, Manisa, Akhisar, Menemen, Lefke, Tire, Bergama, Birgi gibi şehirlerde donanma ve tersanenin ihtiyacını karşılamak için yelken bezi, tente bezi, forsalar için de esir gömleklği dokunur, bu da cullâh ve bezzâzlar için canlı bir alışveriş imkânı sağlardı⁴⁰⁴.

Bezzâzlar dışındaki esnafın kumaş satması çeşitli şekillerde yasaklanmıştı. Örneğin İstanbul'daki bezzâzlar bazı kumaşların satışının 71 adet dükkânla sınırlı tutulması kararını merkeze onaylatmışlardır. Buna göre iki terzinin dükkânlarında Hint kumaşı satması yasaklanmış ve bezzâzların hakkını ihlal etmeleri engellenmiştir⁴⁰⁵.

Bursa'ya ait 1617 tarihli bir belgede bezzâzların, aralarındaki bir sorun nedeniyle nizam ve intizama hâle gelmesi üzerine, Bursa kadısının huzuruna çıkarak düzeni yeniden sağlama hususunda kararlar aldıkları görülmektedir. Aynı belgede esnaf nizamına ait hususların yanında, birkaç özel bilgi daha bulunmaktadır. Bu verilerden bir tanesi, bezzâzların malların fiyatını tespit etme hususunda onu on bir hesabı üzere fâide takdir etmeleri, yani % 10 kâr ile satış yapmaları ilkesidir. Bu bilgiyle birlikte, belgede iki önemli husus daha yer almaktadır. Bu bilgilerden birincisi, bohça ile mahalleler arasında gezmek suretiyle nâmahrem ile alış verişin yapılmaması gerektiğine dair bir kararın alınmış olması, diğeri ise esnaf nizamına aykırı davranışlarda bulunanların, Hz. Şî't aleyhisselâmın ruhu için bir kazan kaynatması, yani yemek pişirerek dağıtması, bundan sonra da yola gelmezlerse sanattan kovulmaları suretiyle haklarından gelinmesi hususundaki karardır. Hz. Şî't'in

⁴⁰⁴ Feridun Emecen, "Cullah", *DİA*, C.8, s. 84.

⁴⁰⁵ Faroqi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 178.

ruhu için kazan kaynatmak, bezzâzların pîri olarak bu peygamberin kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir⁴⁰⁶.

İlk olarak Osmanlı dönemine ait bir yapı türü olarak karşımıza çıkan ve Osmanlı şehirlerinin ticari hareketlerinin merkezini oluşturan Bedesten, “Bezistan”, “Bezzâzistan” kelimelerinden gelmektedir. Ahmet Vefik Paşa bedesteni, “bez satılan bezzâz mahali, akmişe-i nefise satılan çarşı” olarak tanımlamış, yine aynı manaları ifade etmiştir⁴⁰⁷.

Pakalın’ın verdiği bilgiye göre Kamus-ı Osmani’de bezzasistan kelimesi şöyle açıklanır: *Türkçe’de bedestan, bedestendir ki ağır, pahalı, kıymettar kumaş ve eşya satan esnaf çarşısı demektir. Bedestenin bezzâzistan, bezistanın muharrefi olduğu cay-i tereddüt ve ıstıbahtır. Çünkü malumdur ki öteden beri bedestende kumaş, bez satılmaz. Orası yalnız zıkyimet eşya-yi mütenevviya bey ve şirainı mahsus bir ticaretgahtır. Halbuki Arabide bezzâz silah demektir. Acaba muhtemel değil midir ki bedestenin aslı bezistan olsun*⁴⁰⁸?

Bedestenler ilk yapıldıklarında bez ve kumaş satılan yerler olarak kullanılmış, daha sonraları, plan tipleri itibarıyla de güvenli ve korunaklı olmaları sebebiyle, antikaların, kıymetli ve değerli malların satıldığı yerler olarak, XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar ticari hayatın canlı merkezlerini oluşturmuştur⁴⁰⁹.

Başlangıçta ahşap olarak yapılan ve mütevazı gözlerden ibaret dükkânların arasında, yani şehrin alışveriş merkezi ortasında kâgir kitlesiyle yükselen belirgin bir yapı görüntüsünde olan bedestenler, Türk şehir hayatında ticaret bölgesinin özünü, çekirdeğini oluşturuyor, bütün alışveriş süreçleri onun etrafında geliyordu. Etrafını saran çok hafif, ahşaptan ve pratik olarak kurulabilen malzemedan inşa edilen dükkân dizileri, bazan bunların aralarında konumlanan ticaret hanları ile birlikte bedesten şehrin en canlı ticaret bölgesinin merkezini oluşturuyordu⁴¹⁰. Anadolu’nun

⁴⁰⁶ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa Kumaşçıların Sanat Nizamı”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2, s. 181.

⁴⁰⁷ Fernaz Öncel, Osmanlı Bedestenleri Bağlamında “Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteni”, *Megaron Dergisi*, C.9, sayı:1, s. 56.

⁴⁰⁸ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 187.

⁴⁰⁹ Öncel, “Hançerli Sultan”, s. 56.

⁴¹⁰ Semavi Eyice, “Bedesten”, *DİA*, C.5, s. 303.

muhtelif yerlerinde bedesten denilen çarşılar bulunurdu. Bunların en mühimi ise İstanbul Bedesteni idi⁴¹¹.

Bedesten yukarıda ifade edildiği gibi, Osmanlı devrinde ortaya çıkmış bir ticarî yapı çeşididir. Özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda çok sayıda bedesten inşa edilirken, XVII. yüzyılda ise sadece münferit ve mütevazı örnekler halinde çok az sayıda yapıldığı görülmektedir. Şam'da bulunan Esad Paşa Hanı ise XVIII. yüzyılda eski Türk bedesten mimarisinin verdiği ilham ile yerli üslûpta meydana getirilmiş son bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Kubbeli eşit birimlerin çoğaltılması suretiyle düzenlenen bir yapı olan bedestenler bu özellikleriyle ulucamilere benzemektedir⁴¹².

Bedestende hizmet veren esnafa, “bedesten hâceğileri”, bedestende hizmet alan yani alışveriş yapan halka da, tacir anlamına da gelen “hâcegan” denilmektedir. Bunlardan başka bedestende bulunan görevlilerden biri de “bedesten dellâlları” olup bu kişiler, esnafının ticari faaliyetlerinde bir çeşit emanet komisyoncusu gibi aracılık yaparlardı. Bunlar da “bedesten içi dellâlî” ve “bedesten dışı dellâlî” olarak ikiye ayrılmaktaydı. Aynı zamanda bu kişiler bedestenin güvenliğinden de sorumlu olup “bedesten kethudalarının” denetiminde görev yapmaktaydılar. Ayrıca bedesten dellâlî olan kişilerin aynı zamanda esnaf olmalarına izin verilmezdi. Bunların dışında bedestende yer alan gruplar arasında bedesten bekçileri, bedesten hamalları gibi farklı alanlarda hizmet veren kişiler de bulunmaktaydı. Ayrıca bedestenin özelliğine, bulunduğu yere ve faaliyetine göre özel elemanları da olabiliyordu. Bursa bedestenindeki kumaş damgacısı buna örnek olarak gösterilebilir. Bedesten esnafı diğer esnaftan farklı ve özel bir yere sahip olup tüm toplumlarda doğru ve güvenilir olarak tanınırdı. Aynı zamanda bir çeşit müzayede vazifesi de gören bedestenlerde, tüm kıymetli eşyalar, aralarında önemli kişilerin de bulunduğu ve herkesin katıldığı bir ortamda, perşembe günleri öğle namazından önce satılırdı. Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, bedestenler üretim yapılmayan ve sadece satış yapılan yapılardır⁴¹³.

Bedestenler, kâgir ve sağlam bir yapıya sahip olup içlerinde dolap denilen satış tezgâhları bulunmakta, ayrıca dış duvarlarına bitişik dükkânlar mekanı

⁴¹¹ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 187.

⁴¹² Eyice, “Bedesten”, s. 304.

⁴¹³ Öncel, “Hançerli Sultan”, s. 57.

zenginleştirmektedir. Dört cephesinde demir kaplanmış sağlam kapılarıyla birlikte, yüksekte ve az sayıda penceresi mevcuttur. Güvenlik açısından düşünülen bu tedbirlere ek olarak, bu pencerelerin de gerektiğinde demir kepenklerle korundukları anlaşılmaktadır. Binaların iç kısmı kalın kare pâyelere dayanan tuğla kemerlerle bölümlere ayrılmış, bunların üzerleri yine tuğladan yapılan kubbelerle örtülmüştür. Bedestenlerin aldığı ışık, demir kapaklı az sayıdaki üst pencerelerden girer. Bu şekilde bedesten yukarıda da ifade edildiği gibi ulucamilere benzyen çok kubbeli bir yapı olarak kendi içinde ayrıca gelişme imkânı bulmuştur⁴¹⁴.

Bütün bedestenlerin on iki kişilik koruyucu ekibi bulunmakta ve bunlara “bölükbaşı” adı verilmekteydi. Bu bölükbaşlarının içindeki “duacı başı”nın en önemli görevi her sabah dua ile açtığı, işleyiş saatleri çarşıdan farklı olan bedesteni yine dua ile kapatmaktı. Ayrıca, bedestenden sorumlu olan, bedesteni yöneten, bedestende çalışan tüm elemanların başı olan ve bedestenin itibarlı esnafları içinden seçilip kadının onayladığı, bedesten esnafının sözcüsü olan ve onları denetleyen “kethuda”lar görev yapmaktaydı. Bunların bir başka rolü de devletin esnaf kuruluşlarıyla olan ilişkilerini düzenlemektir. Bütün bu sorumlulukları üstlenen kethüdalar bir çeşit resmi devlet görevlisi olup gerektiğinde bilirkişilik de yapıyorlardı. Bu durumun neticesi olarak bedestenlerin sadece özel değil aynı zamanda yarı resmi bina konumunda olduğu söylenebilir⁴¹⁵.

Özellikle İstanbul’daki bedestenler bir mahalle gibi sokakları kuşatır ve yine birçok kapıları bulunurdu. Güvenlik için bu kapılar belirli saatlerde kapanır ve içerisi bekçiler tarafından korunurdu. Kâgir ve korunaklı şekilde yapılmaları malların yangından ve hırsızlıktan korunması amacıyla yapılmıştır. Hava ve ışık alması için Her dükkânın tepesinde küçük birer delik ya da parmaklıklı pencereler bulunması ise hava ve ışık almayı sağlıyordu⁴¹⁶.

Bedestenlerin, ticari ve sosyal hayat içerisinde birçok rolü bulunduğu görülmektedir. Günümüz borsalarının vazifesi görürler ve bu özellikleriyle malların fiyatlarının belirlendiği yerlerdir. Özellikle İstanbul Bedesteni’nde para borsası takibi de görülebilir. Aynı zamanda vergi dairesi vazifesi görürler, vergilendirilme yapılır

⁴¹⁴ Eyice, “Bedesten”, s. 304.

⁴¹⁵ Öncel, “Hançerli Sultan”, s. 56-57.

⁴¹⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 187.

ve vergi tahsil edilir. Günümüz bankalarının özelliklerini de taşırlar. Kamuya ve tüccar, çarşı esnafı gibi özel şahıslara ait, altın-elmas, mücevherler, kıymetli vesikalar, kasalar, evraklar, defterler ya da manevi değeri olan bazı eşyalar gibi değerli ve önemli malların, belli miktarda para karşılığında ve devlet teminatı altında, emniyet içinde depolanarak saklandığı ve korunduğu yerlerdir. Bedestenlere konulan emanet paraların burada kalması için sınırlı bir süre yoktur. Bazı durumlarda ölen bir kişinin de paralarının ve değerli mallarının saklandığı görülmektedir. Buraya emanete konulan mal ve eşyalar mahkeme sicil kayıtlarına işlenerek kayıt altına alınırdı. Müzayede salonu vazifesi de görürler ki belirli günlerde halkın ve önemli kişilerin de bulunduğu bir ortamda, tüm kıymetli eşyaların burada satışa sunulduğu bilinmektedir. Ayrıca kapalı pazar-dükkân hizmeti de verirlerdi. Bununla birlikte yerleşik tâcirlerin ticarî faaliyetlerini yürüttüğü ve sınır ötesine ticaret için gidecek kervanların hazırlandığı yerlerdir⁴¹⁷.

Bedesten tabiri büyük çarşıda çeşitli eşyaların serbest olarak satışı ile beraber kıymetli bir kısmının da müzayede ile satıldığı ve zenginlerin paraları ile kıymetli eşyalarının saklandığı yer manasında kullanıldığı halde zamanla “büyük çarşı” yerine de kullanılmaya başlanmıştır⁴¹⁸.

Osmanlı şehirlerinin gelişiminde ulu camilerle birlikte bedestenlerin de odak noktası olarak görüldüğü dikkati çekmektedir. Osmanlılarda bedestenlerle birlikte şehir içinde ticaret yapılarının oluştuğu görülmektedir. Genellikle şehrin kale duvarının yakınında yer alan bedestenlerin duvarlarına bitişik olarak yapılmaya başlanan kare veya dikdörtgen planlı dükkânlar sonraları bir sokağın iki tarafına dizilip, üzerleri açık veya dal, saman gibi malzemelerle kapalı olarak yapılmış, XVIII. yüzyıldan itibaren de genellikle tonozla veya ahşapla kapatılarak kapalı çarşıya dönüştürülmüştür. Bu şekilde oluşan kapalı çarşılarla birlikte, yine bedestenin etrafında yapılan hanlarla, çarşılarla ticari doku meydana gelmektedir. Böylece bedestenler, şehrin ilk kapalı alışveriş merkezleri olarak hizmet vermiştir. Ayrıca tüm bu yapıların birbirleriyle irtibatlıdır ve çoğu kâgır olduğu da görülmektedir. Şehirlerdeki mahalleler de bu çekirdeğin etrafında oluşmuştur⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Öncel, “Hançerli Sultan”, s. 57.

⁴¹⁸ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 191.

⁴¹⁹ Öncel, “Hançerli Sultan”, s. 58.

b) Kazzaz

Osmanlı esnaf teşkilatına dair bir deyim olan kazzaz, ham ipek anlamına gelen kazz kökünden türemiş; ipekçi, ipek işleyen, ipek satan anlamlarına gelen bir kelime⁴²⁰ olup kazzaz esnafı ipek işlemesi ve satışıyla meşgul olurlardı⁴²¹.

Üreticiden gelen mamül mallar mizan-ı harir adı verilen İpek kapanlarına getirilir ve burada tartılarak satılırdı. Bu işlemler sırasında satıcıdan da alıcıdan da mizan-ı hariri resmi adı verilen bir vergi alınırdı⁴²².

Tarih boyunca zenginliğin simgesi, aynı zamanda da bir sosyal statü göstergesi olarak kullanılan ipek üretiminin ilk defa Çin’de başladığı bugün bilinen bir gerçektir. Bu üretimin başlangıç tarihini milattan önce III. Binyıla kadar götürülenler olduğu gibi milattan önce II. binyılın sonlarına tarihleyenler de bulunmaktadır⁴²³. İpekli kumaş üretimi uzun süre Çin’in dışına çıkmamış ve bir sır olarak kalmıştır. İpekböceği tohumlarını ülke dışına çıkarmak isteyenlere ağır cezalar verilmiş, böylece ipekçilik asırlarca Çin’in tekelinde kalmıştır⁴²⁴. Zamanla ipek üretiminin çok fazla artmasına ve milattan sonra I. yüzyılın başlarında en üst seviyeye ulaşmasına rağmen Çin ipeğine olan rağbet azalmıştır. Bunun sebebi Çin dışında da üretimin başlaması ve çeşitli bölgelere yayılmasıdır⁴²⁵.

Çin’den Akdeniz’e ulaşan İpek Yolu, bin yıldan fazla bir süre Türk devletlerinin kontrolünde kaldığı için doğal olarak İpek Türk tarihinde de önemli bir yer işgal etmiştir. İpeğin önce ticaretini daha sonra üretimini yapan Türk kavimleri arasında ipeğin kullanımı da yaygınlaşmıştır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucu Türkler’in yaşadığı bölgelerdeki kurganlarda değişik dönemlere ait ipekli kumaşlara rastlanması bunun bir göstergesidir⁴²⁶.

Orta Asya ve Çin’le geliştirdiği ilişkiler sonucu İran’da da ipekçiliğin zamanla gelişme gösterdiği görülmektedir. Bölgede özellikle Sasaniler devrinde ipek üretilmeye başlanmış ve Irak, Mısır gibi bölgelere buradan yayılmıştır⁴²⁷. Bölgeye

⁴²⁰ Devellioğlu, *Lugat*, s. 500.

⁴²¹ Özcan, *Fetvalar*, s. 133.

⁴²² Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 548.

⁴²³ Nebi Bozkurt, “İpek”, *DİA*, C.22, s. 361.

⁴²⁴ Musa Çakıcı, *Osmanlı Sanayileşme Çabalarında Bursa İpek Fabrikası Örneği (1851-1873)*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, İ.Ü. , Haziran, 2010, s. 15.

⁴²⁵ Bozkurt, “İpek”, s. 361.

⁴²⁶ Bozkurt, “İpek”, s. 361.

⁴²⁷ Çakıcı, *Bursa İpek*, s. 15.

hâkim olan Selçuklular'ın mirasını devralan Osmanlılar daha kuruluş devrinden itibaren ipek ticaretine ilgi duymuşlar ve geliştirmeye çalışmışlardır⁴²⁸. Osmanlılar Anadolu'da altyapısı bulunan bu mesleği daha Sultan Orhan devrinden itibaren ele almışlar, özellikle de devletin merkezi oluşundan itibaren Bursa'yı dünyaca ünlü İran ipeğinin Anadolu'daki merkezi haline getirmişlerdir. İranlı ipek tüccarları burada Avrupalı tüccarlarla rahat alışveriş imkânları buluyorlardı. Bu şekilde Bursa'da bir ipek sanayii de kurulmuş, kaliteli ve çeşitli ipekli kumaşlar dokunmaya başlanmıştı⁴²⁹. Bununla birlikte Mora'da Bizanslılar'dan beri ipek üretiminin yaygın olduğu ve İran ipeği kadar kıymetli olmasa da Bursa'ya getirildiği de görülmüştür⁴³⁰. Hammadde temini konusunda Cenevizliler'in de zaman zaman rol aldığı düşünülebilir⁴³¹.

Selçuklular zamanında Konya üzerinden İstanbul'a ulaşan kervanlar Osmanlılar zamanında daha kısa olan Erzurum-Erzincan-Tokat-Amasya-Bursa yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Orhan Bey zamanında Bursa'da bir bezzâzistan yaptırıldığı bilinmekte, daha sonraki kayıtlarda burada bir mizan bulunduğu da bahsedilmektedir. Yine II. Bayezid'in Koza Hanı (Acem Hanı) ve Pirinç Hanı olarak bilinen iki büyük han yaptırdığı görülmektedir. Bunlar Bursa'nın bu alanda önemli rol üstlendiğinin göstergesidir⁴³².

İpek ticareti Osmanlı ile İran arasındaki en önemli ekonomik faaliyeti oluşturuyordu. Osmanlı'ya ipek getiren İranlılar buna karşılık Bursa kumaşı alırlar ve böylece kumaşlar İran'a ihraç edilmiş olurdu. Ancak zamanla başlayan Osmanlı-İran savaşları bu ticarete önemli bir darbe vurmuştu. Özellikle Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı sonrası İran'la ticareti yasaklaması bu gelişmenin durmasının en önemli nedenlerinden biridir⁴³³. Hatta 1518'de İran ipeğinin yasaklanmasına dair özel bir emir çıkarılmıştı⁴³⁴. Kanuni tahta çıkar çıkmaz bu durumu düzeltmeye

⁴²⁸ Halil İncalcık, "İpek", *DİA*, C.22, s. 362.

⁴²⁹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 61.

⁴³⁰ İncalcık, "İpek", s. 362.

⁴³¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek Pazarlamak Yaşamak*, İstanbul 2003, s. 102.

⁴³² İncalcık, "İpek", s. 363.

⁴³³ İncalcık, "İpek", s. 363.

⁴³⁴ Faroqhi, *Osmanlı Dünyası*, s. 104.

çalışmış, hatta mallarına el konulan tüccarlara tazminat ödenmesi kararını vermiştir⁴³⁵. Sonrasında ise ipek ticareti savaşıyla ilgili olarak iniş çıkış göstermiştir.

XVII. asırdan itibaren Bursa'nın ipek işlemeciliği konusunda gerilemeye başladığı görülmektedir. İstanbul'da kurulan dokuma atölyeleri, Bursa'dan getirilen ipeği işlemede ön plana çıkmaya başlamıştır⁴³⁶. Bununla birlikte XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Bursa'da koza üretimi artmaya başlamış, gittikçe İran ipeğine olan bağımlılık azalmıştır. Zamanla Bursa'daki ipek ticareti yerli tüccarların eline geçmiştir⁴³⁷. Hem bu durum hem de Bursa'daki vergilerden kurtulmak isteyen yabancı tüccarların yeni arayışlara girmesiyle birlikte İzmir'in, yeni bir ipek pazarı hüviyetini kazanmaya başladığı dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti Bursa'nın önemini kaybetmemesi için tedbirler alsa da İzmir en gelişmiş ipek pazarlarından biri haline geldi⁴³⁸. İpek dokumacılığı konusunda ise devletin refah düzeyinin artmasıyla ülkenin çeşitli şehirlerinde artış görülmüştür. Kaynaklarda 1502 yılında sadece Bursa'da bini aşkın ipek dokuma tezgâhı olduğu ifade edilmiştir⁴³⁹. Bursa'nın dışında İstanbul, Edirne, Amasya, Denizli, İzmir ve Konya gibi şehirlerde ipekli kumaşlar dokunmaya başlanmıştır⁴⁴⁰.

Osmanlı döneminde en makbul ipekli kumaşlar altın ve gümüş tel ile dokunan seraser, diba, hatayî, zerbaft olup en değerlileri seraserlerdir. Bunlarda fazlaca altın ve gümüş harcanması nedeniyle tezgâh sayısı sabit tutularak bu kumaşların dokunmasına sınır konulmaya çalışılmıştır⁴⁴¹. Yine Bursa'da ise ipek kumaş türlerinin kadife, kemha ve tafta, atlas olmak üzere üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Yani bu kumaşlar ilmik sayıları, kalınlıkları, altın ve gümüş sırmaları, desen çeşitleri gibi özelliklerine göre isimlendirilmiştir⁴⁴².

Osmanlılar'da ipek sanayiinde çalışanlar çeşitli hîrfet ve meslek odaları altında organize olmuşlardır. Müteşebbisler hamcı ve dokumacı olarak iki gruptan oluşuyordu. Hamcı tüccarlar bezzâzistandan ham ipeği satın alır ve dolapçılara

⁴³⁵ Hüseyin Yurdaydın, *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, TTK, Ankara 1961, s. 5.

⁴³⁶ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 61-62.

⁴³⁷ Çakıcı, *Bursa İpek*, s. 16.

⁴³⁸ İncelik, "İpek", s. 363.

⁴³⁹ Faroqhi, *Osmanlı Dünyası*, s. 107.

⁴⁴⁰ Amasya örneği için bkz. İ.Kıvrım-S.Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011.

⁴⁴¹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s.62.

⁴⁴² İncelik, "İpek", s. 363.

vererek bunu iplik haline getirtirdi. Hamcı için çalışan dolapçı ya da bükücüler ayrı bir hırfet oluşturlardı. Hamcı daha sonra ipliği boyacılar boyatır, boyanan ipliği dokumacılar satardı. Dokumacı hırfeti de kendi içinde kadifeciler, kemhâcılar, vâleciler ve futacılar olmak üzere sınıflara ayırırdı⁴⁴³. İpekböceği besleyerek koza elde eden kozacılar ve kozalardan ham ipek çeken mancınıkçılar da dokumacılar için ücret karşılığı çalışan işçiler olarak görülmektedir⁴⁴⁴.

Ham ipek boyanıncaya kadar mîzan emininin, kumaş haline gelinceye kadar ise muhtesibin sorumluluğundaydı. Dokunmuş kumaş ise damga emini tarafından denetlenerek her top üzerinden damga vergisi alınır⁴⁴⁵.

c) Debbağ

Debbağ kelime anlamı olarak sepici, deri terbiye eden kişi anlamına gelmektedir⁴⁴⁶. Daha geniş anlamıyla; meşin, kösele yapımında kullanılan hayvan derilerini sepileyen sanat sahipleri için kullanılan bir tabirdir⁴⁴⁷.

Yapılan araştırmalar Anadolu'da gelişen ilk mesleğin debbağlık, bunu başlatan kişinin de Ahiliğin kurucusu Ahi Evran olduğunu ortaya koymuştur. Ahi Evran'ın debbağ olması nedeniyle Ahilik teşkilat bünyesinde önem kazanmış, debbağlar diğer esnaf grupları üzerinde nüfuz sahibi olmuşlardır⁴⁴⁸.

Osmanlılar'ın kuruluş döneminde hayvancılıkla uğraşan göçebe Türk aşiretlerinin sepicilik, deri eşyalarının üretimi ve pazar yeri gibi meseleler bunların şehir merkezlerine yakın yerlere iskân edilmeleri mecburiyetini doğurmuştur. Bunun sonucunda debbağlık gelişerek en iyi kalite ürünleri imal edebilecek bir seviyeye çıkmıştır⁴⁴⁹.

Osmanlı döneminde deri bir savaş malzemesi olarak kabul edilmiş ve bu nedenle devletin izni olmadan ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Bu nedenle debbağların işledikleri derileri, öncelikle askeri kurumların ihtiyaçlarını karşılamak üzere düşük fiyata devlete satma zorunluluğu getirilmiştir. Burdan geriye kalanlar piyasaya

⁴⁴³ İncalcık, "İpek", s. 363.

⁴⁴⁴ Çakıcı, *Bursa İpek*, s. 18.

⁴⁴⁵ İncalcık, "İpek", s. 363.

⁴⁴⁶ Devellioğlu, *Lugat*, s. 170.

⁴⁴⁷ Pakalın, *Sözlük*, c.1, s. 408.

⁴⁴⁸ Zeki Tekin, "Deri", *DİA*, C.9, s. 177.

⁴⁴⁹ Tekin, "Deri", s. 177.

sürülebilmıştır⁴⁵⁰. Deri ürünleri Osmanlı ordularının koşum takımları, ayakkabı, bot ve at takımlarında kullanıldığından stratejik bir mal grubu olarak değerlendirilmiştir. Yine de ihraç yasağının bazen ihlal edildiğini de söyleyebiliriz⁴⁵¹.

Osmanlı şehirlerinde debbağlardan başkasına ham deri satılması yasaklanmıştır. Debbağlar da şehirdeki ayakkabıcılara satabiliyordu. Bu kurallara uymayanlar cezalandırılıyordu⁴⁵².

Şehir pazarlarında ham ve yarı mamul deri ürünlerinin satışı Ehl-i hibre denilen bir komisyonun belirlediği narha göre yapılırdı. Deri fiyatları genelde sabit olsa da kış şartlarındaki ulaşım zorlukları, ham derinin yeteri kadar elde edilememesi, gizlice depolanması ya da ihraç edilmesi gibi sebeplerle iki üç kat arttığı görülmekteydi⁴⁵³. Deri ürünleri çeşitlerine göre ayrı ayrı fiyatlandırılmıştı. Sarı, kırmızı ya da siyah sahtiyan, siyah, sarı, kırmızı, beyaz meşin ve diğer deri ürünleri ala, evsat ve edna olarak sınıflandırılarak satış fiyatlarıyla piyasada yer almıştır⁴⁵⁴.

Osmanlı iktisadi üretiminde en önemli yeri işgal eden deri sanayii, devletin geneline yayılmış bir şekilde varlığını sürdürmüştür⁴⁵⁵. Özellikle İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Manisa, Tokat, Konya, Diyarbakır ve Urfa gibi şehirlerin ticari hayatında biraz daha fazla rol aldığı görülmektedir⁴⁵⁶.

Debbağlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sanatlarında zirveye çıkmışlar ve diğer esnaftan üstün bir hale gelmişlerdir. İki ya da üç katlı yüksek binalarda faaliyet gösteren debbağhanelerde başlarında bir ustanın bulunduğu onbeş yirmi kadar çırac ve kalfadan oluşan gruplar çalışırdı. Her debbağhanede su ile işleyen bir değirmen ve bir kuyu bulunurdu⁴⁵⁷. Debbağhanelerde bol miktarda su ihtiyacı olduğundan debbağhanenin kuruluşunda ilk dikkat edilecek nokta suyun bol olduğu bir yerin

⁴⁵⁰ Metin Hülagü, “Kayseri’de Sahtiyan Üretimi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2002, s. 2-3.

⁴⁵¹ Faroqi, *Osmanlı Dünyası*, s. 201.

⁴⁵² Abdullah Uysal (Haz.), *Zanaatkarlar Kanunu (Kanunname-i Ehl-i Hiref)*, s. 92.

⁴⁵³ Tekin, “Deri”, s. 177.

⁴⁵⁴ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s.186-187.

⁴⁵⁵ Zeki Tekin, “İstanbul Debbağhaneleri”, *OTAM*, Sayı: 8, Ankara 1997, s. 350.

⁴⁵⁶ Hülagü, “Sahtiyan”, s. 2.

⁴⁵⁷ Tekin, “Deri”, s. 177.

seçilmesiydi. Göl ve nehir kenarları olabileceği gibi, su kuyusu açılan yerlerde de inşa edilebilirdi⁴⁵⁸.

Debbağlık yaptığı işin niteliği nedeniyle çevreyi de ilgilendiren bir meslektir. Bu mesleğin icrası sırasında ortaya çıkan koku ve kirlilik etrafta yaşayanları rahatsız edebilirdi. Her ne kadar debbağhaneler şehir dışına kurulmuşlarsa da zamanla şehirlerin gelişmesiyle şehrin içerisinde kalmışlardır. Bu durum da orada yaşayan halkın şikâyetlerine sebep olmuştur. Konuyla ilgili verilen bir fetvada mahalle arasındaki bir debbağhanenin pisliğinden ve kokusundan rahatsız olan mahalle halkının bu işletmenin mahalleden çıkarılması talebinde bulunabileceklerine hükmedilmiştir⁴⁵⁹. İlerleyen zamanlarda devlet de bu durumla ilgili önlem alma gereği duymuş, 1838 yılında bu konuyla ilgili bir nizamname çıkarılmıştır⁴⁶⁰. Bununla birlikte debbağhanelerin şehir yaşantısında önemli bir yer tuttuğunu bazı mahallelerin “Debbağhane” mahallesi olarak adlandırılmasıyla da görebiliriz. Örneğin Konya’da bir Debbağhane Mahallesi mevcuttu. Oldukça eski ve önemli bir mahalle olduğu da söylenebilir⁴⁶¹.

Debbağhanelerde deriler önce bol su ile yıkanıp temizlenerek kireç kuyularına yatırılırdı. Bir müddet sonra kaveleta denilen bıçaklarla deri üzerindeki kalıntılar temizlenir, aralarına mazı, palamut ve çeşitli hayvan dışkıları konulan deriler bir süre daha bekletilirdi. Deriler istenilen kaliteye ulaşıncaya kadar kaveletalarla temizleme işlemi devam eder, en sonunda kösele, sahtiyan gibi ürünler ortaya çıkardı. Bunlar da yağlanıp boyanarak piyasaya sunulurdu⁴⁶².

Debbağlar diğer esnaf gruplarıyla da ilişki halindeydi. Örneğin yün dokumacılarına ham yün tedarik etmek debbağların ilgilendiği bir durumdu. Yine ayakkabıcılar, debbağlardan, düzenli olarak üretimde kullanmak üzere mal alırlardı. Debbağlar için onlara mal sağlamak bir zaruretti. Kasaplar da ham deri tedarikinde başlıca kaynak olduklarından debbağlarla sıkı ilişkiler kurmuşlardır⁴⁶³.

⁴⁵⁸ Tekin, “Debbağhaneler”, s. 351.

⁴⁵⁹ Özcan, *Fetvalar*, s. 317.

⁴⁶⁰ Tekin, “Debbağhaneler”, s. 350-351.

⁴⁶¹ Uz-Şahin, “Şer’iye Sicillerinde 16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Konya’da Mahalle Adları”, *İpek Yolu- Konya Kitabı VII*, Konya 2004, s. 37.

⁴⁶² Tekin, “Deri”, s. 177.

⁴⁶³ Cohen, *Kudüs*, s. 84.

Dericilik alanında çalışan kişilerin nizamla uymadıkları ve hileli üretim yaptıkları tespit edilirse esnaf yöneticileri ile devlet temsilcileri bir araya gelerek bu şahısları ikaz, tekdır veya te'dip ederlerdi. Eğer bu suçların tekrar işlendiği görülürse bu esnaftan Müslüman olanlar hapsedilir, gayrimüslim ise kürek cezasına çarptırılarak meslektan ihraç edilirdi⁴⁶⁴.

d) Haffaf-Kavaf

Haffaf kelimesi ayakkabı, terlik ve benzerlerini yapıp satan anlamına gelir. Zaten kelimenin kökü olan haff da ayakkabı anlamındadır⁴⁶⁵. Kavaf da aynı anlamları içeren bir kelime olup kundura ve terlik gibi ayağa giyilen malzemeleri hazır olarak satanlar hakkında kullanılan bir tabirdir⁴⁶⁶.

Ayakkabıcı esnafı haffaflar ve eskiciler olarak ikiye ayrılmıştı. Haffaflar iyi kalite mallar satarken, eskiciler daha düşük kalitede mallar satmaktadır. Satılan malların bazı cinsleri aynı iken bir kısmında farklılıklar da bulunurdu. Ayakkabıların; rüzgar ulusu, ulu orta, zergerdan, orta ayak, kiçi ayak şeklinde boylara ayrıldığı kayıtlarda görülmektedir⁴⁶⁷. Erkekler için özel tasarımlar yapılırken, bazı ayakkabılar ise sadece kadınlara mahsus olarak üretilirdi⁴⁶⁸.

Haffaflık uzun süre eğitim gerektiren bir meslek dalıydı. Bir fetva örneğinde on sene haffafın yanında sanat talimi için çalışan çocuğun durumundan bahsedilmektedir⁴⁶⁹.

Kudüs örneğine bakılırsa ayakkabıcıların hem Müslüman hem de Hristiyan olabildiği, ancak temsilcilerinin her zaman Müslümanlar arasından seçildiği görülmektedir. Loncanın reisi hammadde alımı ve ürün satışı işlerini de kapsayan ve bu mesleğin ilgi alanına giren bütün konulardan sorumluydu. İdari yetkililerle ilişkilerde de loncanın resmi temsilcisi durumundaydı. Bu başkan lonca üyelerinin tavsiyesiyle kadı tarafından atanır, üyeler yetersiz görürlerse görevden alınması için müracaat ederek yerine bir aday gösterirlerdi. Yine kadı tarafından atanan yiğitbaşı şeyhe görevini yerine getirmesinde yardımcı olurdu⁴⁷⁰.

⁴⁶⁴ Tekin, "Deri", s. 177.

⁴⁶⁵ Devellioğlu, *Lugat*, s. 310.

⁴⁶⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 214.

⁴⁶⁷ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 68.

⁴⁶⁸ Cohen, *Kudüs*, s. 88.

⁴⁶⁹ Ünal, *Fetvalar*, s. 68.

⁴⁷⁰ Cohen, *Kudüs*, s. 88-89.

Çıkarılan kanunnamelerde ayakkabıcılarla ilgili şu maddelere rastlanır: *Sattıkları ayakkabılar akçe başına iki gün hesabı ile dolmadan sökülüp delinirse cezalandırılıp, iki parçaya bir akçe alınır. Eğer gön ve sahtiyan delinirse günah debbağlarındır. Debbağlar ham deriyi şehirdeki ayakkabıcılardan başkasına satamazlar*⁴⁷¹.

Yine XVI. yüzyıl başlarında İstanbul, Bursa, Edirne muhtesiblerine çıkarılan fermanlarda bir ayakkabının dayanma süresi, bu süreden önce parçalanırsa ayakkabıcının mı debbağın mı sorumlu tutulacağı belirlenmişti⁴⁷².

Osmanlı tebaasının kılık kıyafeti ile ilgili fermanlarda, hangi grupların hangi cins ve renklerde deriden ayakkabı giyebileceği belirlenmiştir. Örneğin yüksek rütbeli subaylar bir imtiyaz göstergesi olarak sarı renk pabuç ve çizme giyerlerdi. Men-i israfat tedbirleri kapsamında 1778’de çıkarılan bir fermanda ise ayakkabılara sırma işlenmemesi, bunun yerine kılattan ve ipek işlenmesi emredilmiştir⁴⁷³.

Deri işi yapan zanaatkârlar yüksek bir uzmanlık düzeyine sahip olup, işbölümünde anlaşmazlıklar çıkabiliyordu. Bu anlaşmazlıklar yörenin kadısına ulaştırılır, bazen de merkezi idareye kadar yansır. Örneğin saray pabucu adlı bir pabuç çeşidi çıkınca pabuççu, paşmakçı (terlikçi) ve çizmeciler birbirlerine girdikleri ve sorunun çözümü için bir ferman gönderildiği görülmüştür⁴⁷⁴.

Ayakkabıcı esnafı dışarıdan gelecek mallarla rekabet için çeşitli önlemler almış, kendi bölgelerine gelecek rakip malların gelişine engel olmaya çalışmıştır. Mesela XVIII. yüzyılda İstanbul’da ithal kadın ayakkabılarının şehre girişi, esnafın başvurusuyla, devletçe çıkarılan bir fermanla yasaklanmıştı⁴⁷⁵.

e) Cüllah

Kelime anlamı olarak, çul dokuyan, çulha manasına gelmektedir⁴⁷⁶. Farsça ören, dokuyan anlamındaki culah veya cullah kelimesi Türkler arasında çulha

⁴⁷¹ Uysal, *Kanunname*, s. 92.

⁴⁷² Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 78.

⁴⁷³ S.Kuru-C.Paksoy, “Anadolu’da ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 2008, s. 824.

⁴⁷⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1993, s. 203.

⁴⁷⁵ Kal’a “Esnaf”, s. 429.

⁴⁷⁶ Devellioğlu, *Lugat*, s. 147.

şeklinde söylenegelmiştir. Genel anlamıyla baktığımızda Osmanlı döneminde dokumacılıkla uğraşan esnafa verilen genel ad olarak karşımıza çıkar⁴⁷⁷.

Kumaş sanatı Osmanlı döneminde özellikle XV-XVII. yüzyıllar arasında dünyada eşi görülmemiş düzeye varmıştır. Bu durumun en önemli etkenlerinden biri, kumaş sanatının Selçuklu Türkleri'nden devralınan sağlam dokuma geleneğine dayanmasıdır⁴⁷⁸.

XIV. yüzyıl Osmanlı beylik dönemi kumaşlarından örnekler zamanımıza çok fazla ulaşmadığından bunlar hakkındaki bilgiler ancak tarihî kaynaklar vasıtasıyla elde edilebilmektedir. Bunlardan birisi olan İbn Fazlullah el-Ömerî, Osmanlı ülkesinde çok nefis kumaşların dokunduğunu yazmıştır. Sultanların çeşitli vesilelerle birbirlerine gönderdikleri hediyelerden bahseden tarihî kaynaklarda da bu hususla ilgili bilgilere rastlanmaktadır.⁴⁷⁹

Osmanlı dönemi Türk kumaş sanatı, XV. yüzyılda Fâtih Sultan Mehmed'in merkeziyetçilik sistemine göre diğer kurumlarla beraber tesis ettiği esaslı bir teşkilâtla atılan temeller üzerinde gelişmiş ve XV-XVII. yüzyıllarda hiçbir ülkede görülmeyen bir düzeye ulaşmıştır. Bunda, sanatı koruyan padişahların yanı sıra deseni çizen nakkaşlarla usta dokumacıların sıkı iş birliğinin büyük rolü vardır. Önceleri yalnız Bursa'da gelişen dokumacılık sektörü zamanla Osmanlı Devleti'nin en köklü, en geniş ve en etkin teşkilâtına sahip oldu⁴⁸⁰. Sarayda da dokuma sanatkârları, başta hanedan üyeleri için hazırlanan giysilerin kumaşları olmak üzere sarayda kullanılan muhtelif örtüler, perdeler, kitap kapları, yastık kılıfları, mendiller gibi çeşitli eşyaların kumaşlarını farklı teknikler kullanarak dokumaktaydılar. Dokunacak kumaşlarda kullanılacak ipliklerin hazırlanması ve bunların elbise, örtü vb. eşyalar olarak dikilmesi de yine sarayın Ehl-i Hiref'e bağlı kumaş bölükleri tarafından gerçekleştirilmekteydi⁴⁸¹.

Osmanlı dokuma sanatının elde mevcut ilk örnekleri, XV. yüzyılın ikinci yarısına ait kaplan çizgisi üçlü pars benekli desen içeren Bursa çatmalarıdır. Fâtih Sultan Mehmed'e atfedilen kaftanın yapıldığı çatmanın zemini gümüş telin fildişi

⁴⁷⁷ Emecen, "Cullah", s. 83.

⁴⁷⁸ Gürsu, "Kumaş", s. 368.

⁴⁷⁹ Gürsu, "Kumaş", s. 369.

⁴⁸⁰ Gürsu, "Kumaş", s. 369.

⁴⁸¹ Pelin Bozcu, *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı-Ehl-i Hiref*, Yayınlanmamış Uzm. Tezi, İstanbul 2010, s. 38.

ipek etrafına sarılmasından elde edilen kılaptanla, deseni ise kırmızı ipekle dokunmuştur⁴⁸². Gerek dokunuş gerek malzeme, gerekse desen zenginliği bakımından Türk kumaşları dünya kumaşçılığı içinde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte bu ürünler Türk kültür ve zevkinin tüm inceliklerini de yansıtmaktadır. Anadolu’da giderek hız kazanan kumaş imalatı özellikle XV. yy.da Bursa’da büyüyerek gelişmiş ve bu durum 1502 tarihli Kanunname-i İhtisab-ı Bursa’nın dokumacılıkla ilgili maddelerine de yansımıştır. Bu maddelerde Bursa’da yaklaşık 1000 dokuma tezgâhının faal durumda olduğu belirtilmiştir⁴⁸³.

XV-XVII. yüzyıllarda kumaş sanatı Osmanlı Devleti’nin kudret ve zenginliğine paralel olarak en yüksek dönemini yaşamıştır. Çaldıran zaferinden sonra Tebriz’deki Heşt Bihişt Sarayı’ndan alınan ganimetler arasında Bursa kumaşlarından yapılmış doksan bir elbisenin bulunması Türk kumaşlarının buralara ihraç edildiğini gösterir⁴⁸⁴.

Bursa ve İstanbul’dan başka Anadolu’nun birçok şehrinde ve Osmanlılar’ın hâkim olduğu ülkelerde başlıcaları atlas (saten), boğası, canfes, çatma, çitari, çuha, dîbâ, futa, hatâyî, kadife, kemhâ, kutnu, serâser, serenk, vâle ve zerbaft adlarını taşıyan her çeşit kumaş üretiliyor ve ihraç ediliyordu. Bursa’da XVI. yüzyılda üretilen kumaşların; kemha, kadife, sırmalı kadife, vale, çifte tafta, dühezari, atlası şehri, metevi ve bürüncük gibi isimler aldığı görülmektedir⁴⁸⁵. Yünlü kumaşlar genellikle sof ve çuka olarak karşımıza çıkarken, pamuklu kumaşların ise bogası, alaca ve dülbent gibi isimler aldığı görülmektedir. İpekli kumaşlar da ayrı bir grupta yer alır⁴⁸⁶. Tiftikten kumaş yapımı da ticari açıdan önemlidir. Bu konuda Ankara kenti uzmanlaşmıştı. Evliya Çelebi’nin Beypazarı’nda tiftikten kumaş yapıldığından bahsettiği görülmektedir⁴⁸⁷.

XVIII. yüzyılda her sanat kolunda olduğu gibi kumaş dokumacılığında da Batı tesirlerinin görülmeye başlanması ve devletin zayıflayan ekonomik durumunun göz önüne alınarak 1715 yılında çıkarılan bir fermanla sarayın ihtiyaçları dışında

⁴⁸² Gürsu, “Kumaş”, s. 369.

⁴⁸³ A.Aydın Yanar, M. Arlı, “Kanunname-i İhtisab-ı Bursa’nın Dokuma Kumaşlar ve Giysiler Açısından Değerlendirilmesi”, *Gazi Üni. Endüstriyel Sanatlar Eğt. Fak. Dergisi*, Sayı:28, s. 62.

⁴⁸⁴ Gürsu, “Kumaş”, s. 369.

⁴⁸⁵ Yanar, “İhtisab-ı Bursa”, s. 64-66.

⁴⁸⁶ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 61-64.

⁴⁸⁷ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 174.

kalan ağır sırmalı kumaş yapımının yasaklanması gibi sebeplerle tarihî Türk kumaşları, yerlerini desensiz veya Türk rokokosu ve ampiri motiflerle dokunan yeni kumaşlara bırakmıştır⁴⁸⁸.

Pamuk sanayii üretim ve ticaret boyutları ile hububattan sonra Osmanlı ekonomisinin en önemli sektörünü oluşturmaktaydı⁴⁸⁹. Buna paralel olarak pamuklu dokumacıları, pamuğun bol miktarda yetiştirildiği bölgelerin merkezlerinde veya ulaşım imkânlarına sahip ticarî faaliyetin yoğun olduğu şehirlerde oldukça kalabalık gruplar halinde toplanmış bulunuyorlardı⁴⁹⁰. Bununla birlikte yünlü kumaş yapımının pamuklu dokumacılığına göre daha az yaygın olduğu görülmektedir⁴⁹¹.

Üretilen kaba ve ince pamuklular, dayanıklılığı yanında ucuzluğu dolayısıyla sadece iç pazarda değil dış pazarda da rağbet görüyor, Avrupa'ya ve hatta Rusya'ya dahi yollanıyordu. İç ve Batı Anadolu'da önemli pamuk üretim bölgeleri olan Isparta, Burdur, Denizli, Konya, Ankara, Manisa, Akhisar, Bergama ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Mardin, Diyarbakir, Urfa, Adana gibi şehirlerde pamuklu dokumacılığı yaygın bir şekilde yapılmıyordu⁴⁹². Bu merkezlerden bazıları pamuklu çeşitlerinden birinde sivrilmişti. Örneğin Tire ince pamuk ipliğinde; Hamideli, Konya ve Karaman bogası denilen iyi kalite pamuklularda ön plana çıkmışlardı⁴⁹³. Yine Karaman şehrinde, özellikle iç çamaşırı ve gündelik eşya yapımında kullanılan ve kirbas denilen ucuz pamuklu dokumaların bol miktarda üretildiği görülmektedir⁴⁹⁴. Aydos ve Bilecik, Amasya, Ankara, Tokat, Malatya, Denizli ve Akşehir, Halep, Şam, Yemen, Sakız adası imparatorluk sınırları içindeki dokuma merkezlerinin en ünlüleriydi⁴⁹⁵.

Üretim faaliyetinin yapıldığı şehir ve kasabada bir esnaf birliği şeklinde teşkilâtlanmış olan ve idareci kadroları arasında yiğitbaşı, ahî baba, ehl-i hibre bulunan cullâhlar dışarıdan hazır iplik alarak bez dokurlar, bazen ham pamuğu

⁴⁸⁸ Gürsu, "Kumaş", s. 369.

⁴⁸⁹ Halil İncalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: Gelişme Dergisi 1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981, s. 1.

⁴⁹⁰ Emecen, "Cullah", s. 84.

⁴⁹¹ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 171.

⁴⁹² Emecen, "Cullah", s. 84.

⁴⁹³ İncalcık, "Pamuklu Pazarı", s. 4.

⁴⁹⁴ Ahmet Cengiz, *XVIII. Yüzyılda Larende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Karaman 2009, s. 317.

⁴⁹⁵ Gürsu, "Kumaş", s. 369.

işleyip iplik haline getirme işlemini de kendileri yaparlardı. Bazı kalabalık ve büyük merkezlerde dokudukları bez veya kumaşın cinsine göre kendi içlerinde sınıflara ayrılırlardı. Meselâ ince astarlık bez dokuyanlara bu bezin isminden dolayı bogasıcı adı verilirdi. Pamuklu-ipekli karışımı bir dokuma cinsi olan beledîyi dokuyanlara da beledîci denirdi. Hatta Bursa’da beledî ve futa denilen ipekli veya yarı ipekli kumaşları dokuyanlar cullâh adıyla belirtilmişti. Bunlar sefer vaktinde hizmet etmek üzere toplanan ve orducu adı verilen esnaf içinde yer alıyorlardı⁴⁹⁶.

Cüllahlar Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde örgütlü bir yapıyla hizmet ederlerdi. İşlerin yürütülmesinde şeyh ön planda yer alırdı. 1691 tarihli Halep kadısına gönderilen hükümde, berât-ı şerifle cüllahlar (dokumacılar) şeyhi olan Hacı Ahmed’e, dokumacılarla ilgili işlerin yürütülmesinde resmi hiçbir görevi olmayan şahısların müdahale ve düşmanlık yaptıkları bildirilerek, kimseye müdahale ettirilmemesi, müdahale edenlerin men ve def edilmesi emredilmiştir⁴⁹⁷. Her şehirdeki cullâh esnafı dokuyacakları bezin miktar ve ölçüsünü kendi aralarında kararlaştırırlar ve ahî baba adı verilen idarecileri vasıtasıyla kadiya tasdik ettirirlerdi. Bu ölçünün dışına çıkanlar veya bozuk mal üretenler kendi birlikleri içinden seçilmiş bir kontrolör (ehl-i hibre, ehl-i vukuf) tarafından tesbit edilir, bezleri yırtılır ve bunları dokuyan esnafa da ceza verilirdi. Bozuk olduğu için yırtılıp iptal edilen bezler halka teşhir edildikten sonra genellikle fakirlere dağıtılırdı⁴⁹⁸. Bu konu nizamnamelerde de belirtilmiştir. Dokumacıların çeşitli kumaşları tespit edilen en ve boyda işleyecekleri, bildirilen ölçülerden eksik dokumayacakları kayıt altına alınmıştır⁴⁹⁹. Cüllahlar kuralları içerisinde üretim yapmakla yükümlüydüler. Aynı zamanda kendilerine dokunmak için verilen ipliğin sorumluluğunu da almış olurlardı. Bu konuyla ilgili verilen bir fetvada dokumak için cüllaha verilen ipliğin, dokunduktan sonra tezgâhta iken çalınması halinde değerinin yarısının tazmin edileceği belirtilmiştir⁵⁰⁰.

Önemli merkezlerde iç ve dış pazara yönelik üretim yapan cullâhlar, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren giderek daha da artan bir şekilde Hint pamuklu ipliğinin ve

⁴⁹⁶ Emecen, “Cullah”, s. 84.

⁴⁹⁷ Mehmet Kabacık, “I Numaralı Evamir-i Sultaniye Defterine Göre II. Süleyman Döneminde Halep”, *JASSS*, Volume:5, Issue:8, s. 794-795.

⁴⁹⁸ Emecen, “Cullah”, s. 84.

⁴⁹⁹ Koçu, *Tarihte*, s. 212.

⁵⁰⁰ Özcan, *Fetvalar*, s. 129.

mâmul maddelerinin Osmanlı pazarlarını kaplaması üzerine yerli ipliğe nisbetle daha ucuz olan bu ipliği kullandılar, hatta Hint kumaşlarını taklit ettiler. Hint pamuklularına karşı Osmanlı dokumacıları uzun süre mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Özellikle 1650-1750 arasında dünyanın bir numaralı pamuklu üreticisi ve ihracatçısı durumunda olan Hindistan'ın en azından iç pazarda egemen olmasına müsaade etmemişlerdir. Özellikle bogası ve bez üretiminde bu rekabeti göstermekte başarılı olmuşlardır⁵⁰¹. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise Avrupa pamuklu sanayiinin Hint tipi müslin ve basmalarının taklitleriyle Osmanlı pazarına girmeye başlaması geleneksel dokumacılığın sarsılmasına yol açtı. Bilhassa 1830'larda Avrupa'da makineleşme Osmanlı dokumacılığı için bir dönüm noktası oldu. 1850'lere doğru Osmanlı pamuklu sanayiinin hapsediği mahallî pazarlarda daha da azalarak yerini ucuz ithal mallara bırakması cullâh esnafının çöküşünü hızlandırdı. Ancak yine de dokumacılığın köklü olarak yerleştiği merkezlerde cullâhların faaliyetlerini genellikle sermaye sahiplerine bağlı bir şekilde sürdürdükleri bilinmektedir⁵⁰².

f) Terzi - Hayyat

Hayyat Arapça bir kelime olup dikici, terzi demektir⁵⁰³. Bir kanunname terzilerle ilgili şu hususlara değinilmektedir: Vadelerine yetiştirmeleri istenir. Çok iş alıp vadelerine uymayanlar cezalandırılırlar. Eğer bir kişinin elbisesini bozuk dikse veya dikmeseler cezalandırılırlar. Pazarlıkla dikenlerin diktikleri çuha ve boğasından yapılan kaftan bir boy eninde olmalıdır. Sonra altına adet olduğu gibi ek parçayı terziler koymalıdır. Koymazlarsa cezalandırılırlar. Her parça başına bir akçe ceza alınır. Kendi dikmeyip alıp satana bir şey yoktur. Ancak bu şekilde olan kaftanları alıp satmaması tenbih olunur. Buna rağmen satarsa azarlanır ve iki parçaya bir akçe ceza alınır⁵⁰⁴.

⁵⁰¹ İnalçık, "Pamuklu Pazarı", s. 13-14.

⁵⁰² Emecen, "Cullah", s. 84.

⁵⁰³ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 784.

⁵⁰⁴ Uysal, *Kanunname*, s. 91.

Terziler loncasının asıl işlevi elbise dikmek ve satmaktır. Süreç bazen üretim ve satış olarak iki ayrı şekilde ilerlese de belirli bir kişi için her ikisinin de aynı terzi tarafından yerine getirilmesi daha sık görülen bir durumdu⁵⁰⁵.

Terziye teslim edilen bir malın sorumluluğu yine terziye aitti. Kendisine dikilmek üzere verilen kumaşı zorla elinden alan birinden geri alma hakkına sahip olan terzi, kusurundan dolayı ortaya çıkan zararı ise tazmin etmekle yükümlüydü. Kendisine dikilmesi için teslim edilen kumaşı bir başka terziye veremezdi. Terziye teslim edilen mal, yangın sebebiyle zayi olursa tazmini istenmezken hırsızlık sonucu zayi olan malın kıymetinin yarısı talep edilebilirdi. Eğer hırsızlık terzinin kusurundan kaynaklanmışsa çalınan malın tamamı talep edilirdi⁵⁰⁶.

Terzinin esas olarak yaptığı iş müşterilerin getirdiği kumaşla ilgili olsa da ellerinde birçok çeşit kumaş bulundurdıkları da görülür. Bunun için de kendilerinin belirli ölçüde kaynaklara sahip olması gerekmektedir⁵⁰⁷.

İstanbul esnafıyla ilgili bir belge terzilerin örgütlü yapısıyla ilgili bilgiler içermektedir. 1745 Tarihli bu belge kadıya yazılmış bir hükümdür ve terziler hırfetinin kethüdası es-Seyyid el-Hacc Mustafa ile yiğitbaşları diğer el-Hacc Mustafa ve bazı ustaların isimleri geçmektedir⁵⁰⁸. 1756 tarihli bir başka hükümde ise yine terzilerin kethüda ve yiğitbaşlarından bahsedilmekte, ustalık, kalfalık ve çıraklık nizamından söz edilerek hassa terzibaşlarının bu nizama müdahale etmemesi emrolunmaktadır⁵⁰⁹. Bu belgelerden de anlaşılabacağı üzere terzi esnafı bir nizam üzerine hareket etmekte ve örgütlü bir grup olarak varlığını sürdürmekteydi.

Sarayda görev yapan terzilere hayyatin-i hassa adı verilirdi. Bunlar saraya ait elbiselikleri ve name keseleri gibi malzemeleri dikerlerdi ve padişahla birlikte sefere gitmeleri kanundu. Hil'at diken bir başka terzi sınıfı da vardı ki buna da hayyatin-i hil'at denilirdi⁵¹⁰.

⁵⁰⁵ Cohen, *Kudüs*, s. 137.

⁵⁰⁶ Özcan, *Fetvalar*, s. 134-135.

⁵⁰⁷ Cohen, *Kudüs*, s. 136-137.

⁵⁰⁸ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 35.

⁵⁰⁹ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 132-133.

⁵¹⁰ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 784.

Terziler orducu esnafı arasında önemli bir yere sahipti. Sefere katılan terziler padişah otağının yanında bir çadıra yerleşir ve burada hizmet verirdi. Terziler arasında Yahudi ve Ermeni esnafa da rastlanmaktaydı⁵¹¹.

III. II. GIDA ÜRETİMİ VE DAĞITIMI ALANINDA ÇALIŞAN ESNAF GRUPLARI

a) Bakkal

Bakkal kelimesi Lehçe-i Osmani'de, “yağ ve pirinç, mutfak heveyici satan sebzedden başka levazımı, kuru bukûlü satan esnaf” şeklinde tanımlanmıştır⁵¹². Bir başka tanımlamada ise “sebzeci, pirinç, şeker, peynir, zeytin ve benzeri şeyler satan kimse anlamlarına geldiği belirtilir⁵¹³.

Osmanlı kentlerinde, yerel yönetim örgütünün kurulduğu XIX. yüzyıldan önce, bakkallar geleneksel ekonomik düzen içinde yer alan bir sınıftı. Lonca odaları, gedikleri bulunur, pazarbaşı ve kethüdalar tarafından yönetilirdi. Bu makamların esnaf içinde sevilen, sayılan, muteber kişilere verilmesi usuldendi⁵¹⁴. Kadının tavsiyesi ya da onayıyla atanan pazarbaşı bütün bakkalların yöneticisiydi. Pazarbaşının ana görevi bakkallarla ilgili bütün meselelerle uğraşmak, özellikle de satış için kente gelen malların düzenli ve eşit şekilde dağıtımını sağlamaktı. O bulunmadığı zaman hiç kimse bu malları alamazdı⁵¹⁵. Pazarbaşı tayini beratla yapılmakta ve bu görev malikâne usulüyle verilmekteydi. Pazarbaşılık, beratı yenilenmek kaydıyla babadan oğula geçebilirdi. İşlerini iyi yapmadığı ya da esnafa zulmettiği anlaşılırsa görevden alınabilirdi. Pazarbaşı bakkal esnafından valiler için alınan tayinata da kefil olmakta ve taahhütte bulunmaktaydı. Ayrıca bakkalların vergilerini zamanında ödeyeceğine dair kefillik görevini de pazarbaşı yapmaktaydı⁵¹⁶.

Osmanlı'da bakkallar sadece mahalle aralarında ve çarşılarda bulunmazdı. Kent dışındaki hapishanelere, yol üzerindeki hanlara, derbentlere, madenciler için

⁵¹¹ Ş. Çelik, “Orducu”, s. 371.

⁵¹² Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, “Hayatın Değiştiği Yerde Bakkallık”, *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer 2013, Ankara 2013, s. 521.

⁵¹³ Devellioğlu, Lugat, s. 69.

⁵¹⁴ Yapucu, “Bakkallık”, s. 527.

⁵¹⁵ Cohen, *Kudüs*, s. 149.

⁵¹⁶ Ömer Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*, Ankara 1989, s. 53-54.

madenlerin yakınlarına, iskelelere, yatılı okullara büyük inşaatların çalışanları için şantiyelere ve köylere kadar yayıldıkları görülmektedir. Bunun nedeni müşterilerin ihtiyaçlarıdır. Özellikle köylülerin pazar ve panayırlara ulaşma konusunda çektikleri sıkıntılardan dolayı bakkalların önemi büyüktür. Bakkallar köylülerin ihtiyacı olan erzakı toptancılardan getirerek onlara satar ve böylece ihtiyaçlarını karşılardı⁵¹⁷. Özellikle XVIII. yüzyılda haftalık pazarların ve panayırların sayısı çok fazla değildi. Bu durum köylülerin ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çekmelerine yol açıyordu. Devlet XIX. yüzyılda bunların sayısını arttırarak ticareti canlandırmaya çalışmıştır⁵¹⁸.

Bakkallar önemli bir esnaf grubuydu. Nitekim diğer bazı esnaflarla birlikte bakkalbaşının da ayan-ı vilayetten sayıldığı görülmektedir⁵¹⁹. 1697 tarihli bir belgede İstanbul'daki bakkalların dört çadır olarak sefere katılmaları emredilmiş, XIX. yüzyılın başındaki başka bir belgede ise dört nefer ve iki çadır bakkal esnafı sefer için görevlendirilmiştir⁵²⁰. Anlaşıldığı üzere bakkallar orducu esnafı sınıfının en önemli gruplarından biriydi. Ordu alayı törenlerinde de en ön saflarda yer alırlardı⁵²¹.

Osmanlı kentlerinde bakkal esnafı olmak kolay bir iş değildi. Bakkal dükkânı açılması için öncelikle mahallenin ihtiyacı dikkate alınırdı. Esnaf nizamnamesi ile her mahallenin nüfusuna göre açılacak bakkal dükkânı sayısı belirlenmiştir. Nüfusun artıp eksilmesine göre bu sayının artması ya da azaltılması için ahalinin başvuruları da olabilirdi⁵²². 1758'de Şile'de hamama giden تنها bir yol üzerinde bakkal dükkânı açılmasına izin verilmediği görülmekte ahalinin şikâyetlerinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır⁵²³.

Bakkal gediklerini alanlar mutlaka kefil gösterirlerdi. Herhangi bir sorun çıkıp dükkânı işleten ortadan kaybolursa, borçlarını ödemek bu kefillerin göreviydi⁵²⁴. 1759 tarihli İstanbul'la ilgili bir belgede mazbut, kefilli ve aldıkları

⁵¹⁷ Yapucu, "Bakkallık", s. 525.

⁵¹⁸ Özkaya, *Osmanlı Toplumı*, s. 74.

⁵¹⁹ Özcan Mert, "Ayan", *DİA*, C.4, s. 196.

⁵²⁰ Ergin, *Belediye*, C.2, s. 615-618.

⁵²¹ Ş. Çelik, "Orducu", s. 370.

⁵²² Yapucu, "Bakkallık", s. 527.

⁵²³ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 238.

⁵²⁴ Yapucu, "Bakkallık", s. 527-528.

malların parasını zamanında ödeyen bakkal esnafından bahsedilerek uygun olmayan şartlarda bakkal dükkânı açmak isteyenlerin engellendiği belirtilmiştir⁵²⁵.

Bakkalların uyması gereken kurallar kanunnamelerde de yer almıştır. XVII. yüzyılda çıkarıldığı anlaşılan Kanunname-i Ehl-i Hıref'te bu kurallar şöyle açıklanmıştır:

Yaş ve kuru meyveler onda bir karla satılır. Yaş yemişe narh konduktan sonra durduğu için çürüdü diye yeniden narh istenemez. Müşteriye eksik tartarak hiçbir şey verilmez. Böyle yapanlar şiddetle cezalandırılır. Terazileri de kontrol edilir. Kefelerinin aynı hizada olmaları, birinin diğerinden hafif olmaması gerekir. Ağırlıklar birbirinden farklı olmamalıdır. Her şeyin iyisini ve kötüsünü ayırıp karıştırmazınlar. Gelen eşyayı pazar yerinden başka yerde satamazlar. Dışarıda karşılayıp almak isteyenler azarlanıp engellenir. Mahalle aralarında arpa ve buğday satmak ve başka şeyler de yasaktır. Ancak bu durum önceden duyurulur. Buna uymayanlar cezalandırılır⁵²⁶. Görüldüğü üzere oldukça ayrıntılı kurallar konulmuştur.

Bununla birlikte müşterilerin de bakkala karşı sorumlulukları vardı. Mesela bakkala alışveriş amacıyla gelen kişi, kaza sonucu zarara sebep olursa tanzim etmekle yükümlü kılınmıştır⁵²⁷.

Osmanlı toplumunda zimmiler de bakkallık yapabiliyordu. Nitekim bakkal dükkânı açmak isteyen bir zimminin sadece zimmi olduğu için müsaade edilmemesi talebi, verilen fetvayla reddedilmiştir⁵²⁸. İstanbul'da 1752'de Yahudi bakkal Haykioğlu, Sarı İlya isimlerine rastlanırken 1755 tarihinde Galata civarında da zimmi bakkallardan söz edilmektedir⁵²⁹. Bununla birlikte özellikle taşrada Tanzimat'ın ilanından önce bakkalların daha çok Müslümanlardan oluştuğu söylenebilir. Ankara ile ilgili bir belgede öteden beri bakkalların ehl-i İslam oldukları ancak bundan sonra diğer ahalinin dükkân açmasının müzakere edileceği belirtilmiştir⁵³⁰.

Bakkal dükkânları ortak olarak da açılabilirdi. Ortaklıktan ayrılmanın da şartları vardı. Bununla ilgili verilen bir fetvada şirket-i inan ile bakkallık yapan iki

⁵²⁵ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 238.

⁵²⁶ Uysal, *Kanunname*, s. 90.

⁵²⁷ Özcan, *Fetvalar*, s. 109.

⁵²⁸ Özcan, *Fetvalar*, s. 109.

⁵²⁹ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s.74, 110.

⁵³⁰ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 630-631.

ortaktan birinin şirketi feshedip malını paylaşmadan diğerini dükkândan çıkarma hakkı bulunmadığı belirtilmiştir. Başka bir örnekte de ortak bakkal dükkânı işletenlerden birinin dükkânın taksimini talep etmesi halinde buna cevaz verilirken, diğerinin dönüşümlü olarak kullanma talebi reddedilmiştir⁵³¹.

Bakkalların ne sattığı oldukça karmaşık bir konudur. 1799 tarihli bir belgede bakkal esnafının satış yetkisi tanımlanırken “kuruyemişi bakkal, yaş yemişi manavların satması usulken” denilmesi bakkalların taze olarak satılacak mallardan uzak durması gerektiğini göstermektedir. Bakkal dükkânının bulunduğu yer ve müşterinin talepleri dükkânda satışa sunulanların belirlenmesinde etkilidir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi, düzenli esnaf organizasyonuna sahip bir devletin, bütün bunları belirlediği ve kesin kurallar koyduğu nettir. Bilindiği gibi ticaretle uğraşan her esnaf grubunun satacağı mal önceden belirlenmiştir, hiç birinin diğerinin sattıklarını satma hakkı yoktur⁵³². Nitekim 1744 tarihli bir belgede İstanbul’da pabuç ve çizme işine karışan bakkal esnafının men edilmesi için hüküm çıkarıldığı görülmektedir⁵³³. Yine 1747 tarihli başka bir belgede bakkalların sebzecilerin işlerine müdahalesinin engellenmesi ve esnaf kethüdasının verdiği temessüke göre hareket etmeleri istenmektedir⁵³⁴. Bu konuyla ilgili bir fetvada birkaç esnafın, bakkal dükkânı açmak isteyen birinin men edilmesi talebinin reddedildiği görülmektedir. Bu esnafların kendi işlerine engel olacağını düşündüklerinden böyle bir girişimde bulundukları ama bunun kabul edilmediği düşünülebilir⁵³⁵.

Yöneticiler, bakkalların fiyat denetimleri üzerinde titizlikle dururlardı. Yüksek fiyatlarla mal satan bakkallar cezalandırılır; tutuklanır, sürgüne yollanır bu durum bazen dükkânın yıkılmasına kadar gidebilirdi. Çerviş yağının okkasını 46 paraya satarak narhın dışına çıkan ve halkı zarara uğratan Bakkal Hacı Süleyman’ın Bozcaada’ya sürülmesi, bakkal esnafının nizamına halel getiren iki esnafın sürgüne gönderilmesi, geleneksel esnaf örgütü yapısının XVIII. yüzyıl sonunda hala oldukça güçlü olduğunun göstergesidir⁵³⁶. Yine Hicri 1267 tarihli ceza kanununda diğer bazı esnafla birlikte bakkalların da adı verilmiş, bunlardan dirhemi eksik olanlar ya da

⁵³¹ Özcan, *Fetvalar*, s. 109.

⁵³² Yapucu, “Bakkallık”, s. 526.

⁵³³ Kal’a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 34.

⁵³⁴ Kal’a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 52.

⁵³⁵ Özcan, *Fetvalar*, s. 109.

⁵³⁶ Yapucu, “Bakkallık”, s. 528.

narhtan fazlasına satanların dükkânlarının geçici olarak kapatılacağı, üçten yetmiş dokuz adede kadar değnekle cezalandırılacakları, tekrarı halinde ise hapis ve esnafıktan çıkarma gibi sonuçlarla karşılaşacakları ifade edilmiştir⁵³⁷.

XIX. yüzyıla gelindiğinde bakkal esnaf örgütü varlığını korumakla beraber bazı yeni düzenlemelerin gerekliliği de ortaya çıkmıştı. Çünkü piyasa koşulları da yenilenmeye başlamış ve bu değişim şart olmuştu. Bakkallar bazı esnaf gruplarıyla anlaşmazlığa düşmüştü. Bunlardan biri olan zahireci esnafıyla bakkallar arasında sattıkları mal bakımından hemen hemen fark kalmamıştı. XIX. yüzyıl ortalarında her ikisine de nezaret etmek amacıyla Çeyreklerbaşı unvanlı görevliler işbaşına geldi. 1840’larda bakkal dükkânı açmak için gereken gedik senetlerini verme yetkisi Evkaf-ı Hümayun’a bırakıldı. Şehremaneti kurumu kurulunca Osmanlı bakkallarının da bürokratik işleyişi ve denetlenmesi şehremanetine devredildi⁵³⁸.

b) Kasap

Kasap kelimesinin aslı Arapça kassab olup, hayvan kesme işini devamlı yapan, bunu meslek edinmiş kimse anlamına gelir. Bu meslek sahibine aynı anlama gelen cezzar ve lahham (et satıcısı) da denilirdi⁵³⁹.

Osmanlı kasapları her dönemde kurallara bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. İnsan sağlığıyla ilgili bir meslek grubu olan kasaplık aynı zamanda dini hassasiyetlere önem verilmesini de gerektiriyordu. Bu hususta Fatih devrinde çıkarılan ihtisab kanunnamesinde kasaplıkla ilgili şu hükümler önemlidir: “İstanbul’da olan kassab elbette fusulun gözedeler; ala üç yüz dirhem koyun eti bir akçe olduğu vakit dört yüz dirhem keçi eti bir akçeye ola ve kuzu eti daima koyun etinden elli dirhem eksik ola. Şol vakte değin kim şişek ola, ol vakit koyun etiyle birlikte satıla. Ve bir kasabın elinde ne kadar dükkân varsa, narh verildikte bir dükkânda et eksik olursa muhtesib let urup cezalandırmalıdır. Ve koyun etin keçi etiyle karıştırıp satmayalar. Keçi etini ayrı satalar⁵⁴⁰.” Görüldüğü üzere oldukça ayrıntılı kurallar yer almaktadır.

Etin temel gıda maddelerinden olması ve çabuk bozulması da satışında bazı hassasiyetleri gerektirirdi. Bu sebeple her dönemde kasapların bazı sağlık şartlarına

⁵³⁷ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 626.

⁵³⁸ Yapucu, “Bakkallık”, s. 528.

⁵³⁹ Nebi Bozkurt, “Kasap”, *DİA*, C.24, s. 534.

⁵⁴⁰ Ahmet Uzun, *İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü*, Ankara 2006, s. 132.

uymaları istenmiş ve bu durum kontrol altına alınmıştır. Hisbe teşkilâtının kurulmasından sonra denetimleri muhtesib yapmaya başlamıştır. Muhtesibin görevleriyle ilgili eserlerde de kasaplarda aranan özellikler ve uymaları gereken kurallar belirtilmiştir. İslâm toplumunda kasaplık yapacak kişilerin müslüman, ergenlik çağına gelmiş, akıllı ve sağlıklı olmaları istenirdi. Bununla birlikte zimmîler domuz eti de satmalarından dolayı ancak kendileri için kasaplık yapabilirlerdi⁵⁴¹.

Yukarıda da belirtildiği üzere kasaplarla ilgili hususlara kanunnamelerde sık sık yer verilmiştir. XVII. yüzyıla ait bir kanunname de kasaplarla ilgili şu hükümler yer alır: Kasaplar erkek ve dişi koyun ve keçi etini birbirine karıştırıp satmayalar. Dört mevsimde ki: 1. Mart-nisan-mayıs, 2. Haziran-temmuz-ağustos, 3. Eylül-ekim-kasım, 4. Aralık-ocak-şubat ayları için ayrı narh verilir. Bu narh üzere her an et bulundurup, keyfi fiyat istemeyeler. Semizini saklayıp arığını kesmemelidirler. İhmal ederek et bulundurmayan kasaplar ağır ceza ile cezalandırılır. Bunlar et bulunduruncaya kadar hapsedilir. Her şahsın isteğine göre et verip, küçük ve büyüklere eşit davranmalıdırlar. Eğer verilen narhtan fazla satarlarsa, kadı hükmü ile cezalandırılarak her dirheme bir akçe alınır⁵⁴².

Kasaplarla ilgili denetimin kesimlik hayvanların temini sırasında başladığı görülür. Buna göre kesilmiş hayvan yani et karşılığında canlı hayvan satın alınması yasaktı. Muhtesib veya görevlendirdiği biri hayvan kesilirken orada bulunur ve Allah'ın adının anılması, hayvanın eziyet etmeden yatırılıp bağlanması, bıçağın keskin ve kesim yerinin temiz olması, Hz. Peygamber'in hadisine uyulup uyulmadığı ve bir hayvan kesilirken diğerlerinin onu görmemesi için tedbir alınıp alınmadığı gibi hususları dikkatle inceler, sünnete uygun kesim yapmayanlar cezalandırılırdı. Kesilen hayvanın yüzülmesi sırasında da gereken hassasiyetin gösterilmesi istenir, hayvanın canı çıkmadan paçalara ayrılması ve yüzmeye başlanması hoş karşılanmazdı. Kasapların dükkân önünde kesim yaparak halkı rahatsız etmelerine izin verilmez, başka yerde kesilen hayvanların dükkâna taşınması sırasında da buna dikkat edilmesi istenirdi. Ayrıca dükkân ve çevrenin temizliğine özen gösterilmesi,

⁵⁴¹ Bozkurt, "Kasap", s. 534.

⁵⁴² Uysal, *Kanunname*, s. 88.

kelle, iç yağı, işkembe, bağırsak ve kemikleri insanların gelip geçtikleri yerlere atarak pis kokuya, sinek ve haşaratın üremesine sebep olunmaması beklenirdi⁵⁴³.

Açıkça tanımlanan kasaplık görevinin sabahtan akşama kadar bütün gün boyunca yerine getirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle kasaplar dükkânlarını gün boyu açık tutarak, kent sakinlerine ve kente uğrayan ziyaretçilere iyi et sunmak zorundaydı⁵⁴⁴. Mesela Sivas şer'iyye sicillerinde “ganem ve bakar beher yevm zebh idüb belde-i Sivas ahalisine zaruret çektürmeyüb herkese bulunmak üzere müteahhid” oldukları yazılıdır⁵⁴⁵.

Kasap müşteriye semiz hayvan gösterip zayıf ve hastalıklısını kesip satamaz, ayrıca keçi ve koyun etini karıştıramazdı. Bunun için keçi etinin üzerine za'feran sürülmesi veya ayrı kütükler kullanılması tavsiye edilirdi. Kütükler sert ağaçtan olmalı ve her zaman temiz tutulmalı, iş bitiminde sinek ve haşarat konmaması, kedi köpek gibi hayvanlar tarafından kirletilmemesi için iyice temizlenip tuzlandıktan, tuz bulunamadığında üzerine öğütülmüş üşne (işnân “bir tür ağaç yosunu”) serpildikten sonra hurma lifinden veya hasırdan örülmüş bir örtüyle örtülmeli idi. Osmanlılar döneminde keçi ve koyun kasaplarının ayrıldığı da olmuştur. Kasap hayvanın çeşitli yerlerindeki etleri birbirine karıştıramazdı. Aynı şekilde bayat ve taze etlerin karıştırılıp satılması da yasaktı. Kasaplar, eti helâl olduğu halde pislik yeme itiyadında olan ve belli bir süre özel beslenmeye tâbi tutulması gereken hayvanlar (cellâle) konusunda dikkatli olmak, ayrıca kesilecek hayvanın hamile olup olmadığına bakmak zorundaydılar⁵⁴⁶. Kasapların hayvanlara kötü davranması bir suçtu. Hatta hayvanlara küfretmeyi adet haline getiren kasabın şahitliğinin dahi kabul edilmediği görülmektedir⁵⁴⁷.

Yine Hicri 1267 tarihli ceza kanununda diğer bazı esnafla birlikte kasapların da adı verilmiş, bunlardan dirhemi eksik olanlar ya da narhtan fazlasına satanların dükkânlarının geçici olarak kapatılacağı, üçten yetmiş dokuz adede kadar değnekle

⁵⁴³ Bozkurt, “Kasap”, s. 534.

⁵⁴⁴ Cohen, *Kudüs*, s. 11.

⁵⁴⁵ Demirel, *Sivas*, s. 74.

⁵⁴⁶ Bozkurt, “Kasap”, s. 534.

⁵⁴⁷ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 112.

cezalandırılacakları, tekrarı halinde ise hapis ve esnafıktan çıkarma gibi sonuçlarla karşılaşacakları ifade edilmiştir⁵⁴⁸.

Kasapların diğer esnaf gruplarıyla ilişkileri de kurallara bağlı olarak yürümekteydi. Kesilen koyun, kuzu, keçi ve sığırların derileri öncelikle kendi mıntıkalarındaki debbağlara verilir artarsa başka yerlere satılabilirdi⁵⁴⁹.

Ordu sefere çıktığında askeri görevler üstlenen orducu esnaf gruplarından biri de kasaplardı. XIX. yüzyılın başlarındaki bir sefere İstanbul'dan iki çadır ve iki nefer kasap görevlendirildiği görülmektedir⁵⁵⁰. Osmanlılar'da önemli günlerdeki esnaf geçişlerinde kasaplar da yer alırlardı. XX. yüzyılın başlarına ait vergilerle ilgili belediye nizamnâmelerinde kasap esnafı sığır ve ganem (koyun) selhhâneleriyle dükkânlarda çalışanlar, pazarcı ve gezginci kasaplar, ciğerciler, tezgâhtarlar ve çıraklar olarak tesbit edilmiştir⁵⁵¹. Evliya Çelebi de eserinde salhaneciyan, kasaban-ı sığır ve kasaban-ı yahudan, kaymakçı, peynirci ve yoğurtçuların üretimlerinin kasaplara bağlı olduğu için onlara yamak olduklarını anlatır. Yine mumcuların da iç yağlarla iş yaptıkları için kasaplara muhtaç olduklarından bahseder⁵⁵².

Diğer esnaf gruplarında olduğu gibi kasap loncasının reisi de diğer üyelerin tavsiyesi üzerine kadı tarafından atanırdı. Ancak kasapların özel durumları nedeniyle ve boşluk oluşmaması için kadı bazen kendi inisiyatifini de kullanabilirdi. Loncanın reisi bütün üyelere eşit davranmak, hayvan alımlarını takip etmek, kasapları denetlemek ve narha uyulmasını kontrol etmekle yükümlüydü⁵⁵³.

Osmanlı'da kasaplık mesleğinin ticari açıdan riskli bir meslek olduğu görülmektedir. Bursa kadısına gönderilen bir fermanda kentteki kasapların çoğunun bu mesleği bırakıp başka işlere yöneldiği belirtilerek, kadıya bütün eski kasapları işlerine dönmeye zorlama yetkisi verilmiştir⁵⁵⁴.

İstanbul'daki kasaplar çoğu zaman orduya ve saraya ucuz fiyata et satmak zorunda kalmışlar bunun karşılığında kendilerine zarar-ı kasabiyye denilen ve memleketin her yerinden toplanan paralar verilerek zararları telafi edilmek

⁵⁴⁸ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 626.

⁵⁴⁹ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 5.

⁵⁵⁰ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 618.

⁵⁵¹ Bozkurt, "Kasap", s. 534.

⁵⁵² Kahraman- Yücel (Hazırlayan), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1, İstanbul 2003, s.243.

⁵⁵³ Cohen, *Kudüs*, s. 14.

⁵⁵⁴ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 293.

istenmiştir. Ancak yine de zararları tam olarak karşılanamadığından İstanbul’da kasaplık tercih edilmeyen bir meslek haline gelmişti. Bu nedenle taşradan bazı varlıklı kişilerin İstanbul’a kasap olarak görevlendirildikleri görülmüştür⁵⁵⁵. İstanbul’daki kasaplar için zaman zaman diğer esnaf gruplarından “kasap akçesi” adı altında bir para toplanırdı. 1585 tarihli bir belgede İstanbul Kadısı’na bezzâzistan dâhilinde ve haricinde olan esnaftan hallerine göre kasap akçesi tahsil edilmesi emredilmiştir⁵⁵⁶. Bu olay kasapların risk durumuyla alakalı olmalıdır.

Yine Karaman beylerbeyinin seferdeki askerlerin oluşturduğu ek yük nedeniyle Konya’da et bulmanın zorlaştığını bildirdiğini 1581 tarihli bir fermanla anlıyoruz. Kasaplık yapabilecek durumda olan zenginlerin sayısının da oldukça az olduğu görülmektedir. Çünkü kasabın yüklenmesi gereken mali yük oldukça ağırdı⁵⁵⁷. Bu yüklerden dolayı bazı senelerde hiç kimsenin kasaplık talebinde bulunmadıkları da görülmüştür. Örneğin Sivas’ta 1836’da, ayan ve kadının teklifiyle kasap dükkânı açan beş şahsın ilgililere bazı şartlar öne sürdüğü dikkat çekmiştir. Bu şartlar, narhtan aşağı fiyat teklif edilmemesi, esnaf üzerine hayvan bırakılmaması ve esnaftan başkasının hayvan kesip satmaması olarak sicillere kaydedilmiştir⁵⁵⁸.

Kasaplar dini ve idari yetkililer tarafından kentlerde bütün yıl boyunca et sağlamakla yükümlü tutulmuşlardı. Kasaplar gün boyunca dükkânlarını açık tutarak müşterilere ve şehre gelen ziyaretçilere iyi et sunmak zorundaydı⁵⁵⁹.

Et kıtlığı olması durumunda hayvan bulmak kasapların yapması gereken bir işti. Gerekirse şehir dışına çıkıp hayvan tedarik etmek zorundaydılar⁵⁶⁰.

Kasapların istifade ettiği salhaneler (mezbaha) iki gruba ayrılırdı. Bunlardan biri devlet tarafından işletilenler, diğeri özel işletmeler olup sayıları ihtiyaca göre ve kanunla belirlenirdi. İzinsiz açılan salhanelerin şikayet üzerine kapatıldığını gösteren örnekler mevcuttur⁵⁶¹.

⁵⁵⁵ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 232.

⁵⁵⁶ BOA, DVN. MHM. , 58/605.

⁵⁵⁷ Faroqi, *Kentler ve Kentliler*, s. 294.

⁵⁵⁸ Demirel, *Sivas*, s. 74.

⁵⁵⁹ Cohen, *Kudüs*, s. 10-11.

⁵⁶⁰ Cohen, *Kudüs*, s. 12.

⁵⁶¹ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 94-95.

c) Habbaz- Fırıncı

Kelime anlamı olarak *ekmekçi* manasına gelmektedir⁵⁶². Kelimenin kökü ekmek manasına gelen hubzdur. Ekmek yapıp satan kişileri ifade eder. Habbazan cemiyeti, ekmekçiler loncası yerine kullanılan bir tabir olup şehremaneti dairesinde resmi bir teşekkülü ifade etmektedir. Habbazan habbazın çoğuludur. Habbazin-i hassa ise saray ekmekçilerini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Habbazin-i hassanın başı ekmekçi başıydı. Buna bağlı olarak görev yapan ekmekçi, elekçi, hamurkâr, pişirici gibi sınıflar ve bunların yamakları bulunurdu. Bunların nezareti matbah eminine ait ise de kendileri enderunda bulunan kilerci başıya tabi durumdaydılar⁵⁶³.

Osmanlı fırıncılarının uyması gereken kurallar kanunnamelerle belirtilmişti. Kanunname-i Ehl-i Hiref'te ekmekçilerle ilgili şu hükümlere yer verilmiştir: *Ekmekçilerin ekmeği, yufkacıların yufkası, çörekçilerin çöreklerinin çiğ, kara ve ekşi olmaması için gözlenir. Eğer eksik olursa kadı tarafından dirhemine bir akçe ceza alınır. Elekleri sık olup seyrek olmamalıdır. Ekmek kepekli olmamalıdır. Buna uymadıklarında şiddetle cezalandırılırlar. Bunların bilirkişileri işi iyi bilen kimselerden olur. Çörek ekmeğin yarısı kadardır. Bir müdde, gayet saf ve halis yağdan yedi okka yağ konur. Yağsız çörek yufka ekmek fiyatına satılmalı ve her zaman bulunmalıdır*⁵⁶⁴.

İstanbul'daki ekmek, francala, simit, çörek, börek fırıncıları ayrı esnaf birlikleri olarak kabul edilmekte ve birbirlerinin işlerini yapmaları nizamları gereği doğru görülmemekteydi. Ayrıca fırıncılar da bu nizama uygun davranacaklarına ve farklı davrananları esnaflıktan çıkaracaklarına dair taahhütte bulunmaktaydılar⁵⁶⁵. Çörek ve simitin uzman zanaatkârlar tarafından yapılması sağlanmaya çalışılırdı. Has undan üretilen ve kepeksiz olan francala yapımı imalatı sırasında tahılın ziyan olması sebebiyle sınırlandırılmak istenmiş hatta kıtlık zamanlarında tamamen yasaklanmıştır⁵⁶⁶.

⁵⁶² Devellioğlu, *Lugat*, s. 303.

⁵⁶³ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 692.

⁵⁶⁴ Uysal, *Kanunname*, s. 88.

⁵⁶⁵ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, İstanbul 2002, s. 111.

⁵⁶⁶ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 169-170.

Fırıncı esnafının en yetkili kişisi kethüdaydı. Bunların sorumlulukları fazla olmakla birlikte yetkileri de oldukça genişti. Kethüdaların yetkilerini kötüye kullandıklarına dair esnaftan şikâyet gelirse, görevden uzaklaştırma hatta cezalandırılma gibi durumlar ortaya çıkabilirdi. Yapılan şikâyetler incelendikten sonra kethüda ceza alırsa yerine, fırıncı esnafının önerdiği, doğruluğuna ve dürüstlüğüne güvenilen bir usta atanırdı⁵⁶⁷.

Hangi fırıncının nerede satış yapacağı belliydi. Belirlenen yerlerin dışında ekmek satışı yapmak yasaktı. Fırıncılar belli oranda hububatı stokta bulundurmak zorundaydı. Özellikle İstanbul’da bu miktar 6 ay yetecek kadardı. Bu, halkın ekmek sıkıntısı çekmemesi için alınan bir tedbirdi. Bazı esnafın bu uygulamaya riayet edecek maddi güçten yoksun oldukları görülmüş, bunun üzerine fırıncıların zengin kişilerden veya sarraflardan seçilmesi hususunda ferman çıkarılmıştır⁵⁶⁸.

Ekmekçi esnafı şeyhleriyle birlikte kadının önüne çıkarak, kent halkına ekmek sağlamayı taahhüt ederlerdi⁵⁶⁹. Yeni bir fırın açılırken kefil gösterilmesi zorunlu idi. Fırıncıların, ihtiyaç duyulmadıkça yeni fırın açmaları nizam gereği yasaktı⁵⁷⁰. Bununla birlikte çok az da olsa kaçak fırınların açıldığı görülmekteydi. Bu durumda yöneticiler hemen müdahale eder, fırınların kapatılmasını sağlar, bölgedeki fırınların belli bir sayısının üzerine çıkmasına müsaade edilmezdi⁵⁷¹. Ayrıca fırınların çevreye zarar vermesinin de önlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Mahalle ortasında sonradan kurulan fırınlar mahalle dışına çıkarılabiliyor, fırının dumanından komşuların rahatsız olmaması için tedbir alınması istenebiliyordu⁵⁷².

⁵⁶⁷ Aynural, *Fırıncılar*, s. 111-112.

⁵⁶⁸ Aynural, *Fırıncılar*, s. 113-114.

⁵⁶⁹ Faroqi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 72. - Konuyla ilgili örnek bir belge : “Tafsîl Oldur ki nefis-i Üsküdar’da kendi hüsn-i ihtiyârlarıyla ekmekçi nasb olunup darrâda ve serrâda dâimâ şehre ekmek bulmağa iltizâm edip üzerlerine Dellâk Hızır b. Abdullah kethüdâ nasb olunup her gün işlemeğe mültezim oldu. Ve sâirleri iki günde bir işlemeğe kabûl eden bunlardır ki zikr olunur. Evranos ve Ali ve İsa bir gün işleyeler ve ertesi Elhâc Abdullah ve Hacı ve Hacı Ali işleyeler, münâvebe üzere. Dâimâ ekmek bulmadıkları takdîrde kânûn üzere siyâset olunalar. Fî 27 Muharrem sene 926. Kimesne kimesne üzerine işlemeye ve haftada cuma gün hâlî ola.” İstanbul Şeriye Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil , (H. 919 - 927 / 1513 - 1521) İstanbul, Kasım 2008, cilt: 1, sayfa: 101.

⁵⁷⁰ Aynural, *Fırıncılar*, s.112.

⁵⁷¹ M.Demirtaş, *Osmanlı’da Fırıncılık Onyedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, Ankara 2014, s.71.

⁵⁷² Özcan, *Fetvalar*, s.116.

Devletin önemli bir görevi de fırınları denetlemek ve standart nitelik ve büyüklükte ekmek satmalarını sağlamaktır. Bu denetimlerden muhtesib sorumlu olup bu durum oldukça eski zamanlara kadar dayanmaktaydı⁵⁷³.

İstanbul fırınlarında üç çeşit ekmek ve francala pişirilirdi. Bunlar; hasü'l has, has ve bayağı ekmek olarak isimlendirilirdi. Bunların yapımında kullanılan buğdaylara da fırın-ı selâse buğdayı adı verilirdi⁵⁷⁴.

Ordu esnafı birlikleri arasında habbazan esnafının önemi çok büyüktü. Bu görev için seferden önce ferman çıkarılır, fırıncılar da bu emir gereği sırayla, birbirlerine kefil olarak, kethüda ve yiğitbaşları da bütün esnafa kefil olarak sefere gönderilirdi. Firar etmeleri ya da nizama aykırı hareket etmeleri halinde kendilerinin, bulunamazlarsa da kefillerinin ağır cezalar alacağı sıkıca tenbih edilirdi⁵⁷⁵. Ordu alayında fırıncı esnafı en önde yer alırdı. Orducu olarak sefere gönderilen ekmekçi esnafı arasında gayrimüslimlere de rastlanırdı⁵⁷⁶.

Gündelik hayatta fırıncı esnafının da gayrimüslimlerden oluşabildiği görülmektedir. Özellikle İstanbul'daki ekmek fırını sahiplerinin çoğunun gayrimüslim olması dikkat çekicidir. Bunların da büyük bir kısmını Ermeniler oluşturmaktaydı. Müslüman olanların çoğunluğu ise Arnavut'tu⁵⁷⁷. Yine Kudüs'te Hristiyan ve Yahudi fırıncıların bulunduğu görülmektedir⁵⁷⁸. İstanbul'da, francala denilen küçük ekmek ustalarının ise tamamı gayrimüslimdi⁵⁷⁹.

d) Helvacı

Helvacılık Osmanlı döneminde oldukça eski bir meslek dalıdır. Diğer meslek dalları gibi açık kurallarla faaliyet göstermektedir. Nitekim bir kanunnameye helvacılarla ilgili şu kurallara yer verilmiştir:

Helvanın iyisini pişirip, ballı helvanın okkası altı akçeye, bademli helvanın yedi akçeye satılır. Ancak balı çok iyi ve diğer karışımları da aynı şekilde iyi

⁵⁷³ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 170.

⁵⁷⁴ Aynural, *Fırınlar*, s. 112.

⁵⁷⁵ Aynural, *Fırınlar*, s. 129.

⁵⁷⁶ Ş. Çelik, "Orducu", s. 370-371.

⁵⁷⁷ Aynural, *Fırınlar*, s. 119.

⁵⁷⁸ Cohen, *Kudüs*, s. 27.

⁵⁷⁹ Aynural, *Fırınlar*, s. 122.

*olmalıdır. Orta helvaların okkası dört akçeden fazlaya satılmaz. Pekmez ve üzüm helvasının da narhı aynıdır*⁵⁸⁰.

Saray aşçılarından olup tatlı işleriyle uğraşanlara helvacıyan-ı hassa adı verilirdi. Bunlar sadece tatlı değil şurup ve macun da yaparlardı. Mevcutları on sekizinci yüzyıl ortalarında altı usta ve yüzden fazla şakirtten oluşmaktaydı. Sarayda tatlıların yapıldığı yere helvahane, matbah-ı amirenin tatlılarla uğraşan üyelerinin bağlı olduğu ocağa da helvahane ocağı adı verilirdi⁵⁸¹.

Sarayda bulunan helvahanede helvanın yanı sıra çeşitli şerbetler, reçeller, macunlar, turşular, ilaçlar, esanslar ve kokulu sabunlar üretilirdi. Helvanın ve reçelin birçok çeşidinin üretildiği helvahanenin önemli bir fonksiyonu da ilaç özelliği olan macunların imal edilip ihtiyaca göre dağıtılmasıydı⁵⁸².

Lonca reisliğine talip olanların erdemleri, özellikle de dindarlığı ön planda yer alırdı. Bununla birlikte atama gündeme geldiğinde mesleki vasıfları da çok önemli bir hal alırdı. Yeni reis, atanması için önerilirken, helva pişirmede çok marifetli oluşu en önemli ehliyet göstergesi olarak sunulurdu. Lonca üyeleri, göreve getirildikten sonra lonca reisinin emirlerine uymak zorundaydılar. Lonca reisi de bütün üyelere eşit davranmayı taahhüt ederek göreve başlardı⁵⁸³.

Helvacı esnafının çalışma düzeni çeşitli kurallarla düzenleniyordu. Helva yapımına ve satışına dair nizamlar hükümlerle esnafa bildiriliyordu. Esnaf zaman zaman arzuhal ederek bu hükümlerin yenilenmesini talep ediyordu. Bu girişimlerde kethüdanın elçi olduğu dikkati çekmektedir. İstanbul’la ilgili olarak 1755 tarihli şu örnek belge açıklayıcı niteliktedir:

İstanbul Kadısısına hüküm ki

Mahmiyye-i İstanbul’da helvacı hurfetinin ba berat-ı alışan kethüdaları el-Hacc Mehmed bin Mustafa ve Mehmed bin Ömer vesair ceridede masturu’l esami kimesneler meclis-i şer-i şerifde el-Hacc Hüseyin bin Hasan ve el-Hacc Mehmed bin

⁵⁸⁰ Uysal, *Kanunname*, s. 90.

⁵⁸¹ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 797.

⁵⁸² Arif Bilgin, “Matbah-ı Amire”, *DİA*, C.28, s. 116.

⁵⁸³ Cohen, *Kudüs*, s. 44.

Ramazan ve es-Seyyid el-Hacc Süleyman bin el- Hacc Ahmed ve el-Hacc Abdülkerim bin el-Hacc Ömer vesairleri muvacehelerinde müddet-i medideden berüyedlerinde olan evamir-i aliyte ve huccec ve ilamlar mantukınca helva ve hulviyayatun enva u ecnasını hırfetleri erbabı dükkânlarında bey idüp mahallat ve esvakda bey itmemek üzere beynlerinde nizam virilüp her birleri asude-hal üzreler iken hala helvacılık sanatında bir veçhile alaka ve müdqhale olmayan mezburun vesairleri revani tabh ve hilaf-ı emr-i ali mahallat ve esvakda bey idüp kadimi nizamlarının ihtilaline ve ibadullahun ızrarına bais ü badi olurlar diyü teşekki ve mazmunları takrir-i meşruhlarına mutabık evamir-i şerife ve hucec ve ilamlar ibraz ve muvacehelerinde feth u kiraet ve ilzam u iskat olunmağla fima ba'd hilaf-ı emr-i ali hareketten men ü def olınduklarını natık emr-i ali iltimas eyledüklerin sabıka İstanbul kadısı ilam ve ilamı mucebince amel olunmak için elli üç senesi evail-i rebiu'l-evvelisinde hudavendigar-ı sabık karındaşım merhum ve mağfiretpenah Sultan Mahmud Han tabe serahu zamanında emr-i şerif virildiği inha ve tecdidin istida olunmağın hilafına ferman-ı ali virilmemiş ise vech-i meşruh üzre amel olunmak babında ferman-ı alişanum sadır olmuştur⁵⁸⁴.

Kudüs şehrinde XVIII. yüzyılda helvacı esnafının şeyh denen bir reisi ve bunun nakib adı verilen bir vekili olduğu anlaşılmaktadır. Loncanın sorumluluklarını ve maddi yükümlülüklerini paylaşmadan, ehliyetsiz olan kişilerin helva üretmesine kadı kararıyla izin verilmezdi⁵⁸⁵.

Yine İstanbul'la ilgili bir başka belgede helvacı esnafının yöneticilerinden kethüda ve yiğitbaşının adı geçmekte aynı zamanda esnafın ihtiyarlarından bahsedilmektedir. Bu belgede eski zamanlardan beri sanatlarını kendi hallerinde işlediklerinden söz ederek bazı yabancı çörekçilerin kendi alanlarına müdahale ettikleri şikâyet olunmuştur⁵⁸⁶. Belgelerden elde edilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere helvacı esnafı diğer esnaf kolları gibi örgütlü ve kurallarla işleyen bir yapıya sahipti.

⁵⁸⁴ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 110-111.

⁵⁸⁵ Cohen, *Kudüs*, s. 45.

⁵⁸⁶ Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi*, s. 241.

III. III. GÜNLÜK HAYAT VE EV EŞYALARI İLE İLGİLİ MESLEKLER

a) Keçecilik

Keçe, yünden dövme suretiyle yapılan kumaş hakkında kullanılan bir kelimedir. Kalın olanları soğuğa karşı dayanıklılık için üstlük olarak kullanıldığı gibi evlerde döşemelik olarak da kullanılmıştır⁵⁸⁷.

Bir başka tanımla keçe; koyun, tavşan, deve gibi hayvanların yünleri ile keçi kıllarının su, sabun ve ısı ile oluşturulan özel bir ortamda, liflerinin birbiri arasına girmesiyle elde edilen sıkıştırılmış bir tekstil ürünüdür. Osmanlı sarayında da yer döşemesi ve soğuktan korunma malzemesi olarak kullanılmıştır⁵⁸⁸.

Selçuklular devrinde keçecilik Anadolu'da oldukça gelişmiş ve merkez olarak Konya ön plana çıkmıştır. Konya'daki Selçuklu devri hamamlarında görülen ve keçelik adı verilen, keçelerin pişirildiği bir bölümün bulunması bu durumun bir göstergesidir⁵⁸⁹.

Osmanlılar zamanında örgütlü bir yapıya sahip olarak önemini korumuştur. Diğer birçok esnaf grubunda olduğu gibi yöneticileri bulunmakta ve bunların atanmaları belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Şeyh ve bazen de yiğitbaşı için lonca üyelerince belirlenen adaylar kadiya tavsiye niteliğinde bildirilirdi. Şeyh her zaman köklü geçmişe sahip lonca üyeleri arasından seçilir, bazen de eski şeyhin oğlu bu göreve getirilirdi. Görev süresi konusunda bir sınır yoktu. Ölene kadar ya da çekilene kadar devam edebilir, lonca üyelerinin şikâyetleriyle de görevden alınabilirdi⁵⁹⁰.

Ayrı bir esnaf kolu olarak teşkilatlanan keçeci esnafı diğer esnaflardan keçe külah giymek suretiyle ayrılırlardı. Kendine has bazı örf ve adetleri olan keçeci esnafına katılacak olan adaylar daha çocuk yaştaiken keçeciler çarşısına götürülür ve bir ustanın yanına çırak olarak verilir. 6-7 yıl bu şekilde çalışan adaylar keçeciliğin usüllerini öğrenir, sırasıyla yün ditme, yün atma, ayakla yün depme, kalıba yün yapma ve hamamda keçe pişirme işlerini yapmaya başlardı. Bu işlerde başarı

⁵⁸⁷ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 236.

⁵⁸⁸ Bozcu, *Ehl-i Hıref*, s. 51.

⁵⁸⁹ H.Gürçay, "Keçe ve Keçecilik", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 9, 1966, s. 22.

⁵⁹⁰ Cohen, *Kudüs*, s. 141.

gösteren ve olgunlaştığı anlaşılan çıraklar bir törenle kalfa yapılırdı. Bundan önce, yiğitbaşı huzurunda ve mesleğin yaşlılarının gözetiminde bir imtihana tabi tutulurlar ve yapımı biraz daha zor olan kıbrız keçesinden üç adet yapmaları istenirdi. Bunu başaranlar kalfa olarak deftere kaydedilirdi. Kalfa ünvanı alanlar sermaye bulurlarsa ayrı dükkân açarlar ya da ustanın yanında çalışmaya devam ederlerdi. Bir kalfanın dükkân açması da ayrı bir merasim gerektirirdi. Kurbanlar kesilir, yemekler yapılır ve dualar okunarak yapılan merasim sonunda, yiğitbaşının izniyle kalfaya peştamal kuşandırılırdı. En sonunda kalfa yeni bir dükkân açarak keçeci esnafının bir üyesi olurdu⁵⁹¹.

Osmanlılar'da düzenlenen şenliklerde keçeci esnafı da yerini almış ve esnaf alayında diğer bazı esnaf gruplarıyla birlikte yeşil bayrak taşıyarak geçişe katılmışlardır⁵⁹².

Keçeci esnafı diğer esnaf kolları gibi sıkı kurallara bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Keçeci hiçbir zaman hileye başvuramaz ve müşterisini aldatamazdı. Böyle bir durum görülürse keçecinin dükkânı bir süre kapatılır ve kusurlu mal kesilerek imha edilirdi⁵⁹³.

Keçeden yapılan ürünlere şöyle isimler verilmiştir: Keçe çizme, kepenek, ala keçe, süt keçesi, sargı keçesi, yük keçesi, at keçesi, semer keçesi, deve semeri, kalabak, Kıbrıs keçesi, namazlık, keçe külah, arakiye⁵⁹⁴.

Osmanlı döneminde keçe kafaya giyilen başlıklarda da kullanılmış, şekli ile giyen kişinin rütbesini ya da sınıfını gösteren bir kılavuz olmuştur. Keçeden bir külah üzerine bez sarılarak yapılan kavuk bunun örneklerinden olup, yüksek rütbeli kişiler tarafından kullanılırdı. Halk tabakası ise keçe külahların üzerine abadi veya yemeni denilen kumaşları sararak yapılan başlıklar takarlardı. Özellikle son dönemlerde sıkça kullanılan fesler de keçeden yapılırdı. Yeniçeri askerleri ise beyaz keçeden yapılan üsküf ya da börk adı verilen başlıklar kullanmışlardır⁵⁹⁵. Hatta yeniçerilerden keçe külah giyenler hakkında “keçeli” tabiri kullanılmıştır⁵⁹⁶.

⁵⁹¹ Gürçay, “Keçecilik”, s. 24-25.

⁵⁹² Deniz Çeliker, “Geçmişten Günümüze Türkler’de Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler”, *SDÜ Güzel Sanatlar Dergisi*, 2011-8, s. 4.

⁵⁹³ Gürçay, “Keçecilik”, s. 24-25.

⁵⁹⁴ Gürçay, “Keçecilik”, s. 26-27.

⁵⁹⁵ Çeliker, “Türkler’de Keçecilik”, s. 5.

⁵⁹⁶ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 236

b) Berber

İtalyanca sakal anlamına gelen “barba” kelimesinden türetilmiş olan ve saç sakal kesen meslek sahiplerini ifade eden “barbiere” kelimesi Osmanlı Türkçesi’nde berber şeklinde kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında berber kelimesinin geçtiği ilk belge Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi’dir. Bununla birlikte Osmanlı belgelerinde hallak ve ser-teraş kelimeleri de berber yerine kullanılmıştır⁵⁹⁷.

Berberlik Osmanlı sarayında önemli yeri olan bir meslekti. Padişahlar ve şehzadeler için yirmi kadar gedikli berber ve birçok da mülazım istihdam olunur ve bunların başına da berberbaşı denilirdi. Bu durum Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir⁵⁹⁸.

Osmanlı toplumunda berberlerin sadece tıraş etmekle değil başka işlerle de uğraştıkları görülmektedir. Bunlar arasında diş çekme, kan alma, sünnet etme gibi farklı işler bulunur⁵⁹⁹. Ayrıca hacamatçılık yapıp, uyuz, egzema gibi hastalıklara da ilaç hazırlarlardı⁶⁰⁰.

Birçok esnaf grubunun olduğu gibi berberlerin de örgütlü bir yapısı vardı. Bunların en üst düzey yöneticileri şeyh, kethüda ve yiğitbaşı olarak sıralanırdı⁶⁰¹. Berber esnafının şeyh, kethüda, yiğitbaşı dışında çavuş ve duacı gibi yöneticileri vardı. Duacıların berberler arasında özel bir yeri vardı. Çıraklar kalfa ya da ustalık merasimlerinde duacıyı tıraş ederler, tıraştan sonra duacı çırağa ahlak ve sanatla ilgili nasihatlerde bulunurdu. Mesela mahalle imamları duacı olabilirdi⁶⁰². Berber çıraklarının peştamal kuşanma töreninde, kalfalık imtihanında kalfa olacak çırak, lonca odasında ve berber ustalarının huzurunda duacı efendiye tıraş olur, tören bu şekilde başlatılırdı⁶⁰³. Kethüdalar berber esnafının genel işlerini üstlenmekle birlikte aynı zamanda lonca ekonomisinin en önemli yatırımcısı durumundaydılar. Esnafın veya gedik sahibinin gedik alış veriş, borç para alıp vermesi, gediği rehin bırakması

⁵⁹⁷ Sadık Müfit Bilge, “Osmanlı İstanbul’unda Berber Esnafı”, *Osmanlı İstanbulu II - Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 187.

⁵⁹⁸ Pakalın, *Sözlük*, C.1, s. 206.

⁵⁹⁹ Özcan, *Fetvalar*, s.185.

⁶⁰⁰ Koçu, *Tarihte*, s.49.

⁶⁰¹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s.262.

⁶⁰² Ergin, *Belediyye*, C.1, s.539-540.

⁶⁰³ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s.30-31.

gibi faaliyetlerini defterlerine kaydederek para kazanırlardı⁶⁰⁴. 1735 tarihli bir belge berber esnafının düzeniyle ilgili bazı bilgiler içermektedir. Belgede İstanbul berberan esnafı duacılığına mutasarrıf olan İsmail bin Mehmed Sadık'ın vefat ettiği ve boşta kalan görevin esnafın yiğitbaşısı olan Es-Seyyid Mehmed Usta'ya tevcih edildiği belirtilmektedir⁶⁰⁵. Demek ki bu dönemde berber esnafında duacı gibi önemli bir yönetici bulunmakta ve bu göreve yiğitbaşılardan da atama yapılmaktadır.

Berber esnafı kurallarla devam eden bir yapıya sahipti. Esnaflarla ilgili bir kanunnamede berberlerle için “Kâfirleri tıraş ettikleri ustura ile Müslümanları tıraş edemezler. Peşkirleri ve havluları ayrı olmalıdır.” denilmektedir⁶⁰⁶. İbrişim peştamal kuşanıp elbiselerini temiz tutmaları kuraldı. Leğenlerini kalaysız kullanmamaları, usturalarını keskin tutmaları istenirdi. Tıraş öğrenmek isteyenler iki seneden önce icazet alamazdı. Şeyh, kethüda ve yiğitbaşından oluşan heyet henüz yeterli olmayanları tekrar çıraklığa yönlendirirdi⁶⁰⁷. Bununla birlikte berber esnafı arasında, zaman zaman mesleğin erbabı olmayan kişilerin sebep olduğu sıkıntılara rastlanmaktaydı. Aslında berber olarak çalışabilmek veya berberlik mesleğini terk etmek ancak ihtiyarların oyu ve kethüdanın onayıyla mümkün olsa da bu nizamaya uyulmadığı zamanlar da görülmekteydi. Mesela Edirne berberleri meslekle ilgisiz ve acemi kişilerin berber dükkânı açtıkları, bunların mesleğin itibarını düşürdükleri ve halka zarar verdikleri hususlarında şikâyetçi olmuşlar ve İstanbul'daki nizamın kendilerine de uygulanmasını talep etmişlerdir. Buradan İstanbul'da berberlerle ilgili bir emr-i ali çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁶⁰⁸.

Bazı kaynaklarda berber çıraklarının beş yıllık çıraklık deneyimi sonrası tıraş ile birlikte cerrahlık faaliyetlerine başlayabildiği görülür⁶⁰⁹. XIX. yüzyılda bazı kazaların berber kethüdalarının hassa cerrahbaşısı tarafından atanması berberlerin cerrahlıkla ilgisini göstermektedir⁶¹⁰.

⁶⁰⁴ Nalan Turna, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2006, cilt.5, s. 176.

⁶⁰⁵ BOA, AE. SMHD. I, 78/5176.

⁶⁰⁶ Uysal, *Kanunname*, s. 93.

⁶⁰⁷ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 262.

⁶⁰⁸ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 141.

⁶⁰⁹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 262.

⁶¹⁰ Turna, "Berber Olmak", s. 174.

Berber dükkânlarında usta, kalfa ve çıraklar bellerine ibrişim peştamal bağlamak, ayaklarına da nalın veya takunya giymek zorundaydılar. Kalfalar ve çıraklar, takunyaları çorapsız giyerlerdi. Berberler usturalarını bildikleri kayışı tıraşa başlamadan bellerine asarlardı. Çırakların görevlerinden biri ise ustası tıraş yaparken yelpazelerle sinek kovalamaktı⁶¹¹.

Berberlik mesleğinin bazı riskleri de taşıdığı görülmektedir. Berberlerin temel işi olan tıraşla ilgili fetvalardan görüldüğü üzere, sakalı tamamen tıraş etmenin haram olduğu, bunun karşılığında alınan ücretin de caiz olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca berberler yaptıkları işler nedeniyle diyet ödeme zorunluluğu altında da kalabiliyorlardı. Bir şahsın sakalı tamamen tıraş edildikten sonra bir sene geçtiği halde sakalı tekrar bitmemişse berberin diyet ödemesi gerektiği fetvalarda belirtilmektedir. Yine dil altından kan aldıkları bir kişi, fazla kan alma nedeniyle hastalanıp ölürse berberin diyet ödemesi gerekli görülmüştür. Diş çekerken sağlam dişi çekerlerse bunun için de diyet ödeme yükümlülüğüyle karşı karşıya kalırlardı⁶¹².

Özellikle İstanbul'da dükkânlarda çalışanlardan başka bir de ayak berberleri yani seyyar berberler bulunurdu. Bunlar sokaklarda, meydanlarda uşak, ırgat, arabacı hamal gibi kişileri tıraş ederlerdi⁶¹³.

İstanbul'da yapılan esnaf alaylarında berberler de yer alırlardı. Ordu sefere çıktığında cerrah, peştemalcı, hamamcı, tellak ve usturacılarla birlikte sefere katılırlardı. Çadırlarıyla birlikte sefere çıkan berberler, askerleri tıraş edip tedavilerine bakarlardı⁶¹⁴. Çeşitli belgelerde berber esnafının orducu olarak sefere katıldıkları ve çadır sayılarının belirtildiği görülmektedir⁶¹⁵.

Kahvehanelerin yayılmasına kadar berber dükkânlarıyla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Kanuni devrinde kahvehanelerin açılıp yayılmasıyla birlikte berber dükkânları kahvehanenin bir köşesinde varlığını sürdürmüş, berberler de kahveci esnafına yamak sayılmıştı. IV. Murat kahveleri yasaklayınca berberler tekrar

⁶¹¹ Koçu, *Tarihte*, s. 49-50.

⁶¹² Özcan, *Fetvalar*, s. 185.

⁶¹³ Koçu, *Tarihte*, s. 58.

⁶¹⁴ Bilge, "Berber Esnafı", s. 192.

⁶¹⁵ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 615-617.

müstakil hale geldiyse de padişahın ölümünden sonra yine aynı duruma dönmüş ve bu durum Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar devam etmiştir⁶¹⁶.

c) Saraç

Belgelerde serrac şeklinde de kaydedilen saraçlar eyer ve diğer at takımı, meşin ve sahtiyan üzerine sırma ve ipek işleyerek çeşitli maddeler üreten esnaf şeklinde tarif edilebilir⁶¹⁷. Arapça bir tabir olan sarraç at ve sair hayvanlara eyer, yular, koşum üreten sanatkâr demektir. Üretimin yapıldığı ve ürünlerin satıldığı yere de saraçhane adı verilmiştir⁶¹⁸.

Fâtih Sultan Mehmed zamanında getirilen nizama göre göre saraç esnafı kendilerine ait olan eşya ve malzemeyi yalnızca kendileri yapıp satabilecekti. Fâtih'in İstanbul saraçlarına tanıdığı bu imtiyaz daha sonraki padişahlar tarafından beratları yenilenerek sürdürüldü. Fâtih'in verdiği imtiyaza rağmen bir kısım saraç ustaları zaman zaman saraçhane dışına çıkarak faaliyetlerini sürdürmek istemiş ancak nizamın bozulmasına sebep olacağı gerekçesiyle kabul görmemiştir⁶¹⁹.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Fatih Sultan Mehmed' in saraçlara verdiği imtiyaz ancak bir asır hatta 1606 yılına kadar kesin olarak tanınmış ve hükümleri kesin olarak yerine getirilmiştir. Daha sonraları ise zamanın şartlarına göre değiştirilmiştir. Bu nizamın bozulmasında ana sebeplerden başka mühim diğer sebepler de vardı. Saraç esnafının arasına bozulan yeniçerilerin karışması, saray hassa saraçlarının azalması, İstanbul nüfusunun gittikçe artması, İstanbul saraçlarının ürettiği malzemelerin orduda çok moda olması, sürümünün fazla oluşu, ihtiyacı karşılayamamaları sayılabilir⁶²⁰.

Saraçlık oldukça önemli bir meslek dalıydı. 1502 tarihli ihtisab kanunnamesinin hemen başında koşum takımı imalatıyla ilgili bir bahis

⁶¹⁶ Koçu, *Tarihte*, s. 47.

⁶¹⁷ Özcan, *Fetvalar*, s. 133.

⁶¹⁸ Pakalın, *Sözlük*, C.3, s. 125.

⁶¹⁹ Zeki Tekin, "Saraçhane", *DİA*, C.36, s. 112.

⁶²⁰ Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, C.3, sayı: 5-6(1953), s. 152-153.

bulunmaktadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla koşum takımlarının fiyatları, saraçların kendi aralarında anlaşması sonucu ortaya çıkıyordu⁶²¹.

Saraçlar saraçhane dışında dükkân açamazlardı. Bu konuyla ilgili örnek bir olayda, uzun süre saray hizmetinde bulunduğu için evinin selamlık kısmında bir dükkân açmasına müsaade edilen saraç, daha sonra şikâyet edilmiştir. Neticede dükkânını saraçhaneye taşıması yönünde ferman çıkmıştı⁶²². Yine İstanbul'da Sipahi Çarşısı'nda faaliyet gösteren bazı saraçların nizama aykırı şekilde saraçhane dışında mal sattıkları tespit edilmiş, bu durumun düzeltilmesi gerektiği şeklinde hüküm verilmiştir⁶²³.

Saraçhanedeki saraç esnafı ile diğer yerlerdeki saraçlar arasında zaman zaman eski saraç malı alım satımı konusunda anlaşmazlıklar meydana geliyordu. Örneğin Temmuz 1707'de saraçhanedeki saraçlarla Sipahi Çarşısı esnafı arasında saraciye malzemesi konusunda ortaya çıkan ihtilâfla ilgili davada Sipahi Çarşısı esnafının yalnızca eski mal alıp satma hakkına sahip olduklarını ileri sürmeleri saraçhane esnafının itirazıyla karşılanmış ve eski olsun yeni olsun saraç malzemesinin saraçhanede satılacağına hükmedilmiştir. Bu karar daha sonraki tarihlerde yenilenmiş, inhisarın kaldırılmasının ardından bile eski saraç eşyalarının alım satımı konusunda Bitpazarı esnafıyla olan anlaşmazlık yine saraçhane esnafı lehine çözümlenmiştir⁶²⁴.

Saraç esnafına ait olan malların saraçhane dışında satıldığına dair şikâyetler de karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birinde Müslüman bir saraç esnafı, nizama aykırı olarak tavuk pazarında kiraladığı dükkânda saraçlık yaptığı için şikâyet edilmiştir⁶²⁵.

Saraç esnafları arasında özellikle üç kişinin çok önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunlar kethüda, yiğitbaşı ve mütevellidir. Bunların dışında bölükbaşı ile her sabah dua eden duacı da önemli şahsiyetlerdi. Bununla birlikte muhtelif

⁶²¹ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 75.

⁶²² Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 178.

⁶²³ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 128.

⁶²⁴ Tekin, "Saraçhane", s. 113.

⁶²⁵ Aslıhan Nakiboğlu, "18. Yy'da İstanbul Esnafının Sorunları", *Turkish Studies*, Volume 8/7, Summer 2013, s. 376.

hizmetleri karşılamak, ihtiyar ve işsiz esnafa yardım etmek üzere kurulan vakıf sandıkları bulunurdu⁶²⁶.

Saraçhane dışında saray ahırında görev yapan saraçlar da bulunmaktaydı. Bunlara “sarrâcân-ı hâssa” adı verilirdi. Saray saraçları, seferde padişahın yanında bulunur, büyük ve küçük mîrâhurlara bağlı olarak iki sınıf halinde hizmet görürlerdi. Hassa saraçları has ahıra ait eyer ve koşum takımlarını yapar ve tamir ederdi. Rahtvan ağası ile rahtvân-ı sâni denilen saraç esnafı âmirleri, Cuma selâmlığında padişahın “raht-ı hümayun” adı verilen mücevherli koşum takımlarına bakardı. Saray ahırında hizmet eden saraç esnafına teşrifat törenlerinde padişah ve sadrazam huzurunda hil’atler giydirilirdi. Padişah huzurunda bayram hediyesinin tesliminde, padişaha at çekilmesinde, saraçbaşıya nevrûziye teslimi sırasında yapılan merasimde ise saraçlar başhalifesine ve saraçlar kâtibine hil’at verilirdi. Aynı şekilde sadrazam huzurunda bayram hediyesinin gelmesi esnasında gerçekleştirilen törende saraçbaşıya, at hediyesinin gelmesi esnasındaki merasimde ise saraçlar halifesine ve saraçlar kâtibine hil’at giydirilirdi⁶²⁷.

Meslekte ilerlemenin yolu da belliydi. Saraçlık mesleğine meraklı olan çocuklar, belli bir süre saraç ustasının yanında çalışmaya ve ustasına hizmet etmeye mecburdular. Usta bu hizmetten sonra çırağın kalfalığa geçeceğine kanaat getirirse peştamal kuşanabileceğini çırağa söylerdi. Çırak da mesleğin ustalarını kendi dükkânlarına, kethüda dükkânına ya da evine davet eder, durumuna göre ikramlarda bulunur, ellerini öperek dualarını alırdı⁶²⁸.

1630-1631 tarihli esnaf kanunnamesinde saraçların üretimiyle ilgili ayrıntılı şekilde açıklama yapılmış ve fiyatlar da belirtilmiştir. Örneğin, at başlığı süsü olan oyan ile ilgili “Bulgari şakaklı oyan alası kırk beş ve evsatı kırk iki ve ednası otuz beş akçaya ve sair Osmani oyan alası on akçaya ve evsatı dokuz ve ednası sekiz

⁶²⁶ Uluçay, “İstanbul Saraçhanesi”, s. 161.

⁶²⁷ Tekin, “Saraçhane”, s. 113.

⁶²⁸ Uluçay, “İstanbul Saraçhanesi”, s. 162.

akçaya ve Osmani astarlı oyan alası yirmi ve evsatı on sekiz ve ednası on altıya ola.” şeklinde ifadeler kullanılmıştır⁶²⁹.

1640 tarihli narh defterinde ise saraçların ürettiği koşum takımlarından bahsedilirken, eyer, raht, özengi, teğelti, kolan, kuskun, zahme, duval, yular, gem, semer, kamçı ve nal ücretleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Örneğin teğelti (eyerin altına koyulan keçe) ile ilgili; ibrişim saçaklı mai çuka teğelti, kırmızı sofya kepeneginden nakışlı teğelti, mai kepenekten teğelti, harci keçe teğelti olmak üzere ayrı ayrı bahsedilmiş ve ala, evsat ve edna olarak da ayrı fiyat belirlenmiştir. Bu durum saraçlık mesleğinin ne derece önemli olduğunun ve ince bir işçilik gerektirdiğinin bir göstergesidir⁶³⁰.

Sepetçi esnafı da saraç esnafı içinde faaliyet gösterirdi. Eskiden beri saraç esnafına tâbi olan sepetçilerin kethüdâ ve yiğitbaşı tayinleri saraçhane ustaları nezâretinde gerçekleştirir, diğer işlerini de saraçhane ustalarının denetiminde yaparlardı. Sefer için talep edilen malzemeleri de yine saraçlar vasıtasıyla verirlerdi⁶³¹. İstanbul’daki saraçların başlıca hammaddesi hayvan postu olup bunların önemli bir kısmı Karadeniz’in kuzeyinden gelirdi⁶³².

Saraç esnafının mîrî görev ve sorumluluklarından biri de sefer ihtiyacı için orduya katılmaktı. Yani saraçlar da orducu esnafı arasında yer alan bir esnaf grubuydu⁶³³. İstanbul saraçları, sefer halinde 2-4 çadırlık saraç esnafını seçtikleri orduların başkanlığında gönderirlerdi⁶³⁴.

d) Attar

Arapça güzel koku anlamına gelen ıtır kökünden gelen ve Türkçe’de aktar şeklinde de kullanılan attar; eskiden bir nevi eczacılık vazifesini gören ve güzel kokular satan esnafa verilen addır. Bu kelime Arapça eczacı anlamına gelen saydali

⁶²⁹ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 395.

⁶³⁰ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 235.

⁶³¹ Tekin, “Saraçhane”, *DİA*, C.36, s. 113.

⁶³² Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 166.

⁶³³ Tekin, “Saraçhane”, s. 113.

⁶³⁴ Uluçay, “İstanbul Saraçhanesi”, s. 163.

veya saydalani kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır⁶³⁵. Kelimenin, güzel kokularla birlikte iğne iplik satan esnafı ifade ettiği de görülmektedir⁶³⁶.

Attarlar, eczacılık ortaya çıkmışken bu işleri görürdü. Otları, çiçekleri ve kökleri kurutmak suretiyle bazen de birbirine karıştırarak ilaç niyetine halka satarlardı. Hatta merhem ve yakı gibi maddeleri üreterek bir anlamda hekimlik yapanlar da vardı⁶³⁷.

Attar dükkânları iki kısımdan müteşekkildi. Üst üste sıralanan raflarda kutular içinde satılacak ürünler bulunur, arka taraftaki imalathanede ise çeşitli haplar, yakılar ve merhemler hazırlanırdı⁶³⁸.

Temel eczacılık bilgilerine sahip olması gereken attarın hem sağlık hem de ticaret açısından maddelerin korunması konusunda bilgi sahibi olması ve çabuk bozulacak maddeleri tanınması gerekirdi. Çeşitli kuru otlar, yapraklar, kökler kuru olarak satılırken bazı ilaçların yapımında kullanılan maddeler basit olarak tek tek satılırdı. Bununla birlikte attarlar, hekimlerin reçetesine göre macun ve merhem de hazırlarlardı⁶³⁹.

1640 tarihli narh defterinde atarların sattığı mallar arasında; şeker çeşitleri, kahve, balmumu, tarçın, karanfil, karabiber, sakız, anason, kimyon, çörek otu, hindistan cevizi, kök boya, kakule, tutkal, kibrit sayılmakta ve fiyatları belirtilmektedir⁶⁴⁰.

Attarların dükkânlarında sattıkları bazı zehirli maddeler oldukça tehlikeliydi. Bu maddeler amacı dışında kullanıldığında ölümle sonuçlanan vakalar ortaya çıkıyordu. Mesela bir kadın attardan aldığı maddeyle eşini öldürmüş, yine Bursa’da bir kişi satın aldığı sıçanotundan zehirlenerek ölmüştü. Zehirli maddelerin satışı önlenemediğinden bu maddelerle işlenen cinayetler de zamanla artmış ve devlet bu duruma önlem almak zorunda kalmıştır⁶⁴¹.

⁶³⁵ Nil Sarı, “Attar”, *DİA*, C.4, s. 94.

⁶³⁶ Devellioğlu, *Lugat*, s. 52.

⁶³⁷ Pakalın, *Sözlük*, C. 2, s. 253.

⁶³⁸ Nuran Yıldırım, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/ 1-2, s. 277.

⁶³⁹ Sarı, “Attar”, s. 94.

⁶⁴⁰ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 98-101.

⁶⁴¹ Yıldırım, “Osmanlı Eczacılığı”, s. 278-279.

Attarların, sattığı ve tedavi maksadıyla kullanılan ürünlerden dolayı müşteriye gelen zararlardan sorumlu tutuldukları görülmektedir. Burada attarların yanlış ürün vermek gibi kendilerinin yaptığı hatalarla suçlandıkları anlaşılmaktadır. Bu konudaki bazı fetva örneklerinde mesela solucan otu yerine sıçanotu veren attarın ölüme sebep olmaktan cezalandırılması istenmiştir. Bir başka örnekte ise kölelerin de sahibinin izniyle bu mesleği icra edebildiği görülmektedir⁶⁴².

Loncanın şeyhi ve nakib denen yardımcısı kadı tarafından seçilirdi. Şeyh bütün mesleki faaliyetleri gözetmekle sorumluydu. Kente gelen bütün baharat ürünlerinin kendi erazisinde tartar ve lonca üyelerine eşit şekilde dağıtırdı. Bu dağıtımda üst, orta ve alt olmak üzere mertebeye uygunluk esas alınırdı⁶⁴³. Bununla birlikte attarların kethüda-yı attaran denilen kethüda-ları bulunur, bunlara berat da verilirdi⁶⁴⁴.

Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin de attarlık yaptığı görülmektedir. 1760'larda İstanbul'daki Yahudi ve Müslüman attarlar arasındaki bir anlaşmazlık nedeniyle çıkarılan bir ferman bu durumun bir göstergesidir. Burada Yahudi esnaf, Müslüman esnafı Avrupa'dan gelen ilaçların yalnızca kendi aralarında dağıtılması için anlaşarak kendilerini piyasadan çıkarmaya çalışmakla suçlanmışlardır. Gönderilen fermanla Yahudi attarların kendi paylarını almaları ve her iki tarafın çatışmalardan kaçınması emredilmiştir. Bu durum Osmanlı idaresinin Müslüman esnafa ayrıcalık tanımaktan çok bütün zanaatkarların geçimini sağlaması ve barışın korunmasına öncelik verdiğini göstermektedir⁶⁴⁵.

Hırfet-i attaranın orducu esnafı arasında sefere katıldığı görülmektedir. 1224 senesine ait bir orducu defterinde diğer esnaf gruplarıyla birlikte attarların da ismi sayılmaktadır⁶⁴⁶.

Eczacılığın gelişmesiyle birlikte attarların faaliyetleri kısıtlanmaya başlamış, 1861 tarihli eczacılık nizamnâmesi ile ellerinde çalışma izni olan ispençiyarlardan (eczacı) başka hiç kimsenin hiçbir şekilde, parça parça, etkisi güçlü ilâç

⁶⁴² Özcan, *Fetvalar*, s. 149.

⁶⁴³ Cohen, *Kudüs*, s. 158-159.

⁶⁴⁴ Pakalın, *Sözlük*, c.2, s. 253.

⁶⁴⁵ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 214.

⁶⁴⁶ Ergin, *Belediyye*, C.2, s. 617.

satamayacağı ve reçete düzenleyemeyeceği esası getirildi. Eczaneler açıldıktan sonra attarlar tütün ve kahveden boyaya kadar çeşitli maddeler satmaya başladılar⁶⁴⁷.

e) Sarraf ve Kuyumcu

Türkçe kuymak yani dökmek kökünden türeyen kuyumculuk, dökümcülük, dökmeçilik gibi anlamlar taşımaktadır. Terim anlamı olarak değerli madenleri içeren bu kelime bugün, *“birtakım teknik bilgilerle el becerisi yanında zevkiselim ve yüksek bir estetik anlayışı gerektiren kıymetli maden ve taşlardan ziynet eşyası imal etme sanatı”* şeklinde tanımlanabilir⁶⁴⁸.

Osmanlılar’da kuyumculuk mesleği oldukça gelişmişti. Fatih devrinden beri saray için üretim yaptıkları bilinen kuyumcu bölüklerinin, II. Bayezid devrinde sanatkâr, başsanatkâr ve çırak olmak üzere yetmiş kişiden oluştuğu görülür. Bunlar gündelik üzerinden maaş almakta ve sultanlara yaptıkları malzemeler ayrıca ücretlendirilmekteydi. Bu sanatçıların saray dışında da dükkânları bulunmakta ve buralarda da satış yapabilmekteydiler. Yavuz devrinde Tebriz’den, Kanuni devrinde de Balkanlar’dan getirilen kuyumcu ustalarıyla bu sanat zenginleşmiş ve XVI. yüzyılın sonlarında zirveye çıkmıştır⁶⁴⁹.

Osmanlı’da zaman zaman kuyumcu şenlikleri düzenlendiği görülür. Babası saray kuyumcusu olan Evliya Çelebi, Kâğıthane’de bu şenliklerin yapıldığını bildirmiştir. Bu şenliklerde padişah para dağıtır, ustalığa terfi eden kuyumcular ise padişahın elini öperek ona değerli hediyeler sunarlardı⁶⁵⁰.

Saray kuyumcuları sorguç, istefan (hotoz), zülüflük, enselik, saçbağı, gerdanlık, yüzük, zihgir (okçu yüzüğü), bilezik, küpe, halhal, pazıbent, kemer ve kemer tokası, zincir gibi takılarla birlikte Kur’an mahfazaları, kılıç, yatağan, hançer, gürz, tüfek kabzaları, tesbih kamçıları, değişik kutular ve rahleler; bardak, matara, kâse, şerbetlik, maşrapa, fincan takımı gibi kaplar veya bunlara ait zarflar ve ayna takımları gibi saray için birçok eşya üretirlerdi. Osmanlı sultanlarının yabancı

⁶⁴⁷ Sarı, “Attar”, s. 95.

⁶⁴⁸ Nebi Bozkurt, “Kuyumculuk”, *DİA*, C.26, s.513.

⁶⁴⁹ Bozcu, *Ehl-i Hiref*, s. 32.

⁶⁵⁰ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 121.

devletlere yolladıkları mektuplar ve bunlarla imzaladıkları muahedelere takılan kozaklar da saray kuyumcuları tarafından yapılmaktaydı⁶⁵¹.

Kuyumcu bölümü içerisinde; altın malzemeye farklı tekniklerle motif işleyen, bunları değerli taşlarla süsleyen zergeran, değerli taşları yontma ve yerleştirme işini yapan hakkakin, çeşitli malzemelerin üstüne altın kakma sanatıyla uğraşan zernişan, bakır ve bronz malzeme üzerine altın ve gümüşten kakma ve çakma işini yapan kuftegerler ve para ile madalya kalıplarını hazırlayan sikkezen adı verilen gruplar bulunurdu⁶⁵².

932 (1526) tarihli bir ehl-i hiref mevâcib teftiş defterinde, sarayda elli sekiz zerger, yirmi iki zernişancı ve dokuz hakkâkin çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunların çoğunluğu Tebrizli ve Bosnalı olmakla beraber Horasanlı, Arnavut, Rus, Gürcü, Üsküplü, Akkirmanlı, Çerkez, Hersekli ve Rum ustalarla çıraklar da bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarına doğru maaş defterlerinde, kuyumcuların Rum ve Acem olmak üzere iki sınıfa ayrıldığı görülmektedir⁶⁵³.

Osmanlı dönemi kuyumcularının altın veya gümüşü veresiye ya da vadeli olarak satmasının uygun görülmediği fetvalarda yer almıştır. Bu satışlar geçersiz olduğundan taraflar anlaşmayı bozarak malı veya bedelini geri alma hakkına sahiptiler. Kuyumculuk ince işçilik gerektiren bir meslek olduğu için bu mesleği yapanlar titiz davranmak zorundaydı. Bir mal kuyumcunun elinde zayi olduğunda, eğer kuyumcu kusurlu değilse malın kıymetinin yarısını, kusurlu ise tamamını tazmin etmekle yükümlüydü. Kuyumcu tarafından satılmış olan takı, satış sırasında belirtilen vasıfları taşımıyorsa müşterinin malı iade ederek parasını geri alma hakkı vardı⁶⁵⁴.

Şeyh ünvanı İstanbul'da yaygın olarak kullanılmasa da kuyumcuların bir şeyhi ve nakip denilen bir yardımcısının olduğu görülmektedir⁶⁵⁵. Kıymetli metallerin işlendiği bu alanda çalışmak isteyenler, şeyh aracılığıyla yerel idarecilere, dürüstlüğü ve ödeme gücü için teminat olarak bir kefil göstermek zorundaydı. Hammadde yani altın ve gümüş alımları şeyhin bilgisi ve onayı dâhilinde yapılırdı. Kullanılan malzeme ve ürünlerin pahalı olması nedeniyle şeyhin fiyatları belirlemesi

⁶⁵¹ Bozkurt, "Kuyumculuk", s. 514-515.

⁶⁵² Bozcu, *Ehl-i Hiref*, s. 32-37.

⁶⁵³ Bozkurt, "Kuyumculuk", s. 514.

⁶⁵⁴ Özcan, *Fetvalar*, s. 153-154.

⁶⁵⁵ Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 121.

hem kuyumcular hem de halk için çok önemliydi. Lonca reisinin elinde özellikle gümüşün standartlara uygun olduğunu gösteren bir bir damga bulunurdu. Bu damganın vurulduğu gümüş ürünler güvenle alınabilirdi⁶⁵⁶.

Kethüda ve yiğitbaşı da sarraf taifesi üzerinde otorite sahibiydi. 1769 tarihli bir belgede verilen nizam-ı cedide mülhak esnaftan olan sarraf taifesinden birinin rızasıyla dükkân gediğini kethüda ve yiğitbaşı huzuruyla başka birine terkettiği belirtilmiştir⁶⁵⁷. Burada artık gedik sisteminin yaygınlaştığı dönemlerden bahsedilirken, gedik hakkının terkedilmesi hususunda kethüda ve yiğitbaşının rolleri dikkati çekmektedir. Bu yöneticiler sarraf taifesi üzerindeki etkisini bu dönemde de sürdürmektedir.

f) Kılıççı

Ateşli silahların icadından önce en önemli savaş aletlerinden biri kılıçtı. Eskiden yine savaş aleti olarak, kılıcın küçüğü hançer ve daha küçüğü olup iki yüzü keskin olan kama da kullanılırdı⁶⁵⁸. Osmanlı kılıç ustaları kendine özgü pek çok kılıç türü geliştirmiş, bunu yaparken gerek Doğu gerekse Batı'daki Frengî, Macarî, Şâmî, Mısırî, Hindî gibi adlar taşıyan farklı kılıç formlarından esinlenmişlerdir. Türkler'in kullandığı (Türkî) kılıçların genellikle bir ağızları keskindir. Uçlarına doğru sivri oldukları gibi incelen ve bazan da uca doğru eğrilen bir şekil gösterir. Osmanlılar'ın önem verdikleri Şam kılıçları ise kılıç namluları arasında en ünlüsü olup yapıldığı yere nisbetle "Dımışkî" diye adlandırılırdı⁶⁵⁹.

Kılıç ve bıçak özel öneme sahip aletlerdi. Kullanılması gereken durumlarda sahiplerinin zor durumlarda kalmaması için bunların üretimi ve işlenecek metalin seçimi özel bir uzmanlığı gerektiriyordu. Hal böyle olunca sadece bu aletlerle uğraşan ayrı bir esnaf grubunun oluştuğu görülmektedir. Süyufi ya da sekakini denilen bu grubun kendine has özellikleri bulunmaktaydı⁶⁶⁰.

Kılıççıların zaman zaman bazı konularda fetvaya ihtiyaç duydukları görülmektedir. Örneğin kılıççıya pasını açması için verilen kılıç, kendisinin kusuru

⁶⁵⁶ Cohen, *Kudüs*, s. 98-99.

⁶⁵⁷ BOA, C.BLD., 89/4440.

⁶⁵⁸ Pakalın, *Sözlük*, C.2, s. 257.

⁶⁵⁹ Salim Ayduz, "Silah", *DİA*, C.37, s. 188.

⁶⁶⁰ Cohen, *Kudüs*, s. 109.

olmadan çalınırsa değerinin yarısını sahibine vermesi fetva ile bildirilmiştir. Kıncı için ise böyle bir durumda tazminatla mükellef tutulmadığı görülmektedir⁶⁶¹.

Kılıççıların kılıç açmak ve kılıçların paslarını gidermekle uğraştıkları görülmektedir. Çok paslı kılıçlar için ayrıca fiyat belirlenmiştir⁶⁶². Kılıççı esnafı tarafından üretilen kabzanın kara demirden yapılmaması, abanoz, sakız, balık, fildişi, yenedünya ve sandal ağaçlarından yapılması ve kendi renginde, boyasız imal edilmesi gerekirdi. Aksi durumlar mahkemeye intikal eder ve gereken ikazlar yapılarak cezalar verilirdi⁶⁶³.

Bu esnaflar arasında gayrimüslimlerin de yer aldığı görülmektedir. Ancak esnaf grubunun başkanının Müslümanlar arasından seçilmesi gerekiyordu⁶⁶⁴. Başta demir ve çelik olmak üzere gerekli hammaddelerin lonca reisi aracılığıyla veya izniyle temin edilmesi ve daha sonra yine onun nezaretinde bütün üyelere dağıtılması kuraldı. Ürünlerin satışı konusunda standart ve fiyat düzenleme yetkisi de lonca reisindeydi⁶⁶⁵.

1582’de yapılan şehzadelerin sünnet düğünü merasiminde geçit törenine katılan esnaf içinde kılıççı esnafı da yer almıştır. Kılıç imal edilen yerlere kılıçhâne veya Dimaşk’ın bu konudaki şöhretinden dolayı Dımışkîhâne deniliyordu. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerden şemşîrkâr adı verilen kılıç ustalarının ticânî, mağribî, zivzikî, tırâzî denilen türlerde kılıç yaptıkları anlaşılmaktadır. Ateşli silâhların yaygınlaşması sebebiyle XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlılar’ın kılıç imalâtı eski kalitesini kaybetmiş, zamanla törenlerde üniformaların bir aksesuarı olarak kullanılmaya başlanmış ve bu gelenek günümüze kadar sürmüştür⁶⁶⁶. Orducu esnafı içerisinde son derece önemli bir yeri olan kılıççılar en önemli savaş aletlerinden birisiyle ilgilenmekteydi. Bu nedenle başlıca orducu esnafı arasında kılıççıların da bulunduğu görülmektedir⁶⁶⁷.

⁶⁶¹ Özcan, *Fetvalar*, s. 142.

⁶⁶² Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 216.

⁶⁶³ Demirtaş, *Suç ve Ceza*, s. 127.

⁶⁶⁴ Cohen, *Kudüs*, s. 109-110.

⁶⁶⁵ Cohen, *Kudüs*, s. 110.

⁶⁶⁶ Nebi Bozkurt, “Kılıç”, *DİA*, C.25, s. 407.

⁶⁶⁷ Ş. Çelik, “Orducu”, s. 371.

III. IV. İNŞAAT İŞLERİNDE ÇALIŞAN ESNAF GRUPLARI

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ve fetihlerinden itibaren özellikle Bursa ve Edirne'de sürdürülen yoğun inşa ve imar faaliyetleri, Hassa Mimarlar Ocağı adı altında bir merkezin saray bünyesinde kurulmuş olabileceğini göstermektedir. Sultan II. Bayezid dönemine ait belgelerde bu merkezin zikredilmesi kuruluşun daha önce tamamlanmış olduğunu doğrulamaktadır. Fâtih Sultan Mehmed devrinin yapıları derme çatma bir kuruluş ya da toplama mimarlarla değil durumu ve konumu nizama bağlanmış bir ocağın eseri olarak ortaya çıkmaktadır. Fâtih Camii ve Külliyesi'nin yapılaş tarzı bunun kanıtları olarak karşımızda durmaktadır⁶⁶⁸.

Bir başka deyişle, Osmanlı'da kurulan yeni düzen sonucunda, fethedilen yerlerdeki ihtiyaçlara yönelik olarak her çeşit binayı yapmak, askeri nitelikli binalar kurmak ve bütün Türk Devletlerinde olduğu gibi hükümetin merkezinde imar ve inşa faaliyetleri ve aynı zamanda bunlar dışında kalan sanatsal faaliyetleri yürütmek üzere Hassa Mimarlık Teşkilatı kurulmuştur. Yapılan araştırmalara göre Hassa Mimarlar Teşkilatı ve çalışanlarının isimlerine kaynaklarda XV. yüzyılın sonlarına doğru rastlanmakta ve özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde hassa mimarlarının saray içerisinde bir teşkilat oluşturacak biçimde düzene bağlanmış olması muhtemel görülmektedir⁶⁶⁹.

Genel olarak “esnâf-ı mi‘mâr” olarak isimlendirilen inşaat esnafı, yapı işlerinde görev alan duvarcılar, ahşap ustaları, taş yontucuları ya da horasancılardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte inşaatla ilgili diğer malzeme ve tekniklerin ustaları ise “mimara tâbi ehl-i hiref” olarak tanımlanırdı. Zamanla taşra kesiminde, devletin belirlediği ilke ve esaslara sıkı sıkıya bağlı çalışan önemli bir kadro ortaya çıkmıştır. Belgelerde sıkça görülen “mimarlık ilminde mahir” tabiri, Osmanlı'da gelişmiş bir mimarlık örgütünün bulunduğu izlenimini vermektedir. Şehir mimarları diye isimlendirilebilecek olan bu kesim, meslek örgütü dışından veya iyi yetişmemiş elemanlara karşı standart kalite ve ölçütleri ön planda tutmaya gayret etmekteydi.

⁶⁶⁸ Selçuk Mülayim, “Mimari”, *DİA*, C.30, s. 94.

⁶⁶⁹ Murat Taş, “Osmanlıdan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi”, *Uludağ Üni. Mühend.-Mimarlık Fak. Dergisi*, C.8, sayı:1, s. 204

Merkezî mimarlar ocağının başkentte bulunduğu belli ise de ne zaman şekillendiği tam olarak bilinmemektedir⁶⁷⁰.

İnşaat esnafının tanımı ve ihtivası değişik şekillerde karşımıza çıkar. Yukarıda da belirtildiği üzere inşaat esnafına Osmanlılar daha ziyade “esnaf-ı mi'mar” adı veriyorlardı. İstanbul'da ise “neccaran ve buna tabi ehl-i hiref” ifadesi kullanılıyordu. Bazı inşaat esnafı için aynı ismi kullanmadıkları, bazen değişik şekilde ifade ettikleri görülmektedir. 1128/1715'de tamir için İstanbul'dan gönderilen esnafın ihtisası daha ayrıntılı olarak; neccar, duvarcı, lağımçı, kireç yakıcı, sıvacı, taş yonucuyan, kaldırımcı, tezgaç-ı demirciyan, taş kırıcı, demirci, küfegici, camcı, nakkaş, su-yolcu, bıçkıcı, burgucu şeklinde belirtilmiştir⁶⁷¹.

İnşaat sektörü önemli bir sektördü ve yan sektörlerle birlikte binlerce kişi bu alanda hizmet verirdi. Marangoz ve taşçı gibi vasıflı işçiler, vasıfsız işçilere göre çok daha fazla kazanırdı. Kasım başından mayıs başına kadar yani kış döneminde günler kısa olduğundan yevmiyeler daha düşük olurdu⁶⁷².

Osmanlı belgelerinde yapı ve inşaat ile ilgili terminoloji Ortaçağ'ın diğer İslâm ülkelerine göre farklı tanımları içermektedir. Kaynaklarda zaman zaman karşılaşılan “bennâ” kavramı daha çok yapı işinde çalışan duvarcılara verilen isimdi. Bu tabirle kullanıldığı yerlere göre kâgir yapı ustaları kastedilmektedir. Mimarlar ise görevleri gereği hendese ilminde mahir kimseler olarak tanımlanır. Ayrıca yapım tekniği ve arazi ölçümünü de bilmeleri beklenirdi. Bundan dolayı seyrek de olsa mimarların “mühendis” şeklinde isimlendirildikleri de görülebilir. Süleymaniye'nin yapımı sırasında tutulan inşaat defteri sayesinde, çeşitli zümrelerden Müslüman veya reâyâdan ustaların bu külliyenin yapımında görev aldığı öğrenilmektedir. Bu arada özellikle bazı dallarda çok sayıda Hristiyan ustanın çalıştığı dikkati çekmektedir. Bunlara verilen ücretler de bu defterlerde belirtildiği gibi zaman zaman ücretlerin

⁶⁷⁰ Mülâyim, “Mimari”, s. 94.

⁶⁷¹ Cengiz Orhonlu, “Şehir Mimarları”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s. 9.

⁶⁷² Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 147.

arttırılmasına yönelik taleplerde bulundukları da anlaşılmaktadır. Hatta Hristiyan ustalara pazar günleri tatil verildiği de dikkati çekmektedir⁶⁷³.

Kuşadası esnafına ait bir belgede dülger ve ona tabi esnaf üzerine mimarlığın beratla Panayota'ya tevcih edildiği belirtilmektedir. Burada esnaf grubunun yöneticisi olarak “mimar” kavramının kullanıldığı ve bu görevin gayrimüslimlere verilebildiği dikkat çekmektedir⁶⁷⁴. Benzer bir örnekte Ayvalık dülgerlerinin mimarı olan İstefani'nin adı geçmektedir. Belgede esnafın ondan memnun olmadığı ve bu nedenle mimarlığın kendisinden alınarak, yerine seçilen Komyan oğlu Sator'a tevcih edildiği ifade edilmiştir. Burada esnafın müdahalesinin etkili olduğu bir durumla karşılaşmakta olup merkezin de esnafı dikkate aldığı görülmektedir⁶⁷⁵. Tersi durumlarda da esnafın düşünceleri önem taşırdı. Kudüs'teki dülgerlerle ilgili bir belgede mimar olan İbrahim'den esnafın memnun olduğu ve bu görevin uhdesinde ibkasına karar verildiği görülmektedir⁶⁷⁶.

İnşaat alanında malzeme ve özne ilişkisinin birbirine sıkı sıkıya bağlantılı olması bu alanda çalışan esnafını ve en önemlisi taşıyıcıları Osmanlı'daki diğer esnaf gruplarından ayırmaktadır. İnşaat esnafı arasında bir ayrışma söz konusu olsa bile, taş malzemeyle uğraşan grubun yapının malzeme temininden inşa edilmesine kadarki süreçte, baştan sona görev alabileceği de görülmektedir. Örneğin, daha evvel bennâ olarak kayıtlı bulunan bir ustanın daha sonra sengtrâş veya neccâr olarak çalıştığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan, özellikle sengtrâş ve bennâların uzmanlıkları birbirine daha çok karışmaktadır. İnşaat alanında çalışan grupların bir kaç uzmanlık alanını bir arada öğrenmek zorunda kalmaları gerektiği şüphe götürmemektedir⁶⁷⁷.

İnşaat esnafı hakkında XVI. yüzyıldan itibaren oldukça fazla bilgi ve belgeye rastlanmaktadır. Örneğin 1553-1558'de Süleymaniye cami'i ve imareti inşaatıyla ilgili kaynaklarda şu esnaf gruplarının bulunduğu kaydedilmiştir: Benna (duvarcı),

⁶⁷³ Mülâyim, “Mimarî”, s. 95.

⁶⁷⁴ BOA, C.BLD., 117/5823.

⁶⁷⁵ BOA, C.BLD., 89/4436.

⁶⁷⁶ BOA, C.BLD., 89/4437.

⁶⁷⁷ Oya Şenyurt, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, *METU JFA*, 2009/2, s. 104.

taşçı (sengtraş), marangoz (neccar), nakkaş, lağımçı, demirci (haddad), camcı, kurşuncu (surbger)⁶⁷⁸.

Diğer yerlere göre başkentte inşaat esnafı daha fazla çeşitlilik gösteriyordu. Bu esnaflar kendi aralarında da “vasat”, “üstad”, “şakird”, “kalfa” şeklinde derecelere ayrılmıştı. Bununla birlikte, şehir ve kasabaların büyüklüğüne göre inşaat esnafı sayı ve tür bakımından farklılık göstermektedir. Eldeki bilgiler ışığında bina inşası ile doğrudan doğruya ilgili esnafın, nakkaş, taşçı, kireççi, sıvacı, neccar, divarcı, horasancı, lağımçı, su-yolcu ve rençberden ibaret olduğu söylenebilir⁶⁷⁹.

Geleneksel sistem içerisinde inşaat esnafının çalışma biçimini ve örgütlenmesini diğer esnaf gruplarından ayıran unsur; esnafın yönetimiyle ilgilidir. Pek çok esnaf örgütünün yönetim kadrosunda Şeyh-i Seb’a veya Ahi Baba yer almaktayken, inşaat esnafında bulunmamakta ve örgütün yegâne yöneticisi hâssa baş mimarı olarak anılmaktadır⁶⁸⁰. İnşaat sektöründe faaliyet gösteren esnaf örgütleri bir grup oluşturarak, devletin tayin ettiği ve esnafların da onayladığı Mimar Baş veya Mimar Ağa’nın nezaretinde görev yapar ve bunların denetimine tabi olurlardı⁶⁸¹.

İnşaatçı esnafı içerisinde gayrimüslimlerin de bulunduğu görülmektedir. Ancak lonca reisinin ve iki yardımcısının Müslüman olması gerekiyordu. Bununla ilgili bir ferman yayınlanarak düzenleme yapılmıştır⁶⁸². Yukarıda da bahsedilen Süleymaniye Camii inşaatında çalışan 3523 kişinin yarısından fazlasının Hristiyan olması bu duruma örnek teşkil eder⁶⁸³. Yine 1604 tarihinde Hassa Mimarlar Ocağına kayıtlı mimarların yarısının gayrimüslimlerden oluştuğu dikkati çekmektedir⁶⁸⁴.

1743 tarihli bir belgede İslimye adlı beldede neccar taifesine İstefo veled-i Yani’nin ustabaşı, Dimo veled-i Todor’un yiğitbaşı olarak atandıkları kayıtlıdır⁶⁸⁵. Günümüzde Bulgaristan’da yer alan bu şehirde gayrimüslimlerin inşaat sektöründe çalıştıkları, hatta yönetici oldukları görülmektedir. Ustabaşı ve yiğitbaşı neccar

⁶⁷⁸ Orhonlu, “Şehir Mimarları”, s. 8.

⁶⁷⁹ Orhonlu, “Şehir Mimarları”, s. 9-10.

⁶⁸⁰ Şenyurt, “Taşçı”, s. 104.

⁶⁸¹ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 295.

⁶⁸² Cohen, *Kudüs*, s.147.

⁶⁸³ Orhonlu, “Şehir Mimarları”, s. 8.

⁶⁸⁴ Şerafettin Turan, “Mimarbaşı”, *DİA*, C.30, s. 90-91.

⁶⁸⁵ BOA, AE. SMHD. I, 209/16539.

taifesi arasında yönetici vasfında bulunmaktadır. Yine 1701 tarihli bir belgede Yunda Adası mimarlığının Yiğitbaşı Mihal adında birine tevcihi hakkında hassa başmimarlığının arzı üzerine çıkarılan buyrulduan bahsedilmektedir⁶⁸⁶. Mimarlığın inşaat sektöründe önemli bir mevki olduğu belgeden anlaşılmaktadır. Hassa başmimarlığının oynadığı rol de dikkat çekicidir.

Taş ustalarının yapıların belirli bölümlerinde çalışmaya yönlendikleri görülürken, bunların sıkı bir eğitimle yaklaşık olarak 18-19 yaşlarından başlayarak taş yontuculuğunda uzmanlaştığı dikkati çekmektedir. Taş ustaları daha önce de söz edildiği gibi uzmanlaştıkları yapı bölümleriyle ‘tonozcu’, ‘duvarcı’ gibi ünvanlarla anılmaktaydılar. Uzmanlık alanlarında yeterli dağılımın yapılabildiği inşaatlarda bu kişiler, sadece binaların tonoz ve kubbe taşlarını yontarlardı. Bunun ötesinde, tasarımlarını çizerek ifade etme derecesinde yeteneğe sahip olanlar ise ‘mimar’lığa kadar yükselmekteydiler⁶⁸⁷. Konuyla ilgili bir belgede Kayseri ve bağlı yerlerdeki neccar ve ehl-i hiref taifesi üzerine mimar olarak tayin eilen el-Hac Mehmed’in ehil olmaması sebebiyle görevinden azledilerek yerine Ali Halife’nin getirildiği belirtilmektedir. 1725 tarihli bu belgede inşaat işleriyle uğraşan esnafın şehirdeki yöneticisinin “mimar” olduğu anlaşılmaktadır. Bu yöneticinin ehil olmasına son derece önem verildiği de görülmektedir⁶⁸⁸. Edirne şehriyle ilgili bir örnekte ise mimar olarak görev yapan zımmi Kirkor’un başarısız olması nedeniyle görevden alındığı ve yerine Hacı Durmuş’un mimar olarak atandığı belirtilmektedir. Belge Hassa Sermimarı Mehmed imzasını taşımaktadır⁶⁸⁹. Belgelere bakıldığında esnaf grubunun düzeni daha iyi anlaşılabilmektedir.

İnşaat alanında kalifiye eleman bulunmasında yaşanan sıkıntılar, duvarcı, dülger ve neccâr gibi çalışanların karışık bir biçimde iş yapmalarına ve birbirlerinin uzmanlık alanlarına girmelerine neden oluyordu. Bu durum sadece İstanbul’a özgü değildi. Devletin geç dönemlerine kadar dülgerlik ve neccârlığın birbirine oldukça karışmış işler olduğu ve bu durumun sadece İstanbul’a özgü olmadığı da görülmektedir. Genel anlamda taş malzemeye bağlantılı çalışma yapan gruplar,

⁶⁸⁶ BOA, İE. TCT., 17/1880.

⁶⁸⁷ Şenyurt, “Taşçı”, s. 107.

⁶⁸⁸ BOA, AE. SAMD. III, 85/8516.

⁶⁸⁹ BOA, C.MF. , 127/6350.

tüccar tâifesinden olan dülger, duvarcı, sıvacı, neccâr ve hamamcılardan ibaretti. Ayrıca tüccar tâifesi olanlar da aynı neccârlar ve dülgerler gibi, yevmiye ile tersanede istihdâm edilmekteydi. Duvarcılar neccârları inşaat alanında çalıştırma iznine sahiptiler. Duvarcı esnafı ise dülgerlere bağlı olarak çalışan bir esnaf grubuydu. Duvarcılar aynı zamanda neccârların yaptığı işlerden de men edilmiş değillerdi. Ancak, neccârların yaptığı işler daha çok yapının ahşap kısımlarının yoğunlukta olduğu çatı bölümüyle ilgiliydi. Bu kadar içiçe geçmiş durumdaki esnaf gruplarının, vergilerin ödenmesi sırasında, bunları paylaşarak ödemesi mümkündü⁶⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nin imar ve inşaa faaliyetlerinin merkezden taşraya kadar uzanan bir zincir olarak düşünülürse bunun ilk halkasını Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın oluşturduğu söylenebilir. Devletin sınırlarının gittikçe büyümesiyle birlikte Hassa Mimarlar Teşkilatı'nda da bazı gelişmeler olmuştur. Buna göre yine merkeze bağlı olarak çalışan sefer mimarları, su mimarları, tersane-i amire mimarları, köprü mimarları ve kale mimarları gibi kadrolar, merkezdeki hassa mimarları kadrosuna eklenmiş, bu şekilde hem teşkilatın genişlemesi sağlanırken hem de hizmet alanları genişletilerek mimarlar arasında bir uzmanlaşmanın ilk adımları atılmıştır. Merkezdeki bu şekilde ilerleyen yapılanma dışında taşrada ise vilayet (eyalet / bölge) mimarlıkları ve şehir mimarlıkları kurulmuştur. Ayrıca Hassa Mimarlar Teşkilatı dışında, vakıf mimarları, serbest mimarlar ve saraydaki diğer mimarlar olmak üzere bir kadrolaşma da görülmektedir⁶⁹¹.

Osmanlı döneminde Hassa Mimarları Ocağı'nın başı "Mimarbaşı"dır. Buna, Mimar ağa, Hassa mimarbaşı, sermi'mârân-ı Hâssa da denilir⁶⁹².

Hassa mimarları, Osmanlı imar sisteminin işleyişinde mimarbaşılardan sonra devletin imar ve inşaat faaliyetlerinin teknik sorumluluğunu yürüten elemanların başında gelmekteydi. Bu nedenle hassa mimarlarının mimarlık faaliyetlerindeki bu etkin ve önemli rolleri göz önünde bulundurularak, hassa mimarları kavramı oldukça geniş kapsamlı tutulmuş ve imparatorluğun tamamında bütün yapı faaliyetlerinin düzenli şekilde yürütüldüğü görülmüştür. Bu ifadelerden sonra, hassa mimarlarının

⁶⁹⁰ Şenyurt, "Taşçı", s. 107-108.

⁶⁹¹ Taş, "Mimarlık", s. 205.

⁶⁹² Mülâyim, "Mimari", s. 90.

bütün teşkilatın adeta beyni olduğu, bu bakımdan mimarbaşının emri altında olarak, ihtiyaç anında derhal görevlendirilmek üzere hazır bulunduğu söylenebilir. Buna rağmen, teşkilatın işlerinin yoğunluğu ve çalışan hassa mimarlarının sayıları karşılaştırıldığında eldeki sınırlı kadro ile işlerin yürütülmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu nedenle teşkilat merkezinde ve taşradaki diğer illerde gerek görüldüğü durumlarda başka elemanların çalıştığı da anlaşılmaktadır. Hassa mimarlarının tecrübe ve deneyimlerine göre çırak, kalfa ve usta olmak üzere üç ana gruba ayrıldığı da bilinmektedir⁶⁹³.

İstanbul'da bulunan Arnavud duvarcı esnafı arasındaki tartışmayı konu alan bir belge bu esnafın işleyişiyle ilgili bilgiler içerir. Yaşanan tartışma üzerine duvarcıların mensup oldukları kazalara göre ikiye ayrılarak ayrı ayrı yiğitbaşı tayin edilmesi ve bunların yedlerine hassa mimarbaşısı tarafından tezkire verilmesi uygun görülmüştür⁶⁹⁴. 1791 tarihli belge duvarcı esnafının düzeninin korunduğunu ve yiğitbaşı gibi yöneticilerin varlığını açıklamaktadır. Hassa mimarbaşısının önemi de ortaya çıkmaktadır.

İstanbul'daki büyük inşaatlar için gerekli taşçı, dülger, duvarcı, sıvacı gibi esnaflar genellikle merkezden sağlanırdı. Ancak yeterli sayıda usta bulunmazsa Hassa Mimarlar Ocağında bulunan ve diğer kentlerdeki deftere kayıtlı olan kişiler seçilerek zorunlu olarak göreve çağrılabilirdi⁶⁹⁵.

⁶⁹³ Taş, "Mimarlık", s. 206-207.

⁶⁹⁴ BOA, C.BLD., 27/1301.

⁶⁹⁵ C. Hersek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarlar ve Yapı Esnafı", *İslam Araştırmaları*, C.4, Sayı:1, s. 46.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. OSMANLI KONYASI'NDA ESNAF TEŞKİLATI

Bir Osmanlı kenti olarak Konya'da esnaf teşkilatı, Osmanlı esnaf yapılanmasının Anadolu'daki tezahürü olarak örgütlenmiş olsa da bu teşkilat Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olması münasebetiyle köklü bir geleneğe sahiptir. Siyasi öneminin yanında Anadolu Selçukluları döneminde Konya, çok önemli, ticari ve ekonomik faaliyetler merkezi idi. Bu faaliyetler bir Selçuklu tarihçisi olan Erdoğan Merçil tarafından ele alınmış, dönemin önemli kaynaklarından vakayınameler, seyahatnameler, menakıbnameler, vakfiyeler, münşeat mecmuları, tasavvufi eserlerden yola çıkarak Anadolu Selçuklu dönemindeki meslekler, hizmet alanları ve hizmetlilerin durumu ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada da Merçil'in tasnifi dikkate alınmıştır. Mesleklerin başında bezzâz ve bedesten esnafı yer alırken Ahi babanın mesleği olan debbağlık, dericilik daha sonra sıraya girmiştir. Üçüncü bölümde gıda ile ilgili meslekler ele alınmış ve bunlar hakkında bilgi verilmiştir. Sonraki bölümde günlük hayat-ev eşyası aletleri ile ilgili meslekler, beşinci bölümde yapı ve inşaat işleri ile ilgili meslekler, altıncı bölümde sağlık ve temizlik işleri ile ilgili esnaf meslek sahipleri, yedinci bölümde eğlence ve musiki ile ilgili meslekler, yedinci bölümde tüccarlar ve tacirlerin ilgilnedikleri meslek kolları, dokuzuncu bölümde tüfek ve silah yapımı ile ilgili meslek kolları ve ustalar, onuncu bölümde ise taşıma ve ulaşım ile ilgili meslekler sıralanmaktadır.

Merçil eserinin sonuna Anadolu Selçuklu Devri meslekleri ile Osmanlı mesleklerinin mukayeseli bir tablosunu yerleştirmiştir. Erdoğan Merçil'in eserinde yer alan meslek dalları şunlardır:

Türkiye Selçukluları	Beylikler Devri	Osmanlı (XV. Yüzyıl)

Abgineger

Acuri

Ahenger

Amele

Anbari

Ases

Assar

Asyaban

asiyabi (değirmenci)

Attar

Attar

At yetiştirici ?

Avvad

Ayinedar

Ayine-ger

közüğü

Bafende

Bakkal

bakkal

bakkal

Baytar

baytar

Bazergan

bazirgan

Benna

benna

Berzger

Bevvab

bevvab

Bezzâz

bezzâz

bezzâz

Billuri

Birinç-furuş

Biryan-ger

Came-baf

Canbaz		canbaz
Cellab		
Celladi		
Cerrah	cerrah	cerrah
Cev-furuş		alef-furuş
Cevheri		
Cüllah		cüllah
Çah-ken		
Çerağı		
Çoban (şoban)	güden, sığirtmaç	
Darrab	tatu	
Daye	daye	
Debbağ		debbağ
Deffaf		
Dellak		dellak
Dellâl	kığırıcı, dellâl	dellâl
Derban	derban	
Derzi		
Deva-saz		
Direvenge		
Durud-ger		durudger (dülger)

Duzende

Duhul-zen

Duzd uğru

Ehl-i nisbet

Ehl-i zer'

El-Zurra

Engişt-ger

Enguri

Fahham

Fahhar

Fassad

Ferraş ferraş

Fukka'i

Gassal Yuyucu

Gavvas Dalguc, gavvas

Gazur Cırpıcı gazur (ağardıcı)

Geda Geda, dilenci

Gehvare-ger

Gendum-furuş

Germabe-ban ılısucu hamamcı

Gil-endayende

Gur-ken

Guyende

Gulab-ger

Habbaz

habbaz (ekmekçi)

Haccam

Haccar

haccar (taşçı)

Hace

Haddad

demürce

haddad (demirci)

Hadim

kullukçu

Haffaf

haffaf (kavaf)

Hallac

hallac

Hamil

hamal

hammal

Hammar

Hani

hancı

Harbende

harbende (eşekçi)

Hariri

hariri (ipekçi)

Har-keş

Harrat

harrat (doğramacı)

Hattab

hattab (oduncu)

Hattan

Hattat

Hayme-ger

Hayyat

hayyat (terzi)

Hazzaf

Hekim

otacı

Helva-ger

helvacı

Herras

Hıbri

Hişt-zen

Hizum-furuş

Hizum-keş

İskaf

İşkeste-bend

Kabbani

Kabile

Kaffal

çilingir

Kalanisi

Kallab

Kanna

Kariz-ken

Kase-ger

kaseci

Kassab

kassab

kassab

Kassar	kassar	
Kassas		
Kattan		
Kazzaz		kazzaz (ipekçi)
Kefş-duz		
Kefş-ger/Başmakcı	başmakçı	kefşger (ayakkabıcı)
Kennas		
Keştiban		
Kettan		bezci
Keyyal		keyyal (ölçücü)
Kirbasî		kirpasi
Kise-ger		
Köhneduz		köhneduz (eskici)
Kuze-ger		
Külahduz		külahduz (takkeci)
Lu'lu'i		incici
Mar-gir		
Matbahi		
Mellah		
Meremmetçi		
Muğarbil (?)	mükerbil	elekçi

Mücemmid yahfuruş

Mühendis

Münadi münadi

Müneccim müneccim

Nahhas

Nahhat

Nakkab

Nakkaş nakkaş nakkaş

Nakkare-zen

Nalband

Nanba

Nan-pez

Natur

Neccar naccar

Nevha-ger sağucu

Nigehban

Palan-ger palandüz, palani

Pasban pasban (bekçi)

Penbe-furuş panbukçu, panbuki

Pustin-duz ferve-çi postdüz (postçu)

Rebabi

Resen-baz

Revvas

başçı

Rikabdar

Ruy-ger (Ru-ger)

Sabbağ

rengci (boyacı)

Sabuni

sabuni

Saffar

Sail

Saka

saka

Salcı (?)

Samancı (?)

Sarban

Sarraf

sarraf

Sayyad

Sayyağ

sayyağ

Sebu-ger

Sekkak

sekkak (bıçakçı)

Sellah

Selle-baf

Semman

semmani

Seng-tıraş

sengtıraşı (taşçı)

Ser-peş		serfûrûş (başçı)
Serrac		saraç
Sevvak		Sûk-ger (pazarcı)
Seyis		
Seyyaf		seyyaf (kılıççı)
Siper-ger		kalkancı
Suzen-ger		suzenger (iğneci)
Şane-ger		şaneger (tarakçı)
Şeker-furuş		
Şevva		biryani (kebabçı)
Şişe-ger		
Şuturban		
Tabak-ger		
Tabbah		tabbah (aşçı)
Tabbal		tabli (davulcu)
Tabib	tabib	
Tacir	tacir	tacir
Tahta-ger		
Tarrar	tarrar	
Taş-ger		leğenci
Tere-furuş	baklacı	

Tir-tıraş	tirger (okçu)
Tuni	külhani (ocakçı)
Tuzcu (?)	
Verrak	
Yah-furuş	
Yüncü (?)	yüncü
Zeccac	
Zenbil-baf	
Zer-duz	
Zer-ger	zerger (kuyumcu)
Zerkub	
Zırh-baf	
Zırh-ger ⁶⁹⁶	

Yine Tuncer Baykara da Türkiye Selçukluları devrinde Konya’da var olan esnaf grupları ile ilgili bir liste çıkarmıştır. Bu listede bulunan esnaf grupları şunlardır:

Aşçı	Dellak	Mimar
Attar	Demirci	Nakkaş
Bakırcı	Dokumacı	Nalband
Bakkal	Dülger	Natur
Berber	Ekmekçi	Neccar

⁶⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk: Erdoğan Merçil, *Anadolu Selçuklularında Meslekler*, Ankara 2000.

Bezzâz	Hallaç	Örücü	
Boyacı	Helvacı	Saka	
Canbaz	Kağıtçı	Saraç	
Cendereci	Kasap	Tacir	
Debbağ	Kuyumcu	Terzi	Yazmacı

Baykara, ayrıca bunlara çömlekçi, destici, halıcı, hattat, hoşabçı, keçeci, meyhaneci, mezartaşçı, mücellit, oymacı, rahleci, tespihçi ve tuzcu mesleklerinin de eklenebileceğini belirtmiştir⁶⁹⁷.

Konya eski dönemlerden beri önemli bir yerleşim yeri ve ticaret merkezi durumunda olmuştur. Osmanlı döneminde de bu özelliğini devam ettirmiş, şehrin belli yerleri zanaatkârların toplandığı ve ticaretin yoğunlaştığı yerler olarak görülmüştür. XVI. yüzyılda Konya’da ticaret ve sanatın yoğunlaştığı yerleri şöyle sıralayabiliriz: Bedesten, bugünkü Karatay Lisesi’nin bulunduğu yerde dokuz kubbeli bir yapı olarak yer alıyordu. Kapan Hanı, Alaaddin Tepesi’nin doğusunda bulunuyordu. Sultan Bayezid Hanı ya da Kiremidli Han, Mevlana Külliyesi’ne yakın bir yerdeydi. Alaca Han, Aksaray Kapısı ile Atbazarı Kapısı arasındaydı. Bunlardan başka tahrir defterlerinde Hoca Mezid Hanı ve Kanara Hanı adları geçmektedir⁶⁹⁸.

Şehirdeki esnaf örgütü geleneksel düzeni sürdürüyor gözükmektedir. XIII. ve XIV. yüzyıllardaki Ahi hareketinin devamı durumunda olan esnaf örgütü, Osmanlı merkezi otoritesi altında eski kuvvetli ve bağımsız karakterini yitirmişti. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ahilik geleneklerinin sadece debbağlar arasında canlı bir şekilde yaşadığı görülmüyordu⁶⁹⁹.

Şehirdeki esnaf örgütü içinde en etkin kişi olarak bazarbaşı gözükmektedir. Beratla göreve atanan bazarbaşı esnafın her konudaki işleri için vekil olup, esnafın yöneticilerle olan işlerini yürüttüğü gibi esnaf arasındaki anlaşmazlıklara da

⁶⁹⁷ Baykara, *Konya*, s. 59-60.

⁶⁹⁸ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 35-36.

⁶⁹⁹ Yusuf Oğuzoğlu, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1980, s. 116-117.

müdahale etmekteydi. Bununla birlikte beylerbeyi, müfettiş veya başka önemli devlet görevlileri için esnaftan istenen zehayiri toplayıp, kimisinin ücretini alarak dağıttığı da görülmektedir⁷⁰⁰.

Bu dönemde sicillerde, loncanın temsilcisi olarak en çok adı geçen yönetici yiğitbaşdır. Yiğitbaşı genel anlamda ahalinin veya bir grubun herhangi bir konuda, bir kamu hizmeti sırasında anlaşmazlığa düşmesini önlemek için görevlendirilen kimsedir. Loncanın eşrafı arasından ve anlaşıldığına göre gene onların oylarıyla seçiliyordu. Seçilen kimsenin de resmi makamlarca onaylanması gerekiyordu. Yiğitbaşının, loncadan tahsili istenen vergilerle ilgili işlere baktığını, muhtesibe ve diğer görevlilere karşı lonca mensuplarının haklarını korumaya çalıştığını, loncaya hammadde sağlanmasıyla ilgili işlere baktığını görmekteyiz⁷⁰¹.

1584 tarihli Karaman Vilayeti Kanunnamesi'nin Kanun-ı Asesan şehr-i Konya bölümünde, bekçilerin görev yapacağı yerler belirlenmiş ve bazı çarşıların da adı geçmektedir. Bu belgede “ Atbazarı kapusunda bir oturak, haffafiyede bir oturak, bedesten önünde bir oturak, bitpazarında bir oturak, iplik pazarında bir oturak, saraçlarda bir oturak, kazzazlarda bir oturak” şeklinde bazı yerlerin isimleri sayılmıştır⁷⁰².

Ergenç'in tespitlerine göre, XVI. yüzyılda Konya'da faaliyet gösteren esnaf grupları şunlardır⁷⁰³:

Habbazlar-Poğaacılar

Kassablar- Sığır kasabları

Pastırmacılar

Yağ ve Balcılar

Tuzcular

⁷⁰⁰ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 117.

⁷⁰¹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 118-119.

⁷⁰² Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 37.

⁷⁰³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

Helvacılar-tahin helvacıları-keten helvacıları- rengamiz helvacıları

Kadayıçılar

Zeytinciler

Leblebiciler

Kazzazlar

Bezzâzlar

Keten bezcileri-kendirciler

İplikçiler

Hallaçlar

Mesci-Pabuççu-yemenici-çizmeci-postalcı

Debbağlar

Keçeciler

Külahçılar

Kürkçüler

Yorgancılar

Katırcılar

Terziler (Hayyatlar)

Nalbandlar

Mıhçılar- Nalçacılar

Muytablar

Semerciler

Saraclar

Sabuncular

Bezirciler

Mumcular

Çömlekçiler

Bakkallar

Boyacılar

Kuyumcular

Eskiciler

Attarlar

Berberler

Bakırcılar

Dellâllar

Dellaklar

Bennalar

Neccarlar

Tabibler

Ergenç'in şeriye sicillerinden yaptığı çıkarımlara göre XVI. yüzyılda Konya'da bazı sanat dallarında büyük bir ihtisaslaşma göze çarpmaktadır. Örneğin dokuma sanatçıları hammadde cinsine göre ayrı birer lonca halinde teşkilatlanmışlardır. Kazzazlar, keten bezcileri ve kendirciler ayrı şekilde gruplaşmışlardır. Böyle bir ayırım ayakkabı imalatçıları da görülür. Mesciler, yemeniciler, çizmeciler, postalcılar olmak üzere ayrı ayrı teşkilatlanmışlardır.

Helvacıların da çeşitli dallara ayrıldıkları görülmektedir. Yiyecek ve içecek maddeleri imal ve satışıyla uğraşan esnaf, listede önemli bir yer tutmaktadır. Hizmet üreten iş kolları, tabipler, bennalar, neccarlar, dellâllar birer taife teşkil edebilecek kadar kalabalıktırlar. Bu ihtisaslaşma o devir Konyası'nın büyük ve önemli bir merkez olduğunu göstermektedir⁷⁰⁴. Bu durumun XVII. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim Evliya Çelebi XVII. yüzyılda geldiği Konya'nın özellikle helvacı ve berberlerinin dillere destan olduğunu belirterek yine kuyumcular, külahçılar, terziler ve berberlerin Osmanlı coğrafyasına yayılan şöhretlerinden bahsetmekte, dericilerin ise Osmanlı ülkesinin en iyisi olduğunu ifade etmektedir⁷⁰⁵.

Osmanlı devlet teşkilatının klasik örgütlenme çağı olan XVI. yüzyılda, kadıların esnaf hareketlerinde önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Ne var ki zaman zaman adalet terazisini şaşırıdıkları da oluyor ve kötü uygulamaları nedeniyle merkeze şikâyet ediliyordu. 1573 tarihli bir belgede Konya kadısının kasap, ekmekçi ve sair esnaf gruplarıyla birlikte hareket ederek halka zulmettikleri için şikâyet edildiği görülmektedir⁷⁰⁶.

1583 tarihli bir hükümde ise ekmekçi, bakkal ve kasapların narhtan fazla mal sattıkları ve bazılarının zahîre toplayarak dışarıya göturdükleri belirtilerek bu durumun ihtika nedeniyle sıkıntıya sebep olduğu ifade edilmiştir. Kadı'dan bu kişilerin bu durumlardan men edilmeleri ve dinlemeyenlerin hakkından gelinmesi istenmiştir⁷⁰⁷.

Esnaflarla ilgili tespitlerde yöneticilerin borçlarına dair kayıtlar önemli ipuçları vermektedir. 16 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde yer alan bir belgede daha önce Karaman Beylerbeyiliği yapan İbrahim Paşa ve Ali Paşa'nın usulsüz para toplamış olduğu, daha sonra bu paraların kendilerinden tahsil edilerek ilgililere dağıtılmak üzere liste hazırlandığı görülmektedir. Bu listede esnaf gruplarının isimleri ile

⁷⁰⁴ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

⁷⁰⁵ Mümin Çevik (Haz.), *Tam Metin Seyahatname*, C.3-4, İstanbul 1986, s. 11-12.

⁷⁰⁶ BOA, DVN. MHM., 22/692.

⁷⁰⁷ BOA, DVN. MHM., 49/479.

alacakları miktarlar da yer almaktadır. Her grubun alacağı miktarın büyüklüğü o esnaf grubunun büyüklüğünün göstergesi olarak görülebilir⁷⁰⁸.

İlgili sicil kaydında geçen esnaf grupları şöyle sıralanabilir:

Cemaat-i bakkalan	: 202 guruş
Cemaat-i areste	: 202 guruş
Cemaat-i derziler ma'a bezzâzistan	: 202 guruş
Cemaat-i debbağlar	: 202 guruş
Cemaat-ı bazarlar	: guruş 202
Cemaat-i etmekçiler	: 47 guruş 2 sülüs
Cemaat-i kasablar ma'a kirişçiler ve tacirler	: 41 guruş
Cemaat-i Sipah Bazarı ma'a dellâllar	: 47 guruş 2 sülüs
Cemaat-i attarlar ma'a yaymacılar	: 64 guruş
Cemaat-i kuyumcular	: 81,5 guruş
Cemaat-i kalaycılar ma'a kazgancılar	: 61,5 guruş
Cemaat-i keşeciler	: 54 guruş
Cemaat-i berberler ma'a hamam	: 41 guruş
Cemaat-i cullahlar	: 57 guruş 2 sülüs
Cemaat-i değirmenciler	: 37 guruş 2 sülüs
Cemaat-i külahçılar	: 44 guruş
Cemaat-i yapucılar	: 47 guruş 2 sülüs
Cemaat-i demürciler	: 37 guruş 2 sülüs

⁷⁰⁸ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

Cemaat-i mutaflar ma'a cerrah	: 34 guruş
Cemaat-i gazzazlar maa kavukçular ve iplikçi	: 34 guruş
Cemaat-i saraçlar	: 41 guruş
Cemaat-i eskiciler	: 34 guruş
Cemaat-i hallaçlar	: 31 guruş
Cemaat-i nalbandlar	: 21 guruş
Cemaat-i semerciler	: 21 guruş
Cemaat-i kutucu ve çıkırıkçı	: 17 guruş 2 sülüs
Cemaat-i neccarlar	: 14 guruş
Cemaat-i kahveci ma'a duhancı ve karhane	: 24 guruş
Cemaat-i nalçacı ma'a çilingir	: 14 guruş 1 sülüs
Cemaat-i arpacılar ma'a hanlar	: 10 guruş 1 sülüs
Cemaat-i kılıççı ma'a bıçakçı	: 7 guruş 2 sülüs
Cemaat-i çölmekçi	: 10 guruş
Cemaat-i abacılar	: 47 guruş 2 sülüs
Cemaat-i kürkçüler	: 7 guruş 1 sülüs ⁷⁰⁹

Eğer esnaftan belli bir oranda para alınmış ve bu şekilde geri ödenmiş ise; bakkallar, haffaflar, terziler, bedesten esnafı, debbağlar ve bezirciler en kalabalık cemaat olarak gözükmektedir. Debbağlar ve onların elde ettiği tiftik, keçi kılı gibi maddelerle üretim yapan haffaflar, keçeciler, külahçılar, mutaflar ve kürkçüler % 27'lik payla en gelişmiş zanaat dalı olarak dikkati çekmektedir. İkinci sırada ise bezzâzlar, cullahlar, kazzazlar, kavukçular, iplikçiler, hallaçlar ve abacılar oluşun

⁷⁰⁹ KŞS 16, 199-2.

dokuma sanayi % 18 payla gelmektedir. Bu durum XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya’da deri ve dokuma iş kollarının hâkim olduğunu göstermektedir⁷¹⁰.

Arşiv belgeleri incelendiğinde zaman zaman esnaf yapılanmasına dışarıdan müdahale edildiği ve bu durumun düzeltilmesi için yerel yöneticilere emirnameler gönderildiği görülmektedir. Bir anlamda bu emirnameler ile Konya’da esnafın düzeninin korunması hususunda çeşitli tedbirlere başvurulmaktadır. Bu konuda özellikle kadılara merkezden gönderilen talimatlarla düzen korunmaya çalışılmıştır. Söz gelimi XVII. yüzyılın başlarına ait bir belgede Konya kadısına gönderilen bir emir yer almaktadır. Belgede bakkallık ve kasaplık yaparak alışveriş düzenini bozan sipahî ve yeniçerilerin esnafıktan men edilmesi istenmektedir. Bu belge kadı’nın esnaf teşkilatındaki önemli rolüne de bir örnek teşkil eder⁷¹¹.

Belgeler incelendiğinde Osmanlı esnaf teşkilatında bir mesleği icra etmek için ehl-i hırefin gerekli şartları sağlaması gerektiği aksi halde meslekten men edildiği görülmektedir. Bunlardan biri olan kasaplık için 1580 tarihli bir belge örnek teşkil edebilir. Merkezden gönderilen hükümde, Mustafa adlı birinin kasaplığa muktedir olduğunu bildirildiği ifade edilmiş, ancak mallarını mescit, medrese ve çeşmeye vakfettiği ve kasaplık yapma kudretini yitirip yitirmediği sorgulanmıştır. Konya Kadısı’na bu durumun araştırılıp doğruysa kasaplık için ısrarcı olunmaması bildirilmiştir⁷¹². Kadılar her konuda olduğu gibi mesleki yeterliliklerinin yanında ekonomik yeterlilikleri konusunda görüş bildirmektedir. Söz gelimi İstanbul’un et ihtiyacını karşılamak üzere celepliğe talip olan Koyunoğlu Mustafa adlı kişinin ekonomik güce sahipse Konya’dan aldığı koyunları satmak üzere ise İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir⁷¹³. Bu dönemde kasaplık ve celeplik zarar edici meslekler olduğunda zarar-ı kasabiye adlı bir vergi toplanmakta ve bir anlamda bu işi yapanların zararlarına karşılık devlet mesleği sübvansede etmektedir.

Sadece et satışı değil hayvanların yün ve kılları da belli şartlar altında satışa sunulmaktadır. Önemli bir tekstil ürünü olan ve sof yapımında kullanılan tiftik

⁷¹⁰ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 121.

⁷¹¹ BOA, DVN. MHM. , 79/93.

⁷¹² BOA, DVN. MHM. , 43/245.

⁷¹³ BOA, DVN. MHM. , 39/692.

keçilerinin kılları için de tedbir alındığı görülmektedir. XVII. yüzyıl sonlarında konuyla ilgili merkezden gönderilen bir emirle Konya naibine, şehirde satılan keçi tiftiğinin dışarıya satılmayıp yalnızca külahçı esnafına narh üzerinden satılması isteği iletilmiştir⁷¹⁴.

Belgeler incelendiği zaman Osmanlı dönemi Konya esnaf geleneğinde bir süreklilik olduğu, esnafın klasik dönemde konulan ve bir anlamda Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları'ndan intikal eden kurallarla mesleğini sürdürmekte olduğu görülmektedir. Esnaf şeyhleri ve yerel yöneticiler geleneğe sadık kalmaya özen göstermişlerdir. Ne var ki zaman zaman geleneğin dışına çıkılarak nev zuhur eylemlerin de olduğu görülmekte ve durum tedbir alınarak eski tarza döndürülmeye çalışılmaktadır. Konuyla ilgili 1701 tarihli bir belge bu duruma numune olarak gösterilebilir. Söz konusu belgede, demirciler hırfetinden bazı kimseler, nalbandlar hırfetinden bazıları hakkında şikâyetçi olarak, kendilerinin eskiden beri öküz ve camus cinsini nalladıkları, bahsedilen çatal tırnaklılardan başkasını ise nalbandların nalladıklarını belirtmişlerdir. Hatta bu husus için kendilerine hüccet-i şer'îye ve ferman-ı şerif verildiğini belirten demirciler, Karaman beylerbeyinin nal talebi karşısında nalbandlarla anlaştıklarını ve çatal tırnaklıları da nalbandların nallamaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Nalbandlar da ifadelerinde bu durumu kabul etmiş, ücreti karşılığı demircilere başvurduklarını belirtmişler, mahkeme demircileri haklı bulmuştur⁷¹⁵. Görüldüğü üzere herkesin hangi işle uğraşacağı ince ayrıntılarına kadar belirlenmiştir. Esnafın düzeninin korunması için bazen hüccet, gerekirse de ferman çıkarıldığı dikkati çekmektedir.

Ticaret hayatıyla ilgili bir başka belgede ise Arslan Ağa Hanı'nda kiracı olarak ticaret yapan iki kişinin, burada ticaret yaparken ihraç edilen ve bezzâzistan ile çevresinde iskân edilen diğer bazı tüccarlar hakkında davacı oldukları görülmektedir. Bunlar, ihraç edilenlerin kendilerine başvurarak yeniden handa iş yapmak için ferman çıkarmalarını istedikleri ve masraflarını ödemeyi kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Daha sonra ferman çıkarılınca masraflarının tamamını değil bir kısmını alabildiklerini, geri kalanının da ödenmesi için gerekenin

⁷¹⁴ BOA, DVN. MHM. , 96/379.

⁷¹⁵ KŞS 39, 110-1.

yapılmasını istemişler ve istekleri kabul edilmiştir⁷¹⁶. Belgeden anlaşılacağı üzere hanlarda kiracı olarak ticaret yapılabilmekte, ancak bunun da kurallara bağlı olduğu dikkati çekmektedir. Bazı durumların ferman gerektirdiği, bu fermanların yenilenmesi için de bazen heyetlerin başkente giderek bu işle meşgul oldukları anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili bir başka örnekte de bu durum açıkça görülmektedir. Ferman-ı şerif ile Arslan Ağa Hanı'nda sakin olan el-Hac Ali bin Abdülhalim handan çıkarılıp bezzâzistanda iskân edilmiş, daha sonra tekrar ferman çıkarılması için bazı kişilere rica edip, masraflarını karşılamayı taahhüt etmiş ancak ödememiştir. Neticede yapılan masrafları ödemesi tenbih edilmiştir⁷¹⁷. Anlaşılacağı üzere hanlarda ticaret yapmak fermanlarla düzenleniyor, bu ferman belli bir süreyi kapsıyor ve süre dolunca yenilenmesi gerekiyordu.

Bu noktada bezzâzistan esnafı hakkında bir fermanı buraya nakletmek faydalı görülmektedir:

Ferman-ı alışanım mucibince amel oluna.

..... Konya kadısı zidet feza'iluhu tevki-i refi-i hümayun vasıl olıcak malum ola ki Üsküdar'da vaki ashab-ı hayratdan müteveffa Arslan Ağa'nın Kutbü'l-arifin Devadizade Mustafa Efendi kuddise sırruhü'l azizin zaviyesi kurbunda bina eylediği camii-i şerifin mürtezikaları vazifelerin ve revgan-ı şem ve revgan-ı zeyt bahasına vakf eyledikleri Konya'da Atbazarı nam mahalde yaptırdığı han odalarında yerlü ve Acem tüccarları kendü ihtiyarlarıyla sakin olup han-ı mezkurda kumaş ve boğası ve kapama ve dülbend ve sa'ir meta' bey idüp be-her sene icaresin canib-i vakıf için teslim olunur iken Konya'da vaki bezzâzistan ahalisinden bazıları bizim karımıza kesad virür deyu han-ı mezkurda meta bey olunmamak üzere muhalefet itmeleriyle bi'l cümle tüccar tائفesi han-ı mezkuru terk idüp hala han mu'attal kalmağla revgan-ı zeyt ve şem ve revgan ikad olunmayup cümle müsliminin ahşamlarda zahmet çekmelerine ba'is olduklarından ma'ada hüddamına dahi vazifeleri virilmemekle külli gadr olmağın mukaddema bir defa dahi böyle

⁷¹⁶ KŞS 39, 168-2.

⁷¹⁷ KŞS 41, 95-1.

mümana'at eylediklerinde men ve def olunmak için emr-i şerifim virilmeğin kadimden oligelmişe mugayir mutlak bize kesad virür deyu ashab-ı ağrazın hilaf-ı şer'-i şerif mümana'at üzere olanları men ve han-ı mezburda kema fi'l-evvel tüccar taifesi kumaş ve boğası ve kapama ve dülbend ve sair emtia bey idüp vakf-ı mezbur ihya olunmak üzere emr-i şerifim ricasına bi'l cümle cami-i şerif hüddamı ve fukaraları istida-yı inayet eylediklerin Üsküdar kadısı akza kuzatı'l müslimin Mevlana Ali zidet feza'iluhu arz itmeğin arzı mucibince mahalline kayd ve emr-i şerifim virilmek babında iftiharü'l ümera ve'l ekabir bi'l fiil başdefterdarım el-Hac Mehmed dame uluvvuhu telhis itmeğin mucibince amel olunmak babında ferman-ı alişanım sadır olmuştur buyurdum ki hükm-i şerifim vardıkda bu babda sadır olan emrim üzere amel idüp dahi vech-i meşruh üzere han-ı mezburda kema fi'l-evvel tüccar taifesi sakın ve kumaş ve kapama ve boğası ve dülbend ve sair emtiaların bey eylemek üzere ve bir ferd mümana'at eylememek şartıyla Mevlana-yı muma ileyhın arzı ve müşarün ileyhın telhisi mucibince mahalline kayd olunmağla mucibince amel idüp kat'a hilafına rıza ve cevaz göstermeyesiz....⁷¹⁸. Burada görüleceği üzere devlet bir taraftan esnafı korumaya çalışırken bir taraftan da halkın faydasını gözeterek bir denge oluşturmaya çalışmaktadır. Belgede cami giderleri için kiraya verilen han odalarında kendi mallarının satıldığı ve bu yüzden zarara uğradıklarını belirten bezzâzistan esnafı bu satışlara itiraz etmiştir. Ancak bahsi geçen caminin görevlileri, hanın çalışmaması sonucu hem ücretlerinin ödenemediğini hem de akşamları mum yakılamadığı için sıkıntı çektiklerini beyan etmişlerdir. Neticede bezzâzistan ahali bu tutumlarından men edilmiş ve handaki tüccarların satış yapmasına dair ferman gönderilmiştir.

Bazen esnafın birbirine kefil olarak ticaret yaptığı görülmektedir. Kefillik, oldukça ciddiye alınan bir müessesedir. XVIII. yüzyılın başlarında esnaf arasındaki ilişkiler, kefillik istenen bir seviyeye gelmiştir. Konuyla ilgili bir belge, fikir vermesi açısından önemlidir. İbn Tuti Mahallesi sakinlerinden Demirci Evkar, Nalband Ahmed bin Mahmud hakkında dava açarak bir başka nalband İbrahim bin Ramazan'ın kendisinden ham öküz nalı almak istediğini belirtmiştir. Kendisinin bu satıştan imtina ettiğini, Ahmed bin Mahmud'un diğer nalbanda 20 guruşa kadar kefil

⁷¹⁸ KŞS 39, 273-1.

olacağını söylemesi üzerine nalları İbrahim bin Ramazan'a verdiğini beyan etmiştir. Sonrasında ise İbrahim bin Ramazan başka bir memlekete gitmiş ve Evkar parasını kefil olan Ahmed'den talep etmiştir. Mahkemede iki şahit bu duruma şahitlik edince kefilin parayı ödemesine karar verilmiştir⁷¹⁹. Belgeden Konya'da zimmi esnafın da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca esnafın bazı konuları kendi arasında çözmeye çalıştıkları, bir anlaşmazlık durumunda ise kadiya başvurdıkları görülmektedir. Kefillik kavramının son derece ciddiye alındığı ve kefaletin gereklerinin yerine getirilmesinin şart olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte demirci esnafı ile nalbandlar arasında sıkı bir ilişki olduğu da görülmektedir.

Dükkânlarında satış yapan esnaf ile pazar yerlerinde satış yapanlar farklı şekilde değerlendiriliyordu. Dükkânları olan ve buralarda ticaret yapanların, pazar yerlerinde satış yapmaları doğru karşılanmıyordu. Çömlekçilerle ilgili bir dava bu duruma örnek teşkil etmektedir. Dükkânlarında çölmekçilik yapan esnaftan bazıları diğer birkaçından şikâyetçi olmuş, eskiden beri süregelen usule göre, Sille ahalisinin getirdiği çölmekleri aralarında paylaşarak dükkânda sattıklarını ancak bazılarının buna uymadıklarını belirtmişlerdir. Bu kişilerin desti, çölmek, küp ve ıbrık gibi malzemeleri Sille'ye giderek aldıkları ve pazar yerinde sattıklarını iddia etmişlerdir. Yapılan soruşturmada ilgili kişiler yöneltilen suçlamayı kabul edince bu durumdan men edilmişlerdir⁷²⁰. Belgeden anlaşılabacağı üzere dükkân sahiplerinin hakları korunmuştur. Esnaf arasındaki geleneksel düzenin sürdürülmeye çalışıldığı ve buna göre hareket etmeyenlerin şikâyet edildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca çömlekçilik konusunda Sille'nin önemli bir yeri olduğu, çömlekçilerin metaı olan desti, çölmek, küp ve ıbrık gibi malzemelerin önemli kısmının burada imal edildiği dikkati çekmektedir. Bu hususla alakalı bir belgede Sultan Alaaddin Camii Vakfı'ndan Sille Karyesi ahalisine arazi kaydedildiği ancak ahalinin yeteri kadar ilgilenmediğinden zarar edildiği belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak da ahalinin bezirgânlık ve çömlekçilikle uğraştığından ekip dikmeye yanaşmamaları gösterilmektedir⁷²¹.

⁷¹⁹ KŞS 41, 65-2.

⁷²⁰ KŞS 41, 87-2.

⁷²¹ BOA, AE. SAMD. III, 43/4235.

Bazı esnafın han önlerinde, dükkânı olmaksızın bir yer kiralayarak satış yaptıkları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili bir örnekte, Arslan Ağa Hanı'nın kiracısı olan şahıs, Mehmed bin Bekir adlı kişiden şikâyetçi olduğunu, hanın kuzey kapısının önündeki arsanın ait olduğu vakfın mütevellisi tarafından temessük ve hüccet ile kendisine kiralandığını beyan etmiştir. Kendisinin de burayı attar eşyası satanlara, kaldırım üzerinde oturup satış yapmaları için aylık kiraya verdiğini ifade ederek mezkûr Mehmed'in kirayı ödemediğini ifade etmiştir. Mehmed ise kaldırımda satış yapmak için kira ödendiğinden haberi olmadığını ve ödenen paranın gece sandıklarını hana koyanlardan alındığını zannettiğini, kendisinin de sandığı olmadığından kira ödemediğini belirtmiştir. Yapılan soruşturmada Mehmed haksız bulunarak kira ödemesi tembihlenmiştir⁷²². Anlaşılacağı üzere esnafın bir kısmı, bir yerde tezgâh açarak satış yapmakta ancak bunun da belli şartları bulunmaktaydı. Ayrıca hanların, esnafın mallarının geceleri korunduğu ve bu vazife karşılığı ücret alındığı bir yer olduğu görülmektedir.

Ticaret yapanların kurallara uyma durumu titizlikle takip ediliyordu. Vergilerin ödenip ödenmediğine dikkat edilirdi. Konuyla ilgili bir belgede başka yerlerden duhan getirerek hile ile amediye vermeyen tüccarların men edilmesi hususunda yazılan bir tezkire söz konusudur. Duhan mukataasına mutasarrıf olan Hacı Abdülkadir bu durumla ilgili rahatsızlığını belirtmektedir⁷²³. Yine Konyalı tütün tüccarı Hacı Ahmed'in altmış deve yükü tütünü başka bir yere götürdüğü ifade edilen başka bir belgede, resmini ödemediği için Konya Valisi'ne emir yazılması rica edilmiştir⁷²⁴. Görüleceği üzere şehre giren ve çıkan malların vergileri dikkatle takip edilmiştir.

Vakıf malı olan dükkânlarda kiracı olarak iş yapan esnaf da oldukça fazlaydı. Bunlar dükkânları aylık ya da yıllık olarak kiralayıp, bedelini vakfa öderlerdi. 1704 tarihli Şeyh Ahmed Efendi Vakfı muhasebesinde Habbaz Hasan, Neccar Emrullah ve Süleyman, Berber Ahmed, Gazzaz Mehmed, Mutaf Mustafa, Nalband Receb, Eskici

⁷²² KŞS 41, 96-2.

⁷²³ BOA, İE. ML., 119/11265.

⁷²⁴ BOA, C. ML., 596/24596.

Mehmed, postalcı zimmi gibi esnaftan alınan kira bedelleri kayıtlıdır⁷²⁵. Bununla birlikte bazı mahalle vakıflarına ait dükkânlar da mevcuttur. Mesela Pürçüklü Mahallesi vakfının dükkânları vardı⁷²⁶. Yine 1763 yılında İbrahim Efendi Vakfı'na ait mutab, duhancı, kürkçü, berber, hallaç, ekmekçi, nalband, helvacı, kahveci, kasap dükkânları bulunmaktaydı⁷²⁷.

Birbiriyle ilişkili esnaf kollarının zaman zaman anlaşmazlığa düştüğü görülmektedir. Mesela dericiler ve haffaflar hammadde açısından ilişkiliydi ve bu hususta davalık oldukları durumlar ortaya çıkabiliyordu. 1717 tarihli belgede dericilerin haffaflardan şikâyetçi olduğu görülmektedir. Dericilerin sıkıntısı gön, kösele ve sahtiyanın kendilerine tüccarlar tarafından değil haffaflar tarafından satılması ve bunun karşılığında bazen mübadele ile kendilerinin onlara çizme, pabuç, mest vermeleri ve böylece de fiyatların yükselmesidir. Dericiler daha önce haffaflar ile alışverişin nakit ödeme şeklinde yapılması için anlaştıklarını hatta konuyla ilgili hüccet çıkarttıklarını ancak haffafların buna uymadıklarını ifade etmişlerdir. Haffaflardan bazılarının da Haffaflar Sûku dışında Atbazarı'nda pabuç ve çizme sattıklarını, bundan da men edilmelerini talep etmişlerdir. Neticede dericilerin talepleri yerinde bulunmuş ve yeniden nizam verilmiştir⁷²⁸. Görüleceği üzere esnaf, bazen birbirleriyle mübadele usulüyle yani mal değişimi şeklinde alış veriş yapıyordu. Bu durum fiyatların yükselmesine neden olunca halkın faydasını gözetmek de icap ederdi. Haffafların kendi çarşıları vardı ve bunun dışında satış yapmaları uygun görülüyordu.

Diğer bir dava örneğinde cüllahlar esnafından bazıları içlerinde zimmiler de olmak üzere, basmacılar esnafından içinde zimmilerin de bulunduğu bazıları hakkında şikâyetçi olmuşlardır. Basmacıların kendilerinin işiyle ilgili olan ipliği alıp sattıkları, validen kendilerine iplik isteği geldiğinde onlardan almak istedikleri ama

⁷²⁵ KŞS 41, 115-1.

⁷²⁶ KŞS 41, 209-2, KŞS 52, 89-2.

⁷²⁷ KŞS 100, 80-1.

⁷²⁸ KŞS 47, 241-2.

onların vermediğini bildirmişlerdir. Cüllahların istekleri kabul edilerek basmacılar durumdan men edilmişlerdir⁷²⁹.

Konuyla ilgili bir başka örnekte ise, mihçılar esnafı, helvacı esnafından biri ve yaymacı esnafından biri hakkında şikâyetçi olarak, kendilerinin uğraşı olan hurda demir alım satımına helvacı ve yaymacıların karıştıklarını bildirmişlerdir. Neticede mihçılar haklı bulunmuştur⁷³⁰. Görüleceği üzere her esnafın sahası bellidir ve buna göre hareket etmek durumundadır. Bu düzene uygun hareket etmeyenler mahkeme tarafından men edilmekteydi. Bir başka örnekte de kendirci esnafı attar esnafı hakkında şikâyetçi olmuş, bir esnafın diğerine karışmadığını ve her sınıfın kendine mahsus metayı alıp satması konusunda emr-i ali bulunduğunu bildirmişlerdir. Buna rağmen attarların kendilerine mahsus olan kendir, ip ve yular alıp sattıklarını iddia etmişlerdir. Attarlar durumu kabul etmiş, neticede bundan sonra bu durumdan men edilmişlerdir⁷³¹. Anlaşıldığı üzere mahkeme, esnafın düzeninin bozulmasına kesinlikle müsaade etmemektedir.

Birbiriyle ilişkili iki esnaf grubunun anlaşmazlığı hakkında bir başka belge örneğinde saraçlar ile kösele tüccarı konu edilmiştir. Saraç esnafı, kösele tüccarı el-Hac Mehmed'den şikâyetçi olmuşlar, beyanlarında, bizler köseleyi Mehmed'den alır, vali ve mütesellime gerekli olduğunda eşyaları dikeriz ve tüccar ücretini onlardan alır demişlerdir. Ancak Mehmed'in vali tarafından kösele talep olursa benden siz alarak bedelini siz ödeyin şeklinde bir hal takındığını belirtmişlerdir. Yani valiye bizzat kendisi kösele vermekten imtina etmiştir. Hacı Mehmed ise bu konuda elinde hüccet bulunduğunu söyleyerek savunma yapmıştır. Ancak hücceti ortaya koyamamıştır. Neticede şehrin ileri gelenlerine sorulmuş ve onlar da sarracları haklı göstermişlerdir. Bu durumda el-Hac Mehmed bu tutumundan men edilmiştir⁷³². Görüleceği üzere mahkeme çelişkili bir durumda şehrin ileri gelenlerine danışma gereği duyuyordu.

Leblebici esnafıyla arpacı esnafı arasında mahkemeye yansıyan olaylarla ilgili belgede de nohut satışıyla ilgili bir anlaşmazlık söz konusu edilmiştir.

⁷²⁹ KŞS 45, 179-5.

⁷³⁰ KŞS 50, 252-3.

⁷³¹ KŞS 53, 105-3.

⁷³² KŞS 53, 114-2.

Leblebiciler nohutun kendi alanlarına giren bir meta olduğunu bildirerek arpacıların da nohut alıp satmalarıyla zarara uğradıklarını ifade etmişlerdir. Nohutun kıymetli bir madde olduğunu, arpacıların bu işi yaparken kendilerinin ödediği vergiyi de ödemediklerini belirtmişlerdir. Arpacılar bu durumu kabul etmiş, bundan sonra nohut alıp satmayacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardır⁷³³.

IV. I. XVIII. YÜZYILDA KONYA ESNAFININ TEŞKİLAT VE DÜZENİ

Osmanlı toplum yapısı içinde Konya esnafı, klasik Osmanlı esnaf teşkilatının kuralları çerçevesinde örgütlenmişti. Yukarıdan aşağıya ilişkisel bir yapı içinde işleyen bu sistemde üretim tüketim ve denetleme ilişkileri birbirinden bağımsız bir şekilde işlemekteydi. Üretim sektöründe usta kalfa ve çırak üçgeninde işlenen hammadde, mamul madde haline geldikten sonra tüccarlar aracılığı ile dükkânlara ulaştırılarak satışa sunulur bu noktada hizmet sektörü devreye girerek tüketici ile üretici arasında köprü vazifesi görürdü. Ehl-i hıref ya da dükkân sahibi tüccarların hepsinin bir temsilcisi denetim ve yönetim sürecine doğrudan dâhil olurdu. Aşağıdaki belgede bu temsilcilerin bir kısmının adı verilmiştir.

XVIII. yüzyılın başlarına ait Karaman Eyaleti valisine verilen mallarla ilgili bu belgede esnaf yöneticilerinden bazılarının adına rastlanmaktadır. Belge incelendiğinde hem esnafların çeşitleri hem de şeyh, ahibaba, bazarbaşı, nakib, kethüda, yiğitbaşı, duacı, çavuş, ustabaşı gibi yöneticileri ile ilgili bilgi sahibi olmak mümkündür. Buna göre;

Bakkallar yiğitbaşı Mehmet Çelebi İbn el-Hac Osman

Helvacılar yiğitbaşı Kara Mustafa İbn el-Hac Ali

Nalbandlar yiğitbaşı Ahmed bin İsmail

Semerciler yiğitbaşı el-Hac Mehmed bin Hasan

Kasaplar yiğitbaşı Seyyid Muslu Çelebi bin Mehmed

⁷³³ KŞS 55, 229-3.

Keçeciler yiğitbaşısı el-Hac Mehmed bin Mahmud

Debbağlar yiğitbaşısı Şaban bin İbrahim

Haffaflar yiğitbaşısı İbrahim Çelebi ibn Ahmed

Sarraclar yiğitbaşısı Mustafa bin Ali

Duvarcılar yiğitbaşısı Hasan

Mutaflar yiğitbaşısı Mustafa bin Mehmed

Ekmekçiler yiğitbaşısı Seyyid Mehmed bin Şaban

isimli yiğitbaşılar merkezi otortiteye karşı kendi sınıfını temsil etmektedir. Bu belgede Konya'daki esnafın tamamı yer almamakta, valiye hizmet sunan ehl-i hıref sıralanmaktadır. En çok ödeme bakkallar cemaatine yapılmıştır⁷³⁴.

1710 tarihli bir sicil kaydı Konya'da yiğitbaşılık kurumunun işleyişiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Belgeye göre kasap esnafından bir grup mahkemeye başvurarak, esnaf arasında meydana gelen bazı hususlar için aralarından birini yiğitbaşı tayin etmenin eski bir adet olduğunu bildirmişlerdir. Orada hazır bulunan Ali oğlu Mehmet Beşe'nin de ehl-i vukuf ve yiğitbaşılığa layık olduğunu belirterek, adı geçenin eski usul üzere bir seneliğine yiğitbaşı tayin edilerek kendisine temessük verilmesini istemişlerdir. Mehmet Beşe de kasaplar esnafının yiğitbaşısı olmayı ve gerekli hizmeti vermeyi taahhüd etmiş ve ataması gerçekleşmiştir⁷³⁵. Yiğitbaşının esnafın kendi arasından seçilerek kadı tarafından onaylandığı ve bu şekilde göreve başladığı anlaşılmaktadır.

1714 tarihli bir belgede yukarıdaki belgede olduğu gibi, Karaman beylerbeyine verilen malların ücretinin alındığı aktarılırken bazı yiğitbaşılarının da adı geçmektedir. Bunlar da aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

Mutaf yiğitbaşısı Abdurrahman bin Ahmed

Şerbetçiler yiğitbaşısı Hasan bin Sefer

⁷³⁴ KŞS 40, 25-1, 25-2.

⁷³⁵ KŞS 44, 128-2.

Keçeciler yiğitbaşı Abdülgağfar bin Ramazan

Demirciler yiğitbaşı es-Seyyid Ali bin Satılmış

Semerciler yiğitbaşı es-Seyyid Mustafa ibn es-Seyyid Ali

Etmekçiler yiğitbaşı Mehmed bin Ali

Bakkallar yiğitbaşı Süleyman bin Ahmed

Haffaflar yiğitbaşı Mustafa bin Mehmed

Kasablar yiğitbaşı Ahmed bin Abdüsselam

Tüccarlar yiğitbaşı Molla Mehmed bin Musa

Nalbandlar yiğitbaşı Ahmed bin İsmail

Bu esnaf gruplarının ücreti yiğitbaşları tarafından alınmış, daha sonra ilgili kişilere dağıtımı sağlanmıştır⁷³⁶. Bundan da anlaşılmaktadır ki XVIII. yüzyılın ortalarında da yiğitbaşlık kurumu önemini muhafaza etmekteydi⁷³⁷.

Yine validen alacakların tahsil edilmesiyle ilgili bir belgede çeşitli esnaf gruplarının adı geçmekte söz konusu esnafın vekil-i şer'ileri olarak gösterilen isimler arasında bir kısmının yiğitbaşları da zikredilmektedir. Kasap esnafının yiğitbaşı Ali Bey İbn-i Süleyman, Attar esnafının yiğitbaşı İbrahim bin el-Hac Mehmed, libasçılar yiğitbaşı Mustafa bin Abdi burada geçen isimlerdir⁷³⁸. 1762 tarihli başka bir belgede, Türkmen kürkçü esnafı üzerine Mehmed adlı şahsın yiğitbaşı olarak tayin edildiği kayıtlıdır⁷³⁹. 1753 yılında haffaflar yiğitbaşı olarak görülen Ahmed'in bu tarihte göreve yeniden atandığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık on yıl sonra da görevi oğlu Derviş Mehmed'e devretmiştir⁷⁴⁰. 1763 tarihli sicil kaydında da yine haffaflar yiğitbaşı Ahmed Halife'nin kendi rızasıyla oğlu Mehmed lehine vazifesinden

⁷³⁶ KŞS 45, 81-1.

⁷³⁷ Yiğitbaşlar şehirlerde esnaf yöneticiliği yaparken köylerde muhtar vazifesi görmektedir. Kırsal kesimde gayri müslim cemaatlerin ileri gelenlerine ise kocabaşı adı verilmektedir.

⁷³⁸ KŞS 57, 116-2.

⁷³⁹ KŞS 100, 118-1.

⁷⁴⁰ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, Ankara 1990, s. 207.

feragat etmesi konu edilmiştir. Mehmed bu göreve uygun bulununca bu talep kabul edilmiş ve yeni bir berat çıkarılmıştır⁷⁴¹.

Yiğitbaşılık kurumunun XVIII. yüzyılın sonlarında varlığını sürdürdüğü görülmektedir. 1787 tarihli bir belgede nalbant esnafının demircilerle ilgili yaşadığı bir sorunun mahkemeye taşındığı ve burada nalbant esnafının yiğitbaşısı olarak Mehmed bin Ömer'in de yer aldığı görülür⁷⁴². 1793 tarihli bir kayıta ise helvacıyan esnafının yiğitbaşısı olarak Mustafa beşe bin İbrahim adı geçmektedir. Tekâlif talebiyle ilgili bu kayıttan yiğitbaşılardan önemini koruduğu anlaşılmaktadır⁷⁴³.

Belgelerde adı geçen bir başka yönetici ise bazarbaşısıdır. XVIII. yüzyılın başlarında İsmail Çelebi adlı kişinin bazarbaşısı olarak görev yaptığı görülmektedir⁷⁴⁴. Bazarbaşısı tüm esnafın bir temsilcisi durumundaydı. Devletle olan ilişkilerde bir aracı olarak nitelendirilebilir. İsmail Çelebi'nin de bu şekilde bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bakkal, helvacı, kasap gibi çeşitli esnaf grupları onun önderliğini ikrar etmişlerdir⁷⁴⁵. İsmail Çelebi'nin bu görevi bir süre devam ettirdiği ve 1703 yılına dek bu görevde bulunduğu anlaşılmaktadır⁷⁴⁶. 1703 yılında ise Konya bazarbaşılığına Hacı Ali Ağa'nın atandığını Kadı Mehmed Efendi'nin merkeze gönderdiği ilamdan anlamaktayız⁷⁴⁷. 1715 yılında Halep valisi Ali Paşa'ya verilen erzakın listelendiği kayıta ise bazarbaşısı olarak Ahmed Çelebi'nin adı geçmektedir. Yine aynı kayıta önceki bazarbaşısı olarak da Molla Ebubekir ismi verilmektedir. Burada erzakların bir kısmının bazarbaşısı tarafından temin edilerek valiye sunulduğu ve parasının da yine bazarbaşısı tarafından tahsil edildiği görülmektedir⁷⁴⁸. Bir başka belgede ise Karaman valisini teftişe gelen müfettişe sunulan masraf listesinde semerciler yiğitbaşısı eliyle sarayın yastıklarına kılıflık top verildiği görülmekte, Bazarbaşısı Ahmed Çelebi'den de bahsedilmektedir. Burada ilginç bir nokta da masraf listesinde bazarbaşılık için çıkarılan hüccete verilen harcın da listeye eklenmiş

⁷⁴¹ KŞS 100, 129- 2.

⁷⁴² KŞS 65, 19-2.

⁷⁴³ KŞS 66, 17-2.

⁷⁴⁴ KŞS 38, 119-1, KŞS 39, 9-1, 88-1.

⁷⁴⁵ KŞS 38, 119-1.

⁷⁴⁶ KŞS 41, 16-1.

⁷⁴⁷ BOA, AE. SMST II, 1/52.

⁷⁴⁸ KŞS 45, 3-1.

olmasıdır. Bazarbaşılığın hüccetle tevcih edildiğini ve bunun da bir masrafı olduğu anlaşılmaktadır⁷⁴⁹.

Bazarbaşılık için berat çıkarıldığı da görülmektedir. Bununla ilgili bir örneği buraya aktarmanın faydalı olacağı düşünülmektedir:

“..... Konya Kazası’nda naibü’ş-şer olan Mevlana Abdullah zide ilmuhi divan-ı hümayunuma mektup gönderüp medine-i Konya’da vaki umumen erbab-ı hırfet ve ehl-i sûk meclis-i şer’a varup kadimden cümlesinin marifetiyle ihtiyar eyledikleri kimesne bazarbaşı nasb olunup ve hakimü’ş-şer müraselesiyle zabt oluna gelmişken bundan akdem Hacı Ali nam kimesne bazarbaşılık için niza’a düşmekle ulufesin hazine mande ve mukabelesinde zıkr olunan bazarbaşılığı berat itdirüp badehu Ahmed bin Receb dahi mezbur el-Hac Ali’nin hazine mande eylediği sekiz akça ulufeyi vermek şartıyla cebeciyandan on altı akça iki adet esami tedarik ve hazine mande ve mukabelesinde berat itdirüp mutasarrıf iken hala mezbur Ahmed’in muvacehe-i şer’de vilayet için harç eylediği bi’l muvacehe muhasebesi görüldükte mezburun hıyaneti zuhur idüp azl icab ider hali zahir olmağla cümlesi ef’al ve akvalinden razı olmağla erbab-ı istihkakdan işbu rafi-i tevki-i refiü’ş-şan-ı hakani kıdvetü’l emasil ve’l akran Ebubekir zide kadruhu cümlesinin muhtarı ve kendüden her vecihle emin ve salim ve dindar ve müstakim kimesne olmağla mezbur Ahmed’in ref’inden bazarbaşılık mezkur Ebubekir’e tevcih olunup berat-ı alışan virilmek ricasına ilhah itmeleriyle husus-ı mezbur vech-i meşruh üzere olduğu inde’ş şer zahir olduğundan ma’ada mess ve ihtiyar ve bi-garaz sikat-ı sahibetü’l kelimat dahi ihbar itdiklerin arz itmeğin hazine mande olacak mahlul esamilerden tedarik olmağla min ba’d ulufesin taleb eylememek üzere ref ve tevcih olunmak fermanım olmağın hakkında mezid-i inayet-i padişahanem zuhura getirüp muma ileyhin arzı ve bin yüz yirmi altı senesi zilkadesinin sekizinci tarihiyle müverrah virilen rü’us-ı hümayunum mucibince müceddeden bu berat-ı hümayunu virdim ve buyurdum ki mezkur Ebubekir varup Konya’da bazarbaşı olup bundan evvel bazarbaşı olanlar ne minval üzere mutasarrıf olagelmışler ise mezbur dahi ol minval üzere mutasarrıf ola ol babda ref olunan merkum Ahmed ve taraf-ı ahardan kimesne dahl ve taarruz

⁷⁴⁹ KŞS 45, 10-1.

kılmayalar.....⁷⁵⁰ Bu belge bazarbaşılıkla ilgili birçok bilgi içermektedir. Öncelikle esnaf ve çarşı sakinlerinin kendi aralarında belirledikleri birini kadı huzurunda bazarbaşı olarak seçtikleri ve bunu kadı müraselesiyle resmi bir hale getirdikleri görülmektedir. Burada bu duruma aykırı bir şekilde bazarbaşılığı üzerine alan birinin usulsüzlükleri görülmüş ve mesele başkente taşınmıştır. Neticede usulsüzlük yapan kişiden bazarbaşılık alınarak güvenilir ve herkes tarafından kabul edilen başka birine bu görev tevcih edilmiştir. Belgede Bazarbaşı Ahmed Çelebi'nin vilayet için yapılan masraflarda usulsüzlüğünün tespit edildiği belirtilmektedir. Anlaşıyor ki bazarbaşı denetime tabi tutulmakta ve yaptığı faaliyetlerin uygunluğu incelenmektedir. Buradan çıkan bir başka sonuç ise bazarbaşılık için kadının hücceti gerekirken, anlaşmazlık durumlarında berat alınması ihtiyacı hâsıl olabiliyordu.

1717 yılına geldiğimizde bazarbaşı olarak bu kez el-Hac Mehmed adı geçmektedir. Bir menzilci hüccetinde şehrin diğer ileri gelenleriyle birlikte onun adı da sayılmaktadır⁷⁵¹. Bir başka belgeden ise Bazarbaşı el-Hac Mehmed bin Abdullah'ın bakkal esnafından olduğunu öğrenmekteyiz. Aynı belgede kasaplar yiğitbaşısının da değiştiği ve Mehmed bin Ahmed'in bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır⁷⁵². Bazarbaşı el-Hac Mehmed'in valiye verilen erzakın temin ve ücretinin tahsilinde rol aldığı da görülmektedir⁷⁵³. El-Hac Mehmed 1718 yılında da bu görevde bulunmaktadır⁷⁵⁴.

1726 yılında bazarbaşı olarak Mustafa Çelebi ibn Ahmed Efendi görülmektedir. Şehir kethüdasının tayini işleminde hazırun arasında onun da ismi geçmektedir⁷⁵⁵. Ayrıca bir menzilci hüccetinde de adı geçenler arasında yer almaktadır⁷⁵⁶. Mustafa Çelebi'nin bazarbaşılık görevini 1731 yılına kadar sürdürdüğü

⁷⁵⁰ KŞS 45, 293-2.

⁷⁵¹ KŞS 47, 26-4.

⁷⁵² KŞS 47, 52-3.

⁷⁵³ KŞS 47, 275-1.

⁷⁵⁴ KŞS 48, 87-1, 88-2, 89-3, 200-1.

⁷⁵⁵ KŞS 50, 3-3.

⁷⁵⁶ KŞS 50, 164-1.

görülmektedir⁷⁵⁷. Bu dönemde bazarbaşına sarık bahası adında bir ödeme yapıldığı da görülmektedir⁷⁵⁸.

Aşağıya aynen aktarılan 1727 tarihli bir ferman suretinde, Konya esnafının teşkilat ve düzeni hakkında çok önemli bilgiler bulunmaktadır:

“Kıdvetü’n nūvvabi’l müteşeri’in Konya Kazası’nda na’ibü’ş şer olan Mevlana ... zide ilmuhu tevki-i refi-i hümayun vasıl olıcak malum ola ki medine-i Konya’da vaki darendegan-ı ferman-ı hümayun bezzâzan ve haffafan ve zergeran ve sabbağan esnaflarının şeyh ve kethüda ve sair ihtiyarları südde-i saadetime arz-ı hal idüp ecanibden bazı kimesneler üstada varup hidmet etmeyüp sanatı öğrenmeyüp tekmi-i sanat eylemeyüp cümle marifetiyle başka çıkmayup na-ehl ve hamdest iken esnaf-ı mezkureye mahsus olan sanatlarına karışup başka dükkân açup sanatların işleyüp bey ve şirada nice dürlü hile ve hüd’aları ve kalb işleri zuhur ve beynlerine ihtilal virüp kadime mugayir teaddi eylediklerin bildirüp şerle görölüp men ve def olunmak babında hükm-i hümayunum rica eyledikleri ecilden buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıklarında husus-ı mezbura tamam mukayyed olup göresin ilam olunduğu üzere ise ol makule ecanibden olanlara muhkem tenbih ve tekid eyleyesin ki üstada varup hidmet idüp tekmi-i sanat ve üstad-ı mahir olduktan sonra cümle marifetiyle başka çıkmadan sanatlarına karışmayup başka dükkâna oturmayup kalb iş işlemeyüp beynlerine ihtilal vormeyüp bir vecihle teaddi ve tecavüz eylemeyeler ve itdirmeyüp şöyle ki memnu olmayanı yazup asitane-i saadetime ilam idüp min bad emr-i şerifim varmalu eylemeyesin şöyle bilesin alamet-i şerife itimat kılasın...⁷⁵⁹”

Belgeye bakıldığında bezzâz, haffaf, zerger ve sabbağ esnafının aynı şeyh ve kethüda tarafından yönetildikleri ve bunların ferman ile görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Konya esnaf teşkilatında şeyh ve kethüda isimlerine yönetici olarak rastlanması geleneksel yapının korunduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte esnafın yetişme tarzıyla ilgili de önemli bilgiler bulunmaktadır. Bir ustanın yanında çıraklık yapmadan, sanatı tam olarak öğrenmeden ve kurallara uygun olarak başka çıkmadan sanatı işleyip dükkân açmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı esnaf

⁷⁵⁷ KŞS 52, 30-3, 72-2, 141-3.

⁷⁵⁸ KŞS 56, 10-1, 15-1.

⁷⁵⁹ KŞS 50, 259-3.

yapısı içerisinde usta-çırak ilişkisine verilen önem Konya'da da aynen karşımıza çıkmaktadır. Bu durum o kadar önemli görülmektedir ki padişaha kadar intikal eden şikâyetlere konu olmaktadır. Merkezi hükümet de bu duruma kayıtsız kalmayıp konuyla ilgili fermana hükmetmiştir.

Konya valisinin müteselliminin esnafa yaptığı ödemeyi içeren bir belgede bazarbaşı olarak Hacı İbrahim bin Fazlı adı bulunmaktadır. Bu kişi aynı zamanda bakkal esnafındandır. Ayrıca bakkalların yiğitbaşısı Mehmed ve kasapların yiğitbaşısı da Mustafa Beşe ibn Abdullah olarak kaydedilmiştir⁷⁶⁰. Bazarbaşının çoğunlukla bakkal esnafından seçildiği dikkati çekmektedir. 1749 yılında bazarbaşı olarak Ali Beşe ibn Himmet karşımıza çıkmaktadır. Bu kişi de bakkal esnafındandır. Habbazan esnafının temsilcisi olarak kaydedilen Yiğitbaşı Mehmed Beşe ibni Ali de diğer bazı esnaf temsilcileriyle birlikte vali konağına verilen malların bedellerini aldıklarını onaylamışlardır⁷⁶¹.

Bazarbaşının valiye verilen mallardan kaynaklanan alacakları tahsil edip esnafa dağıttığı görülmektedir. Ancak bu durum bazen sorunsuz ilerlememiştir. 1749 yılında yukarıda sözü edilen Bazarbaşı Ali Beşe ile bakkalların yiğitbaşısı olan Mehmed bin Abdi arasında bir alacak davası hâsıl olmuştur. Mehmed bin Ali bazarbaşından davacı olmuş, ancak daha sonra aralarında anlaşarak sorun çözülmüştür⁷⁶².

Konya esnafında bir yönetici olan esnaf şeyhleri belgelerde de görüleceği üzere eskiden beri esnafın her türlü işini yapmakla görevliydi. Bunlar esnafın kendi aralarında uygun gördükleri birini kadıya bildirerek onay almalarıyla atanmaktaydı. Bazen merkezden berat istendiği de görülmektedir. Esnaf, şeyhin görevlendirilmesinde olduğu kadar görevden alınmasında da etkili olurdu⁷⁶³. Belgelerde çok fazla karşılaşılmayan yöneticilerden biri olan şeyh ile ilgili bir kayıt dikkat çekicidir. Bu belge de görevlendirmeye ilgili bir berat sureti olup aşağıya aynen aktarılmıştır:

⁷⁶⁰ KŞS 53, 60-4.

⁷⁶¹ KŞS 57, 78-2.

⁷⁶² KŞS 57, 81-3.

⁷⁶³ Tuş, *Sosyal Açından Konya*, s. 203.

“Berat-ı meşihat-ı bakkalan bi- ism-i Seyyid Süleyman

Nişan-ı şerif-i alîşan hükmü oldur ki.

Medine-i Konya’da vaki bakkallar ve kürkçüler ve berberler esnafının şeyhi olan işbu rafî-i tevki-i refiü’ş-şan-ı hakani es-Seyyid Süleyman bil- fiil berat-ı şerifimle mutasarrıf olup hizmetinde kusuru ve mucib-i azli yoğiken ahardan hilaf-ı inha ile üzerinden Mehmed alup külli gadr itmekle ref olunup gerü mezbura ibka ve mukarrer kılınmak babında yedinde olan berat-ı atiki mucibince inayet taleb itmeğin vaki ise sadaka idüp bu berat-ı hümayunumu viridim ve buyurdum ki varup mezbur ref olunan merkum yerine kemakan zikr olunan esnafın şeyhleri olup hizmet-i lazimesin mer’i ve mü’eddi kıldıktan sonra üslub-ı sabık üzere mutasarrıf olup devam-ı ömr ü devletimçün duaya müdavemet göstere....⁷⁶⁴” Burada önce bakkalların şeyhi olarak zikredilen Seyyid Süleyman ismi daha sonra kürkçü ve berberlerin de şeyhi olarak gösterilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere şeyhlik için berat gerekmektedir ve usulsüz şekilde görev alan kişi hemen el çektirilmiştir. Seyyid Süleyman’ın beratı yenilenerek göreve iadesi sağlanmıştır.

XVIII. yüzyıl başlarında keçeciler esnafının bir şeyhi bulunduğu görülmektedir. 1711 tarihinde berberler ve hacamatçıların şeyhi olarak karşımıza es-Seyyid Süleyman ismi çıkmaktadır. Bu tarihte görevi şeyh Mehmed’e devretmiştir. 1714’te haffaf ve kuyumcu esnafı şeyhliğine bakan Mahmud vefat edince yerine Ahmed şeyh olarak atanmıştır. 1723 yılında ise bakkallar, kürkçüler ve berberlerin müşterek şeyhi olan Mehmed’in görevini es-Seyyid Süleyman’a devrettiği görülmektedir. Aynı yıl içinde es-Seyyid Süleyman vefat edince bu kez kardeşi es-Seyyid Mehmed bu göreve getirilmiştir. 1728 yılında o da vefat edince görev Ali ve Veli adlı kişilere tevcih edilmiştir. 1724 yılında kuyumcular şeyhliğine es-Seyyid Hacı Ali’nin vefatı üzerine kardeşi es-Seyyid Ahmed’in, 1725 yılında ise demirciler şeyhliğine yeniden Ömer’in atandığı kayıtlarda yer almaktadır⁷⁶⁵. Bu bilgilerden de anlaşılaçağı üzere, yüzyılın başlarında Konya esnafı arasında, şeyhlik kurumunun varlığını muhafaza ettiğı görülmektedir.

⁷⁶⁴ KŞS 45, 294-2.

⁷⁶⁵ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 205-207.

1731 tarihinde ekmekçi, kasap, demirci, yemenici, nalband, nalçacı, çilingir, kutucu, çırkıkçı, semerci, cüllah, hallaç ve neccar esnafının şeyhliğine Şeyh Mehmed'in yeniden atandığı anlaşılmaktadır. 1740'ta vefatı üzerine kardeşi Mustafa'nın, 1752'de ise Mustafa'nın vefatıyla oğulları Mehmed ve İbrahim'in görevi aldıkları görülmektedir⁷⁶⁶. 1734 tarihli bir belgede bakkal, berber, saraç, kürkçü, kalaycı ve sair esnafın berat ile şeyhi olarak Şeyh Mahmud'un adı geçmektedir. Belgede adı geçen şeyhin görevine dışarıdan yapılan müdahalelerin engellenmesi istenmektedir⁷⁶⁷. Anlaşılabacağı üzere bazı esnaf gruplarının ortak bir şeyhleri bulunmaktadır.

1753 yılında Konya'da, şeyh-i seb'a ünvanıyla görev yapan bir yönetici bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte şeyh-i seb'a olan Abdülkerim'in vefat ettiği ve sonrasında oğulları Abdullah ve Halil'e bu görevin tevcih edildiği görülmektedir. Sonrasında Abdullah vefat etmiş ve görev Halil'de kalmıştır⁷⁶⁸.

1762 tarihli bir sicil kaydında, birçok esnaf grubu sayılarak bunların şeyhlerinin Hafız Mahmud olduğu belirtilmiştir. Bu gruplar, bakkallar, berberler, saraçlar, kalaycılar, kürkçüler, çölmekçiler, bezirciler, muhtablar, bazarıcılar ve gazzazlar ile sair esnaf olarak kaydedilmiştir. Hafız Mahmud'un berat-ı ali ile bu görevde olduğu da belirtilmiştir. Şeyhin görevine dışardan müdahaleler olduğu için şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır⁷⁶⁹. Görüleceği üzere, bu tarihte de birçok esnaf grubunun ortak bir şeyhi bulunuyordu.

1763 tarihinden itibaren haffaf ve dikici esnafı şeyhliğini sırayla Abdullah ve Halil, Ahmed, yeniden Abdullah ve Halil, yeniden Ahmed, oğlu Mehmed, Halil ve el-Hac Mustafa'nın yürüttüğü görülmektedir⁷⁷⁰. 1765 tarihli bir belgede haffaf ve dikici esnafından bazılarının mahkemeye başvurduğu ifade edilerek Şeyh Abdullah Efendi'den bahsedilmektedir. Şeyh Abdullah'ın berat-ı ali ile bu görevde olduğu belirtilerek esnafın işlerine baktığı belirtilmektedir⁷⁷¹. Belgeden adı geçen şeyhin tüm

⁷⁶⁶ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 207.

⁷⁶⁷ BOA, AE. SMHD. I, 58/3656.

⁷⁶⁸ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 205.

⁷⁶⁹ KŞS 100, 127-1.

⁷⁷⁰ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 208.

⁷⁷¹ KŞS 58, 88-2.

esnafın şeyhi olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Ancak haffaf ve dikicilerin şeyhi olduğu ve onların her türlü işlerine baktığı açıktır. Yine aynı tarihli başka bir kayıttan da Şeyh Abdullah Efendi'nin adı geçmekte ve haffaf ve dikicilerin müştereken şeyhi olduğu belirtilmektedir. Kaşıkçı Ahmed adlı birinin şeyhin işlerine müdahalesi söz konusu olmuş, adı geçen kişi bundan men edilmiştir⁷⁷². Ayrıca bu tarihte nalband şeyhliğinin es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İbrahim'den es-Seyyid Mustafa'ya geçtiği de görülmektedir. Bu tarihten sonra sırasıyla es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İbrahim yeniden, Şeyh İbrahim, Hafız Mehmed ve es-Seyyid Hüseyin nalbandlar şeyhliği görevini yürütmüşlerdir. Yine 1783 yılında külahçılar esnafı şeyhi Hüseyin'in vefatı üzerine oğlu Derviş Hasan'ın göreve getirildiği dikkati çekmektedir⁷⁷³. Anlaşılabacağı üzere yüzyılın ikinci yarısında da Konya'da şeyhlik kurumu varlığını ve esnaf üzerindeki etkisini devam ettirmektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde şeyhlik kurumunun varlığını koruduğu görülmektedir. Bu dönemde bakkalların, berberlerin, sarraçların, kalaycılarının, kürkçülerin, çölmekçilerin, bezircilerin, muytapların, bezzâzların ve attarların ortak bir şeyhleri olduğu anlaşılmaktadır. Yine de esnafın tamamının bir şeyhi olup olmadığı net değildir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Konya'da şeyhlik kavramının artık kullanılmadığı ve yerini büyük ölçüde kethüdanın aldığı söylenebilir⁷⁷⁴.

Belgelerde çok fazla karşılaşılmayan yöneticilerden biri de ahi babadır. XVIII. yüzyılda Konya'da ahi babalık kurumunun yaşadığını ve özellikle debbağlar arasında önemli bir yerinin bulunduğunu görmekteyiz. XVIII. yüzyılın başlarında sicillerde ahi baba adına rastlanmış olup ismi el-Hac Osman şeklinde kayıtlıdır⁷⁷⁵. Merkezden gönderilen bir buyrulduktan, Konya'da daha önce ahi baba olarak görev yapan Mehmed'in vefat ettiği ve 1711 yılında Debbağ Süleyman'ın bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır⁷⁷⁶. Anlaşılabacağı üzere ahi baba merkezden de görevlendirilebiliyordu. 1718 yılında ise ahi baba olarak el-Hac Süleyman adı

⁷⁷² KŞS 58, 162-3.

⁷⁷³ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 206-207.

⁷⁷⁴ Tuş, *Sosyal Açısından Konya*, s. 204.

⁷⁷⁵ KŞS 39, 13-1,24-1,73-1,141-1.

⁷⁷⁶ BOA, C.BLD, 40/1956.

geçmektedir⁷⁷⁷. 1730-1731 yıllarında el-Hac Mehmed ibn el-Hac Abdurrahman'ın ahi baba olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır⁷⁷⁸. Ahi babanın debbağ esnafı arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde rol oynadığı görülmektedir⁷⁷⁹. 1736 yılında da adı tespit edilemese de bir ahi babanın varlığı bilinmektedir⁷⁸⁰. Sonraki yıllara ait bir belgeden anlıyoruz ki bu kişi de hala görevine devam eden el-Hac Mehmed'tir. Sözü geçen el-Hac Mehmed 1740 yılına kadar görevini sürdürmüştür.⁷⁸¹ 1742 yılında ise ahi baba olarak Hacı İbrahim bin Ahmed adı geçmektedir⁷⁸².

Yukarıda örnekleri görüldüğü gibi diğer meslek erbabının temsilcileri olan esnaf şeyhleri ve yiğitbaşları gibi Ahî babanın da debbağların şeyhi olmasından dolayı, dericilikle ilgili sorunlara çözüm getirmek için çalıştığı görülmektedir. Söz gelimi, döneme ait bir sicil kaydında, Ahî Baba el-Hac Mehmed'in de şikayetçiler arasında bulunduğu bir davada Mehmed bin Mehmed adlı kişiden şikayetçi olunduğu görülmektedir. Debbağ esnafından olmayan bu kişi debbağların kullandığı debbağ çiçeği denilen bir malzemeyi toplayarak başka yerlerde yüksek fiyatla satmış ve debbağları sıkıntıya sokmuştur. Açılan dava sonucu Mehmed bu hareketinden men edilerek debbağ esnafının sıkıntısı giderilmiştir⁷⁸³.

Esnaf arasında çıkan sorunlar kanun-i kadimdeki usule göre ve esnaf ileri gelenleri ile yapılan istişarelerle çözülmektedir. Yukarıda anılan kethüda, şeyh ve yiğitbaşların bu istişarede ortak bir noktaya gelerek sorunun çözümüne katkıda bulundukları görülmektedir. Bazan da doğrudan esnafa danışılarak sorunların çözüm yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait, 1772 tarihli bir sicil kaydında, kösele gibi bazı hammaddeler konusunda saraç esnafının yaşadığı bir sorun konu edilmiştir. Kendilerinin o zamana kadar amel-i kadim üzere kösele aldıklarını ancak Seyyid Veli adlı kişinin buna aykırı hareket ederek kösele alıp sattığını bildirmişlerdir. Bu anlaşmazlığın çözümü konusunda şehirdeki esnafa danışıldığı ve şehirde bulunan otuz iki nev' esnafın ihtiyar, meşayih ve ahi babalarına

⁷⁷⁷ KŞS 48, 200-1.

⁷⁷⁸ KŞS 52, 27-3, 43-5.

⁷⁷⁹ KŞS 52, 244-1.

⁷⁸⁰ KŞS 53, 10-1.

⁷⁸¹ KŞS 54, 22-4, 60-1, 119-2.

⁷⁸² KŞS 55, 229-1.

⁷⁸³ KŞS 54, 60-1.

sorulduğu anlaşılmaktadır. Neticede sorunun esnaf arasındaki mevcut yani kadimden gelen adetler üzerine çözülmesi gerektiği tasdik edilmiştir⁷⁸⁴. Anlaşıyor ki geleneksel düzen korunmak istenmekte ve bu düzenin devamını sağlamak için çaba sarfedilmektedir.

Esnaf teşkilatı içerisinde yeri olan bir başka yönetici de muhtesibtî. Konya’da XVIII. yüzyılda muhtesiblik kurumu varlığını sürdürmekteydi. Yüzyılın başlarında muhtesib olarak Es-seyyid Süleyman Çelebi bin es-seyyid İbrahim adı geçmektedir⁷⁸⁵. 1703 yılında ise Konya ihtisab mukataasının Mevlevî Mehmed Efendi’nin uhdesinde olduğu görülmektedir⁷⁸⁶. 1708 yılında, el-Hac Mahmud, malikane ihtisab mukataasının uhdesinde olduğu kişi olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁸⁷. 1723 yılında Ahmed beşe ibn-i Mustafa muhtesiblik görevini yürütürken⁷⁸⁸, 1731 tarihinde el-Hac Ahmed Ağa muhtesib olarak kayıtlarda yer almaktadır. Buradaki ağa ünvanı ihtisab ağalığından dolayı verilmiş olabilir⁷⁸⁹. 1736 yılında ise Mehmed Ağa ibn Mahmud muhtesib olarak belirtilmektedir. Burada da ağa ünvanı verildiği dikkati çekmektedir⁷⁹⁰. Mehmed Ağa’nın vefatı sonrası ise Konya İhtisab Mukataası Derviş Ahmed’e tevcih edilmiştir⁷⁹¹. Derviş Ahmed Ağa’nın bu görevi 1753 yılına kadar sürdürdüğü görülmektedir⁷⁹². 1759 yılında ise ihtisab emini olarak Hidayetullahzade Ahmed Ağa’nın adına rastlamaktayız⁷⁹³. 1769 tarihinde Seyyid Zeynelabidin Konya ihtisabının tasarruf sahibi olarak karşımıza çıkar⁷⁹⁴. Yüzyılın sonlarında ise Konya İhtisab Mukataası Çelik Paşazade Hüseyin’in uhdesinde bulunmuştur⁷⁹⁵.

Konya’da da diğer şehirlerde olduğu gibi ihtisabın mukataa şeklinde verildiği görülmektedir. Konuyla ilgili bir temessük buraya aktarılmıştır:

⁷⁸⁴ KŞS 61, 34-2.

⁷⁸⁵ KŞS 39, 76-1,94-2.

⁷⁸⁶ BOA, AE. SMST. II, 69/7297.

⁷⁸⁷ BOA, AE. SAMD. III, 104/10289.

⁷⁸⁸ KŞS 49, 2-3.

⁷⁸⁹ KŞS 52, 120-4.

⁷⁹⁰ KŞS 53, 174-4.

⁷⁹¹ BOA, AE. SMHD. I, 193/15042.

⁷⁹² BOA, AE. SMHD. I, 257/20922.

⁷⁹³ BOA, AE. SMST. III, 48/3473.

⁷⁹⁴ BOA, AE. SMST, III, 24/1625.

⁷⁹⁵ BOA, C.ML. , 570/23334, 431/17486.

“.... Vech-i tahrir-i huruf oldur ki hala mutasarrıf olduğumuz havaslarımızdan Konya ihtisabı mukataasın işbu bin yüz on üç senesi martı ibtidasından zabt eylemek üzere ber vech-i maktu kıdvetü’s sadatı’l kiram Mesnevihan zade Efendiye deruhde ve tefviz ve ol dahi tefevvüz ve kabul idüp sinin-i maziye üzere zabt ve rabt ve rüsumatın ahz ve kabz idüp taraf-ı ahardan bir ferd müdahale eylememek için işbu zabt temessükü ketb olunup yedine virilmiştir tahriren fi’t tarih el-mezbur sene 1113....⁷⁹⁶” 1702 tarihli bu belgeden muhtesibliğın saygın bir kişiye verildiği anlaşılmaktadır. Bu görev karşılığında alınacak vergilerin de muhtesibin uhdesine verildiği belirtilmektedir.

1716 tarihli bir belgeden ise ihtisab mukataasının verilmesi için bu kez berat çıkarıldığı görülmektedir. Molla Yusuf adlı kişiye kendi talebi doğrultusunda bir seneliğine muhtesiblik verilmiştir. Burada mukataanın gelir ve giderleri hakkında bilgiler de bulunmaktadır⁷⁹⁷. Yine aynı görevlendirmeye ilgili bir de ferman yayınlanmıştır⁷⁹⁸.

Gureba-i yeminlerin 1726 yılındaki tayınatları hakkındaki bir belgeden, Konya ihtisab mukataasının malikâne usulüyle verildiğini, verilen kişinin de temessükle kayıtlı olan Ahmed Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği üzere ihtisab mukataası artık senelik değil ömür boyu olarak verilmeye başlanmıştır. Adı geçen neferler için verilecek tayınatın muhtesib tarafından temininin sağlandığı da görülmektedir⁷⁹⁹.

Muhtesib ya da ihtisab ağası, görevini yürütürken uhdesinde bulunan vergilerin toplanması hususunda bazı yardımcıları görevlendirirdi. Bunlara koloğlanı, başlarına ise kolbaşı denilirdi⁸⁰⁰. 1716 tarihli bir belgede, ekmekçi esnafından bazılarının mahkemeye başvurarak koloğlanı es-Seyyid Mustafa hakkında şikâyetçi oldukları görülmektedir. Şikâyetin sebebi koloğlanının kendilerinden narh akçesi adı altında ve muhtesib ağası adına haksız taleplerde bulunduğu iddiasıdır. Koloğlanı bunlardan bazılarını kabul edip bazılarını inkar edince kabul ettiklerini geri vermiş ve

⁷⁹⁶ KŞS 39, 273-2.

⁷⁹⁷ KŞS 47, 266-1.

⁷⁹⁸ KŞS 47, 266-2.

⁷⁹⁹ KŞS 50, 2-3.

⁸⁰⁰ Tuş, *Sosyal Açıdan Konya*, s. 211.

bundan sonra koloğlanı olmaması için tenbih edilmiştir⁸⁰¹. Anlaşılabacağı üzere muhtesibin görevlendirdiği kişiler bazen görevini suiistimal etmişlerdir. Ayrıca muhtesibin narh akçesi adı verilen bir vergi türünü de esnaftan talep ettiği görülmektedir.

Konya ihtisabı mukataası, birçok kalemden meydana geliyordu. Bunlardan biri de kantar resmiydi. Bu kalemler başka kişilere yine mukataa yoluyla devredilebiliyordu. 1774 tarihli bir belgede Konya kantar resmi mukataasının üçte bir hissesinin mutasarrıfı olan kişinin vefat ettiği, bu hissenin müzayede yoluyla başka birine ihale edildiği görülmektedir⁸⁰².

Devlet bazı zamanlarda ödeme sıkıntısı çekebiliyor ve bu durumda ihtisab mukataası ödemelerinin hızlanmasını talep ediyordu. 1785 yılında böyle bir sıkıntı yaşanmış, Büyükağa ve bazı yerlerin muhafazalarında görevli topçuların mevacipleri ödenemeyince Konya ihtisab mukataasından hemen tahsil edilerek gönderilmesi istenmiştir⁸⁰³.

Yüzyılın sonlarında da ihtisab mukataasının, bac-ı bazar gibi bazı vergileri de kapsayacak şekilde uygun görülen kişilere verildiği görülmektedir. Bu dönemde de ferman çıkarılarak görevlendirmenin yapıldığı anlaşılmaktadır⁸⁰⁴. Mesela 1789 yılında bac-ı bazar-ı Konya mukataasının emini olarak Osman Ağa ismi geçmektedir⁸⁰⁵.

IV. II. XVIII. YÜZYIL KONYA ESNAFININ MERKEZİ İDAREYE KATKILARI- ORDUCU VE İMDÂD-I SEFERİYYE UYGULAMALARI

Konya esnafı ordu için çıkarılan sefer emirlerinde belli oranlarda yer alıyor ve bu emirlere uymakla yükümlü tutuluyordu. Konya esnafı orduculuk görevini aynı değil nakdi olarak yerine getiriyordu. Bu sistem düzenli bir şekilde uygulanırken zaman zaman da anlaşmazlıklarla karşılaşılıyordu.

⁸⁰¹ KŞS 47, 69-3.

⁸⁰² BOA, C.ML. , 203/8394.

⁸⁰³ BOA, C.AS. , 613/25860.

⁸⁰⁴ KŞS 66, 90-1.

⁸⁰⁵ BOA, AE. SABH. I, 126/8513.

1715 yılına ait postalcı esnafıyla eskici esnafı arasındaki anlaşmazlıkla ilgili tutulan bir dava belgesi bu konuda fikir vermektedir. Ordubazar akçasının ödenmesiyle ilgili yamalık sorunu olduğu anlaşılan söz konusu belgeye göre eskicilerin postalcılardan şikâyetçi oldukları, pabuç ve çizme tamiri işini kendilerinin yaptığını ve diğerlerinin de bu sanatı icra ettiğini, kendilerinin ordubazarına onların da katılması gerektiğini belirtmekte postalcılar ise kendilerinin her türlü çizme, pabuç ve postal diktiklerini aynı zamanda da tamir ettiklerini söyleyerek eskicilerin başka esnaf grubu olduğunu ve kendilerinin areste esnafına yamak olduğunu ifade etmişlerdir. Neticede bazarbaşı ve diğer bazı esnafın görüşleri alınmış, eskiciler haksız bulunmuştur⁸⁰⁶. Belgeden anlaşılabacağı üzere esnafın orduculuk hizmeti yükümlülüğü bulunmakta ancak sefere katılmayan esnaf bu hizmeti bedel olarak ordubazar akçası adı altında verdiği vergilerle ödemekteydi. Kendilerine düşen miktarı ödemekte zorlanana esnaf ise başka esnaf gruplarını yamak olarak yanlarına alarak ödeme zorluğunu azaltmaya çalışıyorlardı. Görüldüğü üzere postalcılar areste esnafına yamak durumundaydılar ve ordubazarı birlikte karşılıyorlardı.

Bir başka örnekte, dülgerler esnafından bazıları çölmekçiler esnafı hakkında şikâyetçi olarak, onların kendilerinin uğraşlarıyla ilgili malları alıp sattıklarını ve bu yüzden ordubazarda kendilerine yardımcı olmaları gerektiğini bildirmişlerdir. Çölmekçiler ise kendilerinin bezirciler ile yamak olduklarını, sadece mal alıp sattıklarını ve ehl-i sanayiden olmadıklarını beyan etmişler ve dava neticesi dülgerlerin talebi reddedilmiştir⁸⁰⁷.

Başka bir sicil kaydında ise çilingir esnafından aralarında zimmilerin de bulunduğu bazıları, kılıççılar esnafından bazıları hakkında şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. Çilingirler kılıçcı esnafından iki üstanın eskiden beri kendileriyle birlikte ordubazara katıldıklarını, ancak kılıççıların bu kişilere müdahale ederek kendilerinin yamakları olduklarını iddia ettiklerini belirtmiş, kılıççılar bu durumu inkâr edince şahitlerin görüşüne başvurularak çilingirler haklı bulunmuştur⁸⁰⁸.

⁸⁰⁶ KŞS 45, 218-2.

⁸⁰⁷ KŞS 45, 151-3.

⁸⁰⁸ KŞS 45, 167-4.

Yine benzer bir kayıta çölmekçiler esnafından bazıları, ordubazar konusunda bezirci esnafından şikâyetçi oldukları görülmektedir. Üçte bir kendilerinin üçte iki ise bezircilerin ödediği ordubazar payında kendilerine karhanelerde çanak, çölmek, desti, küp yapanların yamak olduklarını ancak bunlardan bezircilerin de talepte bulunduklarını belirtmişlerdir. Bezirciler ise önceden az olan çölmekçi karhanelerinin sonradan sayısının arttığını ve bu orana razı olmadıklarını söyleseler de kadimden olageldiği üzere devam etmesine ve bezircilerin men edilmesine karar verilmiştir⁸⁰⁹. Bu örnekte görüleceği üzere çölmekçilerle bezirciler ordubazarda ortak ödeme yapıyorlardı. Bu ortaklık sülüs ve sülüsan şeklinde yani üçte bir ve üçte iki şeklinde paylaştırılmıştır.

Bazen aynı işle uğraşan ancak ürettiği mallar az da olsa farklılık gösteren esnaf da ordubazar konusunda sorun yaşayabiliyordu. Buna örnek olarak verebileceğimiz bir kayıta kürkçü esnafı ve Türkmen kürkü denilen bir çeşidi diken esnaf arasındaki ilişki söz konusu edilmiştir. Türkmen kürkü diken esnaf, kendilerinin koyun derisinden üretim yaptığını ve sermayelerinin küçük ve fakir olduklarını beyan etmişlerdir. Diğer kürk diken esnafa ordubazar akçası olarak on guruş verip, bundan sonraki ordubazarlarda da aynı miktarı vermeye razı olduklarını, diğerlerinin de bunu kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Böylece bu anlaşma kayıt altına alınmıştır⁸¹⁰. Burada görüleceği üzere esnafın kendi arasında anlaşmasına müsaade edilmiştir. Devlet ordu akçesinin nasıl ödendiğine değil ödenmesine önem vermiştir.

Yine kürkçü esnafıyla ilgili bir örnekte, kürkçü esnafının bazı kişilerden şikâyetçi olarak, bunların tilki, sansar ve kedi derilerini toplayarak kendi mesleklerine karıştıklarını beyan etmişlerdir. Ordubazar zamanı gelince bunlardan talepte bulunduklarında ilgili kişilerin ödemekten imtina ettiklerini belirtmişlerdir. Yapılan soruşturmada bu kişiler, kendilerinin mesleğinin kazazlık olduğunu ve ordubazarı onlarla ödediklerini ifade edince kürkçülerin talebi reddedilmiş, ilgili kişiler de bundan sonra kürk işiyle uğraşmamayı taahhüt etmişlerdir⁸¹¹. Görüleceği üzere esnaf kendi arasında bir otokontrol sistemi oluşturmuş ve birbirini sürekli

⁸⁰⁹ KŞS 45, 219-2.

⁸¹⁰ KŞS 45, 150-2.

⁸¹¹ KŞS 45, 222-2.

gözlemlemiştir. Kimse başka bir meslek grubunun işine karıştırılmamakta, eğer karışırsa da hemen o meslekle ilgili taleplere muhattap olmaktadır.

Benzer bir örnekte, hurda mih düzenler esnafı büyük demirci esnafından şikâyetçi olarak, bugüne kadar ordubazarda biz yamak olarak üçte bir, büyük demirciler üçte iki verirlerken, şimdi eşit ödeyin diyerek bizi rencide etmektedirler şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Neticede demirciler eski düzenin devamına razı olmuşlardır⁸¹². Burada da sülüs ve sülüsan şeklinde bir paylaşım söz konusudur. Demircilerin eşit ödeme talebi yine ordubazarı karşılamada yaşanan sıkıntılarla ilgili olmalıdır.

Bu durumun bir benzeri kahve tüccarlarıyla attarlar arasında yaşanmıştır. Kahve ve pirinç tüccarlarından bazıları attar esnafından bazıları hakkında dava açarak, bunların kahve alıp sattıklarını, bu nedenle ordubazar konusunda attarlardan talepte bulunduklarını ancak onların edaya yanaşmadıklarını belirtmişlerdir. Attarlar ise kendilerinin asıl sanatının attarlık olduğunu, sadece bazı yerlerde az miktarda kahve sattıklarını ifade etmişlerdir. Ordubazarı da o anda mecliste hazır bulunan attarlar hırfesine ödediklerini beyan etmişlerdir. Sonuçta kahvecilerin talepleri uygun görülmemiştir⁸¹³. Anlaşılabacağı üzere mahkeme görülürken ilgili meslek dallarının ileri gelenleri de orada hazır bulunuyordu.

1724 yılında çıkarılan imdâd-ı seferiyye kayıtlarına bakıldığında Konya şehri esnafına 1775 gurus isabet ettiği görülmektedir. Anlaşılabacağı üzere öncelikle Karaman valilerine gönderilen emirler burada eyalet içerisinde tevzi edilerek kazaların ödeyeceği miktar belirleniyordu. Burada esnaftan erbab-ı hıref olarak bahsedilmekte, eskiden verilen nizamdan söz edilmekte ve tevzi ve taksim defterlerinde kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Bu kayıta esnaf gruplarının ödeyeceği miktarlar şöyle sıralanmıştır:

⁸¹² KŞS 47, 220-1.

⁸¹³ KŞS 47, 220-2.

Tablo 1: 1724 tarihli imdâd-ı seferiyye kayıtlarında esnaf grupları

Esnaf Grubu	Ödediği Miktar
Cemaat- i bezzâzistan ma'a bezzâzan	202 guruş
Cemaat- i haffafan	205 guruş
Cemaat- i debbağan	198 guruş
Cemaat- i bakkalan	192 guruş
Cemaat- i kuyumcuyan	63 guruş
Cemaat- i bazar ma'a dellâlan	52 guruş
Cemaat- i keçeciyan	46 guruş
Cemaat- i berberan ma'a hamamcıyan	50 guruş
Cemaat- i cüllahan	25 guruş
Cemaat- i yapıcılar ma'a kerpiççiler	28 guruş
Cemaat- i serracan	25 guruş
Cemaat- i mutafan ma'a eğiriciler	35 guruş
Cemaat- i eskiciyan	25 guruş
Cemaat- i nalbandan	26 guruş
Cemaat- i semerciyan	30 guruş
Cemaat- i kutucuyan ma'a çıkırıkçıyan	13 guruş
Cemaat- i duhancıyan	29 guruş
Cemaat- i kılıççıyan ma'a bıçakçıyan	10 guruş
Cemaat- i arpacıyan	10 guruş
Cemaat- i ekmekciyan	22 guruş
Cemaat- i kassaban ma'a tüccaran ma'a kırışçıyan	53 guruş
Cemaat- i çilingiran	35 guruş
Cemaat- i fırıncıyan	60 guruş
Cemaat- i demürciyan	45 guruş
Cemaat- i iplikciyan	53 guruş
Cemaat- i hallacan	26 guruş
Cemaat- i neccaran	26 guruş

Cemaat- i attaran	60 guruş
Cemaat- i külahcıyan	17 guruş

Bunların yanısıra listenin sonunda hizmetlerine karşılık kethüdaya 6 guruş, bazarbaşına ise 10 guruş ücret ödendiği belirtilmiştir⁸¹⁴.

1739 yılında esnafın 1775 guruş imdâd-ı seferiye ödediği görülmektedir. Bezzâzistan esnafı 205 guruş, haffaflar 207 guruş, debbağlar 200 guruş ve bakkallar 195 guruş ile en fazla ödeme yapan gruplar olarak dikkati çekmektedir. Yapılan ödemelerde küçük farklar bulunmakta olup örneğin keçeciler yine 46 guruş, berberler ile hamamcılar yine 50 guruş, neccarlar yine 26 guruş, ekmekçiler yine 22 guruş, attarlar da yine 60 guruş ödemişlerdir⁸¹⁵. Bu durum esnafın o dönemdeki durumuyla alakalıdır. Esnaf gruplarının durumu arasında belirgin bir fark bulunmadığı görülmektedir. 1743 yılındaki uygulamada da benzer durumlarla karşılaşmıştır. Bu tarihte Karaman Beylerbeyi Abdullah Paşa'nın levazım-ı seferiyesi için çıkarılan imdâd-ı seferiye kayıtları sicilde yer almaktadır. Çıkarılan ferman doğrultusunda tanzim edilen imdâd-ı seferiye miktarları tevzi defterine kaydedilmiştir. Konya şehri esnafına yine 1775 guruş isabet etmiş olup burada belirlenen miktarlar ise şöyle sıralanmıştır:

Tablo 2: 1743 tarihli imdâd-ı seferiye kayıtlarında esnaf grupları

Esnaf Grubu	Ödediği Miktar
Cemaat- i bezzâzistan ma'a bezzâzan	208 guruş
Cemaat- i haffafan	209 guruş
Cemaat- i debbağan	203 guruş
Cemaat- i bakkalan	202 guruş
Cemaat- i cüllahan	12 guruş
Cemaat- i kuyumcuyan	63 guruş
Cemaat- i duhancıyan ma'a tahmis i kahve	32 guruş

⁸¹⁴ KŞS 49, 9-1.

⁸¹⁵ KŞS 54, 5-1.

Cemaat- i keşeciyan	46 guruş
Cemaat- i berberan ma'a hamamcıyan	52 guruş
Cemaat- i dökümcü ma'a hanekci	63 guruş
Cemaat- i yapıcılar ma'a kerpiççiler	28 guruş
Cemaat- i serracan	25 guruş
Cemaat- i nalbandan	26 guruş
Cemaat- i arpacıyan	10 guruş
Cemaat- i mutafan ma'a eğiriciler	35 guruş
Cemaat- i eskiciyan	22 guruş
Cemaat- i semerciyan	31 guruş
Cemaat- i kutucuyan ma'a çıkırıççıyan	13 guruş
Cemaat- i kılıççıyan ma'a bıçakçıyan	10 guruş
Cemaat- i habbazan	22 guruş
Cemaat- i çömlekçıyan ma'a furuncu ma'a bezirciyan	60 guruş
Cemaat- i kassaban ma'a tüccaran ma'a kirişçıyan	53 guruş
Cemaat- i demürçıyan	45 guruş
Cemaat- i hallacan	36 guruş
Cemaat- i çilingiran ma'a nalçacıyan	30 guruş
Cemaat- i kürkçüyan	63 guruş
Cemaat- i neccaran	26 guruş
Cemaat- i kazzazan ma'a kavukcuyan ma'a iplikciyan ma'a kalaycıyan	25 guruş

Görüleceği üzere bu dönemde de esnafın durumu benzerlik göstermektedir. Bezzâzlar, haffaflar, debbağlar ve bakkallar en büyük esnaf grupları olarak göze çarpmaktadır. Bazı farklı esnaf gruplarının listeye girdiği dikkati çekerken, bazılarının da diğer gruplara yamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada kethüda ücreti

olarak altı guruş, bazarbaşı ücreti olarak ise on guruş alınmaya devam edilmektedir⁸¹⁶.

Orducu uygulamasıyla ilgili bir durum da dışardan gelip, kiracı olarak esnafılık yapanlarla ilgilidir. 1724 yılında bazı esnaf grupları bununla ilgili bir şikayette bulunarak, her sene ikişer taksit halinde imdâd-ı seferiyeleri ödediklerini belirtmişler, bazı yabancılardan yaklaşık otuz kırk seneden beri şehirde bulunarak esnafılık yaptıklarını, ancak imdâd-ı seferiye ödemekten imtina ettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla ilgili alınan görüşe ve fetvaya göre ilgili esnafın ödemeye iştirak etmeleri gerektiği anlaşılmış ve ödemeleri tenbih edilmiştir⁸¹⁷.

IV. III. XVIII. YÜZYILDA KONYA'DA NARH UYGULAMALARI

İncelediğimiz defterlerde XVIII. yüzyıla ait çok fazla narh kayıtlarına rastlanılamamakla beraber, yüzyılın sonlarına doğru dağınık halde de olsa, bazı esnaf guruplarının hangi malı ne kadar fiyattan satacağına dair bir kısım kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan 66 numaralı sicildeki es'ar kaydında pide, somun, çörek, simit, yağlı katmer gibi ürünler hazırlayarak satan habbazlar, değişik türde tatlı ve helva yapıp satan helvacılar, pirinç, nohut, leblebi gibi gıda ürünleri, un, kuru üzüm, peynir çeşitleri, bal, tütün ve penbe gibi temel tüketim maddelerini satan bakkallar, çeşitli işlere yönelik çivi satan mihçılar, at, katır ve merkeb gibi yük hayvanlarını nallayarak her birine farklı ücret alan nalbandlar ve koyun, keçi sığır eti satan kasap esnafının satış ve hizmet ürünlerini ne kadar fiyattan vereceklerinin kayıt altına alındığı görülmektedir⁸¹⁸.

İncelenilen kayıtlardan anlaşıldığına göre, pide ve somunun H. 1207 cemaziye'l-evvelinde (m. 1792) 40 dirhemi 1 akçe iken, H. 1208 cemaziye'l-evvelinde (m. 1793) 33 dirhemi 1 akçedir. Gerde ve simidin H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 30 dirhemi 1 akçe iken H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 23 dirhemi 1 akçedir. Yağlı kâhirin ise H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 13 dirhemi 1 akçe iken H. 1208 cemaziye'l-evvel'inde 6 dirhemi 1 akçedir. Kısaca dakik-i has, nişasta, çörek

⁸¹⁶ KŞS 56, 5-1.

⁸¹⁷ KŞS 49, 2-3.

⁸¹⁸ KŞS 66, 152-1/2.

gibi hammaddesi tahıl olan ürünlerde bu yıllar arasında bir dalgalanma yaşandığını söylemek mümkündür. Fiyat artışı yerine gramajda değişikliğe gidilmiştir. 66 numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nde yer alan narh kayıtlarından, akçenin değerindeki değişimlerin de fiyatlara yansdığı tespit edilebilmektedir. Bu hususta, bazı ürünlerdeki fiyat artışları dikkat çekicidir. Örneğin; pirincin H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 42 akçe iken H. 1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 48 akçeye yükselmiştir. Kuru üzümün H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 18 akçe iken H. 1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 24 akçeye, sabun'un H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 114 akçe iken, H.1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 126 akçeye, leblebi'nin H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 20 akçe iken, H. 1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 24 akçeye yükselmiştir. Yine dahan helvasının H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 48 akçe iken, H. 1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 58 akçeye, keten helvanın H.1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 78 akçe iken, H. 1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 84 akçeye, revgân-ı şir'in H. 1207 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 90 akçe iken, H. 1208 cemaziye'l-evvelinde 1 kıyyesi 96 akçeye satıldığı görülmektedir. Bu ürünlerde de fiyat artışları tespit edilmektedir. Dahan, kumlu hına, kaba hına, kişniş gibi ürünlerin ise kıyyeleri sabit kalmış fiyatları ise bir yıl içerisinde artışa uğramıştır⁸¹⁹.

Aşağıdaki tablolarda 66 numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nde bulunan narh kayıtlarına göre fiyatların listesi sunulmuştur. İki kayıt arasındaki değişimler burada daha açık şekilde karşımıza çıkmaktadır⁸²⁰:

Tablo 3: 1792 tarihli narh kaydı

Ürün	Dirhem / Kıyye	Fiyatı- Akçe
Pide ve somun	40 D	1
Gerde ve simit	30 D	1
Yağlı kâhi	13 D	1
Lokum	22 D	1
Çörek	32 D	1
Dahan helvası	1 K	48
Dahan	1 K	51

⁸¹⁹ Mehmet Barman, *1792-1795 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 38.

⁸²⁰ Tablo, Mehmet Barman a.g.t 'den düzenlenerek aktarılmıştır.

Kuba helva	1 K	36
Keten helva	1 K	78
Rengâmez helva	1 K	90
Pirinç	1 K	42
Sabun	1 K	114
Kuru üzüm	1 K	18
Leblebi	1 K	20
Ala keten	1 K	72
Revgân-ı bezir	1 K	54
Duhan-ı Tarsus	1 K	120
Kaba hına	1 K	40
Kumlu hına	1 K	26
Dakik-i has	1 K	14
Nohut	1 K	9
Kışniş	1 K	21
Penbe	1 K	168
Ekseri	1 K	78
Anbar mihı	Çift 100	40
Sayı mihı	Çift 100	18
At nalı mihlarıyla	Giyim / 1	96
Katır nalı	Giyim / 1	72
Merkep nalı	Giyim / 1	36

Tablo 4: 1793 tarihli narh kaydı

Ürün	Dirhem / Kıyye	Fiyatı- Akçe / Para
Pide ve Somun	33 D	1 A
Gerde ve Simit	23 D	1 A
Yağlı Katmer	6 D	1 A
Lokum	14 D	1 A
Çörek	16 D	1 A
Dahan Helva	1 K	58 A
Dahan	1 K	54 A
Kaba Helva	1 K	40 A
Keten Helva	1 K	84 A
Rengâmez Helva	1 K	84 A
Kızıl Üzüm	1 K	36 A
Kuru Üzüm	1 K	24 A
Kışniş	1 K	33 A
Ala İncir	1 K	30 A
Leblebi	1 K	24 A
Sabun	1 K	126 A
Kumlu Hına	1 K	30 A

Kaba Hına	1 K	42 A
Pirinç	1 K	48 A
Keçi Pastırma	1 K	48 A
Ala Keten	1 K	66 A
Revgân-ı Sade	1 K	—
Yağlı Peynir	1 K	18 A
Yağsız Peynir	1 K	15 A
Asel-i musaffa	1 K	66 A
Revgan-ı Bezir	1 K	54 A
Revgan-ı Şir	1 K	96 A
Penbe	1 K	168 A
Duhan Tarsus	1 K	120 A
Dere Peyniri	1 K	48 A
At Nalı	Giyim / 1	96 A
Katır Nalı	Giyim / 1	72 A
Merkeb Nalı	Giyim / 1	32 A
Ekseri	1 K	72 A
Anbar Mıhı	Adet 100	30 A
Saya Mıhı	Adet 100	10 A
Lahm-ı Ganem	1 K	8 P
Lahm-ı ma'az	1 K	7 P
Kuyruk	1 K	14 P

Narh kayıtları tutulurken önce kadıların ismi ile birlikte hangi tarihe ait olduğu belirtilmekte ve arkasından esnafın isminin altında ürün ya da hizmetin niteliğine göre karşılığı verilmektedir. Aşağıda çalışmamıza esas olan defterlerden çıkarılan ve yukarıda analiz edilen bir narh örneği sunulmuştur⁸²¹:

“El- es 'ar-ü'l vakî fî-zemenî umdetü'l eşrafü'l-kuzat Osman Rıza el-mevla halife medine-i Konya el-mahrusa fî'l yevmü's sabi' min şehr-i cemaziye'l-evvel sene semen ve mi'eteyn ve elf. (7 Cemaziye'l- evvel 1207)”

Habbazan

Pide ve Somun	Gerde ve Simid	Yağlı Kahi	Lokum	Çörek
Dirhem 40	Dirhem 30	Dirhem 13	Dirhem 22	Dirhem 32
Akçe 1	Akçe 1	Akçe 1	Akçe 1	Akçe 1

Helvacıyan

⁸²¹ KŞS 66, 152-1/2.

<i>Dahanlı Helva</i>	<i>Dahan</i>	<i>Kaba Helva</i>	<i>Keten Helva</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 48</i>	<i>Akçe 51</i>	<i>Akçe 36</i>	<i>Akçe 78</i>

<i>Rengamiz Helva</i>	<i>Revgan-ı Şir</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 90</i>	<i>Akçe 90</i>

Bakkalan

<i>Pirinç</i>	<i>Sabun</i>	<i>Kuru Üzüm</i>	<i>Leblebi</i>	<i>Ala Keten</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 42</i>	<i>Akçe 114</i>	<i>Akçe 18</i>	<i>Akçe 20</i>	<i>Akçe 72</i>

<i>Revgan-ı Bezir</i>	<i>Duhan-ı Tarsus</i>	<i>Kaba Hına</i>	<i>Kumlu hına</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 54</i>	<i>Akçe 120</i>	<i>Akçe 40</i>	<i>Akçe 26</i>

<i>Dakik-î Has</i>	<i>Nohut</i>	<i>Kışniş</i>	<i>Penbe</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 14</i>	<i>Akçe 9</i>	<i>Akçe 21</i>	<i>Akçe 168</i>

Mihciyan

<i>Ekseri</i>	<i>Anbar Mihı</i>	<i>Saya Mihı</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Aded 100</i>	<i>Aded 100</i>
<i>Akçe 78</i>	<i>Akçe 40</i>	<i>Akçe 18</i>

Nalbandan

<i>At Nalı Mıhlarıyla</i>	<i>Katır Nalı</i>	<i>Merkeb Nalı</i>
<i>Giyim 1</i>	<i>Giyim 1</i>	<i>Giyim 1</i>
<i>Akçe 96</i>	<i>Akçe 72</i>	<i>Akçe 36</i>

El-Es'ar'ü'l vakî fi-zemen Umdet'u'l eşraf'ül kuzat el- kirâm Osman Zade es-Seyyid Ali Efendi el-vakî fi'l-yevm'üs sanî min cemaziye'l-evvel sene semen ve mi'eteyn ve elf. (2 Cemaziye'l-evvel 1208)

Habbazan

<i>Pide ve Somu</i>	<i>Gerde ve Simit</i>	<i>Yağlı Katmer</i>	<i>Lokum</i>	<i>Çörek</i>
<i>Dirhem 33</i>	<i>Dirhem 23</i>	<i>Dirhem 6</i>	<i>Dirhem 14</i>	<i>Dirhem 16</i>
<i>Akçe 1</i>	<i>Akçe 1</i>	<i>Akçe 1</i>	<i>Akçe 1</i>	<i>Akçe 1</i>

Helvacıyan

<i>Dahanlı Helva</i>	<i>Dahan</i>	<i>Kaba Helva</i>	<i>Keten Helva</i>	<i>Rengamîz Helva</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 58</i>	<i>Akçe 54</i>	<i>Akçe 40</i>	<i>Akçe 84</i>	<i>Akçe 84</i>

Bakkalan

<i>Kızıl Üzüm</i>	<i>Kuru Üzüm</i>	<i>Kışniş</i>	<i>Ala incir</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 36</i>	<i>Akçe 24</i>	<i>Akçe 33</i>	<i>Akçe 30</i>

<i>Leblebi</i>	<i>Sabun</i>	<i>Kumlu Hına</i>	<i>Kaba Hına</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 24</i>	<i>Akçe 126</i>	<i>Akçe 30</i>	<i>Akçe 42</i>

<i>Pirinç</i>	<i>Keçi Bastırma</i>	<i>Âla Keten</i>	<i>Revgan-ı Sade</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 48</i>	<i>Akçe 48</i>	<i>Akçe 66</i>	<i>Akçe ?</i>

<i>Yağlı Peynir</i>	<i>Yağsız Peynir</i>	<i>Asel-i musaffa</i>	<i>Revgan-ı Bezir</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Akçe 18</i>	<i>Akçe 15</i>	<i>Akçe 66</i>	<i>Akçe 54</i>

<i>Revgan-ı şir</i>	<i>Penbe</i>	<i>Duhan-ı Tarsus</i>	<i>Dere Peyniri</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>

Akçe 96 Akçe 168 Akçe 120 Akçe 48

Nalbandan

<i>At Nalı</i>	<i>Katır Nalı</i>	<i>Merkeb Nalı</i>
<i>Giyim 1</i>	<i>Giyim 1</i>	<i>Giyim 1</i>
<i>Akçe 96</i>	<i>Akçe 72</i>	<i>Akçe 32</i>

Mıhçıyan

<i>Ekseri</i>	<i>Anbar Mıhı</i>	<i>Saye Mıhı</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Adet 100</i>	<i>Adet 100</i>
<i>Akçe 72</i>	<i>Akçe 30</i>	<i>Akçe 10</i>

Kassaban

<i>Lahm-ı Ganem</i>	<i>Lahm-ı ma'az</i>	<i>Kuyruk</i>
<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>	<i>Kıyye 1</i>
<i>Para 8</i>	<i>Para 7</i>	<i>Para 14</i>

Kasap yazılanların esamileridir ki...

Kayıtlarda, ağırlık ölçüsü olarak kıyye⁸²² ve dirhem⁸²³ kullanıldığı görülmektedir. Bazı ürünlerde satışlarda dirhem kullanılırken bazılarında ise kıyye ile satış yapılmıştır. Para birimi olarak ise akçe ve para kullanılmaktadır.

Bu noktada daha erken tarihli bir narh kaydındaki verilere bakmak faydalı olacaktır. 1668 tarihli bu narh kaydında habbaz, kasap ve bakkal esnafıyla ilgili bir fiyatlandırma söz konusudur. Kayıta, yazım tarzında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte temelde aynı usul takip edilmiştir. Özellikle bakkallar tarafından satılan ürünlerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu kayıta para birimi olarak akçe ve kuruş,

⁸²² Kıyye: 400 dirhem tutarındaki ağırlık ölçüsü olup 1282 grama tekabül eder. (Devellioğlu, Lugat, s.519)

⁸²³ Dirhem: 3.148 gram tutarındaki ağırlık ölçüsüdür. Zaman zaman ölçüsünde değişiklikler görülmüş, gramın ölçü olarak kabulünden önce, İstanbul'da bir dirhem 3.207 gram geldiği anlaşılmıştır. (Pakalın, Sözlük, C. 1, s.454.)

ağırlık ölçüsü olarak da kıyye ve dirhem kullanılmıştır. Para birimi olarak para'nın henüz kullanılmadığı dikkati çekmektedir⁸²⁴.

Bu noktada sicillerde geçen XVIII. yüzyıla ait narh kayıtlarını art arda sıralayarak daha net bir tablo oluşmasına çalışılacaktır.

1790 tarihli kayıt :

Esnaf-ı habbazan

Pide ve somun, dirhem 44 akçe 1

Gerde ve simid, dirhem 44 akçe 1

Yağlı kahi, dirhem 11 akçe 1

Çörek, dirhem 22 akçe 1

Lokum, dirhem 22 akçe 1

Esnaf-ı nalbandan

At nalı mihlariyle, giyim 1 akçe 96

bargir nalı mihlariyle, giyim 1 akçe 72

Katır nalı mihlariyle giyim 1 akçe 60

merkeb nalı mihlariyle, giyim 1 akçe 12

Esnaf-ı demürciyan

Ekseri, kıyye 1 akçe 78

anbar mihı, kıyye 100 akçe 40

Saya mihı, kıyye 100 akçe 12

Esnaf-ı bakkalan

Asel-i musaffa kıyye 1 akçe 66

kuru üzüm, kıyye 1 akçe 17

Kızıl üzüm, kıyye 1 akçe 21

kişniş, kıyye 1 akçe 18

Ala incir, kıyye 1 akçe 26

yağlı peynir, kıyye 1 akçe 21

Yağsız peynir, kıyye 1 akçe 18

revgan-ı sade, kıyye 1 akçe 102

Revgan-ı şir, kıyye 1 akçe 66

revgan-ı bezir, kıyye 1 akçe 56

Revgan-ı zeyt, kıyye 1 akçe 66

dakik-i has, kıyye 1 akçe 15

Leblebi, kıyye 1 akçe 20

nohud, kıyye 1 akçe 8

Keçi bastırması, kıyye 1 akçe 54

kadayıf, kıyye 1 akçe 18

Baş soğan, kıyye 1 akçe 6

.... sabunu, kıyye 1 akçe 106

⁸²⁴ KŞS 18, 263-1. (Bu veriler Ek'ler kısmında ek 6'da sunulmuştur.)

İzmir sabunu, kıyye 1 akçe 90

Pirinç, kıyye 1 akçe 36

Keten, kıyye 1 akçe 90

Esnağ-ı kazzazan

İbrişim-i İstanbul, dirhem 1 akçe 12

Pesend ipek, dirhem 1 akçe 12

Sarı kalebdan, miskal 1 akçe 66

Keçe, dirhem 1 akçe 7

Esnağ-ı helvacıyan

Dahanlı helva, kıyye 1 akçe 54

Kaba helva, kıyye 1 akçe 33

Rengamiz helva, kıyye 1 akçe 90⁸²⁵

bulgur, kıyye 1 akçe 12

tulum peynir, kıyye 1 akçe 168

ibrişim-i Tokad, dirhem 1 akçe 11

suzani Bursa ipeği, dirhem 1 akçe 7

pembe kalebdan, miskal 1 akçe 66

dahan, kıyye 1 akçe 48

keten helva, kıyye 1 akçe 71

1795 tarihli kayıt :

Ensaf-ı habbazan

Bide ve somun, dirhem 70 meblağ 3

Lokum, dirhem 27 meblağ 2

Yağlı katmer, dirhem 27 meblağ 3

gerde ve simid, dirhem 75 meblağ 3

çörek, dirhem 47 meblağ 3

Esnağ-ı helvacıyan

Dahan, kıyye 1 meblağ 66

Kaba helva, kıyye 1 meblağ 48

Keten helva, kıyye 1 meblağ 90

dahanlı helva, kıyye 1 meblağ 66

revgan-ı şir, kıyye 1 meblağ 111

rengamiz helva, kıyye 1 meblağ 90

Esnağ-ı bakkalan

Pirinç, kıyye 1 meblağ 42

kaba hına, kıyye 1 meblağ 54

sabun, kıyye 1 meblağ 120

Leblebi, kıyye 1 meblağ 60

⁸²⁵ KŞS 101-128.

revgan-ı bezir, kıyye 1 meblağ 60

Yağlı peynir, kıyye 1 meblağ 45

Revgan-ı sade, kıyye 1 meblağ 102

Kışniş, kıyye 1 meblağ 26

keten, kıyye 1 meblağ 90

keçi bastırması, kıyye 1 akçe 45

penbe, kıyye 1 meblağ 168

yağsız peynir, kıyye 1 meblağ 21

kuru üzüm, kıyye 1 meblağ 24

Mersin üzümü, kıyye 1 meblağ 48

Ala incir, kıyye 1 meblağ 30

Sığır bastırması, kıyye 1 meblağ 33

ince kadayıf, kıyye 1 meblağ 24

tuz, kıyye 1 meblağ 3

Nohud, kıyye 1 meblağ 12

kaba kadayıf, kıyye 1 meblağ 18

soğan, kıyye 1 meblağ 6

asel-i musaffa, kıyye 1 meblağ 75

Böğürce, kıyye 1 meblağ 18

Bamya, kıyye 1 meblağ 180

büber, dirhem 1 meblağ 90

mercimek, kıyye 1 meblağ 15

şeker, kıyye 1 meblağ 120

Esnaf-ı nalbandan

At nalı, giyim 1 meblağ 105

merkeb nalı, giyim 1 meblağ 42

katır nalı, giyim 1 meblağ 72

Esnaf-ı duhancıyan

Cebeliye duhanı, kıyye 1 meblağ 150

Tarsus duhanı, kıyye 1 meblağ 97

Esnaf-ı demürciyan

Ekseri, kıyye 1 meblağ 78

anbar mihı, kıyye 100 meblağ 23

saya mihı, kıyye 100 meblağ 18⁸²⁶

1796 Tarihli kayıt :

El-es'arü'l vaki fi zemin-i fahrü'l kuzatü'l kiram faziletlü İbrahim Efendi el-mevlana fi medine-i Konya fi 19 Cemaziye'l-ahir sene 1211

Esnaf-ı habbazan

⁸²⁶ KŞS 66-94.

Bide ve somun, dirhem 80 para 1

Yağlı katmer, dirhem 30 para 1

çörek, dirhem 30 para 1

Esnaf-ı helvacıyan

Keten helva, kıyye 1 para 38

Dakik-i has, kıyye 1 para 10

dahanlı helva, kıyye 1 para 24

kaba helva, kıyye 1 para 20

Revgan-ı bezir, kıyye 1 para 24

Esnaf-ı bakkalan

Pirinç, kıyye 1 para 15

Trablus sabunu, kıyye 1 para 46

Tulum peynir, kıyye 1 para 72

Manav üzümü, kıyye 1 para 13

Siyah üzüm, kıyye 1 para 10

Tarsus duhanı, kıyye 1 para 44

Revgan-ı sade, kıyye 1 para 40

Kadayıf, kıyye 1 para 8

keten, kıyye 1 para 37

Esnaf-ı nalbandan

At nalı mihlariyla, giyim 1 para 40

Merkeb nalı, para 18

Esnaf-ı mihciyan

Ekseri, kıyye 1 para 32

gerde ve simid, dirhem 70 para 1

lokum, dirhem 30 para 1

rengamiz helva, kıyye 1 para 39

nişasta, kıyye 1 (yazmıyor)

Dahan, kıyye 1 para 24

revgan-ı şir, kıyye 1 para 38

kalfa sabunu, kıyye 1 para 44

kaba hına, kıyye 1 para 16

ala incir, kıyye 1 para 15

Mersin üzümü, kıyye 1 para 28

leblebi, kıyye 1 akçe 28

yağsız peynir, kıyye 1 para 8

keçi basdırması, kıyye 1 para 16

katır nalı, giyim 1 para 30

anbar mihı, aded 100 para 10

*saya mihı, aded 100 para 5*⁸²⁷

Deşifre edilen kayıtlardan da anlaşılacağı üzere yukarıda söz konusu edildiği gibi esnafın türü ve satışta olan mal ve hizmet ürünlerinin ölçü birimleri ile birlikte rayiç bedelleri güncellenmekte, kimlerin bu alanda satış yapabilecekleri isim isim belirtilmekte, bunların dışında satış yapılmasına müsaade edilmemektedir⁸²⁸.

IV. IV. XVIII. YÜZYILDA KONYA ESNAFININ MEKANSAL ORGANİZASYONU- ÇARŞI VE PAZARLAR

Türkiye Selçuklularının başkenti olan Konya’da ticaretin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Selçuklulardan önce açık bir kent durumundayken, Selçuklular döneminde çevresi surlarla çevrilerek kapalı kent haline gelmiş, eğitim, sağlık ve ekonomik kurumlar bu surların içinde örgütlenmiştir. İmalat, pazarlama ve hizmet üretme şeklinde gerçekleşen ekonomik örgütlenme çoğunlukla benzer işi yapan esnaf gruplarının çarşı, pazar ve hanlarda gün doğumundan gün batımına dek süren ticari ve iktisadi faaliyetlerden meydana gelmektedir. Söz konusu bu ekonomik yoğunluk, surun içindeki çarşı ve pazarlarda gelişmiştir. XIII. yüzyıl başlarında Alaaddin Camii’nin doğusunda eski ve yeni çarşı diye isimlendirilen iki çarşı bulunmaktaydı⁸²⁹.

Selçuklar döneminde Sur kapılarından her biri bir ticaret yeri durumundaydı. Konya’nın yoğun ticaret bölgesini güneydoğu kesiminin teşkil ettiği söylenebilir. Daha net bir sınırlama yapmak gerekirse Atbazarı Kapısı ve Mevlana Dergâhı’ndan Bedesten’e kadar uzanan kısmın esnaf çarşıları ve pazar yerleriyle işgal edildiğini, tüccarların konakladıkları ve mallarını depoladıkları hanların da bu kesimde yer aldığını söyleyebiliriz. Şehrin iâşesi için yapılan ticaretin, şehrin kuzeydoğusunda yoğunlaştığını, çünkü Karamanoğulları’ndan beri kullanılan kapanın burada yer aldığını görebiliriz. Şehrin diğer kısımlarında bakkal ve ekmekçi gibi dükkânların dışında pek büyük sanat ve ticaret faaliyeti bulunmamakta idi⁸³⁰.

⁸²⁷ KŞS 67-3.

⁸²⁸ Not: Yukarıda verilen kayıtlar ekler kısmında tablo halinde de sunulmuştur.

⁸²⁹ Mehmet Uysal, “Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekansal Analiz”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2010/86, s. 151.

⁸³⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 38.

Konya şehri Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da ticari açıdan hareketli ve canlı bir şehir görüntüsünü devam ettirmiştir. Evliya Çelebi, Konya’da yirmi altı adet han olduğunu ve bunlardan özellikle Atbazarı Kapısı dışındaki, Kösem Sultan’ın yaptırdığı hanın meşhur olduğunu aktarır. Ayrıca 1900 sultan çarşısı dükkânının varlığından bahseder. Yüzlerce dükkânın kargir ve bakımlı olduğunu belirterek bedestenden ise övgüyle söz eder. Bedesteni, “kâgir bina ve demir kapılı kanatlar ile örtülü kurşun kaplı” olarak niteleyerek, buradaki zengin tüccarlarda dünyanın en kıymetli eşyalarının bulunduğunu anlatır. Bununla birlikte Sipahpazarı, Saraçhane ve Tahtakalenin de güzelliği ve düzenli oluşu Evliya Çelebi’nin aktardığı bilgiler arasında yer almaktadır⁸³¹.

Günümüzden bakıldığında, tarihi Konya Çarşısı, Mevlana Türbesi’nin de yer aldığı Mevlana Külliyesi’nin yakınında ve batı tarafında yer almaktadır. Belirtilen alan içerisinde, birçok cami ve dini yapı göze çarpmaktadır. Bunlar, Selimiye, İnce Minare, Kadı Mürsel, Şeker, İplikçi, Selimiye, Aziziye, Şerafettin, Kapı, Alâeddin, Sahib Ata camileri, Şems-i Tebrizi Camii ve Türbesi, Fûrûş ve Sırçalı mescitleri gibi yapılar olup, bunların bir kısmı Selçuklular döneminden kalmadır. Ayrıca bu alana yakın durumda bulunan, Karatay, İnce Minare ve Sırçalı medreseleri de bulunmaktadır⁸³².

XVIII. yüzyılda Konya’da, aynı meslekle uğraşan esnaflar genellikle sûk denilen çarşıların bulunduğu sokaklarda toplu halde iş görürlerdi. Bunlar Alaaddin Tepesi’nin doğu ve güneyindeki alanda, dış kalenin Atbazarı Kapısı dışındaki yerlerde toplanmıştı⁸³³.

Osmanlılar zamanında merkezi otoritenin güçlenmesiyle birlikte surlar eski önemini yitirmişlerse de şehre gelen yolların giriş noktalarını yine bu kapılar teşkil ediyordu. Her kapının çevresi birer sanat ve ticaret merkezi haline gelmiş, açılan dükkânlarla buralarda çarşılar oluşmuştu⁸³⁴. Konya çarşısının merkezi, Alaaddin

⁸³¹ Çevik, *Seyahatname*, s. 11.

⁸³² Şahinalp- Günel, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2012/93, s. 162.

⁸³³ Yusuf Küçükdağ, *Lale Devri’nde Konya*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1989, s. 24.

⁸³⁴ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 33.

Tepesi'ni çevreleyen iç kaleden itibaren doğu yönüne doğru, ve şehir içindeki önemli yolların etrafında şehir kapılarına doğru gelişmiştir. Aynı zamanda bu gelişme istikameti, o devirlerde de önemli miktarda ziyaretçi çeken Mevlana Külliyesi'ne doğru yönelmiştir⁸³⁵.

Şehre giriş noktalarında yani kapılarda ticari faaliyetlerin yoğunlaşması Osmanlı öncesi devirlerin karakteristik özelliğidir. Bunun iki nedeni olmalıdır. Birincisi, şehre gelenlerin kolayca uğrayabilecekleri yerler oluşu, ikincisi buraların özel bekçilerle korunan, güvenilir alanlar olarak görülmesidir. Bu özellik Osmanlılar zamanında da devam etmiştir⁸³⁶. Konya'nın ticaret merkezi durumunda olan ve odağında Bedesten ve Uzun Çarşı bulunan alan, Konya'nın şehir olarak gelişimi ve bu gelişimin yönü üzerinde önemli bir rol oynamıştır⁸³⁷.

XVIII. yüzyılda Konya'da faaliyet gösteren çarşılar ve ticaret mekanları şunlardan ibarettir:

a) Bezzâzistan (Bedesten) : Konya Bedesteninin yeri, bugünkü Merkez Bankası'nın bulunduğu yerin hemen doğusunda bulunuyordu. 1538 yılında yaptırıldığı düşünülmektedir⁸³⁸. Şeyhülislam ve kadıasker Kadri Efendi tarafından yaptırıldığından kayıtlarda Kadri Efendi Bedesteni şeklinde de anılmaktadır⁸³⁹. Bedesten'in kitabesinde yer alan ifadelerden, son mısrasında ebced hesabıyla 945/1538 tarihi düşüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kitabe şu şekildedir:

“Be devr-i devlet-i Sultan Süleyman- Veliyy-i zü'l-kadir kadriyy-i Mevla

Bi-kerd amade bezaziyye tarih- Bezazistan-ı kadriyy-i zi Mevla”⁸⁴⁰

Anadolu'da başgösteren Celali İsyanları, Konya Bedesteni'nin terkedilerek zamanla harap bir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu duruma 1615 civarında, merkezi idare el koymuş, bedestenin eski haline getirilmesi talimatını vermiştir. Aynı zamanda satılacak mallar da zikredilerek, ipekli kumaş, kadife, kaftan, astar

⁸³⁵ Şahinalp- Günel, “Çarşı Sistemi”, s. 164.

⁸³⁶ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 33.

⁸³⁷ Şahinalp- Günel, “Çarşı Sistemi”, s. 163.

⁸³⁸ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 13.

⁸³⁹ Alaaddin Aköz, *Konya'nın Kırk Çarşı ve Pazarı*, Konya 2015, s. 51.

⁸⁴⁰ Baş-Bozkurt, “Konya Bedesteni”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2003, sayı: 10, s.511.

malzemesi, battaniye, mücevherat, altın, gümüş, esir ile Halep ve İran'dan getirilen mallar sıralanmıştır. Bu tamirat dönemi öncesi bedestende 65 adet dükkân bulunduğu bilinmektedir⁸⁴¹.

XVIII. yüzyılın başlarında Bedesten'in önemini koruduğunu görmekteyiz. 1701 tarihli bir belgede, Konya'nın bazı ilerigelenleri ve bezzâzistan cemaatinden bir çok kişi mahkemeye başvurarak bezzâzistan ve civarındaki dükkânlar için daha önce gönderilen ferman-ı şerif üzerine hatt-ı şerif gönderilmesi için bin guruşa kadar yapılacak masrafa her biri, mallarıyla kefil olduklarını ve Nakib-zade diye anılan birini vekil tayin ettiklerini kaydettirmişlerdir⁸⁴².

Bu konuyla ilgili bir başka belgede ise Arslan Ağa Hanı'nda kiracı olarak ticaret yapan iki kişinin, burada ticaret yaparken ihraç edilen ve bezzâzistan ve çevresinde iskân edilen diğer bazı tüccarlar hakkında davacı oldukları görülmektedir. Bunlar, ihraç edilenlerin kendilerine başvurarak yeniden handa iş yapmak için ferman çıkarmalarını istediklerini ve masraflarını ödemeyi kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Daha sonra ferman çıkarılınca masraflarının tamamını değil bir kısmını alabildiklerini, geri kalanının da ödenmesi için gerekenin yapılmasını istemişler ve istekleri kabul edilmiştir⁸⁴³. Görüleceği üzere başka hanlardaki tüccarlar bazen Bedesten'de iskân edilmiştir.

Bedesten'in bu dönemde de kubbeli yapısını muhafaza ettiği görülmektedir. 1701 yılında Bedesten'in kubbelerinin zamanla derzlerinin açıldığı ve sıvalarının döküldüğü farkedilince Kadri Efendi Çeşmeleri Vakfı tamiratını üstlenmiştir. Dokuz adet kubbenin tamiri için önce keşif yapılmış, sonra da vakfa izin çıkarılmıştır⁸⁴⁴.

Bu dönemde Bedesten esnafının çalışma düzeni hakkında fikir veren bir ferman kaydını aynen aktarıyoruz:

Ahali-i bezzâzistan

⁸⁴¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 34-35.

⁸⁴² KŞS 39, 18-1.

⁸⁴³ KŞS 39, 168-2.

⁸⁴⁴ KŞS 39, 84-2.

Emirü'l- ümerai'l kiram kebirü'l- küberai'l Karaman Beglerbegisi dame ikbaluhu.... Konya Kazası'nda naibü's-şer olan Mevlana..... tevki-i refi-i hümayun vasıl olıcak malum ola ki medine-i Konya'da vaki bezzâzistan ahalisi dergah-ı muallama adem ve arz-ı hal gönderüp kadimden bezzâzistan-ı mezburun derununda sakın olan tüccar taifesi kadimi dükkânların terk idüp varup hanlarda ve hariç dükkânlarda oturup kadimden dükkânlarda bey olunagelen metaların hariç yerlerde bey itmeleriyle bezzâzistanın tatiline ve kar ve kisblerinin inkıta'ına bais oldukların bildirüp ol babda hükm-i hümayunum rica eyledikleri ecilden kadimden bezzâzistanda sakın olanlar ihraç olunmayup kadimi yerlerinde sakın olmak emrim olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifimle vusul buldukda bu babda sadır olan emrim üzere amel dahi husus-ı mezbura tamam mukayyed olup göresin ilam olunduğu üzere ise ol makulelere muhkem tenbih ve te'kid eyleyesin ki medine-i mezburede kadimisi üzere bezzâzistan-ı mezburun derununda vaki kadimi dükkânlarında oturup kadimden bezzâzistanda bey oluna gelen emtiayı hariç yerlerde bey itmeyüp kadime muhalif bezzâzistanın tatiline bais olmayalar ve itdirmeyüp men ve def eylesin min bad kanun ve kadimden olagelene ve emr-i hümayunuma muhalif kimesneye iş itdirmeyesin şöyle bilesin alamet-i şerife itimat kılasın...⁸⁴⁵. Burada dikkati çeken en önemli nokta devletin Konya Bedesteni'nin saygınlığını ve değerini korumaya dönük çabasıdır. Bedesten esnafının dükkânlarını terk etmesinin ve başka yerlerde satış yapmasının getirdiği sakıncalar dile getirilerek eski düzenin bozulmaması gerektiği ifade edilmiştir.

Sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre Bedesten sadece tekstil ürünlerinin satışının yapıldığı yer değil aynı zamanda emanet eşyaların saklandığı bir mekan fonksiyonuna da sahipti⁸⁴⁶. 1704 tarihli bir belgede bekçiye verilen eşyasını geri alamadığını belirten bir şahıs mahkemeye başvurmuş, tahkikat sonucu bekçi eşyanın bedestende saklı olduğunu ancak eşyanın şahsa ait olduğundan emin olmadığını beyan etmiş ve şahitlerin beyanlarıyla şahsın eşyaları teslim edilmiştir⁸⁴⁷.

⁸⁴⁵ KŞS 39, 268-1.

⁸⁴⁶ KŞS 41, 116-1.

⁸⁴⁷ KŞS 41, 203-2.

Bezden ve boğasından yapılan kıyafetler bedestendeki dükkânlarda, ibrişim cinsi kumaşlar ve bunlardan mamül ürünler gazzazlar çarşısındaki dükkânlarda satılmaktaydı. Bu konuda Bedesten esnafı ile gazzaz esnaf grupları arasında anlaşmazlık yaşandığı görülmektedir. 1716 tarihli bir kayıtta, Bezzâzistan tüccarlarından bazıları gazzazlar hakkında davacı olmuşlar, bezden ve boğasından yapılan kaftanları satmanın kendi işleri olduğu ipekli kumaş üreticisi olan gazzazların bundan men edilmesi gerektiği hususunu ve bu konu hakkında ferman bulunduğunu belirterek gazzazların da kaftan satmalarının kendilerini zarara uğrattığını ifade etmişlerdir. Neticede ferman mucibince hareket edilmesi tenbihlenmiş, gazzazlar men edilmiştir⁸⁴⁸.

Kuzey ve güney kapılarından açılıp kapanan bedestenin kuzey kapısının hemen karşısında Kadıasker Evkafı'ndan olan tol kemerler mevcuttu⁸⁴⁹. Bedesten zaman zaman celali eşkıyasının şehirdeki eşkıyalık hareketlerinde yağmalanan yerlerden birisi haline gelmiştir. XIX. yüzyılın hemen başında bu hareketlerden biri gerçekleşmiş, gönderilen bir fermanla Konya halkına eşkıyayı kabul etmemeleri tenbihlenmiştir⁸⁵⁰.

b) Çölmekçiler Sûku: Şehrin dış kalesinin Atbazarı Kapısı dışında yer alıyordu⁸⁵¹. Bu çarşıda helvacı dükkânları da bulunmaktaydı⁸⁵². Buğday Pazarı ile de karşı karşıya olan çarşıda yer alan dükkânlarda özellikle Sille'de yapılan testiler de satılmaktaydı⁸⁵³.

c) Nalbandlar Sûku: Atbazarı Kapısı dışında yer alıyordu. Etrafındaki diğer çarşılarla birlikte oldukça hareketli bir yerdi⁸⁵⁴. XVII. yüzyılın ikinci yarısında burada üç semerci dükkânı, bir kasab dükkânı, bir mumhane, bir demirci dükkânı, iki nalband dükkânı bulunduğu görülmektedir⁸⁵⁵.

⁸⁴⁸ KŞS 47, 6-4.

⁸⁴⁹ KŞS 50, 29-1.

⁸⁵⁰ BOA, C. ZB. , 47/2333.

⁸⁵¹ KŞS 39, 55-1.

⁸⁵² KŞS 53, 156-2.

⁸⁵³ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 29.

⁸⁵⁴ KŞS 39, 22-1.

⁸⁵⁵ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 17.

ç) Semerciler Sûku: Atbazarı Kapısı dışında, bazı çarşılarla yanyana hizmet vermekteydi⁸⁵⁶. Lale Devri'nde Bab-ı Aksaray Mahallesi'nde debbağhane ile yanyana olduğu görülmektedir⁸⁵⁷. Yakınlarında ekmekçi dükkânlarının bulunduğu bilinmektedir⁸⁵⁸.

d) Haffaflar Sûku-Araste: Oğuzoğlu haffaflar çarşısını Konya Postanesi'nin arkasından hükümet konağına gelen ve Uunçarşı'ya açılan bir sokak olarak tarif etmektedir⁸⁵⁹. Araste de aynı yerde yer almakta olup Hacı Hasan Camii yakınlarında bulunuyordu⁸⁶⁰. Çarşıda Haffaflar Mescidi ve Çiharşenbe Mescidi adında iki mescit hizmet vermekteydi⁸⁶¹. Kayıtlardan Arastenin yakınlarında Kürkçü Hamamı olduğu anlaşılmaktadır⁸⁶². Haffafların burada dikilmiş pabuç ve çizme gibi malları sattıkları ve çarşı dışında satmalarının da men edildiği görülmektedir⁸⁶³. 1716 yılındaki bir kayıтта, on dört sene önce çıkan büyük bir yangında çarşıdaki dükkânlardan bir kısmının yandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca buradaki dükkânların bir kısmının Zincirlikuyu Mahallesi Camii Vakfı'na, bir kısmının da Aynedar Mescidi Vakfı'na ait olduğu görülmektedir⁸⁶⁴. Yine el-Hac Mustafa Camii Vakfı'na ait dükkânlar da burada bulunmaktaydı⁸⁶⁵. 1743'te de varlığını sürdürmekte olan bu çarşıda⁸⁶⁶ nalçacı dükkânları da mevcuttu⁸⁶⁷.

e) Külâhçılar Sûku: Külâhçılar Çarşısı da Hacı Hasan Camii yakınlarında bulunuyordu⁸⁶⁸. Oğuzoğlu incelediği dönemde çarşının İplikçi Camii çevresinde yer aldığını, Sungur ve Kürkçü hamamlarına yakın olduğunu belirtmektedir⁸⁶⁹. Hacı Hasan ve İplikçi Camileri arasında, saraçlarla yan yana hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen yangında Külâhçılar Çarşısı'ndaki iki dükkânın

⁸⁵⁶ KŞS 47, 33-4, KŞS 52, 21-1.

⁸⁵⁷ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 28.

⁸⁵⁸ KŞS 45, 107-2.

⁸⁵⁹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 16.

⁸⁶⁰ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 27.

⁸⁶¹ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 28.

⁸⁶² KŞS 52, 133-1.

⁸⁶³ KŞS 47, 241-2.

⁸⁶⁴ KŞS 47, 151-1.

⁸⁶⁵ KŞS 40, 24-2.

⁸⁶⁶ KŞS 56, 29-1.

⁸⁶⁷ KŞS 60, 23-1.

⁸⁶⁸ KŞS 45, 123-3.

⁸⁶⁹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 16.

da yandığı anlaşılmaktadır⁸⁷⁰. Vakıf mütevellisinin tamir ve tecdid için yaptığı yazışmalardan yangının 1702 yılında meydana geldiği, bu yangında el-Hac Mustafa Camii Vakfı'nın akaratı olan dükkânların da zarar görmüş olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷¹ 1743 yılına ait sicil kayıtlarından çarşıda, Ebusuud bin Mesud'a ait vakfin akaratı olan dükkânların bulunduğu da ortaya çıkmaktadır⁸⁷².

f) Postalcılar Sûku: Haffafların işine yakın bir kolla uğraşanların yer aldığı bu çarşı Küçükdağ'a göre muhtemelen haffaflar çarşısına yakın bir yerde, Hacı Hasan Camii civarlarındaydı. Hukçı Şuca Mescidi de burada yer almaktaydı⁸⁷³. Çarşıdaki dükkânların bir kısmı Abdülkerim Efendi'nin evkafına ait olup⁸⁷⁴ bir kısmının da 1758 yılında Has İzzeddin Camii evkafının akaratı olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷⁵. Kayıtlardan XVIII. yüzyılın ilk yarısında çarşıda önemli bir ticari hareketlilik olduğu görülmektedir⁸⁷⁶.

g) Keçeciler Sûku: Attarlar çarşısına yakın, Alaca Han civarlarındaydı⁸⁷⁷. Atbazarı Kapısı içerisinde yer alan keçeciler çarşısında kahve tahmisi dükkânı da bulunuyordu⁸⁷⁸. Yediler Sultan Tekkesi denilen tekkeye de yakın bir yerdeydi. Mevlana Dergâhı piri es-Seyyid Şeyh el-Hac Mehmed Arif Efendi'nin 1730'lu yılların başında buradaki birçok dükkânı satın aldığı görülmektedir. Bu satışlardan bazılarının kira gelirinin düşmesinden kaynaklandığı dikkati çekmektedir⁸⁷⁹. İçinde mağaza tabir edilen büyük dükkânların da bulunduğu da çarşıda⁸⁸⁰ bir kısmının Abdi Hoca Vakfı'na⁸⁸¹ bir kısmının da Seyyid Hacı Ali Vakfı'na⁸⁸² ait olduğu bazı vakıf

⁸⁷⁰ KŞS 47, 151-1.

⁸⁷¹ KŞS 40, 24-2.

⁸⁷² KŞS 56, 266-2.

⁸⁷³ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 27.

⁸⁷⁴ KŞS 41, 71-2.

⁸⁷⁵ BOA, C.EV., 359/18207.

⁸⁷⁶ KŞS 47, 65-2, KŞS 53, 222-3.

⁸⁷⁷ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 103.

⁸⁷⁸ KŞS 45, 188-1.

⁸⁷⁹ KŞS 52, 129-3, 134-1.

⁸⁸⁰ KŞS 53, 156-2.

⁸⁸¹ KŞS 53, 32-1.

⁸⁸² KŞS 53, 194-2

dükkânlarının da yer aldığı görülmektedir. Buradaki vakıf dükkânları 1743 yılında da varlığını muhafaza etmiştir⁸⁸³.

h) Çilingirler Sûku: Çarşı, Küçükdağ'a göre muhtemelen Atbazarı Kapısı içinde yer alıyor ve Kilitçiler Çarşısı olarak da anılıyordu⁸⁸⁴. Demircilerle aynı hammaddeyi kullandıklarından onların çarşısına yakın oldukları düşünülebilir⁸⁸⁵. Ali Şerbeti Mahallesi civarında bulunduğu bazı belgelerden anlaşılmaktadır⁸⁸⁶. XVIII. yüzyılın başlarında çarşı içinde es-Seyyid Mehmed Çelebi tarafından bir çeşme yaptırıldığı görülmektedir⁸⁸⁷. Bu çarşıda da vakıf dükkânların bulunduğu bilinmektedir. Dükkân satışlarından bazılarının rağbetin azalması sebebiyle olması dikkat çekmektedir⁸⁸⁸.

i) Terziler Sûku: Yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte XVIII. yüzyılın başlarında Konya'da Terziler Sûku olarak geçen bir çarşı mevcut idi⁸⁸⁹.

i) Attarlar Sûku: Attarlar Çarşısı Atbazarı Kapısı içinde, Alaca Han civarında bulunmaktaydı⁸⁹⁰. Keçeciler Çarşısı'na yakın bir yerde yer alıyordu ki burası Aköz'e göre Atbazarı Kapısı ile Aksaray Kapısı arasındaki bölgeyi işaret etmektedir⁸⁹¹.

j) Helvacılar Sûku: Ahmed Efendi vakfına ait birçok dükkânın hizmet verdiği çarşı, konum olarak Atbazarı Kapısı içinde yer alıyordu⁸⁹².

k) Uzun Çarşı- Sûk-i Sultânî: İplikçi Camii'nin kuzeyi ve bedestenin güneyi arasındaki bölgeden Atbazarı Kapısı'na kadar uzanmaktaydı⁸⁹³. Sûk-ı Sultânî olarak da adlandırılmış ve oldukça canlı bir ticaret merkezi olarak varlığını korumuştur⁸⁹⁴. Bir çok çarşının yolu buraya çıkmaktadır. Bunlardan İğneciler Çarşısı bu çarşının

⁸⁸³ KŞS 56, 266-2.

⁸⁸⁴ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 26.

⁸⁸⁵ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 120.

⁸⁸⁶ KŞS 56, 22-1.

⁸⁸⁷ KŞS 47, 11-2.

⁸⁸⁸ KŞS 47, 49-5.

⁸⁸⁹ KŞS 39, 37-2.

⁸⁹⁰ KŞS 53, 193-1

⁸⁹¹ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 71.

⁸⁹² KŞS 50, 152-4

⁸⁹³ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 25.

⁸⁹⁴ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 58.

içinde yer alıyordu⁸⁹⁵. Ayrıca Alaca Han, Ahmed Efendi Hanı ve Hoca Mezid Mescidi de Uzun Çarşı içinde bulunuyordu⁸⁹⁶. İçerisinde nalband ve kürkçü dükkânlarının da bulunduğu ve Kiremitli Han'ın yakınlarında yer aldığı belgelerden anlaşılmaktadır⁸⁹⁷.

Uzun Çarşı, bünyesinde aynı zamanda müzayedelerin yapıldığı günümüzde tellal pazarı adı verilen mekanı da barındırmaktaydı⁸⁹⁸. Varisi olmadan ölen yeniçerilerin mallarının burada satılarak defterlere kaydedildiği ve beytü'l mala gönderildiği görülmektedir⁸⁹⁹. Bazı devlet adamlarının görevden alınması neticesinde miriye alınan malları da burada satılır ve kayda alınır. Tellalların burada görev yaptığı ve bu satışlarda rol oynadığı bilinmektedir⁹⁰⁰. Taşınırın dışında ev, dükkân, bağ, bahçe, tarla, arsa gibi gayr-i menkul mülk satışlarının önemli bir kısmının burada müzayede yoluyla yapıldığı tespit edilmiş olup⁹⁰¹ çarşının XVIII. yüzyılın sonlarına doğru müzayede pazarı özelliklerini koruduğu görülmektedir⁹⁰². Tereke ve muhalefat mallarının dışında haciz yoluyla elde edilen malların satışı da bu çarşıda yapılmaktaydı⁹⁰³.

İ) Çıkrıkçılar Sûku: İplikçi Camii'nin güneybatı ve batı tarafına denk gelen⁹⁰⁴ Kalecik Mahallesi'nde yer alıyordu⁹⁰⁵. Çarşının Osmanlı idaresinde kadimden gelen bu mekânsal konumu, XVIII. yüzyılda da durumunu korumuştur⁹⁰⁶.

m) Kutucular Sûku: XVIII. yüzyıl Konyası'nda Kutucular Sûku adı altında bir çarşının var olduğu görülmektedir. Çıkrıkçılara ait müstakil bir çarşı olmasına rağmen bu çarşıda çıkrıkçı esnafının da hizmet verdiği görülmektedir⁹⁰⁷. 1736 tarihli

⁸⁹⁵ KŞS 47, 142-1, 145-3.

⁸⁹⁶ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 17.

⁸⁹⁷ KŞS 60, 27-3.

⁸⁹⁸ KŞS 45, 56-1, 205-1.

⁸⁹⁹ KŞS 47, 24-4, 25-4.

⁹⁰⁰ KŞS 47, 270-1.

⁹⁰¹ KŞS 50, 195-4, 255-1.

⁹⁰² KŞS 59, 2-2.

⁹⁰³ KŞS 59, 22-2.

⁹⁰⁴ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 85.

⁹⁰⁵ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 27.

⁹⁰⁶ KŞS 45, 44-1.

⁹⁰⁷ KŞS 53, 16-3.

imdâd-ı seferiyye kaydında da kutucularla çıkırıkçılar bir arada değerlendirilmiştir⁹⁰⁸. Bu bilgiler ışığında bu çarşının çıkırıkçılarla çok yakın olduğu hatta iç içe olabileceği düşünülebilir. Hatta çıkırıkçıların ayrı bir çarşısı olmayıp Kutucular Çarşısı'nda faaliyet gösterdikleri de muhtemeldir. Ancak 1816 tarihli bir kayıta Çıkırıkçılar Çarşısı'ndan söz edilmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır⁹⁰⁹.

n) Kürkçüler Sûku: Belgelerde rastlanan bir çarşı da Kürkçüler Çarşısı'dır. Söz konusu çarşı, Kuyumcular Çarşısı'na yakın bir yerde bulunuyordu⁹¹⁰. Oğuzoğlu'na göre İplikçi Camii'nin güneyinde, Sungur ve Kürkçü Hamamlarının civarında olmalıdır⁹¹¹. Kürkçü Mescidi'nin de bulunduğu⁹¹² Kürkçü Mahallesi olarak adlandırılan mahallenin ismi bu çarşıdan gelmektedir⁹¹³. Arasında zimmilerin oldukça fazla olduğu kürkçü esnafı⁹¹⁴, samur kürk dikenler ile Türkmen kürkü denilen bir çeşit koyun kürkü dikenler olarak ayrılmaktadır⁹¹⁵.

o) Debbâğhane: Atbazarı Kapısı dışında, Nalbandlar Çarşısı'na yakın bir yerde konumlanmıştır⁹¹⁶. Surların dışında konuşlandığı için belgelerde taşra debbağhanesi şeklinde geçmekte olup⁹¹⁷ buraya en yakın çarşının semerciler olduğu anlaşılmaktadır⁹¹⁸. Debbâğhane umumi bir çarşı isminden ziyade, üretim yapılan bir imalathanenin adı olduğu için işletmecilerin adıyla anılmakta olup, tariflemeye dükkân isimleri gibi tekil kullanım görülmemektedir. Mesela belgelerde Kara Mehmed Debbâğhanesi ismi geçmektedir ki Atbazarı Kapısı dışındaki bu yerin debbağhanenin genel adı olmayıp bir dükkânı işaret etmesini düşünmek daha doğrudur⁹¹⁹. Yani tek bir Debbâğhane yerine dabbağhaneler deyiimi daha doğru bir kullanım olacaktır. Bu anlamda debbağhanelerin diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Konya'da da sur dışında bir akarsu kenarında örgütlendiği görülmektedir. Su

⁹⁰⁸ KŞS 53, 8-2.

⁹⁰⁹ KŞS 70, 57-3.

⁹¹⁰ KŞS 52, 175-3.

⁹¹¹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 16.

⁹¹² Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 27.

⁹¹³ KŞS 50, 115-3.

⁹¹⁴ KŞS 45, 222-2.

⁹¹⁵ KŞS 45, 150-2.

⁹¹⁶ KŞS 45, 58-2.

⁹¹⁷ KŞS 50, 149-3.

⁹¹⁸ KŞS 52, 218-2.

⁹¹⁹ KŞS 39, 23-1.

ihtiyacından dolayı, Çirkab Irmağı adı verilen bir dereye yakın olan Aksaray Kapısı civarında olduğu ve uzun yıllar boyunca burada hizmet verdiği görülmektedir⁹²⁰. Oğuzoğlu'na göre kalenin içinde şehrin kuzeydoğusunda, Kafur Nehri'nin yakınında bir başka debbağhane bulunmaktadır. Burada Kubbeli Mescid ya da Debbağhane Mescidi denilen bir yapı da yer alırdı⁹²¹.

Debbağhane adlı mahallenin adını debbağlık mesleğinden aldığı düşünülürse, buranın da muhtemelen kalenin içindeki debbağhaneyi ifade ettiği veya yakınında olduğu düşünülebilir. Nitekim buralarda debbağ dükkânları ve kireçlikler sık sık zikredilmektedir⁹²². Kireçlikler debbağların kullandığı malzemeyle ilgili olduğundan debbağhanede kireçlikler bulunmaktaydı⁹²³. Ayrıca debbağhanede Ahi Baba dükkânı denilen bir dükkân olduğu görülmektedir⁹²⁴.

Belgelerde bir Debbağhane Çeşmesi⁹²⁵ ve bir Debbağhane Tekyesi⁹²⁶ adı da geçmektedir.

ö) Tahte'l-Kal'a Sûku: Aköz'e göre Alaaddin Tepesi'nin eteğinden başlayıp, doğu ve kuzeydoğu yönlerine uzanan bölgede konuşlanan bu çarşı da XVIII. yüzyılda önemli bir ticaret merkeziydi⁹²⁷. Burada İbrahim Bey Vakfı'na ait olan ve kiraya verilen çeşitli dükkânlarla⁹²⁸ birlikte yine aynı vakfa ait olan berber dükkânları da bulunmaktaydı. Dükkânlar aylık ve yıllık olarak kiraya veriliyordu⁹²⁹. Yüzyıl başlarında Konya'da var olduğu bilinen Tahte'l Kal'a Camii'nin bu çarşıya yakın bir yerde olması da muhtemeldir⁹³⁰. Çarşıda çeşitli iş kollarına ait, mutaf,

⁹²⁰ KŞS 53, 221-1.

⁹²¹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 18.

⁹²² KŞS 50, 16-3,80-2.

⁹²³ KŞS 45, 60-4.

⁹²⁴ KŞS 41, 37-2.

⁹²⁵ KŞS 45, 48-3.

⁹²⁶ KŞS 45, 55-3.

⁹²⁷ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 128.

⁹²⁸ KŞS 45, 191-3.

⁹²⁹ KŞS 53, 244-2.

⁹³⁰ KŞS 41, 43-1.

bakkal, şerbetçi, helvacı, ekmekçi gibi dükkânlar çalışmaktaydı⁹³¹. XVIII. yüzyılın sonlarında canlılığını koruyan çarşıda kahve dükkânları da hizmet veriyordu⁹³².

p) Kuyumcular Sûku: XVIII. yüzyılda Konya’da ticaret yapılan çarşılarından biri de Kuyumcular Çarşısı idi⁹³³. Kürkçüler Çarşısı ile yan yana bulunmaktaydı⁹³⁴. Aköz’ün tespitlerine göre saraçhaneye de yakın bir yerde, İplikçi Camii’nin güneyinde olmalıdır⁹³⁵.

r) Demirciler Sûku: Yerini tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, yakın iş kollarının çarşılarının yeri dikkate alınır, Atbazarı Kapısı haricinde, Atbazarı’na yakın bir yerde bulunduğu söylenebilir⁹³⁶. Her ne kadar Atbazarı Kapısı dışında demirci dükkânlarının yoğunlaştığı görülse de⁹³⁷ başka yerlerde de demirci dükkânlarına rastlanmıştır. Bu anlamda, Atbazarı Kapısı dâhilinde ve kale duvarı ile mahdud bir dükkân⁹³⁸, Eski Bazar’da birkaç dükkân⁹³⁹, Şükran Mahallesi’nde bir dükkân⁹⁴⁰ belgelerde kayıtlıdır.

s) Semerciler Sûku: Atbazarı Kapısı dışında yer alan çarşılarından biri de Semerciler Çarşısı idi⁹⁴¹. Burada kalaycı dükkânları⁹⁴² ve kireçlikler⁹⁴³ de mevcuttu.

ş) Mutaflar Sûku: Aköz’e göre İplikçi Camii’nin bedestene bakan cephesinin biraz doğusunda yer almakta olup, içinde bir de Mutaflar Mescidi mevcuttu⁹⁴⁴. Küçükdağ ise Atbazarı ile debbağhane arasında olarak tarif etmektedir⁹⁴⁵. Bununla birlikte Sahib Ata Mahallesi’nde⁹⁴⁶ ve tahte’l kal’ada⁹⁴⁷ mutaf dükkânları bulunmaktaydı.

⁹³¹ Oğuzoğlu, 17. Yüzyıl Konya, s. 19.

⁹³² KŞS 59, 65-3.

⁹³³ KŞS 41, 210-2.

⁹³⁴ KŞS 52, 175-3.

⁹³⁵ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 117.

⁹³⁶ Oğuzoğlu, 17. Yüzyıl Konya, s. 17, Küçükdağ, *Lale Devri’nde Konya*, s. 29.

⁹³⁷ KŞS 39, 23-1, KŞS 53, 113-4.

⁹³⁸ KŞS 57, 24-1.

⁹³⁹ KŞS 39, 132-2, KŞS 45, 167-3

⁹⁴⁰ KŞS 47, 37-4.

⁹⁴¹ KŞS 39, 22-1, KŞS 52, 21-1.

⁹⁴² KŞS 47, 33-4.

⁹⁴³ KŞS 52, 21-1.

⁹⁴⁴ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 106.

⁹⁴⁵ Küçükdağ, *Lale Devri’nde Konya*, s. 28.

t) Atbazarı: Selçuklular Devri'nde Çaşnigir Kapısı şeklinde anılan Atbazarı Kapısı, Osmanlı Konyası'nda ticaretin en yoğun olduğu yerlerden biri olup söz konusu kapının hem içinde hem de dışında ticari faaliyetler yürütülmekteydi. Mevlana Türbesi'nin karşısında yer aldığı bilinmektedir⁹⁴⁸. Surların on iki kapısından biri olan kapı, güneyden Şam, Halep, Adana üzerinden gelen yolun şehre giriş yönünde olup⁹⁴⁹ bugünkü Kapı Camii'nin batı yönüne açılıyordu⁹⁵⁰. Kapı Camii ile Aziziye Camii arasındaki biraz güneyinde, Larende Caddesi'nin başlangıcında yer almaktaydı⁹⁵¹. Kapı Camii'nin Atbazarı civarında yer aldığı bazı belgelerde de görülmektedir⁹⁵².

Önceleri at ve merkep pazarı olarak kullanılmakta olan pazar yeri ise kapının hemen dışında yer almaktaydı⁹⁵³. Ancak daha sonraları burası ticari açıdan çok fazla gelişmiş, çarşı, han ve dükkânların toplandığı bir yer haline gelmiştir. Kapının iç tarafında Alaca Han bulunmakta⁹⁵⁴ ve buranın yakınında kahve tahmisi dükkânları⁹⁵⁵, attar dükkânları⁹⁵⁶ ve postalcı dükkânları⁹⁵⁷ gibi muhtelif mesleklere ait dükkânlar yer almaktaydı. Kapının dışında ise, çok sayıda dükkânın⁹⁵⁸ yanı sıra, nalbandlar, semerciler, çölmekçiler gibi çarşılar da yer almaktaydı⁹⁵⁹. Buğday pazarı da Atbazarı'na yakın bir yerde, hatta bir parçası durumundaydı⁹⁶⁰. Bu ticari hareketlilik iki kervansarayın da burada inşa edilmesini netice vermiş olup bu yapılar, XVIII. yüzyılda hizmete devam etmekteydi⁹⁶¹. Pazar yakınlarında Çukuryer diye isimlendirilen bir yerde nalbant dükkânları mevcuttu⁹⁶². Bu civarda Valide

⁹⁴⁶ KŞS 47, 207-1.

⁹⁴⁷ KŞS 45, 73-1.

⁹⁴⁸ Baykara, *Konya*, s.41.

⁹⁴⁹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 23.

⁹⁵⁰ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 17.

⁹⁵¹ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 66.

⁹⁵² BOA, C. MF., 65/3210.

⁹⁵³ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 18.

⁹⁵⁴ KŞS 39, 113-2.

⁹⁵⁵ KŞS 39, 18-1.

⁹⁵⁶ KŞS 53, 193-1.

⁹⁵⁷ KŞS 53, 107-2.

⁹⁵⁸ KŞS 39, 55-1.

⁹⁵⁹ KŞS 39, 22-1.

⁹⁶⁰ KŞS 39, 172-2, KŞS 45, 159-2.

⁹⁶¹ KŞS 39, 156-2, KŞS 45, 73-1.

⁹⁶² KŞS 53, 30-4.

Hanı⁹⁶³, Çelebi Hanı⁹⁶⁴, Dedemoğlu Hanı⁹⁶⁵, Bezirgan Hanı ve Yeni Han⁹⁶⁶ gibi hanlar hizmet vermekteydi. Pazar içinde Atbazarı Çeşmesi adı verilen bir çeşme de bulunmaktaydı⁹⁶⁷. Ayrıca Yüksek Cami⁹⁶⁸ ve Hüseyin Efendi Camii⁹⁶⁹ de burada yer alıyordu.

u) Saraçlar Sûku: İplikçi Camii'nin yakınlarında yer almaktaydı⁹⁷⁰. Belgelerde 1736 yılında Sarachane şeklinde kullanıldığı görülmektedir⁹⁷¹. Kalecik Mahallesi'nde, Kûlahçılarla çok yakın bir yerdeydi⁹⁷². Yağmuroğlu Medresesi burada bulunmakta, ayrıca bir mescid de burada hizmet vermekteydi⁹⁷³. 1722 yılında burada bir saraçhane kethüdasının görev yaptığı ve bunun da Ömer adlı kişi olduğu görülmektedir. Onun vefatıyla oğlu es-Seyyid Ahmed 1751'de, es-Seyyid Ahmed'in vefatıyla da 1758'de es-Seyyid İbrahim'in bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır⁹⁷⁴.

ü) Kazzazlar Sûku: Bedestenin bitişiğinde bulunmakta olup Takyeciler Mescidi buranın mabedi olarak bilinmektedir⁹⁷⁵.

v) Eski Bazar Sûku: Konya'nın ticaret merkezlerinden biri de Eski Bazar'dı. Burada nalband ve demirci dükkânları mevcuttu⁹⁷⁶. Eski Bazar Hamamı muhtemelen burada yer alıyordu⁹⁷⁷. Belgelerde hendek ile sınır olduğu anlaşılmakta olup bu hendeğin içkalenin hendeği olması muhtemeldir⁹⁷⁸. Ayrıca bazı dükkânlar kale duvarı ile yan yana gösterilmiştir ki bu da çarşının içkaleye çok yakın olduğunu göstermektedir⁹⁷⁹. Selçuklular'dan kalma olan çarşının, Alaaddin Tepesi'nin doğu

⁹⁶³ KŞS 47, 242-2.

⁹⁶⁴ KŞS 47, 11-4.

⁹⁶⁵ KŞS 50, 18-2.

⁹⁶⁶ KŞS 52, 22-3.

⁹⁶⁷ KŞS 45, 233-2.

⁹⁶⁸ KŞS 45, 73-1.

⁹⁶⁹ KŞS 50, 262-4.

⁹⁷⁰ KŞS 52, 172-3.

⁹⁷¹ KŞS 53, 153-4.

⁹⁷² Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 27.

⁹⁷³ Aköz, *Kırk Çarşı*, s.114.

⁹⁷⁴ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 206.

⁹⁷⁵ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 24.

⁹⁷⁶ KŞS 45, 167-3, 173-3.

⁹⁷⁷ KŞS 45, 115-1.

⁹⁷⁸ KŞS 39, 132-2.

⁹⁷⁹ KŞS 50, 203-2.

tarafında olması muhtemeldir⁹⁸⁰. Çeşitli dükkânların bulunduğu çarşıda bakkal dükkânları da hizmet vermekteydi⁹⁸¹. Bazı belgelerde Şekerfuruş Mahallesi'ne de yakın gösterilmektedir⁹⁸².

y) Sipahi Bazarı: Sipahi Bazarı da ticaretin hareketli olduğu bir çarşıydı. Özer Ergenç Atbazarı ile Sipah Bazarı'nı aynı göstermektedir⁹⁸³. Küçükdağ'a göre Kürkçüler Çarşısı yakınında ve Tahte'l-Kal'a Çarşısı'nın civarında olmalıdır⁹⁸⁴. Bazı belgelerde Aklan Mahallesi yakınlarında gösterilmiştir⁹⁸⁵. Tahte'l Kal'a Camii'ni de Sipahi Bazarı içinde zikreden belgeler mevcuttur⁹⁸⁶. XVIII. yüzyılda varlığını korumuş, halkın sıkça uğradığı bir yerdir⁹⁸⁷. Burada Nalıncı Medresesi'ne gelir getiren dükkânlar da mevcuttur⁹⁸⁸. Nizamiye Medresesi Vakfı'na ait dükkânlara da rastlanmıştır⁹⁸⁹. İmdâd-ı seferiye kayıtlarında buradaki esnaf, cemaat-i sipahi bazarı adı altında zikredilmiştir.

Burada koltukçu tabir edilen dellâllar görev yapmaktaydı. 1736 tarihli bir belgede, Sipahi Bazarı esnafından bazıları koltukçuluk yapanlardan şikayetçi olmuşlardır. Bunların dellâllık yaptıklarını, malını satmak isteyenlerden alarak, malınızın fiyatı şudur, fazlaya talibi yoktur diyerek kendileri aldıklarını belirtmişlerdir. Neticede bunlar koltukçuluktan men edilmişlerdir⁹⁹⁰. Sipahi Bazarı'nda berber ve terzi gibi dükkânlar da bulunmaktaydı⁹⁹¹.

Burada ayrıca Sipah Bazarı şeyhi ünvanıyla, bir görevlinin bulunduğu dikkati çekmektedir. 1720 tarihinden yüzyılın sonuna kadar isimleri belli olan şeyhler burada

⁹⁸⁰ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 25.

⁹⁸¹ KŞS 50, 232-1.

⁹⁸² KŞS 57, 10-1.

⁹⁸³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.37.

⁹⁸⁴ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 25

⁹⁸⁵ KŞS 57, 100-2.

⁹⁸⁶ KŞS 57, 141-1.

⁹⁸⁷ KŞS 39, 157-1, KŞS 52, 162-3.

⁹⁸⁸ KŞS 41, 236-1

⁹⁸⁹ KŞS 53, 136-4.

⁹⁹⁰ KŞS 53, 168-2.

⁹⁹¹ KŞS 50, 236-3

görev yapmıştır⁹⁹². Bundan da anlaşılacağı üzere burası, bu dönemde önemini koruyan, canlı bir merkezdi.

z) Buğday Bazarı: Atbazarı Kapısı haricinde, çölmekçiler Sûkuna yakın bir yerde olup⁹⁹³ Atbazarı denilen yerin bir parçası durumundaydı⁹⁹⁴. Bazı belgelerde tahıl bazarı olarak da kaydedilmiştir. Ne var ki tahıl bazarı, XVIII. yüzyılın başlarında kale hendeğinde, mezbelelik ve hiç kimsenin mülkü olmayan bir yer olarak gösterilmiştir. Burayı satın alanlar dükkân yapmak istediklerini ifade etmişlerdir⁹⁹⁵. Buradaki boş arsaların yüz zira' miktarı olduğu belirtilen başka bir belgede, Mevlana evladından birilerinin buraya talip olduğu aktarılmaktadır⁹⁹⁶. XVIII. yüzyılın sonlarında da varlığını koruyan bir pazardır⁹⁹⁷. 1748 yılında Konya Mirabiye Mukataası müşterek mutasarrıfı Hidayetzade Derviş Ahmed tarafından, Buğday Pazarı'nda bir tahmishanenin yaptırıldığı ancak Atbazarı Kapısı'nda yaptırılan başka bir tahmis-i kahve dükkânına dahlolunduğu gerekçesiyle beratının edildiği ve faaliyetine son verildiği görülmektedir⁹⁹⁸.

Bu çarşılar dışında Konya'nın birçok yerinde dükkânlar da bulunuyor ve buralarda ticari hayat devam ediyordu. Mesela bakkal dükkânları hemen hemen her mahallede bulunmaktaydı. Atbazarı Kapısı dışında⁹⁹⁹, Bab-ı Aksaray Mahallesi'nde¹⁰⁰⁰, Eski Bazar'da¹⁰⁰¹, Kuzgunkavak Mahallesi'nde¹⁰⁰² ve daha pek çok yerde bakkal dükkânları mevcuttu. Aynı şekilde kasap dükkânları da Atbazarı Kapısı haricinde¹⁰⁰³, Eski Bazar'da¹⁰⁰⁴ bulunabiliyordu. Yine her zaman ihtiyaç duyulan berberlerin de çeşitli yerlerde dükkânları vardı. Çelebi Hanı yakınlarında¹⁰⁰⁵,

⁹⁹² Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 207.

⁹⁹³ KŞS 45, 159-2.

⁹⁹⁴ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 19.

⁹⁹⁵ KŞS 41, 223-1.

⁹⁹⁶ KŞS 41, 269-2.

⁹⁹⁷ KŞS 66, 2-4.

⁹⁹⁸ BOA, AE. SMHD. I, 161/12148.

⁹⁹⁹ KŞS 41, 154-3.

¹⁰⁰⁰ KŞS 47, 5-3.

¹⁰⁰¹ KŞS 50, 232-1.

¹⁰⁰² KŞS 52, 157-1.

¹⁰⁰³ KŞS 39, 22-1, KŞS 50, 74-1.

¹⁰⁰⁴ KŞS 50, 104-1

¹⁰⁰⁵ KŞS 45, 91-2.

Sipahi Bazarı'nda¹⁰⁰⁶, Gazzazlar Çarşısı yakınında¹⁰⁰⁷, Tahte'l Kal'a Çarşısı'nda¹⁰⁰⁸ ve birçok mahallede berber dükkânları hizmet vermekteydi. Bazı esnaf grupları çarşılarda toplu halde bulunurken bazıları şehrin her tarafına yayılmış halde varlığını sürdürmüşlerdir.

IV. V. XVIII. YÜZYIL KONYASINDA BAZI MESLEK DALLARI

a) Debbağ

Debbağlık meslek dalları içinde en eskilerinden biridir ve geleneksel yapısı uzun zaman bozulmadan devam etmiştir. XVI. yüzyılda debbağların Konya'da önemli bir esnaf grubu olduğu görülmektedir¹⁰⁰⁹. XVII. yüzyıla ait sicil kayıtlarında da iktisadi faaliyetlerde debbağların önemini koruduğu görülmektedir. Örneğin 1672 tarihli bir masraf listesinde en çok ödemenin yapılacağı esnaf grupları arasında debbağların bulunması bunun önemli bir göstergesidir¹⁰¹⁰. Evliya Çelebi Konya'daki dericilerin ülkenin en iyisi olduklarını belirttikten sonra Meram dağlarında yetişen çivid renginde bir çiçekle derileri tabakladıklarını ve gök rengi, şeftali sarısı, turuncu ve kırmızı deriler yaptıklarını aktarmıştır. Üretilen bu derilerin de özellikle Arabistan ve Acemistan'da çok meşhur olduğundan bahseder¹⁰¹¹.

XVIII. yüzyılın başlarında Konya'da Debbağhane adında bir mahallenin varlığı bilinmektedir¹⁰¹². Yine aynı dönemde debbağ kavramının bir lakap ya da unvan olarak kullanıldığı da görülmektedir. Mesela Debbağ el-Hac Mustafa¹⁰¹³ ve Debbağ el-Hac Ahmed bin el-Hac Salih¹⁰¹⁴ mahkemelerde şahitlikleri kabul gören saygın kişilerdi. Yine Debbağ el-Hac Receb Ağa'nın da vefatı üzerine yazılan kayıttan oldukça itibarlı biri olduğu anlaşılmaktadır¹⁰¹⁵. Bu arada sicillerde geçen mülk satış kayıtlarında, Debbağhane adlı bir yer bulunduğu ve mesleğin şartları

¹⁰⁰⁶ KŞS 50, 236-3.

¹⁰⁰⁷ KŞS 53, 57-3.

¹⁰⁰⁸ KŞS 53, 244-2.

¹⁰⁰⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹⁰¹⁰ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

¹⁰¹¹ Çevik, *Seyahatname*, s. 12.

¹⁰¹² KŞS 39, 76/3, 167/2.

¹⁰¹³ KŞS 39, 5/2.

¹⁰¹⁴ KŞS 39, 23/1.

¹⁰¹⁵ KŞS 39, 192/2.

gereği kireçlik tabir edilen dükkânların da burada bolca yer aldığı dikkati çekmektedir¹⁰¹⁶. Debbağhanenin Atbazarı haricinde bir yerde bulunduğunu sicillerden anlayabilmekteyiz¹⁰¹⁷. 1716 tarihli bir kayıta yine debbağhaneden bahsedilirken, buradaki işlemlerden sonra ortaya çıkan çengali, beyaz ve kırmızı tiftiklerin, külahçı ve keçeciler arasında bunları kimin alacağına dair anlaşmazlığın bir parçası olduğu görülmektedir¹⁰¹⁸. Demek ki debbağların diğer bazı esnaf gruplarıyla yakın ilişkileri bulunuyordu. Bazı belgelerde Taşra Debbağhane şeklinde bir tabir kullanıldığı dikkati çekmektedir¹⁰¹⁹. Ancak bunun da Atbazarı haricindeki yeri kastetmek için söylendiği düşünülebilir. Yine aynı dönemde Karahisar-ı Sahib denilen mevkide de debbağhane mevcuttu¹⁰²⁰.

1731 tarihli bir belge, Konya’da debbağ esnafının işleyişi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu belgede öncelikle debbağhane esnafının ahi babaları olan el-Hac Mehmed ibn el-Hac Abdurrahman ile birlikte esnafın üstad ve ihtiyarlarından bir çok kişinin adları verilmiştir. Sonrasında bu kişilerin Mehmed bin el-Hac Süleyman ile kardeşleri olan Ahmed, İlyas ve Ali üzerine dava açarak, adı geçenlerin bir süre bir ustaya hizmet ettiklerini ancak henüz ham-ı dest ve revan olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu kişilerin buna rağmen, üstadlığa aykırı ve küstahça hareketler yaparak esnaf arasında huzursuzluk çıkardıklarını beyan etmişler ve adı geçenlerin meslekten el çektirilmesini talep etmişlerdir. Dava açılan kişiler bu durumu itiraf ederek meslekte henüz ustalaşmadıklarını bildirince meslekten el çekmeleri gerektiği kendilerine tenbih edilmiştir¹⁰²¹. Bu belgeden öncelikle debbağ esnafının ahi baba adlı bir yöneticisinin hala varlığını sürdürdüğünü anlayabilmekteyiz. Aynı zamanda esnafın usta ve ihtiyarlarının da önemli bir rollerinin olduğu anlaşılmaktadır. Belli bir süreçten geçmeden ve ustalığın aşamalarını başarılı bir şekilde geride bırakmadan mesleği icra etmenin mümkün görülmediği de ortadadır. Neticede mahkeme heyetinin de bu kurallara uygun bir şekilde karar verdiği dikkati çekmektedir.

¹⁰¹⁶ KŞS 41, 26/3, 163/3.

¹⁰¹⁷ KŞS 45, 58/2, 90/1.

¹⁰¹⁸ KŞS 47, 20/1.

¹⁰¹⁹ KŞS 50, 149/3.

¹⁰²⁰ KŞS 50, 237/1.

¹⁰²¹ KŞS 52, 244/1.

Debbağlar arasında çeşitli anlaşmazlıkların yaşandığı da sicillerden anlaşılmaktadır. Debbağhane esnafından bir grup İsmail bin Mehmed Beşe adlı debbağ hakkında mahkemeye başvurmuşlardır. Şikâyetçiler, dükkânlarından çok sayıda derilerinin kaybolduğunu ve bunların daha sonra İsmail’de olduğunu anlaşıldığını, İsmail’in de bunları daha sonra tam olarak teslim ettiğini beyan etmişlerdir. Buna rağmen İsmail’den emin olmadıklarını ve kendisinin etrafından sorulmasını istediklerini, bir daha da debbağhanelerine gelip sanatlarına karışmasının engellenmesini talep ettiklerini bildirmişlerdir. Sonrasında hem İsmail’in olayı kabul etmesiyle, hem de yapılan soruşturmada kendi halinde olmadığı anlaşılnca hapsedilmesine ve debbağlık sanatına karışmamasının tembihlenmesine karar verilmiştir¹⁰²². Görüleceği üzere debbağlar arasında güven unsuru ön plandaydı ve emin görülmeyen kimselerin bu mesleği icra etmesi engelleniyordu. Debbağlık sanatının saygınlığını korumak için esnafın çaba sarfettiği dikkati çekmektedir.

Debbağhanelerden hasıl olan atık suların zaman zaman sıkıntılara sebep olduğu anlaşılmaktadır. 1736 tarihinde çirkab adı verilen bu pis suların Konya kalesinin hendeğine dolarak kalenin temelini harap ettiği beyan edilmiştir. Bunun üzerine bir keşif heyeti görevlendirilerek durumu tespit etmeleri istenmiştir. Heyet Ertaş Kapısı’ndan Aksaray Kapısı’na kadar gelerek muayene etmiş debbağhane önünde bulunan ırmağın debbağların harkı ile karıştığını tespit etmişlerdir. Debbağların harklarının üç yüz seneden fazladır burada bulunduğu ifade edilerek bunun kaleye herhangi bir zararı olmadığını belirtmişlerdir¹⁰²³.

1739 tarihli imdâd-ı seferiye kayıtlarında cemaat-i debbağanın ödemesi gereken miktar 200 guruş olarak kaydedilmiştir¹⁰²⁴. Bu durum debbağların bu dönemde de oldukça büyük bir esnaf grubu olduğunu göstermektedir. Bu tarihte ahi babalık görevinde el-Hac Mehmed ibn el-Hac Abdurrahman’ın devam ettiğini anlıyoruz. Ahi baba, bir grup esnafla mahkemeye başvurarak kendilerinin kullanması gereken bazı maddeleri debbağ olmayan Mehmed adlı birinin toplayarak fazla fiyata

¹⁰²² KŞS 53, 153/3.

¹⁰²³ KŞS 53, 221/1.

¹⁰²⁴ KŞS 54, 5/1.

sattığını belirtmişlerdir. Neticede Mehmed bu işten men edilmiştir¹⁰²⁵. Mahkemenin aldığı kararların esnafı ve düzeni korumaya yönelik olduğu ortadadır. 1743 tarihli bir belgede ise bazı kişilerin debbağların alıp sattıkları sahtiyanı düşük fiyata alarak yüksek bahalarla sattıkları ve İstanbul'da ayakkabı fiyatlarının yüksek olduğu, bundan dolayı işlenen derilerin ala, evsat ve edna şeklinde ayrılarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Başka yerlere kesinlikle gönderilmemesi istenerek böyle bir durumda cezalandırılacakları söylenmiştir¹⁰²⁶.

XVIII. yüzyılın sonlarında Debbağhane adlı mahallenin varlığını sürdürdüğünü ve önemli bir yer işgal ettiğini görebiliriz¹⁰²⁷. Konya'da debbağhanenin bulunduğu yer Kafur Nehri yakınında ve Aksaray Kapısı civarındaydı. Debbağlık mesleği su gerektiren bir dal olduğundan debbağlar nehrin kenarında kümelenmişlerdir. Bununla birlikte debbağların atık sularının oluşturduğu çirkab deresi ve bu suların biriktiği göl, kale duvarının yakınında bulunmaktaydı¹⁰²⁸.

b) Haffaf

Ayakkabıcılıkla ilgili bir meslek dalı olan haffaflık Konya'da yaygın ve önemli bir iş koluydu. XVI. yüzyıl Konya'sında faaliyet gösteren ayakkabıcı esnafı çeşitli kollara ayrılmıştı. Bunlar, mesci, pabuççu, yemenici, çizmecici, postalcı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰²⁹. 1672 yılına ait bir belgede cemaat-i areste şeklinde gösterilen haffaflar, ödededikleri vergi miktarı göz önüne alındığında iktisadi faaliyeti en yüksek esnaf grupları arasında yer almaktadır¹⁰³⁰.

Diğer esnaf gruplarında olduğu gibi haffaflar arasında da zaman zaman sınır ve sorumluluk belirsizliği yüzünden anlaşmazlıklar çıktığı görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar kimi zaman da ihtikar adı verilen karaborsacılık eyleminden kaynaklanmakta esnaf hammadde müzayakasından dolayı zor durumda kalmaktaydı. Bu konuda 1704 tarihli bir sicil kaydı oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Bu belgede pabuç dikici esnafıyla haffaflar arasındaki anlaşmazlıktan söz edilmektedir.

¹⁰²⁵ KŞS 54, 60/1.

¹⁰²⁶ KŞS 56, 259-1.

¹⁰²⁷ KŞS 66, 37/4, 60/1.

¹⁰²⁸ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 138.

¹⁰²⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹⁰³⁰ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

Pabuç dikicilerden bir grup mahkemeye başvurarak haffaf Mehmed bin Ahmed'den şikayetçi olmuşlardır. Bunlar dışardan gelen gön, kösele ve sahtiyan gibi ürünleri kendilerinin kullandığını, Mehmed bin Ahmed'in ise kurallara aykırı olarak bu malları istifleyip kendilerine fazla fiyata verdiğini, ve dahi Mehmed bin Ahmed'in pabuççulardan yüksek fiyatla mal toplayarak fiyatları yükselttiğini ve başka insanları da bu şekilde zarara uğrattığını iddia etmişlerdir. Neticede Mehmed bin Ahmed suçlamalardan bir kısmını kabul edince pabuççuların kullanacağı mallara müdahaleden men edilmiştir¹⁰³¹. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla haffaflar daha çok ayakkabı satışı ile uğraşmakta, imalat işini başka gruplar yapmaktaydı. Her grubun yapacağı işler ve kullanacağı malzemeler belirli olup diğerleri buna müdahale edemezdi. Aynı dönemde Konya'da bir Postalcılar Çarşısı'nın bulunduğunu da görmekteyiz¹⁰³². Bu arada bir vakıf muhasebesinden de postalcılık yapan bir zımminin varlığını anlayabiliriz. Bu kişiden aylık 210 akça gelir kaydedilmiştir¹⁰³³.

1714 tarihli bir kayıta ise bu dönemde Konya'da Haffaflar Çarşısı bulunduğu görülmekte¹⁰³⁴, aynı dönemde haffafların yiğitbaşı olarak Mustafa bin Mehmed adı karşımıza çıkmaktadır¹⁰³⁵. XVIII. yüzyılda Konya'da çarşı dışında, bazı mahallelerde de haffaf dükkânlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. 1716 tarihli bir belgede Şemseddin Tebrizi Mahallesi'ndeki bir dükkândan söz edilmektedir¹⁰³⁶. Bu dönemlerde de ayakkabıcı esnafı bazı tartışmaların odağında yer almıştır. 1717 tarihli belgede dericilerin haffaflardan şikayetçi olduğu görülmektedir. Yukarıda verilen bir dava örneğinde olduğu gibi, dericilerin sıkıntısı gön, kösele ve sahtiyanın kendilerine tüccarlar tarafından değil haffaflar tarafından satılması ve bunun karşılığında bazen mübadele ile kendilerinin onlara çizme, pabuç, mest vermeleri ve böylece de fiyatların yükselmesidir. Dericiler daha önce haffaflar ile alışverişin nakit ödeme şeklinde yapılması için anlaştıklarını hatta konuyla ilgili hüccet çıkarttıklarını ancak haffafların buna uymadıklarını ifade etmişlerdir. Haffaflardan bazılarının da Haffaflar Sûku dışında Atbazarı'nda pabuç ve çizme sattıklarını, bundan da men

¹⁰³¹ KŞS 41, 231/1.

¹⁰³² KŞS 41, 71/2.

¹⁰³³ KŞS 41, 115/1.

¹⁰³⁴ KŞS 45, 91/2.

¹⁰³⁵ KŞS 45, 81/1.

¹⁰³⁶ KŞS 47, 117/1.

edilmelerini talep etmişlerdir. Neticede dericilerin talepleri yerinde bulunmuş ve yeniden nizam verilmiştir¹⁰³⁷. Özellikle hammadde konusunda haffafların diğer bazı esnafla zaman zaman karşı karşıya geldiği görülmektedir. Yine bu dönemde haffaflar çarşısı ile birlikte postalcılar çarşısının da bulunduğu dikkati çekmektedir¹⁰³⁸.

1727 tarihli bir ferman haffaf esnafının düzeni hakkında bize fikir vermektedir. Bu belgede haffafların diğer bazı esnaf gruplarıyla birlikte şeyh, kethüda ve ihtiyarları eliyle padişaha başvurdıkları, bazı yabancıların ustaya hizmet ederek sanatı öğrenmeden mesleğe karıştıklarını belirttikleri görülmektedir. Bunların ehil olmadan dükkân açtıkları ve alışverişte hile yaptıkları da belirtilmiştir. Neticede gönderilen fermanda kurallara uyulması ve sanatın kurallara göre uygulanması emredilmiştir¹⁰³⁹.

Osmanlı toplumunda haffaflığın saygın bir meslek dalı olduğu, bu mesleği icra edenler arasında el-Hac ünvanlı, eşraftan kişilerin varlığından anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁰ Saygınlığının yanında ekonomik getirisi de yüksek olan bir meslek olduğu anlaşılmaktadır ki 1731 tarihinde çıkarılan imdâd-ı seferiye kayıtlarında cemaat-i haffafandan talep edilen 205 guruşluk miktarın, esnaflar arasındaki en yüksek vergi dilimi olması bu duruma ışık tutmaktadır¹⁰⁴¹. 1736 tarihli imdâd-ı seferiyede haffaflardan talep edilen miktar yine en yüksektir ve bu kez 207 guruşa çıkmıştır¹⁰⁴². Geçen sürede haffaf esnafının az da olsa gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde de Haffaflar çarşısının varlığını sürdürdüğü görülmektedir¹⁰⁴³. Aynı zamanda Postalcılar çarşısı da bulunmaktaydı¹⁰⁴⁴.

c) Sarrac

Osmanlı döneminde ulaşım at deve merkep, katırlarla yapıldığından koşum ve eyer takımlarını işleyen ustalar ve satışını yapan esnaf her zaman ön planda bulunmaktaydı. Bu işle uğraşan saraçlar, Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Konya

¹⁰³⁷ KŞS 47, 241/2.

¹⁰³⁸ KŞS 47, 65/2.

¹⁰³⁹ KŞS 50, 259/3.

¹⁰⁴⁰ KŞS 52, 212/1.

¹⁰⁴¹ KŞS 52, 7/1.

¹⁰⁴² KŞS 53, 8/2.

¹⁰⁴³ KŞS 53, 78/3.

¹⁰⁴⁴ KŞS 53, 222/3.

çarşılarının da en önemli esnaf grubundan birini teşkil ediyordu. Fakat kandil anlamına gelen sirac kökünden gelen saraçlık geleneği Osmanlıya mahsus bir meslek olmayıp Anadolu Selçuklu devletine dayanan bir geleneğin devamı idi. Bu anlamda şeriye sicillerinden en geriye gidebildiğimiz XVI. yüzyılda Konya’da saraç esnafının faaliyet gösterdiği bilinmektedir¹⁰⁴⁵. XVII. yüzyılda meslek yine önemli bir konumda olup bu durum da sicillerden izlenebilmektedir¹⁰⁴⁶.

Lale Devri Konyası’nda saraç esnafının şeyhleri berberler, bakkallar, bezirciler, attarlar gibi bazı esnaf gruplarıyla ortak bir kişiydi. Daha önce de belirtildiği üzere şeyhler kendi arzları üzerine beratla görevlendiriliyor, ancak görevlendirmede esnafın ileri gelenlerinin de ortak görüşü alınıyordu¹⁰⁴⁷.

XVIII. yüzyılın başlarında Konya’da saraç dükkânlarının varlığı bilinmektedir¹⁰⁴⁸. Bu dönemlerde saraçlığın önemli bir meslek dalı olduğu ve lakap olarak kullanıldığı da görülmektedir. 1716 tarihli bir belgede mahkeme heyetindeki şahitlerden biri de Sarrac Ömer isimli kişiydi. Yine Sarrac Ahmed adlı birinin varlığını da belgelerden anlayabiliriz¹⁰⁴⁹.

d) Bakkal

Konya’da bakkalların en eski esnaf gruplarından biri olduğu bilinmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda zikredilen esnaf grupları arasında bakkallar da yer almaktadır¹⁰⁵⁰. Yine 1672 tarihli bir listede Konya’da en kalabalık esnaf gruplarından birisi de bakkallardır¹⁰⁵¹. 32 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili’ndeki kayıtlarda da bakkallara rastlanır. 1685 tarihli bir kayıta cemaat-i bakkalanın bazarbaşı olarak Hacı Abdurrahman oğlu Hacı Recep ismi geçmektedir¹⁰⁵². 1736 senesinde çıkarılan imdâd-ı seferiyede bakkallar cemaatinden talep edilen miktar en

¹⁰⁴⁵ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹⁰⁴⁶ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 120.

¹⁰⁴⁷ Küçükdağ, *Lale Devri’nde Konya*, s. 145.

¹⁰⁴⁸ KŞS 41, 116/1.

¹⁰⁴⁹ KŞS 47, 45/4, 66-3.

¹⁰⁵⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹⁰⁵¹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

¹⁰⁵² KŞS 32, 12/3.

yüksek meblağlardan biridir¹⁰⁵³. Bu da bakkalların kalabalık bir esnaf grubu olduğunun göstergesidir.

Konya esnafı arasında bakkalların örgütlü bir yapısı bulunmaktaydı. Konya'daki esnafların temsilcileri genel olarak; esnaf şeyhi, ahi baba, bazarbaşı, kethüda, kâhya, yiğitbaşı, nazır gibi isimlerle anılırdı¹⁰⁵⁴. Bakkallar da bu yapının içinde yer aldıklarından aynı sistemle idare edildikleri söylenebilir. Şer'iyye sicillerindeki bazı belgeler bu durumun örneklerini içermektedir. Mesela 1714 yılında, Konya esnafının Karaman Beylerbeyi'ne verdiği malları gösteren bir listede de bakkallar yiğitbaşı Süleyman bin Ahmed'den bahsedilir¹⁰⁵⁵. 1715 yılına ait bir belgede ise es- Seyyid Süleyman'a bakkalbaşılık beratı verilmiştir¹⁰⁵⁶. Yine 1716 tarihli bir belgede bakkal esnafından el-Hac Mehmed bin Abdullah'ın bazarbaşı olarak yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bazarbaşı el-Hac Mehmed'in Konya valisine pirinç, bal, yağ ve zahire verdiği ve karşılığını aldığı da sicilde bulunan başka bir belgede dikkati çekmektedir¹⁰⁵⁷. 1736'da ise bakkalların bazarbaşı olarak Hacı İbrahim, yiğitbaşı olarak da Mehmed'in adlarını görüyoruz¹⁰⁵⁸. Kayıtlarda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bakkalların bazı esnaf gruplarıyla birlikte ortak bir şeyhlerinin bulunduğu bilgisi de mevcuttur¹⁰⁵⁹. Yine Lale Devri'nde de bakkalların berberler, saraçlar, bezirciler, attarlar gibi bazı esnaf gruplarıyla ortak bir şeyhi bulunuyordu. Bu şeyhler kendi arzları üzerine beratla görevlendiriliyor, ancak esnafın ileri gelenlerinin de ortak görüşü alınıyordu¹⁰⁶⁰. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi bakkalların da diğer gruplar gibi örgütlü bir yapısı bulunmakta ve şehirde önemli bir ihtiyacı gidermektedir.

Sicil kayıtlarından Bakkal esnafının sıkı bir iç denetime tabi olduğu anlaşılmaktadır. XVII. yüzyıla ait bir kayıta narha riayet etmeyip yüksek fiyata mal satan bir bakkalın bazarbaşı ve bakkallar yiğitbaşı tarafından mahkemeye getirildiği

¹⁰⁵³ KŞS 53, 8/2.

¹⁰⁵⁴ Tuş, *Sosyal Açından Konya*, s. 202.

¹⁰⁵⁵ KŞS 45, 81/1.

¹⁰⁵⁶ KŞS 45, 294/2.

¹⁰⁵⁷ KŞS 47, 52/3, 275/1.

¹⁰⁵⁸ KŞS 53, 60/4.

¹⁰⁵⁹ Tuş, *Sosyal Açından Konya*, s. 204.

¹⁰⁶⁰ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 145.

görülmektedir. Aynı zamanda stokçuluk da yapan bu bakkalın derhal mahkemeye havale edilmesi ciddi bir iç denetimin sonucudur¹⁰⁶¹.

XVIII. yüzyılda ise Konya’da deri ve dokumacılık sektörleri ön planda olmakla birlikte bakkalların da en önemli esnaf grupları arasında yer aldığı görülmektedir¹⁰⁶². 1766 tarihli bir hüccette Bakkal es-seyyid İsmail Çelebi’nin, 1767 tarihli bir satış işleminde de Bakkal Mustafa bin Mehmed’in isimleri geçmektedir¹⁰⁶³. 1792 tarihli bir narh belgesinde Konya’daki bakkalların sattığı mallar şöyle listelenmiştir: Pirinç, sabun, kuru üzüm, leblebi, ala keten, bezir yağı, tütün, kına, un, nohut, kişniş, pamuk, incir, keçi pastırması, keten, yağ, peynir, bal¹⁰⁶⁴. Bununla birlikte çeşitli dönemlerde zeytinyağı, kadayıf, bulgur, mercimek, bamya, şeker, pekmez ve sarımsak da bakkallarda satılan ürünler arasındaydı¹⁰⁶⁵.

Bununla birlikte bakkallar bakliyat, hububat ve kuru meyve sattıkları gibi yaş meyveleri de satmaktadırlar. Terazilerinin doğru tartıp tartmadıkları, iyi mallara kötü mal karıştırıp karıştırmadıkları sık sık denetlenmekteydi. Yüzde onun üzerinde kar etmelerine de müsaade edilmezdi. Konya’daki bakkallar çarşının çeşitli yerlerinde bulunmakla birlikte Uzun Çarşı’da yoğunlaşmışlardı¹⁰⁶⁶.

e) Kasap

Kasap esnafının, Osmanlı Konyası’nda önemli bir meslek kolu olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Konya’da faaliyet gösteren esnaf grupları arasında kasaplar da bulunmaktaydı¹⁰⁶⁷. 1672 tarihli bir belgede de Konya esnafı arasında kasaplar zikredilmektedir¹⁰⁶⁸. Yine belgelerde 1661 yılında Konya’da 24 kasap esnafı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da o dönem için oldukça yüksek bir sayıdır¹⁰⁶⁹. Kasap dükkânları Atpazarı kapısının dışında bulunuyor, kapının dışındaki büyük

¹⁰⁶¹ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 128.

¹⁰⁶² Kerim Çınar (Editör), *Konya Kitabı XV*, Konya Tic. Odası Yay., Konya 2015, s. 94.

¹⁰⁶³ KŞS 59, 12/4,56/3.

¹⁰⁶⁴ KŞS 66, 152/1,2.

¹⁰⁶⁵ Tuş, *Sosyal Açısından Konya*, s. 215-216.

¹⁰⁶⁶ Aköz, *Kırk Çarşı*, s.75.

¹⁰⁶⁷ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹⁰⁶⁸ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119.

¹⁰⁶⁹ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 81.

Pazar yerinin hemen yanında yoğunlaşıyordu¹⁰⁷⁰. Birçok belgede Kasaplar Çarşısı'nın, Çukuryer denilen bir yerde bulunduğu belirtilmiştir. Ancak zamanla daha batıya kayarak yer değiştirdiği görülmektedir¹⁰⁷¹. XVIII yüzyılın ilk yarısında Konya'da, Eski Pazar Çarşısı adı verilen çarşıda da kasap dükkânlarının mevcut olduğu tespit edilmiştir. Yine bu devirde Atpazarı'nın hemen bitişiğinde kasaplar çarşısı faaliyet gösteriyordu¹⁰⁷².

Konya'da hizmet veren kasap esnafı genel esnaf nizamına uygun olarak örgütlü bir yapıya sahipti. 1748 tarihli İstanbul'dan gönderilen bir emirde başkentteki et sıkıntısından bahsedilmekte, buraya yapılacak ağnam sevkiyatı için kasapbaşidan gerekli önlemlerin alınması istenmektedir. Yani Konya'ya, sevkiyat için başka yerlerden gelenlere kolaylık gösterilmesi için kasapbaşıya sorumluluk yüklenmiştir¹⁰⁷³. Aynı sicildeki başka bir belgede vilayete verilen malların bedellerinin esnafa ödendiği bildirilmiş, kasaban esnafının yiğitbaşı olan Ali ibni Süleyman'ın nezidinde ödeme emri verilmiştir¹⁰⁷⁴. 1714 tarihli bir kayıta yiğitbaşı olarak Ahmed bin Abdüsselam'ı görüyoruz¹⁰⁷⁵. Yine 1716 tarihli bir sicil kaydında Karaman Valisi'ne verilen malların bedellerinin ödenmesinde kasablar yiğitbaşı Mehmed bin Ahmed'den söz edilmektedir¹⁰⁷⁶. 1736'da ise yiğitbaşı Mustafa Beşe ibni Abdullah olmuştur¹⁰⁷⁷. Demek ki diğer kasaplarla vilayet arasındaki ilişkiyi yiğitbaşı kurmakta ve vilayet onunla muhatap olmaktadır.

Kasaplar da diğer esnaf gibi muhtesibin denetimine tabiydi. 1673 tarihli bir belgede keçi etini 1 akçe fazlasına satan bir kasabın, muhtesib tarafından mahkemeye getirildiği görülmektedir¹⁰⁷⁸. Konya kasaplarının, et satışlarında devlet tarafından konulan narha uygun olarak hareket ettikleri görülmektedir. Osmanlı genel ananesine göre ilk kuzu kesimi yapılacağı günden (ruz-ı hızır) birkaç gün önce ete narh konur;

¹⁰⁷⁰ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 19.

¹⁰⁷¹ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 78.

¹⁰⁷² Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 25-29.

¹⁰⁷³ KŞS 57, 172/1.

¹⁰⁷⁴ KŞS 57, 116/2.

¹⁰⁷⁵ KŞS 45, 81/1.

¹⁰⁷⁶ KŞS 47, 52/3.

¹⁰⁷⁷ KŞS 53, 60/4

¹⁰⁷⁸ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 127.

daha sonra gerektikçe fiyat yeniden ayarlanırdı¹⁰⁷⁹. Et fiyatları zamana göre değişim gösterebiliyordu. Örneğin 1648'den 1674'e kadar koyun eti fiyatının yüzde yüz arttığı görülmektedir¹⁰⁸⁰. Bununla birlikte para birimindeki değişim fiyatlara da yansımıştır. Akçe ile konulan et fiyatları sonradan “para” ile ifade edilmeye başlanmıştır. 1794 tarihli bir narh kaydında kassaban esnafının satacağı ürünler ve fiyatları; lahm-ı gânem 1 kıyyesi 8 para lahm-ı ma'azın 1 kıyyesi 7 para ve kuyruğun 1 kıyyesi ise 14 para olarak belirlenmiştir¹⁰⁸¹.

Bu arada kasaplar dükkânlarında hayvan kesip satarken, çarkçı adı verilen seyyar kasaplar da Pazar yerlerinde et satarlardı. Dükkân masrafları olmadığı için de daha ucuza et sattıkları bilinmektedir¹⁰⁸².

Konya'da kasapların hammadde ihtiyacı için zaman zaman tüccarlarla ihtilafa düştükleri görülmektedir. 1731 tarihli bir belgede kasaplar koyunları başka yerlere götüren tüccarlardan şikayetçi olmuşlar, mahkeme de onları haklı bularak tüccarları uyarmıştır¹⁰⁸³. Buradan da koyun ticaretinde şehrin et ihtiyacının dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Kasaplar zaman zaman koyun tüccarlarıyla ortaklık kurmuş, ancak aralarında anlaşmazlıklar çıkması sonucu mahkemeye başvurmuşlardır¹⁰⁸⁴.

1845 Tarihli bir sicil kaydında Konya'daki esnaflar arasında kasapların önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Aynı zamanda kethüda ve yiğitbaşı olarak Osman isminin verilmesi bu tarihlerde de düzenin korunduğunu göstermektedir¹⁰⁸⁵.

f) Helvacı

Bir çok meslek dalı gibi helvacılığın da Osmanlı Konyası'nda oldukça eskilere dayanan bir iş kolu olduğu bilinmektedir. Konya'da XVI. yüzyılda zikredilen esnaf grupları arasında helvacılar da bulunmakta, hatta helvacılar tahin helva, keten helva ve rengamiz helva üreticileri olarak ayrı ayrı belirtilmektedir¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁷⁹ Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 9.

¹⁰⁸⁰ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 139.

¹⁰⁸¹ KŞS 66, 152/2.

¹⁰⁸² Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 164.

¹⁰⁸³ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 81.

¹⁰⁸⁴ KŞS 53, 97/1.

¹⁰⁸⁵ Tuş, *Sosyal Açından Konya*, s. 198.

¹⁰⁸⁶ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

Bununla birlikte Evliya Çelebi de Konya'dan bahsederken, hususi olarak helvacı çarşısı bulunduğunu ve “Konya’da adama helvayı döverek yedirirler” şeklinde bir darbimeselin meşhur olduğunu bildirmekte, böylece de helva ve helvacılığın şehir açısından önemini vurgulamaktadır¹⁰⁸⁷.

XVIII. yüzyılın başlarında Konya’da helva dükkânlarının varlığı, bu mesleğin önemini koruduğuna işarettir. Nitekim 1701 tarihli bir belgede Atbazarı Kapısı’nın hemen dışında bulunan ve Abdi adlı birisine ait olan bir helvacı dükkânı söz konusu edilmiştir¹⁰⁸⁸. 1704 tarihli bir belgede de helva dükkânı tamirinden bahsedilmektedir¹⁰⁸⁹. 1714 tarihli esnafın Karaman beylerbeyine verdiği malların ücretini aldığına dair belgede helvacı esnafından el-Hac Mustafa’nın adı geçmekte ve verdiği bal ve un karşılığında bedelini aldığı yazılmaktadır¹⁰⁹⁰. Bundan da anlaşıldığına göre, helvacılar bal ve un da satmaktaydı. 1726 yılında Atbazarı Kapısı dâhilinde bir Helvacılar Çarşısı’nın bulunduğu görülmektedir¹⁰⁹¹. 1727 Tarihli bir belgede ise helvacı esnafının mihçi esnafının uzmanlık alanına giren ve onların alıp sattığı, nal, mih, balta, bel, nalça gibi bazı demir hurda malzemeleri alıp sattıkları için şikayet edildiği görülmektedir. Helvacı el-Hac Osman bin Musa haksız bulunarak ilgili maddeleri alıp satmaktan men edilmiştir¹⁰⁹².

1731 yılına geldiğimizde yine Atbazarı civarında bulunan bir helvacı dükkânı belgelere girmiştir¹⁰⁹³. 1736 tarihli bir belgede bu kez Çölmekçiler Sûku’nda bulunan helvacı dükkânından bahsedilmektedir¹⁰⁹⁴. 1749 tarihli sicil kaydında helvacı esnafının vekil-i şer’ileri olarak el-Hac Ahmed bin el-Hac Veli ismi geçmektedir.¹⁰⁹⁵ 1767 yılında da Konya çarşısında Türbe Önü adlı mevkide helvacı dükkânlarının bulunduğu dikkati çekmektedir¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁸⁷ Çevik, *Seyahatname*, s. 12.

¹⁰⁸⁸ KŞS 39, 22/1.

¹⁰⁸⁹ KŞS 41, 116/1.

¹⁰⁹⁰ KŞS 45, 81/1.

¹⁰⁹¹ KŞS 50, 152/4.

¹⁰⁹² KŞS 50, 252/3.

¹⁰⁹³ KŞS 52, 131/3.

¹⁰⁹⁴ KŞS 53, 156/2.

¹⁰⁹⁵ KŞS 57, 116/2.

¹⁰⁹⁶ KŞS 59, 57/2.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru helvacıların yine önemini muhafaza ettikleri söylenebilir. 1793 tarihli bir belgede helvacıların sattığı ürünler dahan, dahan helvası, kaba helva, keten helva ve rengamiz helva olarak sıralanmıştır¹⁰⁹⁷. Yine 1793 tarihinde Konya’da helvacı esnafının yiğitbaşısı olarak Mustafa beşe bin İbrahim’in adı geçmektedir¹⁰⁹⁸. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde geleneksel yapı muhafaza edilmiştir.

Zaman zaman helvacı esnafı arasında anlaşmazlıklar çıktığı da görülmektedir. Helvacılardan, hammaddeleri olan susam için vergi toplanmakta olup, bu vergiyi talep eden İsmail Ağa, Sille kariyesinden Mehmed bin Yakub ve İsa adlı kişilerden bac talebinde bulunmuştur. Bu kişiler helvalarını Konya şehrinde değil Sille pazarında sattıklarını belirtince bac-ı susam talebi reddedilmiştir¹⁰⁹⁹.

Genel olarak baktığımızda Konya’da helvacılar çarşısının Atpazarı Kapısı’nın iç kısmında ve Alaca Han yakınlarında bulunduğu görülmektedir¹¹⁰⁰.

g) Habbaz

Ekmek ve unlu mamuller her dönemde en önemli gıda maddeleri olmuştur. Konya’da da ekmek üreticileri ve fırıncılar her zaman büyük esnaf gruplarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. XVI. yüzyılda Konya’da adı geçen esnaf grupları arasında habbazlar da bulunmakta olup poğaçacılarla birlikte anılmışlardır¹¹⁰¹. 1672 yılında faaliyet gösteren esnaf grupları arasında da ekmekçileri görebiliriz¹¹⁰².

Sürecin devamında, XVIII. yüzyılın başlarında Konya’da habbazların faaliyetinin önemle devam ettiği görülmektedir. 1704 tarihli bir vakıf muhasebesinde Habbaz Hasan adlı kişiden aylık 120 akçe alındığı belirtilmektedir¹¹⁰³. Etmekçi gibi bir kavramın lakap olarak kullanıldığını da görmekteyiz. Bir belgede Türbe-i Celaliye önünde Etmekçi el-Hac Sinan’ın dükkânından bahsedilirken¹¹⁰⁴ bir

¹⁰⁹⁷ KŞS 66, 152/1.

¹⁰⁹⁸ KŞS 66, 17/3.

¹⁰⁹⁹ KŞS 66, 18/2.

¹¹⁰⁰ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 76.

¹¹⁰¹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹¹⁰² Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

¹¹⁰³ KŞS 41, 115-1.

¹¹⁰⁴ KŞS 41, 91/1.

başkasında ise Etmekçi Mehmed adı geçmektedir¹¹⁰⁵. Yine aynı dönemde etmekçi dükkânlarıyla birlikte börekçi fırınından da söz edilmektedir¹¹⁰⁶.

1716 yılındaki bir kayıta ise etmekçiler esnafından el-Hac Hasan bin Ahmed ve el-Hac Halil bin Abdullah isimlerine rastlanmaktadır¹¹⁰⁷. Bu dönemde bazı ekmekçilerin mahkemeye başvurarak kuloğlanı es-Seyyid Mustafa hakkında şikayetçi oldukları görülmektedir. Şikayetin sebebi kuloğlanının kendilerinden narh akçesi adı altında ve muhtesib ağası adına haksız taleplerde bulunduğu iddiasıdır. Kuloğlanı bunlardan bazılarını kabul edip bazılarını inkar edince kabul ettiklerini geri vermiş ve kuloğlanı olmaması için tenbih edilmiştir¹¹⁰⁸.

1736 tarihli imdâd-ı seferiyede fırıncıların adı çölmekçiler cemmatiyle bir arada geçmekte ve bunlar bezirhanecilerle bir grup oluşturmaktadır. Etmekçiler ise ayrıca değerlendirilmiştir¹¹⁰⁹. Bu durum 1739'da da değişmemiştir. Aynı gruplandırma yapılarak aynı miktarlar belirtilmiştir¹¹¹⁰. Yine bu dönemde etmekçiler esnafından es-Seyyid Mustafa bin Abdullah'ın adı Karaman valisine yaptığı hizmetin karşılığını aldığını gösteren belgede geçmektedir¹¹¹¹. Yine Rakka valisinin Konya'da kaldığı süredeki masraflarını içeren kayıta etmekçilerin 200 guruşluk ekmek verdikleri yazılıdır¹¹¹². Ekmek temel bir besin maddesi olduğundan vali gibi devlet adamlarına da her zaman bu hizmet sunulurdu.

XVIII. yüzyılın sonlarında habbazan esnafının ürettiği ve sattığı mamüller, pide ve somun, gerde ve simit, yağlı katmer, lokum ve çörek olarak sıralanmaktadır¹¹¹³. Konya'da ekmekçi dükkânları ve fırınlar birçok yerde bulunmakla birlikte Uzun Çarşı'da daha yoğun şekilde faaliyet gösteriyorlardı¹¹¹⁴.

¹¹⁰⁵ KŞS 41, 108/1.

¹¹⁰⁶ KŞS 41, 116/1.

¹¹⁰⁷ KŞS 47, 52/3.

¹¹⁰⁸ KŞS 47, 69/3.

¹¹⁰⁹ KŞS 53, 8/2.

¹¹¹⁰ KŞS 54, 5/1.

¹¹¹¹ KŞS 53, 60/4.

¹¹¹² KŞS 54, 5/1.

¹¹¹³ KŞS 66, 152/1.

¹¹¹⁴ Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 73.

h) Attar

Attarların Konya'daki en eski meslek gruplarından olduğu dikkati çekmektedir. XVI. yüzyılda ismi zikredilen esnaf arasında attarlar da bulunmaktadır¹¹¹⁵. Bununla birlikte 1672 tarihli listede de attarların yağcılarla birlikte bir grup oluşturdukları görülmektedir¹¹¹⁶. Bu listedeki alacak miktarları ve yağcılarla birlikte değerlendirildikleri dikkate alınırса büyük esnaf gruplarından biri olmadığı söylenebilir. 1731 tarihli sefer levazımı için cemaat-i attarandan 60 guruş talep edilmiştir¹¹¹⁷. Bu rakamın diğer esnaf gruplarına bakıldığında ortalama bir miktar olduğu söylenebilir. 1736 senesinde çıkarılan imdâd-ı seferiyye için cemaat-i attarandan yine 60 guruş talep edildiği görülmektedir¹¹¹⁸. Buradan anlaşılacağı üzere geçen zaman içerisinde attar esnafında fazla bir değişim yaşanmamıştır. 1737 tarihli bir masraf listesinde ise attarlardan alınan darçın, karanfil, kakule ve zafrandan bahsedilerek bunlara ödenen miktar belirtilmiştir¹¹¹⁹.

XVIII. yüzyılın başlarında bazı attarların dükkânda değil seyyar olarak satış yaptıkları görülmektedir. 1704 tarihli bir belgede Atbazarı kapısı dışındaki Arslan Ağa Hanı'nın önünde kira ödeyerek satış yapanların bulunduğu, bunların bir kısmının gece olunca sandıklarını hana bıraktıkları, Mehmed bin Bekir'in ise sandığı olmadığından kira ödemek istemediği kayıtlıdır. Sonuçta onun da kira ödemesi gerektiği belirtilmiştir¹¹²⁰.

Başka bir sicil kaydında, esnafın vilayetten alacaklarını talep ettikleri görülmekte ve attar esnafının yiğitbaşı olarak İbrahim bin el-Hac Mehmet adı geçmektedir¹¹²¹. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere attar esnafının XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde geleneksel yapısını sürdürdüğü söylenebilir.

Konya'da attarlar, Atpazarı Kapısı içerisinde, Alaca Han civarında ve Keçeciler Çarşısı ile aynı yerde bulunmaktaydı. Burası Atpazarı Kapısı ile Aksaray kapısı arasında bir yerde bulunmaktaydı¹¹²².

¹¹¹⁵ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹¹¹⁶ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

¹¹¹⁷ KŞS 52, 7/1.

¹¹¹⁸ KŞS 53, 8/2.

¹¹¹⁹ KŞS 53, 7/1.

¹¹²⁰ KŞS 41, 96-2.

¹¹²¹ KŞS 57, 116/2.

¹¹²² Aköz, *Kırk Çarşı*, s. 71.

1) Berber

Kadim bir meslek olan berberlik Osmanlı toplumunda da çok önemli mesleklerden biri idi. Yalnızca traş işlemi yapmayan berberler, diş çekme, kan alma gibi sağlık hizmetleri ile de ilgilenirlerdi. Berberler genelde hamamcı esnafı ile birlikte vergi gurubuna girmesine rağmen¹¹²³, 1672 yılına ait bir belgede berberlerin yağcı esnafıyla birlikte gruplandırılmış olduğu görülmektedir¹¹²⁴. 1731 tarihli bir belgede levazım-ı seferiye dağıtımı yapılmış, berberlerin hesabına hamamcılarla birlikte 50 guruş ödeme düşmüştür¹¹²⁵. Yine 1736 yılında çıkarılan imdâd-ı seferiye kayıtlarında berber esnafının bir kez daha hamamcılarla birlikte değerlendirildiği dikkat çekmektedir¹¹²⁶. Hatta bir sonraki imdâd-ı seferiye kayıtlarında da aynı durumla karşılaşılmakta ve hamamcılarla birlikte berberlerden 50 guruş talep edilmektedir¹¹²⁷. Talep edilen miktar bazı esnafın yanında oldukça düşük kalmaktadır. Bu da o dönemde de berberlerin çok büyük bir esnaf grubu olmadıklarının göstergesidir.

Önceden de belirtildiği üzere, XVIII. yüzyılın ilk yarısında berberlerin bakkallar, saraçlar, bezirciler, attarlar gibi bazı esnaf gruplarıyla ortak bir şeyhi bulunduğu görülmektedir. Bu şeyhler kendi arzları üzerine beratla görevlendiriliyor, ancak esnafın ileri gelenlerinin de ortak görüşü alınıyordu¹¹²⁸.

Konya’da berberlik mesleğini icra edenlere davaların şahit listelerinde de rastlanmaktadır. 52 numaralı Konya Şer’iyye Sicili’nde Berber Hacı Ahmed ismi bazı davalarda şahit olarak hazırun arasında sayılmaktadır¹¹²⁹. 57 numaralı Konya şer’iyye sicilinde geçen bir menzilci hüccetinde ise menzilci Ali bin Abdullah’a kefil olanlar arasında berber Mehmet’in de adı geçmektedir¹¹³⁰. Buradan, berberliğin sosyal hayatta oldukça aktif bir meslek olduğu anlaşılabılır. Yine aynı sicildeki bir çok belgede berber ünvanı taşıyan kişilerin şahit olarak karşımıza çıkması bu durumu

¹¹²³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹¹²⁴ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 119-120.

¹¹²⁵ KŞS 52, 7/1.

¹¹²⁶ KŞS 53, 8/2.

¹¹²⁷ KŞS 54, 5/1.

¹¹²⁸ Küçükdağ, *Lale Devri’nde Konya*, s. 145.

¹¹²⁹ KŞS 52, 83/4, 172/1.

¹¹³⁰ KŞS 57, 2/5.

desteklemektedir¹¹³¹. 1766 tarihli bir davada şuhudu'l hal heyetinin çoğunluğunu berberlerin oluşturduğu görülmekte ve berberlerin sosyal hayattaki rollerinin devam ettiği anlaşılmaktadır¹¹³². Bu tip örnekler diğer sicillerde de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Dükkân satışlarını içeren belgelere bakıldığında bazı berber dükkânlarının Atbazarı Kapısı haricinde¹¹³³, Çelebi Han'ı karşısında yer aldığı görülmektedir¹¹³⁴. Yine Atbazarı Kapısı haricinde bulunan Nalbandlar Sûku'nda bir dükkânın adı geçmektedir¹¹³⁵. Bununla birlikte mahallelerde de berber dükkânları bulunmaktaydı. Bir satış belgesinde Alacamescit Mahallesi'nde vaki berber dükkânından bahsedilmektedir¹¹³⁶. Sipahi Bazarı'nda ve Türbe Önü denilen yerde vaki berber dükkânları da bulunuyordu¹¹³⁷.

i) İnşaat İşlerinde Çalışan Esnaf Grupları

XVIII. yüzyılda Konya'da inşaat ve tamirat işlerinin oldukça hareketli olduğu görülmektedir. Bu alanda çalışan esnaf, kendine has bazı özelliklere sahipti. İnşaat esnafının yöneticisi mimarbaşı adıyla anılmaktaydı.

XVII. yüzyılın sonlarında Konya'da inşaat işlerinde çalışan esnafın lideri durumunda olan kişi de mimarbaşıydı. 1671 yılında mimarbaşı olarak el-Hac Osman bin Mustafa görev yapmaktaydı. Bir önceki mimarbaşının adı ise Yusuf'tu¹¹³⁸. Yine aynı yıla ait ve saray tamiri için yapılan keşifle ilgili belgede mimarbaşı el-Hac Osman adı tekrar geçmektedir. Bununla birlikte tüccarlar yiğitbaşısı Ali Beşe, bennalar yiğitbaşısı Dönül veledi Bali, kireççi İbrahim bin Ebubekir ve demirci el-Hac Sefer'in de isimlerine rastlanmaktadır¹¹³⁹. Özellikle bennalar yiğitbaşısının bir zımmi olduğu dikkati çekmektedir. İnşaat işlerinde zimmilerin rolü oldukça fazla olup yöneticilik de yapmaktaydılar. 1692 yılında ise ser mimaran olarak Yusuf bin

¹¹³¹ KŞS 57, 127/2, 143/3.

¹¹³² KŞS 59, 15/3.

¹¹³³ KŞS 39, 22/1.

¹¹³⁴ KŞS 45, 91/2, KŞS 47, 11/4, 201/2.

¹¹³⁵ KŞS 45, 58/2.

¹¹³⁶ KŞS 47, 132/1.

¹¹³⁷ KŞS 50, 236/3, 237/2.

¹¹³⁸ KŞS 15, 80-1.

¹¹³⁹ KŞS 15, 80-2.

Abdullah adı geçmektedir. Ayrıca neccar Mustafa isimli bir şahısdan da söz edilmektedir¹¹⁴⁰.

1704 yılında neccar Osman bin Ali adı mahkeme kayıtlarına yansımıştır¹¹⁴¹. Yine aynı dönemde neccar Süleyman'ın da Konya'da görev yaptığı anlaşılmaktadır¹¹⁴². 1714 yılında valiye yapılan masraf listesinde neccarlar da yer almaktadır. Burada neccarların çam tahtası, hatıl, mih, katran tahtası gibi malzemeler kullandıkları görülmektedir¹¹⁴³. Aynı dönemde bir mescid tamiri için yapılan keşifte, üstad mimarlardan Molla Mehmed bin Musa ile usta Mustafa bin İvaz ve Süleyman bin Mevlüd isimleri geçmektedir. Aynı belgede üstadiye, ırgadiye ve ta'amiye de gider kalemleri olarak sayılmaktadır¹¹⁴⁴. Yine mescid tamiri için yapılan başka bir keşifte de üstad mimarlardan Ahmed bin Mehmed ve Abdullah bin Satılmış adlarından bahsedilmektedir. Kullanılacak malzemeler ise kireç, kırmızı toprak, taş ve kum olarak sıralanmaktadır. Ayrıca üstadiye, ta'amiye ve rençberiyeye kalemleri de belirtilmiştir¹¹⁴⁵. Bir başka tamir keşfinde üstad mimarlardan el-Hac Hasan bin Derviş Halil ile Kara Ali bin Salih adına rastlanırken, üstad neccarlardan Mustafa bin İvaz ile Yusuf bin Nasuh da belgede yer almaktadır. Kullanılacak malzemeler ise kerpiç, ağaç, kamış, kireç, kiremit, hatıl şeklinde karşımıza çıkmaktadır¹¹⁴⁶.

1716 yılında hassa mimarlardan Molla Mustafa ibn Abdulvahhab mimarbaşı olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁴⁷. Bu dönemde adı geçen önemli üstad mimarlardan bazıları Mustafa bin Ömer, el-Hac Hasan bin Halil, Abdurrahman bin Mürsel Beşe ve Yusuf bin Nasuh'tur¹¹⁴⁸. Bu dönemde Konya'da çok sayıda üstad mimarın görev yaptığı görülmektedir. Bazarbaşı el-Hac Mehmed ile Ahi Baba el-Hac Süleyman'ın adının geçtiği ve 1718 tarihli, bir sarayın tamiriyle ilgili belgede neccar, benna ve nakkaş üstadiyeleri gider kalemi olarak yer almış ve 232 guruş olarak belirtilmiştir. Binayı ve tamirâtı müşahade etmek için de üstad mimarlardan Molla

¹¹⁴⁰ KŞS 38, 62-1.

¹¹⁴¹ KŞS 41, 80-1.

¹¹⁴² KŞS 41, 115-1.

¹¹⁴³ KŞS 45, 10-1.

¹¹⁴⁴ KŞS 45, 51-2.

¹¹⁴⁵ KŞS 45, 62-1.

¹¹⁴⁶ KŞS 45, 73-1.

¹¹⁴⁷ KŞS 47, 53-1.

¹¹⁴⁸ KŞS 47, 105-3, 110-3.

Mehmed bin Musa ile Ahmed bin Abdullah'ın görevlendirildiği görülmektedir. Bunların bir tür bilirkişi olarak orada bulunduğu anlaşılmaktadır¹¹⁴⁹.

1726 yılında mimarların aktif şekilde çalıştıkları görülmektedir. Bir masraf listesinde Mimar Hacı Mustafa'nın saraya yeni bir duvar yaptığı kayıtlıdır¹¹⁵⁰. Yine aynı isim Mimar el-Hac Mustafa şeklinde başka bir mahkeme kaydında da geçmektedir¹¹⁵¹. Aynı döneme ait başka bir kayıta Mimar İskender veled-i Murat adı Meram Hamamı'nın tamir keşfinde karşımıza çıkar. Burada horasanî adlı bir malzeme ile birlikte kireç, kıl, bezir yağı da kullanılacağı belirtilirken üstadiye ücreti üç guruş olarak gösterilmiştir¹¹⁵². Mimar el-Hac Mustafa bin Ömer de bu dönemde adı geçen mimarlardandır¹¹⁵³.

1731 yılındaki levâzım-ı seferiyye kayıtlarında cemaat-ı yapucular ile kerpiççilere 28 guruş isabet etmiştir. Cemaat-ı neccarana ise 26 guruş uygun görülmüştür¹¹⁵⁴. Görüleceği üzere inşaat işleriyle uğraşan esnaf grupları bu dönemde önemli esnaf grupları arasındaydı. Aynı dönemde üstad mimarlardan Artin veled-i Murat ile Yalçıgöz veled-i Parsi isimleri bir tamir keşfinde yer almaktadır¹¹⁵⁵. Yine bir hamam tamiri keşfinde üstad mimarlardan Artin ve Yasef nam zimmiler görev almıştır. Ayrıca Neccar Usta Nebi ile Çeşmecî Himmet'in adları geçmektedir¹¹⁵⁶. Anlaşılabacağı üzere mimarlıkta üstad seviyesine yükselen zimmiler bu dönemde de bulunmaktadır. Bu dönemin üstad mimarlarından bir diğeri ise Hacı Nebi bin Hacı Veli'dir. Ayrıca kiremitçi ve neccar da tamiratlarda ücreti mukabilinde görev yapmaktadır¹¹⁵⁷. Ayrıca Taşçı Mahmud isimli bir taş ustası da bulunmaktadır¹¹⁵⁸. 1736 yılında Neccar Molla Mustafa Konya'da hizmet veren bir ustaydı¹¹⁵⁹. Taşçı Musa Beşe de bu dönemin taş ustaları arasındaydı¹¹⁶⁰. 1742'de Molla Mustafa üstad

¹¹⁴⁹ KŞS 48, 200-1.

¹¹⁵⁰ KŞS 50, 9-2.

¹¹⁵¹ KŞS 50, 112-3.

¹¹⁵² KŞS 50, 120-1, 120-2.

¹¹⁵³ KŞS 50, 147-2, 253-3.

¹¹⁵⁴ KŞS 52, 7-1.

¹¹⁵⁵ KŞS 52, 22-3.

¹¹⁵⁶ KŞS 52, 61-3.

¹¹⁵⁷ KŞS 52, 42-1.

¹¹⁵⁸ KŞS 52, 240-3.

¹¹⁵⁹ KŞS 53, 10-1.

¹¹⁶⁰ KŞS 53, 83-2.

mimarlardan biri olarak görülmektedir¹¹⁶¹. 1754 yılında ise o zamana kadar mimarbaşı olan Hacı Mehmed'in yerine Hacı Osman bu göreve getirilmiştir¹¹⁶².

Konya'da inşaat işlerindeki en önemli hizmet alanlarından biri, vakıflara ait tesislerin tamiratlarıydı. Küçükdağ'ın tespitlerine göre Lale Devri'nde birçok vakıf tesisi tamirata uğramış ve bunlara harcanan masraflar inşaat işlerinde çalışanlara önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Mesela 1707 yılındaki bedesten onarımına 95 guruş, 1713 yılında Kürkçü Hamamı'na 330 guruş, 1719'da Kiremitli Han'a 4613,5 guruş, 1723'te Mevlana Şadırvanı'na ise 2322,5 guruş harcanmıştır. Bu dönemde sadece vakıfların inşaat sektörüne harcadığı paranın on bin guruşun üstünde olduğu görülmektedir¹¹⁶³.

Yüzyılın sonlarına doğru bir kütüphanenin tamiriyle ilgili belgeler, inşaat ve hizmet işlerine yönelik önemli bilgiler içermektedir. 1795 tarihli belgede, yapılan masraflar kalem kalem yazılmış, kimlere hangi ödemelerin yapıldığı kaydedilmiştir. Cemaat-i hızarciyana toplam 4690 para ödenmiş, ödeme yapılanların isimleri de tek tek belirtilmiştir. Cemaat-i demirciyan usta ve kalfa yevmiyeleri ayrı ayrı kaydedilmiş, hangi usta ve kalfanın kaç gün çalıştığı ve ne kadar aldığı da kalem kalem yazılmıştır. Usta yevmiyesi 60, kalfa yevmiyesi ise 30 para olarak görülmektedir. Mesela Türkmen oğlu Süleyman dört gün karşılığında 240 para almıştır. Halil kalfa ise 6 gün karşılığında 180 para kazanmıştır¹¹⁶⁴.

XVIII. yüzyılın başlarında inşaat işlerinde çalışan usta ve rençberlerin yevmiyeleri Küçükdağ'ın tespitlerine göre şöyledir: 1707'de inşaat ustası 120, rençber 40 akçe, 1710'da usta 55 rençber 25, 1710'da usta 40 rençber 30 akçe. Görüleceği üzere yevmiyelerde devamlı bir düşüş bulunmaktadır¹¹⁶⁵. Oğuzoğlu'nun tespitlerine göre ise 1675'te inşaat ustası 75 işçi 25 akçe alırken, 1690 yılında usta 80 işçi 40 akçe yevmiye alıyordu¹¹⁶⁶. İnşaat işlerinde çalışanların yevmiye ücretlerinde dönemsel dalgalanmalar olabildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 1795'te demirci

¹¹⁶¹ KŞS 56, 36-2.

¹¹⁶² Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 207.

¹¹⁶³ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 173-174.

¹¹⁶⁴ BOA, KK. d, 0806-0089.

¹¹⁶⁵ Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, s. 180.

¹¹⁶⁶ Oğuzoğlu, *17. Yüzyıl Konya*, s. 140.

ustasının 60 kalfasının ise 30 para aldığı düşünülürse ve para birimi farkı dikkate alınmadığında, yevmiyelerin aşağı yukarı birbirine yakın olduğu söylenebilir.

Yukarıda sözü edilen defterde taş arabaları için ödenen ücretler de kayıtlıdır. Bazı arabalara 70 para, bazılarına 60, bazılarına ise 150-160 para ödenmiştir. Buradaki fark mesafeyle ilgili olmalıdır. Yine taş nakli için ödenen ücretleri gösteren başka bir çizelgede sefer başı 60 para ödendiği kayıtlıdır. Mesela Süleyman oğlu Hasan, Çömlek oğlu üç sefer karşılığı 180 para kazanmıştır. Cemaat-i rençberan yevmiyeleri de defterde kayıtlı olup, 14 gün çalışarak 350 para almaya hak kazanan bir rençberin yevmiyesi 25 paraya denk gelmektedir¹¹⁶⁷.

j) XVIII. Yüzyıl Konyasında Şer'iyye Sicillerinde Geçen Diğer Meslek Dalları

Bu esnaf grupları dışında daha pek çoğunun XVIII. yüzyıl Konyasında yer aldıkları bilinmektedir. Aşağıda verilen tablolarda şer'iyye sicillerinde geçen esnaf grupları sıralanmıştır:

Tablo 5: 41 No'lu Konya Şer'iyye Sicili'ne göre 1703-1704 yıllarında Konya'da esnaf grupları

Meslek adı	Sicilde yer alan sayfa numarası
Attar	96-2
Bakkal	68-3, 133-1, 154-3, 177-3, 208-1
Berber	27-1, 83-2, 108-2, 112-2, 115-1, 171-1
Cülah	47-2, 52-1
Çeşmeci	115-1
Çölmekçi	87-2
Debbağ	111-2
Demirci	43-3, 65-2
Dülger	115-1
Eskici	115-1, 160-2, 160-3

¹¹⁶⁷ BOA, KK.d, 0806-0089.

Etmekçi(Ekmekçi)	91-1, 108-1
Gazzaz	115-1, 166-1
Hafffaf	231-1
Hallac	36-2, 74-1, 115-1
Helvacı	115-1
Kasab	54-1, 65-1, 93-3, 108-1, 112-3, 223-2
Kuyumcu	210-2
Mestci	223-2
Mumcu	201-1
Mutaf	115-1
Nalband	64-1, 65-2, 115-1
Neccar	223-1
Pabuççu	223-1, 231-1
Postalcı	71-2
Saraç	32-1, 52-1, 129-1, 155-1
Şerbetçi	48-2
Terzi	19-2, 32-2, 54-1, 198-1

Tablo 6: 45 No’lu Konya Şer’iyye Sicili’ne göre 1714-1715 yıllarında Konya’da esnaf grupları

Meslek Adı	Sicilde Yer Aldığı Sayfa Numarası
Attar	73-1, 218-2
Bakkal	10-1, 81-1, 294-2
Basmacı	179-5
Berber	33-2, 294-2
Bezirci	151-3, 219-2
Cüllah	179-5
Çilingir	167-4
Çölmekçi	151-3, 219-2
Debbağ	58-2, 60-4

Demirci	81-1
Dülger	151-3
Eskici	218-2
Etmekçi	81-1, 107-2
Haffaf	81-1, 91-2
Helvacı	81-1
Kalaycı	233-2
Kasab	9-1, 81-1
Kazzaz	222-2, 248-3
Kılıççı	167-4
Keçeci	10-1, 81-1, 188-1
Külahçı	123-3, 218-2, 248-3
Kürkçü	150-2, 222-2, 294-2
Mıhçı	34-3
Mimar	73-1
Mumcu	60-1, 81-1
Mutaf	45-3, 73-1, 81-1
Nalband	81-1, 173-1
Neccar	73-1
Pirinççi	81-1
Postalıcı	218-2
Semerci	10-1, 81-1
Şerbetçi	218-2, 81-1
Terzi	141-3, 184-2

Tablo 7: 50 No'lu Konya Şer'iyye Sicili'ne göre 1726-1727 yıllarında Konya'da esnaf grupları

Meslek Adı	Sicilde Yer Aldığı Sayfa Numarası
Attar	205-2, 237-1, 237-2
Bakkal	74-1, 82-2, 166-1, 237-1, 237-2
Berber	153-3, 159-4, 166-1
Bezzâz	259-3
Çeşmeci	212-1
Debbağ	80-2
Demirci	11-2, 18-1, 18-3, 201-1, 203-2
Haffaf	259-3
Hallaç	189-4
Helvacı	77-1, 152-4, 235-1, 252-3
Kahveci	236-1
Kasap	74-1, 105-3, 130-3, 134-1, 148-4, 247-4, 250-3
Kazzaz	1-2, 176-2, 196-1
Keçeci	5-1, 9-2, 144-3, 245-2
Kuyumcu	115-3
Kûlahçı	92-2, 188-3
Mihçi	252-3
Mumcu	61-3
Nalband	150-2, 247-4
Perdahçı	80-2
Sabbağ	259-3
Semerci	81-2
Şerbetçi	95-2
Terzi	17-2, 78-2, 81-3, 145-1, 170-1, 182-1, 236-3
Zerger	259-3

Tablo 8: 52 Nolu Konya Şer'iyye Sicili'ne göre 1730-1731 yıllarında Konya'da esnaf grupları

Meslek Adı	Sicilde Yer Aldığı Sayfa Numarası
Arpacı	7-1
Attar	7-1
Bakkal	7-1, 198-3, 217-1
Berber	7-1, 83-4, 172-1
Bezzâz	7-1
Çilingir	7-1, 65-5
Çömlekçi	7-1
Cüllah	7-1
Debbağ	7-1, 244-1
Demirci	7-1, 11-1, 116-2
Duhancı	7-1
Eğirici	7-1
Eskici	7-1
Etmekçi	7-1
Haffaf	7-1, 212-1
Hallaç	7-1
Helvacı	117-1
İpekçi	7-1
İplikçi	242-1
Kalaycı	7-1
Kasap	7-1, 173-2, 220-2
Kavukçu	7-1
Kazancı	7-1
Kazzaz	7-1, 219-1
Keçeci	7-1, 9-1, 16-2, 54-3

Kerpiççi	7-1
Kılıççı	7-1
Kirişçi	7-1
Kuyumcu	7-1, 175-3
Külahçı	7-1, 51-3
Kürkçü	7-1, 175-3
Mıhçı	116-2
Mumcu	165-4
Mutaf	7-1
Nalband	7-1
Nalçacı	7-1
Neccar	7-1, 42-1, 61-3
Sarraç	7-1, 60-4, 172-3
Semerci	7-1, 21-1

Tablo 9: 53 No'lu Konya Şer'iyye Sicili'ne göre 1736-1737 yıllarında Konya'da esnaf grupları

Meslek Adı	Sicilde Yer Aldığı Sayfa Numarası
Abacılar	10-1
Attar	7-1, 193-1
Arpacı	166-1
Bakkal	10-1, 51-2, 60-4
Berber	26-3, 250-1
Bezirci	8-2, 55-4
Bezzâz	8-2, 34-1
Börekçi	132-1
Çeşmeci	31-2
Çıkrıkçı	8-2, 16-3, 55-3

Çilingir	8-2, 127-1
Çizmeci	24-4, 50-1, 234-4
Debbağ	81-1, 153-3, 221-1, 230-2
Demirci	113-4
Eğerci	8-2
Ekmekçi	39-1, 60-4, 248-3
Fırıncı	8-2
Gazzaz	35-3, 57-3
Haffaf	134-2, 78-3
Hallac	108-4
Helvacı	16-3, 34-3, 95-2, 156-2
İplikçi	8-2
Kahveci	19-4
Kalaycı	8-2, 11-4, 38-3
Kasap	7-1, 60-4, 97-1
Kavukçu	8-2
Kazancı	155-3
Kazzaz	17-3, 26-1, 60-2
Keçeci	10-1, 32-1, 33-1
Kendirici	105-3, 113-4
Kılıççı	166-1
Kuyumcu	218-2
Külahçı	77-5
Kürkçü	206-1
Leblebici	130-3, 156-2
Mumcu	60-4
Mutaf	7-1, 44-4, 53-3
Nalband	30-4, 194-3

Nalçacı	8-2
Neccar	10-1
Pabuççu	108-4
Postalcı	107-2, 222-3
Sarrac	41-1, 114-2
Semerci	7-1, 86-1
Şalcı	10-1
Şalvarcı	8-2
Tenekeci	8-2
Terzi	18-4, 20-4, 112-1
Yağlıkçı	96-4

Tablo 10: 59 No’lu Konya Şer’iyye Sicili’ne göre 1765-1768 yılları arasında Konya’da esnaf grupları

Meslek Adı	Sicilde Yer Aldığı Sayfa Numarası
Aşçı	51-3, 56-1, 70-1
Attar	18-3, 37-2, 61-1, 63-2, 64-2
Bakkal	12-4, 39-3, 56-3, 62-1, 64-1, 68-3
Bakırcı	25-3
Berber	5-3, 12-4, 17-2, 28-1, 33-5
Bezirgan	50-4
Bezirci	32-4
Boyacı	58-1
Çerçici	28-1
Çinici	9-2, 24-3, 37-2, 52-3
Çizmeci	74-1, 32-5
Çorbacı	36-2
Debbağ	16-3, 71-1

Değirmenci	11-4, 72-4
Demirci	71-4
Duhancı	13-2, 15-2, 56-1, 60-4
Dülger	72-1
Fırıncı	14-4
Haffaf	11-2
Hallac	32-1
Hamamcı	38-1, 64-4, 78-1
Helvacı	14-4, 41-3, 33-1, 59-3, 63-2, 68-2
İplikçi	57-4, 78-1
Kahveci	5-5, 16-3, 37-4, 38-4, 46-2, 56-1, 65-3, 70-2, 75-1
Kalaycı	45-1, 66-4
Kasap	7-2, 64-1
Kaymakçı	71-1
Kazzaz	24-3
Keçeci	63-1, 74-1
Kişnişçi	60-3
Kutucu	23-2
Külahçı	55-4
Kürkçü	14-2
Leblebici	62-2, 74-1
Mumcu	74-1
Mutaf	19-4, 36-2, 41-3
Nalbant	40-2, 65-2
Postacı	32-5
Sabuncu	22-2
Saraç	37-1, 70-3, 19-4, 67-1
Semerci	34-1, 34-2

Takkeci	58-3
Terzi	36-2, 51-2, 69-1, 70-2, 76-2
Tuzcu	74-1
Yağcı	70-3
Yağlıkçı	36-2
Yorgancı	7-3, 44-3

SONUÇ

Osmanlı esnaf teşkilatı, kökü çok eskilere dayanan ve kaynağını Türk-İslam kültüründen alan önemli bir organizasyondur. Bir cihan devleti olan Osmanlı Devleti'nin, uzun süre güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesinde, sahip olduğu idari ve sosyal kurumların önemi büyüktü. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra başlayan ve klasik dönem adı verilen devre, devletin kurumları ve sosyal fonksiyonları icra eden organizasyonların da zirveye çıktığı zamanlardır. İşte esnaf teşkilatı da böyle bir organizasyondur. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, devletin eski gücünden uzaklaşmaya başladığı, iç karışıklıkların görüldüğü, iktisadi açıdan sıkıntıların yaşandığı bir tablo karşımıza çıkar. Şüphesiz ki bu tablodan diğer sosyal kurumlar gibi esnaf teşkilatı da etkilenmiştir.

Konya şehri tarihi son derece eskilere dayanan bir yerleşim merkezidir. Özellikle Türkiye Selçukluları devrinde ve sonrasında Karamanoğulları zamanında başkentlik yapmış ve önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Osmanlılar'ın şehri ele geçirmesiyle birlikte, burası artık tipik bir Osmanlı kenti haline gelmiş olsa da eski önemini biraz yitirmiştir. Bununla birlikte gerek idari yapı, gerek sosyal yapı olarak devlete has bütün kurumların burada da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Konya şehrinin diğer şehirlerden farklı ve kendine has özellikleri olduğunu da söylemek gerekir.

Osmanlı esnaf teşkilatı çok önemli bir organizasyondur. Bu organizasyon kendi içinde hiyerarşik bir yapıya sahip olmakla birlikte merkezi hükümetle ve yerel idarecilerle de uyum içinde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Osmanlı esnafı tarihsel kökenleri olan ve bu kökenlerden beslenen bir teşkilat yapısına sahipti. Fütüvvet ve ahilik geleneklerinin izleri son dönemlere kadar kendini hissettirmiştir. Esnaf teşkilatında birçok yönetici bulunmakta ve bunların her birinin görev ve yetki alanları belirgin bir şekilde ayrılmaktaydı. Yerel anlamda teşkilatın en üst yöneticisi aynı zamanda yerel idarenin de başı olan kadı idi. Muhtesib, şeyh, kethüda, yiğitbaşı gibi yöneticiler de, esnafla ilgili çeşitli konularda yetki sahibiydi.

Osmanlı esnafı merkezi idareye de katkılarda bulunuyordu. Özellikle orduyu uygulaması bunun en bariz örneğidir. Bir çok konuda olduğu gibi seferlerde askerin

günlük hayatını normal bir şekilde devam ettirebilmesi için de düzenli bir sistem kurulmuştu. Bununla birlikte diğer sosyal kesimler gibi esnafın da sefer giderlerine katkı sağlaması beklenmiş ve bu katkının düzenli ve sistemli bir şekilde yerine getirilmesi için gayret sarfedilmiştir. Ancak doğal olarak bazı sorunlarla da karşılaşıldığı görülmektedir. Özellikle darlık ve kıtlık zamanlarında her kesim gibi esnaf da zor durumlara düşmüş ve istenen katkıyı sağlamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca meydana gelen suistimaller de orducu sisteminin işleyişinde rahatsızlıklara yol açmıştır. Bunlara rağmen, özellikle devletin ihtişamlı dönemlerinde İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük şehirlerden toplanarak sefere fiilen katılan esnaf gruplarının, seferin önemli bir aktörü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte imdâd-ı seferiyye adı verilen verginin tahsili konusunda da Osmanlı esnafı üzerine düşen görevi yerine getirmekteydi.

Osmanlı esnafıyla ilgili en dikkat çekici konulardan biri de narh uygulamasıydı. Tarihi temellere dayanan bu uygulama Osmanlı'da da en iyi şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamayla hem haksız kazancın önüne geçilmiş hem de tüketicinin korunması sağlanmıştır.

Osmanlı esnafı günümüze de ulaşan birçok meslek dalını kapsamaktaydı. Bunların her biri kendi içinde teşkilatlı bir yapıya sahipti. Herhangi bir meslek dalında usta olabilmek bazı aşamaları katederek başarılı bir çıraklık ve kalfalık dönemi geçirmeye bağlıydı. Bu düzenin korunmasına XVIII. yüzyılda da büyük önem verildiği görülmektedir.

Konya esnafı da bu genel yapı içerisinde ve hemen hemen aynı kurallarla varlığını sürdürmekteydi. Bununla birlikte XVIII. yüzyıl Konyası'nda, esnafın kendi arasında ve bazen de idarecilerle bir takım sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bu durum hem dönemin şartları hem de insan unsuru düşünüldüğünde doğal karşılanmalıdır. Aynı zamanda, bu devirde de Konya esnafı merkezi idareye katkılar sunmaktaydı. Orducu uygulamalarında daha çok nakdi anlamda rol oynayan Konya esnafı, imdâd-ı seferiyye konusunda da kendisine verilen sorumluluğu yerine getirmekteydi. Özellikle sicillerdeki bazı örnekler bu durumu açıklar niteliktedir.

Konya şehrinde birçok çarşı esnaf tarafından mekan olarak görülmüş ve halkın istifade etmesi için kullanılmıştır. Bu çarşıların bulundukları yerler, ticaret ve sosyal hayat açısından bazı ipuçları elde etmek açısından önemlidir. XVIII. yüzyılda bazı yerlerin ticaret ve üretim açısından Konya'nın kalbi durumunda olduğu, bazı yerlerin ise nispeten sönük kaldığı söylenebilir. Özellikle Atbazarı civarı, Alaaddin Tepesi ile Mevlana arasında kalan bölge son derece canlı ticaret mekanlarıydı. Yine Konya şehrinde XVIII. yüzyılda çeşitli meslek dalları ve bu dallarda çalışan esnaf grupları karşımıza çıkmaktadır. Bunların bir kısmı çarşılarda bir kısmı da mahallelerdeki dükkânlarda hizmet vermekteydi.

XVIII. yüzyıl Konyasında çeşitli esnaf grupları hizmet vermekteydi. Bunlardan gıda sektöründe bakkal, ekmekçi-fırıncı, helvacı, kasap, şerbetçi, pirinççi, kahveci, börekçi, leblebici, aşçı, çorbacı, kaymakçı, kişnişçi, tuzcu ve yağcı; giyim-dokuma ve dericilik alanında bezzâz, debbağ, gazzaz, haffaf, cüllah, mutaf, pabuççu, keçeci, külahçı, kürkçü, eğirici, ipekçi, iplikçi, kavukçu, abacı, postacı, terzi, basmacı, çizmeci, yağlıkçı, şalcı, mestçi, şalvarcı; günlük hayat ve ev eşyalarıyla ilgili attar, berber, çeşmeci, çömlekçi, demirci, eskici, hallaç, kuyumcu, mumcu, nalband, saraç, bezirci, çilingir, kalaycı, kılıççı, mihçi, semerci, çeşmeci, pedahçı, sabbağ, zerger, arpacı, duhancı, kazancı, kerpiççi, kirişçi, nalçacı, çıkırıkçı, eğerci, kendirci, tenekeci, bakırcı, çerçici, değirmenci, kutucu, sabuncu, yorgancı; inşaat sektöründe ise dülger, neccar ve mimar esnafı tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyıl Konya esnafı, Osmanlı genel esnaf teşkilatının bir yansımasıydı. Bu durum bazı istisnalar dışında belgelerle de ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyıl gibi karışık bir dönemde Konya esnafının organizasyonunu koruduğu da rahatlıkla ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Malzemeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Ali Emiri Tasnifi

AE. SABH. I, 259/17399.

AE. SMST. I. , 153/11419.

AE. SSLM. III, 83/5001.

AE. SMHD. I, 138/10286.

AE. SMHD. I, 165/12461.

AE. SAMD. III, 208/20112.

AE. SMMD. IV, 96/11329.

A.E. SMST. II, 70/7506.

AE. SMHD. I, 78/5176.

AE. SMHD. I, 209/16539.

AE. SAMD. III, 85/8516.

AE. SAMD. III, 43/4235.

AE. SMST II, 1/52.

AE. SMHD. I, 58/3656.

AE. SMST. II, 69/7297.

AE. SAMD. III, 104/10289.

AE. SMHD. I, 193/15042.

AE. SMHD. I, 257/20922.

AE. SMST. III, 48/3473.

AE. SMST, III, 24/1625.

AE. SABH. I, 126/8513.

AE. SMHD. I, 161/12148.

Muallim Cevdet Tasnifi

C. AS. , 494/20648.

C. AS. , 1121/49711.

C. AS. , 613/25860.

C. BLD. , 14/664.

C. BLD. , 130/6478.

C. BLD. , 15/721.

C. BLD. , 49/2403.

C. BLD. , 4/197.

C. BLD. , 88/4385.

C. BLD. , 89/4425.

C. BLD. , 94/4671.

C. BLD. , 11/520.

C. BLD. , 89/4440.

C. BLD. , 117/5823.

C. BLD. , 89/4436.

C. BLD. , 89/4437.

C. BLD. , 27/1301.

C. BLD. , 40/1956.

C. EV. , 359/18207.

C. MF. , 127/6350.

C. MF. , 65/3210.

C. ML. , 421/17121.

C. ML. , 596/24596.

C. ML. , 570/23334.

C. ML. , 431/17486.

C. ML. , 203/8394.

C. SM. , 45/2254.

C.SM, 45/2254.

C. SM. , 20/1028.

C. ZB. , 47/2333.

Divan-ı Hümayun Kalemi Mühimme Defterleri

DVN. MHM. , 7.

DVN. MHM. , 12.

DVN. MHM. , 22.

DVN. MHM. , 32.

DVN. MHM. , 34.

DVN. MHM. , 35.

DVN. MHM. , 38.

DVN. MHM. , 39.

DVN. MHM. , 43.

DVN. MHM. , 44.

DVN. MHM. , 48.

DVN. MHM. , 49.

DVN. MHM. , 52.

DVN. MHM. , 58.

DVN. MHM. , 63.

DVN. MHM. , 79.

DVN. MHM. , 95.

DVN. MHM. , 96.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

HAT, 174/7554.

İbnülemin Tasnifi

İE. ML. , 119/11265.

İE. TCT. , 17/1880.

Kamil Kepeci Tasnifi

KK. d, 0806-0089.

Konya Şer'iyye Sicilleri

Defter No: 15, 16, 18, 32, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 66, 67, 70, 100, 101

B) Telif Eserler, Tezler ve Makaleler

- Ahilik ve Esnaf: Konferanslar ve Seminer, Metinler, Tartışmalar, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği, Yaylacılık Matbaası, İstanbul 1986.

- AKAR, Tuba, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar”, *Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, sayı 13, 2009, s. 267-292.

- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, 1453-1559, C. II, Cem Yayınevi, Ankara 1974.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

-----, *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

-----, “Gedik”, *DİA*, C.13, İstanbul 1996, s. 541-543.

- AKÖZ, Alaaddin, *Konya'nın Kırk Çarşı ve Pazarı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2015.

- AKTEPE, M. Münir, “Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirâk Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar”, *Tarih Dergisi*, C.7, Sayı:10, 1954, s. 17-30.

- AŞIKPAŞAZADE, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Neşreden Nihal ATSIZ), MEB Yayınları, İstanbul 1992.

- AYDÜZ, Salim, “Silah”, *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s. 188-191.

- AYNURAL, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

- BAER, Gabriel, "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçindeki Önemi", Çev. Sami Feriel, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 14, 1963, s. 99-119.

- BAHAR, Hasan, "Eskiçağ'da Konya", *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2015.

- BARKAN, Ö.Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", İstanbul Üniversitesi İ.F.M., XLI/1-4, İstanbul 1984, s. 39-46.

-----, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I (İhtisab Kanunları)", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/5, 1942, s. 326-340.

- BAŞ, Ali- BOZKURT, Tolga, "Konya Bedesteni", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10, Konya 2003, s. 507-528.

- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990.

-----, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

- BAYRAM, Mikail, *Ahi Evren Hacı Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

-----, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı.10, Konya 2001, s. 1-11.

- BERKES, Niyazi, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C. II, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970.

- BİLGE, Sadık Müfit, "Osmanlı İstanbul'unda Berber Esnafı", *Osmanlı İstanbulu II - Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 187-206.

- BİLGİN, Arif, "Matbah-ı Amire", *DİA*, C.28, Ankara 2003, s. 115-119.

- BOZCU, Pelin, *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı-Ehli Hiref*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, “İpek”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 361-362.
- , “Kasap”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s. 534-535.
- , “Kılıç”, *DİA*, C.25, Ankara 2002, s. 405-408.
- , “Kuyumculuk”, *DİA*, C.26, Ankara 2002, s. 513-515.
- CENGİZ, Ahmet, *XVIII. yüzyılda Larende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Karaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Karaman 2009.
- CERASİ, Maurice, *Osmanlı Kenti*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.
- CEYLAN, Hilal, *Ahilerin Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Devlet ve Toplum Hayatında Oynadıkları Roller*, Yayınlanmamış YL Tezi, G.Ü. S.B.E., Ankara 2008.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Maliyesinde XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki İmdâdiyye Uygulamaları”, *İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, II/2, İstanbul 1984, s. 69-102.
- COHEN, Amnon, *Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- ÇAKICI, Musa, “Osmanlı Sanayileşme Çabalarında Bursa İpek Fabrikası Örneği (1851-1873)”, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, İstanbul Üniversitesi, Haziran 2010.
- ÇAKMAK, Muharrem, “Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik – Fütüvvet İlişkisi”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Ocak-Haziran 2014, Sayı:13, s. 143-158.

- ÇAM, Nusret, “Arasta”, *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s. 335-336.
- ÇELİK, Bülent, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler; Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- , “Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII/36, Ankara 2004, s. 61-78.
- ÇELİK, Şenol, “Orducu”, *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s. 370-373.
- ÇELİKER, Deniz, “Geçmişten Günümüze Türkler’de Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler”, *SDÜ Güzel Sanatlar Dergisi*, 2011-8, s. 1-22.
- ÇEVİK, Mümin (Hazırlayan), *Tam Metin Seyahatname*, C. III-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986.
- ÇINAR, Kerim (Editör), *Konya Kitabı XV*, Konya Tic. Odası Yayınları, Konya 2015.
- ÇİFTÇİ, Cafer, “Osmanlı Döneminde Bursa Kumaşçılarının Sanat Nizamı”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2, s. 173-189.
- DALSAR, Fahri, "Esnaf Teşkilatı" , *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IV, İ.T.A. , İstanbul 1949.
- DEMİREL, Ömer, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- , *Osmanlı'da Fırıncılık Onyedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, Atıf Yayınları, Ankara 2014 .

- DEMİRYÜREK, Mehmet, “Şeyh-i Seb’alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2013/66, s. 17-42.

- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

- D’OHSSON, 18. *Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Tercüman 1001 Temel Eser.

- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İst.2014

- EMECEN, Feridun, “Cullah”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s. 83-84.

- ERDOĞDU, İbrahim, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, sayı: 11, Ankara 2000, s. 123-145.

- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

-----, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Meteksan Limited Şirketi, Ankara 1980.

- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. I-II, İstanbul B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1995.

- EYİCE, Semavi, “Bedesten”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 302-311.

- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek Pazarlamak Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

-----, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

-----, *Osmanlı Zanaatkarları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

- GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilieri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, sayı: 5, 2005, s. 187-213.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- GÖK, Bilal, “İbrahim Bey Devri (1423–1464) Karaman-Osmanlı Münasebetleri”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, sayı: 10, Temmuz-Aralık 2012, s. 107-121.
- GÜRATA, Mithat, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, TİSA Matbaacılık, Ankara 1975.
- GÜRSU, Nevber, “Kumaş”, *DİA*, C.26, Ankara 2002, s. 367-370.
- GÜRÇAY, Hikmet, “Keçe ve Keçecilik”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 9, 1966, s. 21-32.
- HERSEK, Can, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimarlar ve Yapı Esnafı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.4, Sayı: 1, 1990, s. 42-48.
- HÜLAGÜ, Metin, “Kayseri’de Sahtiyan Üretimi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2002, s. 1-18.
- İLGÜREL, Mücteba, “1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir’e Ait Narh Düzenlemeleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: XXIII, İstanbul 2003, s. 11-21.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.
- , “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: Gelişme Dergisi*, 1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, s. 1-65.
- , “İpek”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 362-365.
- KABACIK, Mehmet, “I Numaralı Evamir-i Sultaniye Defterine Göre II. Süleyman Döneminde Halep”, *JASSS*, Volume:5, Issue:8, 2012, s. 779-802.

- KAHRAMAN, Seyit Ali, DAĞLI, Yücel (Hazırlayan), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY, İstanbul 2003.
- KAL'A, Ahmet (Editör), *İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- , "Esnaf", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s. 423-430.
- , "Lonca", *DİA*, C.27, Ankara 2003, s. 211-212.
- KALLEK, Cengiz, "Narh", *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s. 387-389.
- KARASOY, Yakup, "Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:14, Konya 2003, s. 1-23.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- , *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987.
- , "Hisbe", *DİA*, C.18, İstanbul 1998, s. 143-145.
- KILIÇ, Orhan, "1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İlaşesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 46, Ankara 1999, s. 109-135.
- KIZILER, Hamdi, "Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2015, s. 408-423.
- KIVRIM, İsmail –ELMACI, Süleyman, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall, 2011, s. 715-728.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2007.
- KURTARAN, Uğur, "Osmanlı seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies*, Volume 7/4, Ankara 2012, s. 2269-2286.

- KURU, Songül, PAKSOY, Candan, “Anadolu’da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2008, s. 821-836.

- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lale Devri’nde Konya*, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989.

-----, “Başkent Konya’da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 2017, s. 173-192.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.

-----, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

-----, “Narh”, *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s. 390-391.

- LEWİS, Raphaela, *Osmanlı’da Günlük Yaşam*, Adapa Yayınevi, Ankara 2006.

- MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. I-II, TTK Basımevi, Ankara 1990.

- MERÇİL, Erdoğan, *Anadolu Selçuklularında Meslekler*, TTK Basımevi, Ankara 2000.

- MERT, Özcan, “Ayan”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 195-198.

- MÜLAYİM, Selçuk, “Mimari”, *DİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 91-95.

- NAKİBOĞLU, Aslıhan, “18. Yy’da İstanbul Esnafının Sorunları”, *Turkish Studies*, Volume 8/7, Summer 2013, s. 363-392.

- OĞUZÖĞLU, Yusuf, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1980.

- ORHONLU, Cengiz, “Şehir Mimarları”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s. 1-30.
- ORTAYLI, İlber, “Kadı”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s. 69-73.
- ÖNCEL, Fernaz, “Osmanlı Bedestenleri Bağlamında Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteni”, *Megaron Dergisi*, C.9, sayı:1, 2014, s. 55-69.
- ÖZCAN, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2008.
- ÖZTÜRK, Said, *İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-II-III, MEB Yayınları, İstanbul 2004.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 1, İstanbul 1967, s. 36-40.
- SAK, İzzet (Hazırlayan), *Konya Kadı Sicili 41*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2016.
- -----, *Konya Kadı Sicili 52*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014.
- SAK, İzzet, ÇETİN, Cemal (Hazırlayanlar), *Konya Kadı Sicili 50*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014.
- SANCAKLI, Saffet, “Ahilik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1) Bahar, İstanbul 2010, s. 1-28.
- SARI, Nil, “Attar”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 94-95.

- SENCER, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.
- SIDKI Bey, *Gedikler*, Tanin Matbaası, İstanbul 1908.
- SÜMER, Faruk, “Alaeddin Bey”, *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s. 321-323.
- ŞAHİNALP, M. Sait, GÜNAL, Veysi, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi”, *Milli Folklor Dergisi*, sayı: 93, 2012, s. 149-168.
- ŞENYURT, Oya, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, *METU JFA*, 2009/2, s. 103-122.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.
- , “İmdâdiyye”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 221-222.
- TAESCHNER, Franz, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet) Teşkilatı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.15, S.1-4, Ekim 1953, Temmuz 1954, s. 3-32.
- TAŞ, Murat, “Osmanlıdan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi”, *Uludağ Üni. Mühend.-Mimarlık Fak. Dergisi*, C.8, sayı:1, 2003, s. 203-214.
- TATAR, Taner, DÖNMEZ, Mehmet, “Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 194-202.
- TEKİN, Zeki, “İstanbul Debbağhaneleri”, *OTAM*, Sayı: 8, Ankara 1997, s. 349-364.
- , “Deri”, *DİA*, C.9, İstanbul 1994, s. 176-178.
- , “Saraçhane”, *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s. 111-113.

- TURAN, Şerafettin, "Mimarbaşı", *DİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 90-91.
- TURNA, Nalan, "Ondokuzuncu Yüzyıl İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2006, s. 171-178.
- TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Kültürel Açısından Konya*, Tablet Yayınları, Konya 2007.
- TÜRKAY, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Disiplinini Gösterir Belge", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 111/18, sayı: 18, İstanbul 1969, s. 74-75.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri, "XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:34, Ankara 2003, s. 135-140.
- UĞUR, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s. 8-11.
- ULUÇAY, Çağatay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, C.3, sayı: 5-6 (1953), s. 147-164.
- UYSAL, Abdullah (Hazırlayan), *Zanaatkarlar Kanunu (Kanunname-i Ehl-i Hiref)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- UYSAL, Mehmet, "Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekansal Analiz", *Milli Folklor Dergisi*, 2010/86, s. 149-162.
- UZ-ŞAHİN, "Şer'iye Sicillerinde 16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Konya'da Mahalle Adları", *İpek Yolu- Konya Kitabı VII*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2004, s. 35-51.
- UZUN, Ahmet, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1998.

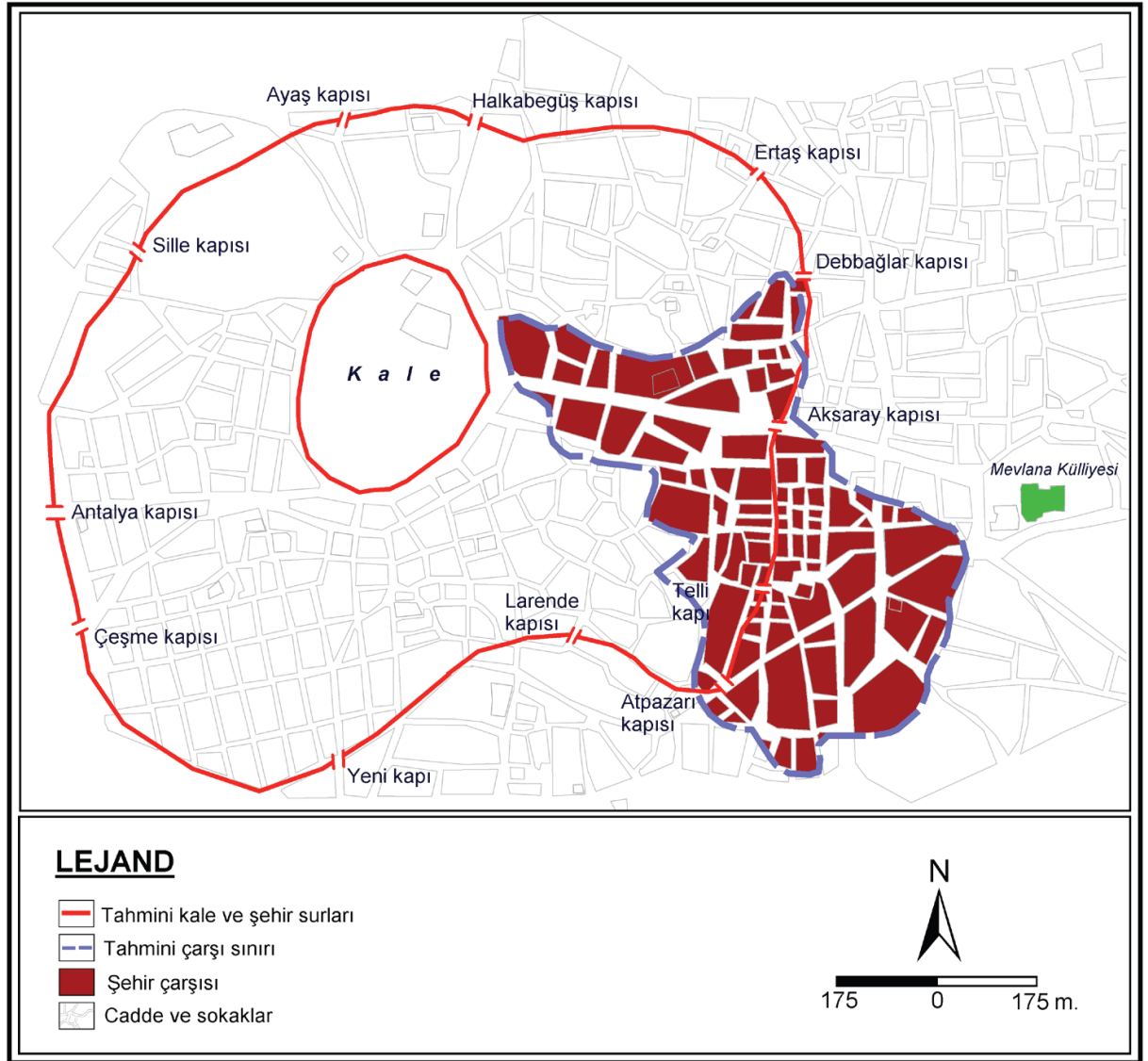
- , *Osmanlı Tarihi*, C.2, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- , *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ÜLGENER, F. Sabri, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi*, İ.Ü.İ.F. Yayınları, No: 56, İstanbul 1951.
- ÜREKLİ, Bayram,” XVII. Yüzyılda Konya’da Bazı Eşya ve Yiyecek Fiyatları”, *S.Ü. Edebiyat Dergisi*, sayı: 6, Konya 1991, s. 223-261.
- YANAR, A. Aydın, ARLI, Mustafa, “Kanunname-i İhtisab-ı Bursa’nın Dokuma Kumaşlar ve Giysiler Açısından Değerlendirilmesi”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğt. Fak. Dergisi*, Sayı: 28, 2012, s. 60-68.
- YAPUCU, Olcay Pullukçuoğlu , “Hayatın Değiştiği Yerde Bakkallık”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Summer 2013, Ankara 2013, s. 519-535.
- YILDIRIM, Nuran, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/ 1-2, 2010, s. 273-283.
- YURDAYDIN, Hüseyin, *Kanuni’nin Cülusu ve İlk Seferleri*, TTK Yayınları, Ankara 1961.

C) İnternet Kaynakları

- HÜLAGÜ, Metin, “Ahi Evran ve Ahilik” , <http://metinhulagu.com>, 13. 04. 2017.
- konyakultur.gov.tr, 23. 10. 2018.

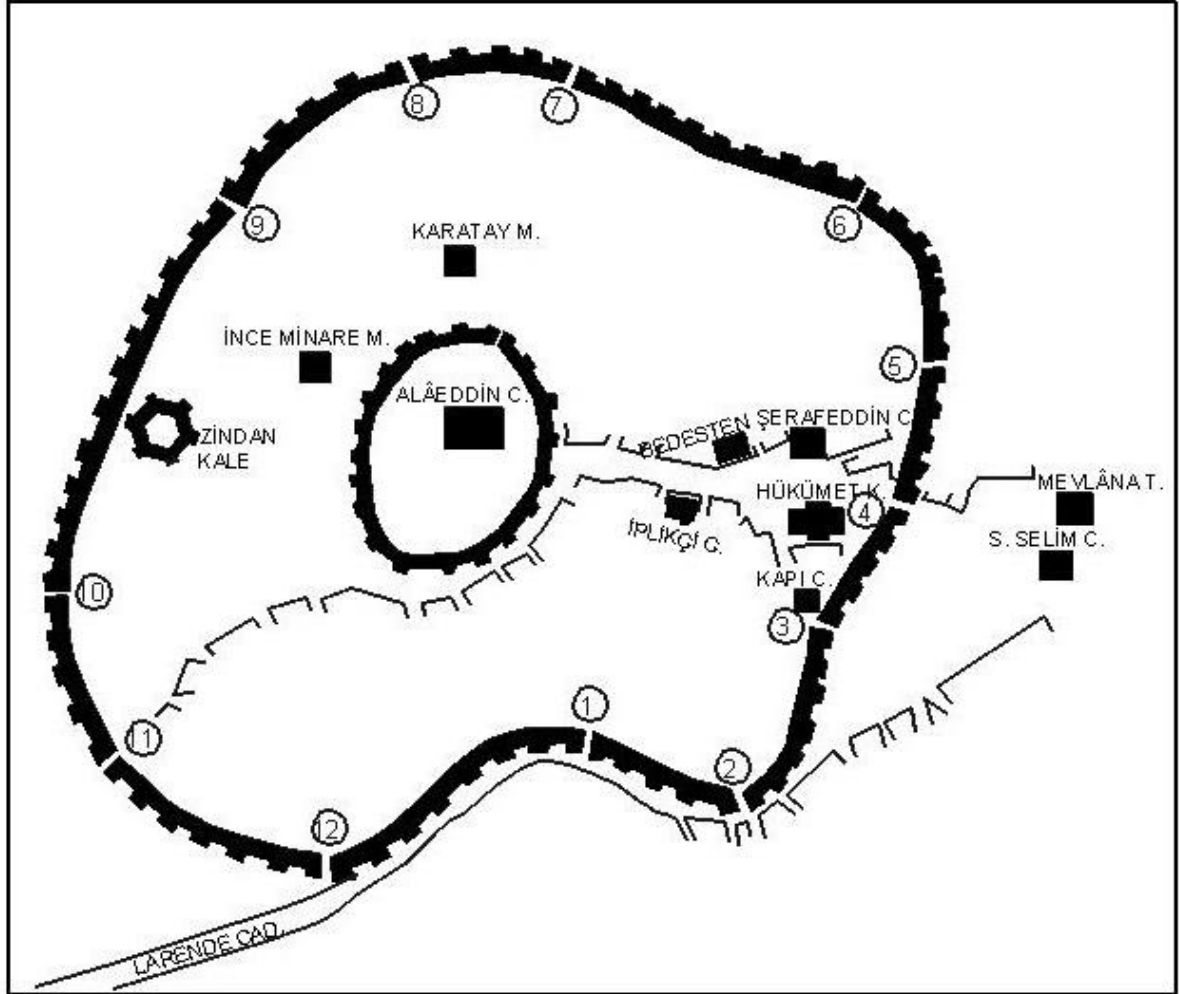
EKLER

Ek 1: Osmanlı Dönemi Konya Çarşısı'nın yeri

- Şahinalp- Günal, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi”, Milli Folklor, 2012, yıl 24, sayı: 93, s. 156.

Ek 2: Konya Bedesteni'nin Şehir Surları İçerisindeki Konumu

1. Larende Kapısı 2. At Pazarı Kapısı 3. Telli Kapı 4. Aksaray Kapısı 5. Debbağlar Kapısı 6. Ertaş Kapısı 7. Halkabegüş Kapısı 8. Ayas Kapısı 9. Silles Kapısı 10. Antalya Kapısı 11. Çeşme Kapısı 12. Yeni Kapı

- Ali Baş-Tolga Bozkurt, "Konya Bedesteni", S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2003, sayı: 10, s.520.

Ek 3: Konya Bedesteni kitabesi

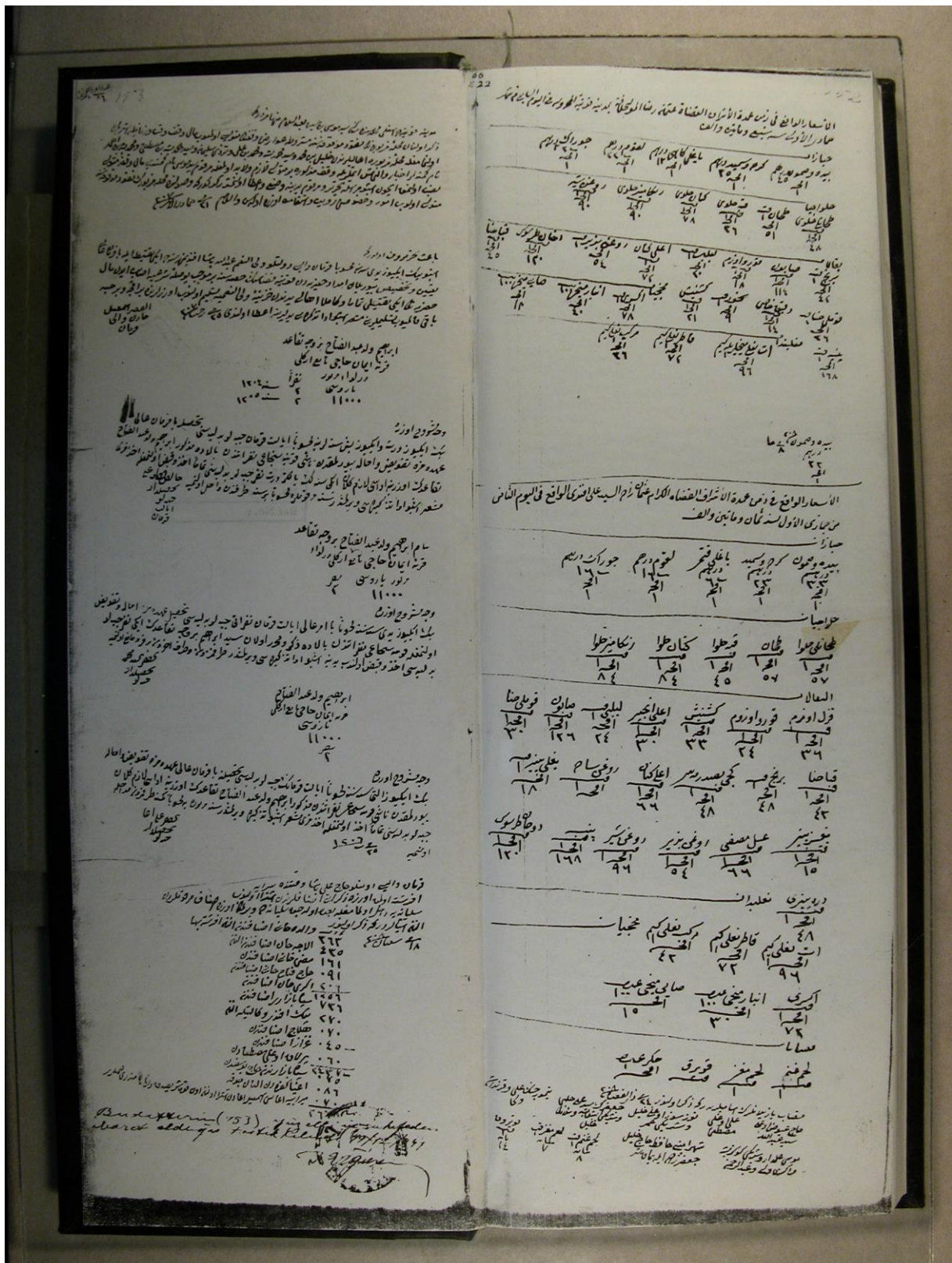
- Ali Baş-Tolga Bozkurt, “Konya Bedesteni”, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2003, sayı: 10.

Ek 4: Konya Bedesteni

- Fotoğraflar, Ali Baş-Tolga Bozkurt, “Konya Bedesteni”, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2003, sayı: 10’dan alınmıştır.

Ek 5: 66 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nde bulunan narh kaydı

Ek 6: 18 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nde bulunan 1668 tarihli narh kaydında fiyatlar

Habbazan fi 22 Zilhicce

Bide dirhem 160 akçe 1, fi 2 Safer dirhem 180 akçe 1, gerde ve simid dirhem 120 akçe 1 Safer dirhem 140 akçe 1, yağlı kahi dirhem 80 akçe 1 Safer dirhem 100 akçe 1, turfanda kiras kıyye 1 akçe 10 fi 19 Muharrem 4 (Yanlışlıkla habbazan altına yazılmış olmalıdır)

Kasaban fi selh-i Zilhicce'ti 'ş-şerife

Lahm-ı ganem kıyye 1 akçe 9 sene 22 Muharrem 2 Safer, lahm-ı meaz kıyye 1 akçe 8 -7 - 6, lahm-ı bakar kıyye 1 akçe 5 - 4, revgan-ı kuyruk kıyye 1 akçe 15 - 14 fi 9 Safer, iç yağı kıyye 1 akçe 11 , baş tane 1 akçe 3, ciğer tane 1 akçe 3

Bakkalan fi 12 Muharrem 1079

Pirinç kıyye 1 akçe 12, bulgur kıyye 1 akçe 4, şerbet dirhem 100 akçe 1, sade yağ kıyye 1 akçe 38, kuru kayısı kıyye 1 akçe 12, nohud kıyye 1 akçe 5, leblebi kıyye 1 akçe 7, kavurga kıyye 1 akçe 6, elma kıyye 1 akçe 4 fi 19 Muharrem kıyye 1 akçe 2 gayet alası 3, yağ mumu dirhem 20 akçe 1 fi 26 Muharrem, zerdali kıyye 1 akçe 7 fi 9 Safer, yaş pancar kıyye 2 akçe 1 fi 9 Safer, yaş soğan dirhem 600 akçe 1 fi 9 Safer, turfanda armud kıyye 1 akçe 6 fi 9 Safer, biber dirhem 1,5 akçe 1 fi 23 Safer, taze üzüm kıyye 1 akçe 6 fi 28 Safer, yağlı peynir kıyye 1 akçe 8 fi 28 Safer, yağsız peynir kıyye 1 akçe 6 fi 28 Safer

Kasaban fi 22 Saferü'l hayr 1079 (Kasaplarla ilgili ikinci kayıt)

Lahm-ı ganem kıyye 1 akçe 7, lahm-ı meaz kıyye 1 akçe 6, lahm-ı bakar kıyye 1 akçe 4, revgan-ı kuyruk kıyye 1 akçe 14, iç yağı kıyye 1 akçe 10, baş tane 1 akçe 2, ciğer tane 1 akçe 2

Fi 23 Rebiü'levvel sene 1079

Kabak kıyye 2 akçe 1, badıncan aded 7 akçe 1, Aladağ üzümü kıyye 1 akçe 3, hıyar aded 10 akçe 1, şehir üzümü kıyye 1 akçe 2, kavun kıyye 1,5 akçe 1, karpuz kıyye 1,5 akçe 1, armud kıyye 1 akçe 3, elma dirhem 300 akçe 1, pancar kıyye 2 akçe 1, baş soğan dirhem 200 akçe 1, burçlu soğan dirhem 300 akçe 1, sarımsak kıyye 1 akçe 8

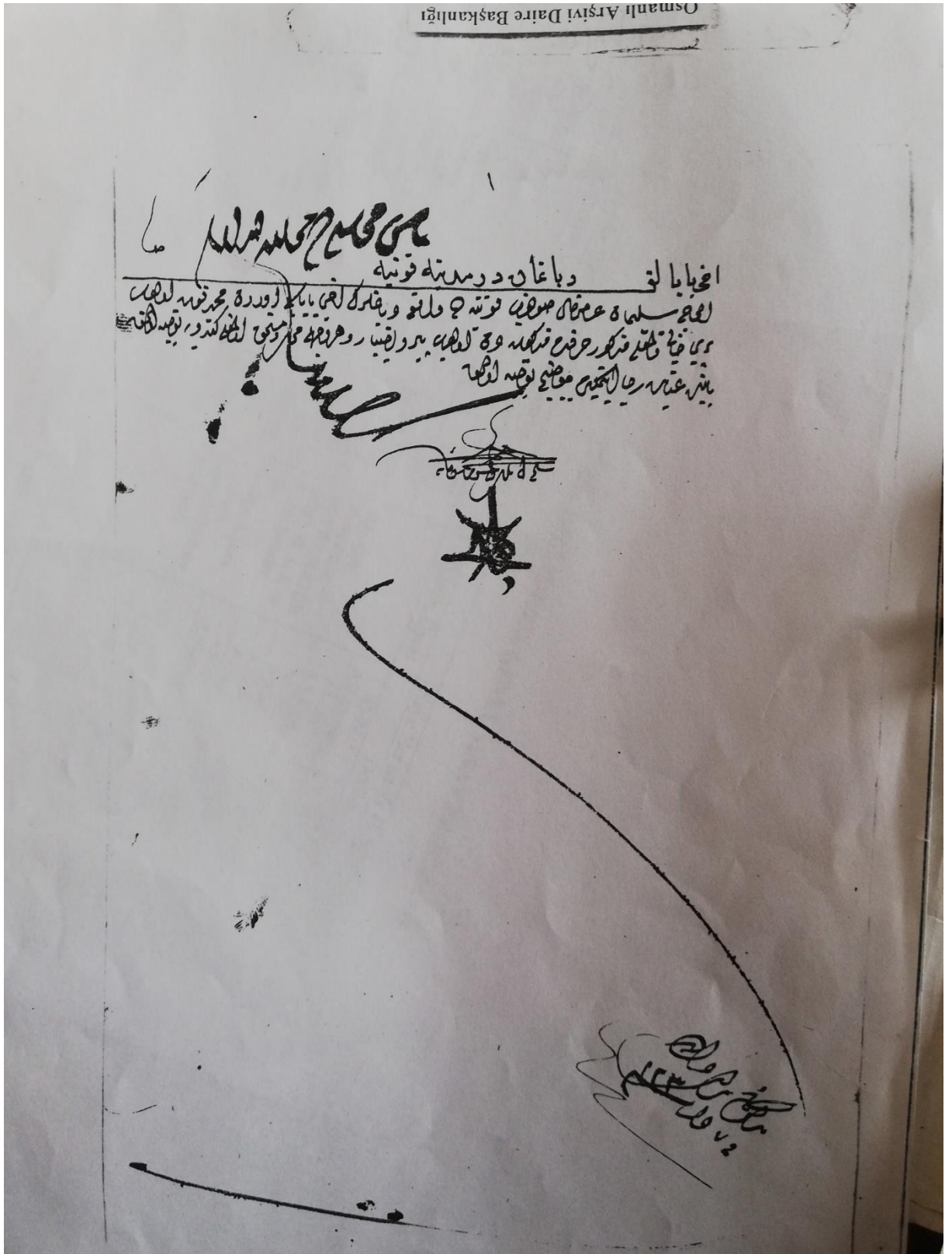
El- es 'ar fi 27 Rebiü'lahir sene 1079

Revgan-ı sade kıyye 1 kuruş 36, asel kıyye 1 akçe 28, bademi helva kıyye 1 kuruş 32, rengamiz helva kıyye 1 kuruş 28, bekmez kıyye 1 kuruş 10, siyah üzüm kıyye 1 kuruş 8, lob incir kıyye 1 kuruş 8, manak incir kıyye 1 akçe 6, leblebi kıyye 1 akçe 6, nohud

kıyye 1 kuruş 4, bakla kıyye 1 kuruş 3, soğan dirhem 300 akçe 1, lahana kıyye 1 kuruş 1...

Ek 7: Konya ahi babalığı tevcihini içeren belge

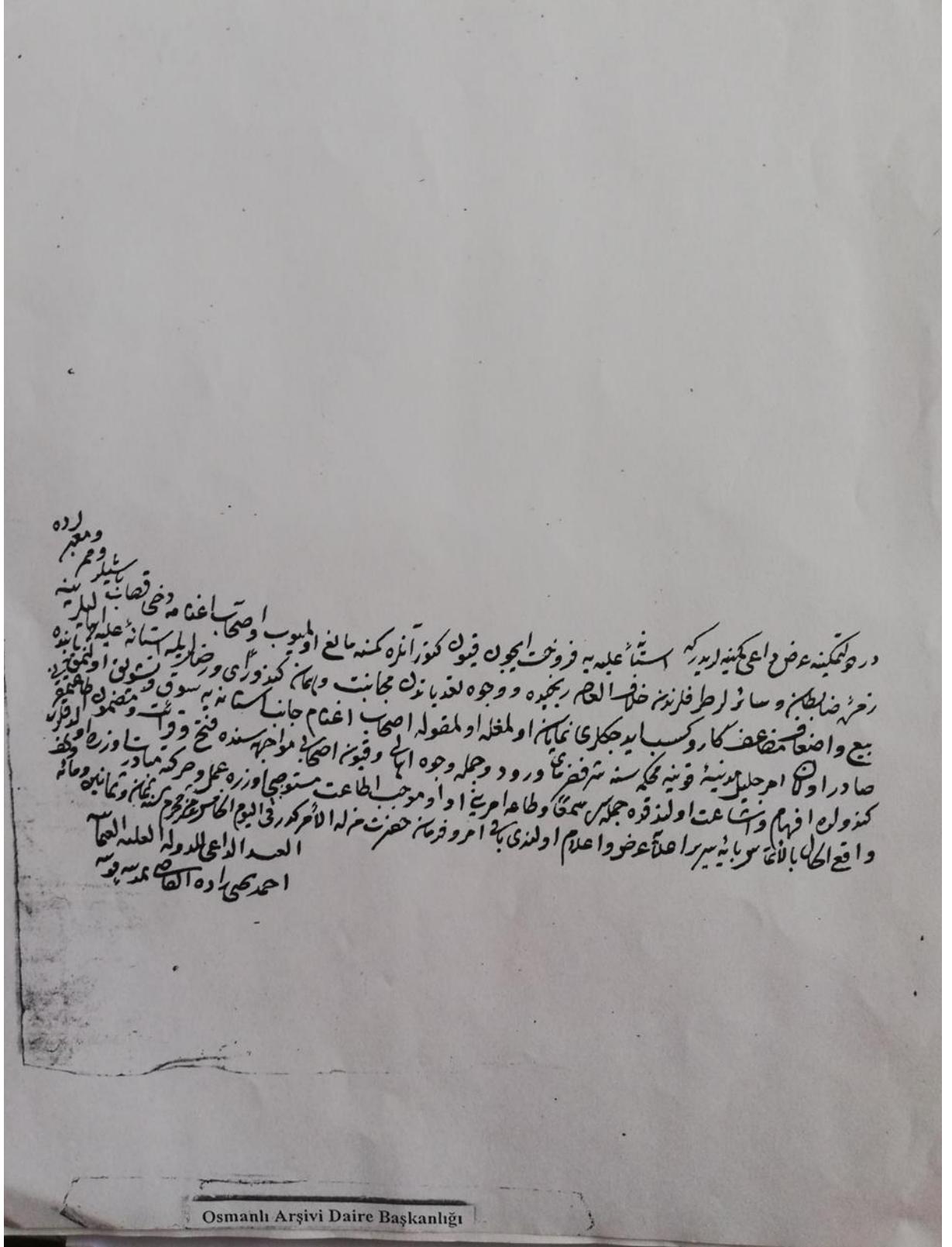

Ek 8: Narha verilen önemle alakalı III. Selim dönemine ait bir hatt-ı hümayun sureti

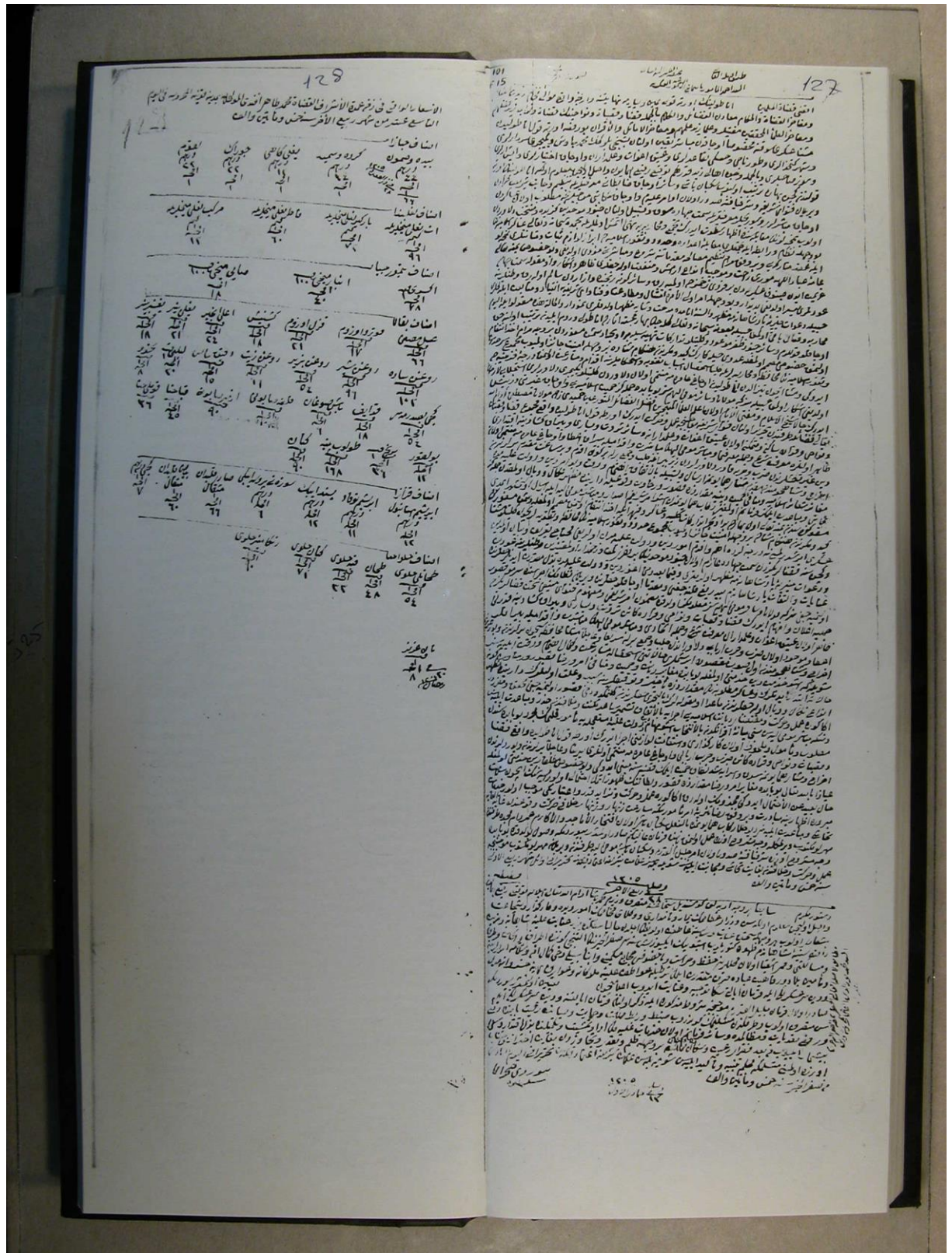
بنم و زیم
 بر تخته سحر خاکیا به منی به شیک اسرار حدیثی تجاوز الیه رش بر جبهه جیه و در کله
 معاذ الله خلقه کجیست حال قالمه خصوصاً مبارک کونلر کله به نقد سکا بار و
 تأکید الیه به یحیی کمنه سیاست الیه کند از اضافه جبهه بولوب یوقدر جو
 اولانی دخی صاقلیوب ایکی قات بهر آیت عباد الله صا یور لرا اضافه بوجوبیت
 توکلی و کله راقه الور لریو تاسدخی لوم الیور طوغری بکا بو معاملت بک سوج
 کلیه البت شو کونلرم از زاق صاقلیاب مختلر جیلدی و نه خنده زیار انصافیه
 صا نلر سیاست ایده رس و دایما بو سیاست او زینه اولوب شکی جلد
 بقالی و کافی او کنه صلب الیوب یولیل طوقوب عباد الله نه رحمت جلد
 میس بو یله و قنده سیاست ایش کور لیه جکی بیلوب یولیل دایما سیاست
 ایکن اهل الیه رس

HAT. 174 / 7554

Ek 9: İstanbul'a koyun getiren Konyalı tüccara kolaylık gösterilmesiyle ilgili mahkeme kaydı

Ek 10: 101 Numaralı Konya Şer'iyye Sicilinde yer alan narh kaydı

Ek 11: 101 Nolu Konya Şer'iyye Sicilindeki narh kaydındaki veriler

Esnaf Grubu	Ürün adı	Ölçüsü	Fiyatı
Habbazan	bide (pide) ve somun	44 dirhem	1 akçe
	Gerde ve simid	44 dirhem	1 akçe
	Yağlı kahi	11 dirhem	1 akçe
	çörek	22 dirhem	1 akçe
	lokum	22 dirhem	1 akçe
Nalbandan	At nalı mıhlarıyla	1 giyim	96 akçe
	Bargir nalı mıhlarıyla	1 giyim	72 akçe
	Katır nalı mıhlarıyla	1 giyim	60 akçe
	Merkeb nalı mıhlarıyla	1 giyim	12 akçe
Demürciyan	Ekseri	1 kıyye	78 akçe
	Anbar mihı	100 kıyye	40 akçe
	Saya mihı	100 kıyye	12 akçe
Bakkalan	Asel-i musaffa	1 kıyye	66 akçe
	Kuru üzüm	1 kıyye	17 akçe
	Kızıl üzüm	1 kıyye	21 akçe
	Kışniş	1 kıyye	18 akçe
	Ala incir	1 kıyye	26 akçe
	Yağlı peynir	1 kıyye	21 akçe
	Yağsız peynir	1 kıyye	18 akçe
	Revgan-ı sade	1 kıyye	102 akçe
	Revgan-ı şir	1 kıyye	66 akçe
	Revgan-ı bezir	1 kıyye	56 akçe
	Revgan-ı zeyt	1 kıyye	66 akçe
	Dakik-i has	1 kıyye	15 akçe
	Leblebi	1 kıyye	20 akçe
	Nohud	1 kıyye	8 akçe
	Keçi bastırması	1 kıyye	54 akçe
	Kadayıf	1 kıyye	18 akçe
	Baş soğan	1 kıyye	6 akçe
	 sabunu	1 kıyye	106 akçe
	İzmir sabunu	1 kıyye 90 akçe	90 akçe

	Bulgur	1 kıyye	12 akçe
	Pirinç	1 kıyye	36 akçe
	Tulum peynir	1 kıyye	168 akçe
	Keten	1 kıyye	90 akçe
Kazzazan	İbrişim-i İstanbul	1 dirhem	12 akçe
	İbrişim-i Tokad	1 dirhem	11 akçe
	Pesend ipek	1 dirhem	12 akçe
	Suzani Bursa ipeği	1 dirhem	7 akçe
	Sarı kalebdan	1 miskal	66 akçe
	Pembe kalebdan	1 miskal	66 akçe
	Keçe	1 dirhem	7 akçe
Helvacıyan	Dahanlı helva	1 kıyye	54 akçe
	Dahan	1 kıyye	48 akçe
	Kaba helva	1 kıyye	33 akçe
	Keten helva	1 kıyye	71 akçe
	Rengamiz helva	1 kıyye	90 akçe

Ek 12: 66 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nin 94. sayfasında yer alan narh kaydı

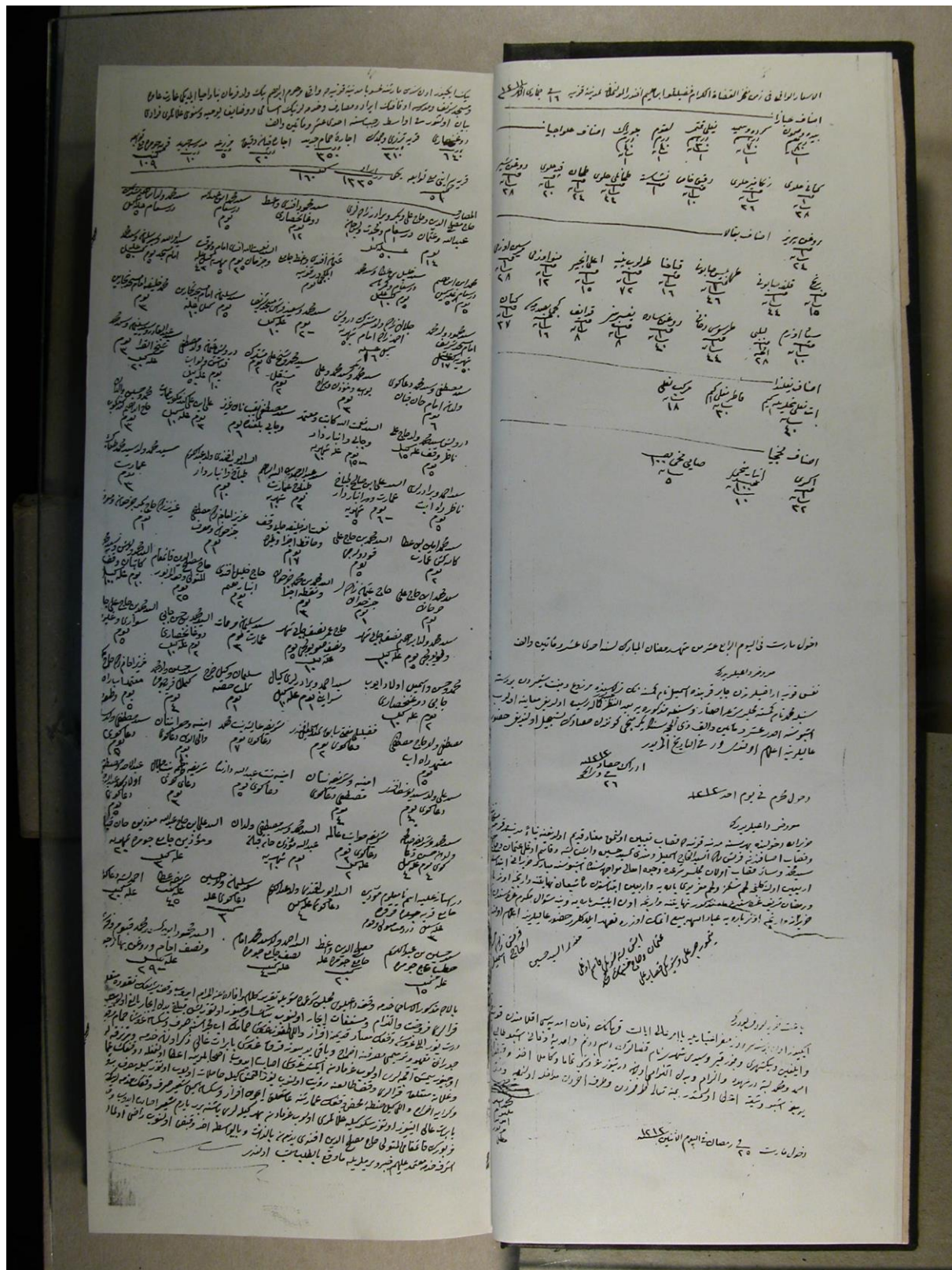

Ek 13: 66 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nin 94. sayfasında yer alan narh kaydındaki veriler

Esnaf grubu	Ürün adı	Ölçüsü	Fiyatı
Habbazan	Bide ve somun	70 dirhem	3 meblağ
	Gerde ve simid	75 dirhem	3 meblağ
	Lokum	27 dirhem	2 meblağ
	Çörek	47 dirhem	3 meblağ
	Yağlı katmer	27 dirhem	3 meblağ
Helvacıyan	Dahan	1 kıyye	66 meblağ
	Dahanlı helva	1 kıyye	66 meblağ
	Kaba helva	1 kıyye	48 meblağ
	Revgan-ı şir	1 kıyye	111 meblağ
	Keten helva	1 kıyye	90 meblağ
	Rengamiz helva	1 kıyye	90 meblağ
Bakkalan	Pirinç	1 kıyye	42 meblağ
	Sabun	1 kıyye	120 meblağ
	Kaba hına	1 kıyye	54 meblağ
	Leblebi	1 kıyye	60 meblağ
	Revgan-ı bezir	1 kıyye	60 meblağ
	Penbe	1 kıyye	168 meblağ
	Yağlı peynir	1 kıyye	45 meblağ
	Yağsız peynir	1 kıyye	21 meblağ
	Revgan-ı sade	1 kıyye	102 meblağ
	Kuru üzüm	1 kıyye	24 meblağ
	Kışniş	1 kıyye	26 meblağ
	Mersin üzümü	1 kıyye	48 meblağ
	Keten	1 kıyye	90 meblağ
	Ala incir	1 kıyye	30 meblağ
	Keçi bastırması	1 kıyye	45 akçe
	Sığır bastırması	1 kıyye	33 meblağ
	İnce kadayıf	1 kıyye	24 meblağ
	Kaba kadayıf	1 kıyye	18 meblağ
	Tuz	1 kıyye	3 meblağ
	Soğan	1 kıyye	6 meblağ
	Nohud	1 kıyye	12 meblağ
	Asel-i musaffa	1 kıyye	75 meblağ
	Böğürce	1 kıyye	18 meblağ
	Mercimek	1 kıyye	15 meblağ
	Bamya	1 kıyye	180 meblağ
	Şeker	1 kıyye	120 meblağ

	Büber	1 dirhem	90 meblağ
Nalbandan	At nalı	1 giyim	105 meblağ
	Katır nalı	1 giyim	72 meblağ
	Merkeb nalı	1 giyim	42 meblağ
Duhancıyan	Cebeliye duhanı	1 kıyye	150 meblağ
	Tarsus duhanı	1 kıyye	97 meblağ
Demürçiyan	Ekseri	1 kıyye	78 meblağ
	Anbar mihı	100 kıyye	23 meblağ
	Saya mihı	100 kıyye	18 meblağ

Ek 15: 67 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nde yer alan narh kaydındaki veriler

Esnaf grubu	Ürün adı	Ölçüsü	Fiyatı
Habbazan	Bide ve somun	80 dirhem	1 para
	Gerde ve simid	70 dirhem	1 para
	Yağlı katmer	30 dirhem	1 para
	Lokum	30 dirhem	1 para
	Çörek	30 dirhem	1 para
Helvacıyan	Keten helva	1 kıyye	38 para
	Rengamiz helva	1 kıyye	39 para
	Dakik-i has	1 kıyye	10 para
	Nişasta	1 kıyye	yazmıyor
	Dahanlı helva	1 kıyye	24 para
	Dahan	1 kıyye	24 para
	Kaba helva	1 kıyye	20 para
	Revgan-ı şir	1 kıyye	38 para
	Revgan-ı bezir	1 kıyye	24 para
Bakkalan	Pirinç	1 kıyye	15 para
	Kalfa sabunu	1 kıyye	44 para
	Trablus sabunu	1 kıyye	46 para
	Kaba hına	1 kıyye	16 para
	Tulum peynir	1 kıyye	72 para
	Ala incir	1 kıyye	15 para
	Manav üzümü	1 kıyye	13 para
	Mersin üzümü	1 kıyye	28 para
	Siyah üzüm	1 kıyye	10 para
	Leblebi	1 kıyye	28 akçe
	Tarsus duhanı	1 kıyye	44 para
	Revgan-ı sade	1 kıyye	40 para
	Yağsız peynir	1 kıyye	8 para
	Kadayıf	1 kıyye	8 para
	Keçi basdırması	1 kıyye	16 para
	Keten	1 kıyye	37 para
Nalbandan	At nalı mıhlarıyla	1 giyim	40 para
	Katır nalı	1 giyim	30 para
	Merkeb nalı	1 giyim	18 para

Mihciyan	Ekseri	1 kıyye	32 para
	Anbar mihı	100 aded	10 para
	Saya mihı	100 aded	5 para

